

Проф. Євген Онацький

УКРАЇНСЬКА

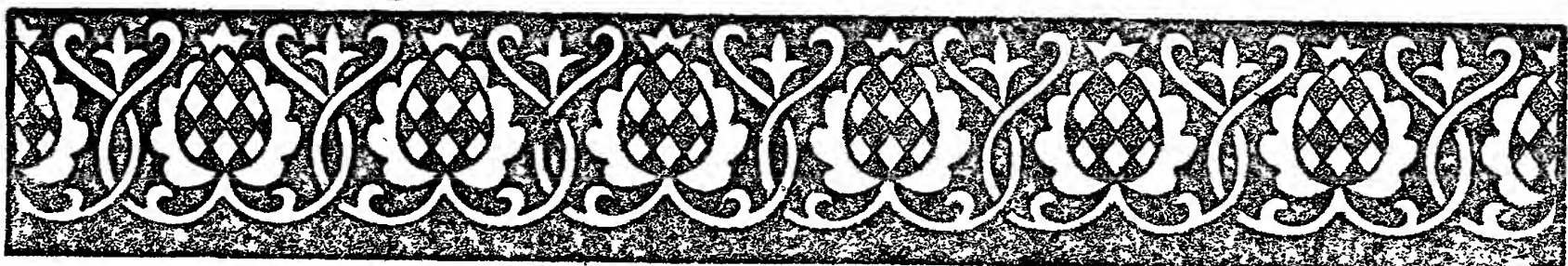
МОВА

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка X. Літери Ол-Пер

Накладом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Айрес - 1962

В. Кавецький

ОЛ - ПЕ

ОЛЕНА ПРЕГАРНА — мітична жриця Діани, сестра Клітемнестри. Вона була донькою Зевеса і Леди, спартанської цариці, Тіндарової жінки. Її викрав був Тезей, але Кастор і Полукс відняли її, і Менелай, цар Спарти, з нею одружився. Але її знов викрав Паріс, син троянського царя Пріяма, що було причиною троянської війни і зруйнування Трої. По смерті Паріса, вийшла заміж за Деїфоба. Але коли Трою було взято, вона видала Деїфоба Менеласві і, повернувшись у Спарту зі своїм першим чоловіком, після пригодницького восьмилітнього подорожування морем, щасливо закінчила з ним свої дні. За другою версією, Менелай її потім прогнав, і вона втікла була до Палісса, свого кривняка на Роді, але той наказав її повісити.

М. Рильський в короткій поезії змалював чар її непереможної краси:

Вона ішла по місту в час облоги,
Покинувши Парісові чертоги.
І стріла на високому валу
Старих Троян юрбу понуро-злу.
— Так ось де та, що топить нас і губить!
— Що з того, що її Паріс безумний
любить:
— Убить її!

— Та смерти мало їй!

Тоді вона поглянула з-під вій,
І тихою ходою далі плине.
Троянці ж їй: «Хвала тобі, богине»!

ОЛЕНКА — рід жука.

ОЛЕНЬ — жуйний ссавець, стрункий з високими тонкими ногами. Самці мають великі сильно розгалужені роги. Самичка рогів не має і називається ЛАНЯ. На кам'яному культовому рельєфі в печері біля с. Буші на Поділлі, при-

близно з 1500 р. до Р. Хр. вирізьблено оленя, про якого далі. Зустрічається і на писанках Прикарпаття. Також намальований він і на знаменитій вазі трипільської культури, викопаній біля с. Крутобороди на Поділлі (3.000 перед Р. Хр.); на глиняному посуді скитійської доби з околиць Новомиргорода. Зображення оленя мали також скитійські ватажки на своїх бунчуках та панцерах; оленем оздоблювали наші люди пояси за часів антийської держави в 4—5 сторіччі по Р. Хр. (П. Курінний «В. Писанка» в «Укр. Сам.» Великдень 1952.), а в наших колядках та весільних піснях зустрічається фантастичний образ «тура - оленя»:

На тім оленю тридев'ять рожків,
Ой, на тих ріжках срібна колиска,
Гей, в тій колисці гречная панна
Ой сидить — сидить, шиттячко шие. . .

Або:

На тім оленці тридесять рожків,
На першій рожку золотий терем,
А в тім теремці можний панонько.
Що ж він робить? — в віргани грає.
(В Гнатюк, II, 215).

Цей мотив зустрічається з деякими відміннями і в московських піснях. Зустрічаємо «оленя - золоті роги» і у сербів та в болгарів, причому виявляється, за твердженням проф. М. Сумцова, особлива схожість сербських пісень про оленя з українськими піснями. Отже, мотив цей треба вважати за загально - слов'янський, що виник у дуже-дуже давні часи. Проф. В. Щербаківський в цікавій розвідці «Матеріали до півд. походження слова «Русь» («Визв. Шлях» 1953, ч. 68) звернув увагу, (за Герцфельдом), що в печерах Кілікії в Малій Азії можна прочитати на стінах багато теофорних (богоносних) персональних імен з початковим складником «рос». Цей складник «рос» міг бути

ім'ям божества, а також це «рос» могло означати ім'я не самого божества, а звірини, чи тварини, що була символом того божества. Грунтуючись на санскриті, можна здогадуватися, що «рос» означає тварину, що швидко бігає, найскорше оленя, який в Малій Азії був символом богині Кібели (яку проф. В. Щербаківський зближує з нашою Купалою): її представляли з оленем в руках. Проф. Й. Грозни каже, що гітти в Малій Азії називали богиню ловецтва — РУТАС. В Україні знайдено чимало гіттистських бронзових статуеток. Плоскорізьбу з оленем у Буші, на якій олень зображено велично, як божество, можна вважати також гіттистською. Подібні знайдено в Галичині і на Кубані. В зоологічній номенклатурі є два роди оленів: європейський що називається «сервус» та індійський що називається РУСА. Олень на плоскорізьбі в Буші ніби належить до породи РУСА АРІСТОТЕЛІС. Ті олені живуть лише в Індії де олень — символ божеського сочця. В асрійській мові олень теж називається РУС. В Україні назва «рос» зустрічається дуже давчо: її видно в назві народу, що його згадав Йордан в IV ст., у зв'язку з убійством готського короля Гермачаріха. Ця назва пов'язана з грецькою «Рос»: Псевдо - Захарій Ректор оповідав про «велитів Росів» в VI ст. З того всього робиться висновок: «Малоазійські племена правуського народу переселювалися з Малої Азії через Кавказ в Україну, несучи й свою національну емблему — оленя з його іменем РУС. Під натиском навал народів зі Сходу вони частинно залишилися в Україні, а частинно помянували далі на захід аж на береги Дунаю. Проф. В. Томашек справді знайшов там (у Дакії) залишки імени «Рос». В дакійській легенді з II ст. («Життя св. Євстахія Плакіді») олень — рос виступає як священний звір (з хрестом на чолі) (П. Пчепка «Українець в Москві» 1959, ст. 191—92)

Плоскорізьбу з оленем в Буші перший дослідив і описав (в «Трудях Од. Арх. С'езда» I, 39) проф. В. Антонович. Тут, на одній скелі висічено таку групу: з одного боку стоїть дерево без листя, з чотирма галузками. На одній з тих галузок, горизонтальній сидить пичень. Під деревом навколішки — людина в профіль. Вона тримає в руках чашу і ніби робить лібацію (жертва річиною найчастіше вином, змішаним із медом). За людиною стоїть олень з галузчатими рогами, причому олень має вигляд не живого а монументального: ноги його спираються на навмисно вирізьблений під ним п'єдестал. Між рогами оленя і півнем знаходиться квадрат, в формі рямок, але не рельєфом, а видорваний в камені, і це наводить на думку, що квадрат цей зроблено не одночасно з іншими фігурами а, мабуть далеко пізніше. Про давність походження цієї плоскорізьби засвідчує той факт, що гранітова скеля, в якій її вирізано,

рівномірно вивітрилася, і на поверхні її поробилися поздовжні глибокі борозни, що пересікають і гладку поверхню скелі і вирізані в ній фігури.

Ця плоскорізьба має, без сумніву, культове походження і призначення. В безлистому дереві можна вбачати образ передвічного ДЕРЕВА (див.), що про нього співають наші колядки, і що його культ був теж поширений серед народів Малої Азії. Олень же, в символі і світогляді не тільки народів Малої Азії, а й інших старовинних народів, відігравав значну роль, як образ соняшного божества, як символ світла і життя (Присутність ПІВНЯ (див.) на дереві могла б теж указувати на соняшний культ, бо півень провіщає прихід дня, прихід сонця). У єгиптян олень служив знаком для визначення соняшного року. У греків олень був присвячений Аполлонові. Він був також улюбленою твариною Геркулеса. Соняшним значенням оленя пояснюється давнє вірування в його довге життя: запевняли, що він може жити сотні років. І тому також їли оленину, щоб довго жити.

Відограє олень дуже важливу роль і в християнській символіці. Вже в «Пісні Пісень» Біблії олень виступає, як символ Христа: «Божий мій милий — мов той сугак, мов той олень молоденький». Перші християни вирізьбували оленя на надгробках, як символ Спасителя. Дуже часто олень тут фігурував також, як символ душі, що боїться гріха і готова від нього тікати. Зустрічається на мозаїках, а також на баптистеріях (хрестильницях) образ оленя і як символ вірного: «Як прагне олень води з потоку, так прагне душа моя до Тебе, Боже...» В історії символіки, малярства та літератури особливо важливе значення має символізація Христа в образі оленя — окремо, або в поєднанні з хрестом. На склепінні катакомб свв. Марцеліни і Петра а також на давній трибуні Лятеранського собору знаходиться образ двох оленів і Христа між ними. Символічний образ оленя із розп'яттям межі рогами мав значне поширення в західних і східних релігійних легендах. У житіях латинських святих Губерта, Евстерія, Германа Окірського і Норберта, а також у давньому грецькому житті Євстахія Плакіді зустрічається символічний олень. Губерт із таким завзяттям віддавався полюванню, що цілком забув думати про спасіння своєї душі. Але одного дня він зустрів оленя, що ніс на голові чашу з Дарами. Сяйво, що йшло від голови оленя, було таке сильне, що собаки полякалися і на все життя відмовилися полювати на оленів. Губерт тоді зрозумів, що його захоплення полюванням неприемне Господеві, зробився пустельником, проповідував лагідність у житті та лікував людей різним зіллям. Ця легендарна подорожниця повторюється в пізніших

легендах. Оповідали, що Йоакім II, курфюрст брандебурзький побачив увісні оленя з блискучим золотим розп'яттям межі рогами: олень цей віщував йому екору смерть. Подібного ж роду народню легенду обробив Фльобер у Легенді про Юліяна Милостивого.

Олень зустрічається і в візантійських житіях святих і в мініатюрах. Що символічний олень глибоко ввійшов у грецьку словесність і мистецтво, видно з того, що він фігурує в грецьких народніх піснях. В одній старинній пісні про грецького героя Дігеніса він мусів умерти тому, що забив незвичайного оленя з розп'яттям між рогами, із зіркою на чолі і образом Богородиці між лопатками. В іншій пісні про Дігеніса олень перетворюється в місцевого духа-генія на високому шпилі гори, з хрестом у рогах і з місяцем на задніх ногах. Ударом ноги він вириває дерево з корінням.

Із Греції символічний християнський олень, шляхом літературної та усної передачі, перейшов — десь у IX—X вв. у Болгарію, а звідси вже міг легко дістатися і в Сербію. В болгарській народній поезії для оленя вживається звичайно епітет «сур». — в деяких українських піснях. — запевняє проф. М. Сумцов. — він зберігся, а в інших перейшов на більш зв'язаний «тур». Пісні з «туром-оленем» прийняли характер величальних пісень, і образ «гура-оленя» прикладається переважно до молодого.

У виданні 1623 р. «Беседи Іоанна Золотустого на 14 посланій» оленя намальовано в літерах Б і Є.

ОЛЕСНИЦЬКИЙ ЄВГЕН (1860—1917) — адвокат, посол до галицького союму в (рр. 1900—1917) і до австрійського парламенту (1907—17), один із видатніших промовців, організатор Стрийщини і «Краєвого Молочарського Союзу» та «Сільського Господаря»; видавць «Русько - Української Бібліотеки». Залишив спадщини «Сторінки з мого життя».

ОЛЕСНИЦЬКИЙ ЯРОСЛАВ (1875—) — представник УНР в Лондоні в 1919 р.; посол від Галичини в польському союмі від 1930 року.

ОЛЕСЬ О. (КАНДИБА ОЛЕКСАНДЕР) (1878—1944) — один із визначних поетів українського національного відродження, що дав українській поезії, яка знала лише світло і тінь, невідомий досі півтон, дав справжню, суб'єктивну і притому психологічну ускладнену лірику, розраховану вже не на «народнього» читача, а на вихованого на європейській культурі інтелігента. В. Дорошенко в десятиліття смерті поета писав у «Свободі» (22 VII. 1954):

«Майже півстоліття тому, в 1905 р виступив уперше Олесь на поетичній ниві з своїми поезіями, що появилися друком в одеському альманаху д-ра Івана Липи «Багаття», а потім рік за роком вийшли в світ його окремі збірки поезій, що стали для українського громадянства правдивим відкриттям: «З журбою радість обнялась» (у Петербурзі 1906 року) та II збірка «Поезії» 1907 року. Теперішнє наше покоління просто не всилі уявити собі, який величезний вплив зробили ці Олесеві збірки на тодішнє українське громадянство. Його поезія була наче той перший весняний гоім, що звіщає пробудження природи. Вона з краю в край сколихнула українське громадянство, розворушила його, зачарувала. Давно вже ми не чули такого свіжого, бадьорого, грізного, а заразом і ніжного слова. Олесь був перший після Шевченка, що заговорив його мовою. З'явившись саме в результаті стихійного росту українського руху, Олесева муза незвичайно піднесла розмах і силу українства. Найкращою характеристикою Олесевої поезії може бути оцеї його вірш:

«О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зор блакитнооких,
Шовковий спів степів широких,
Дніпра між ними левій реві. . .
О слово! Будь мечем моїм!
Ні, сонцем стань! Вгорі спинися.
Осяй мій край і розлетися
Дощами судними над ним! . . .»

«І дійсно, його поезія прошуміла на Україні зеленим шумом дерев, продзвеніла небесною музикою зір, заспівала шовковою тирсою степів, заревла Дніпром - Славутицею, осяяла сонцем відроджену Україну й розлетілася судними дощами — грозою над краєм. Картаючи зрадників і підбадьорюючи живі сили, кликала вона до боротьби, до сонця, до краси.»

Народжений в Сумах на Харківщині, О. Олесь скінчив середню хліборобську школу, а потім ветеринарний інститут. Працював перше земським статистиком у Харкові, а потім ветеринаром у Києві, де одночасно співпрацював в українських часописах та брав участь у громадському житті. З самих початків української національної революції, він став її надхненим співцем, вітаючи відродження української державности:

Українське військо мов з могили встало,
Загриміло в бубна, в сурмоньки заграло,
Розгорнуло прапор соняшно - блакитний,
Прапор України, рідний, заповітний.

Але з упадком української державности, опиняється на еміграції і перебуває в Відні в рр. 1919—1923. Тут він був ініціатором і організатором Союзу Українських Журналістів і Письменників, а також організатором і ініціатором Українського Вільного Університету (УВУ). З переїздом останнього до Праги пе-

реїхав за ним до Праги і О. Олесь. Тут незадовго до його смерті УВУ уділив йому гідність доктора «гоноріс кавза» і потім взяв найближчу участь в його похороні.

На еміграції вийшли нові збірки творів О. Олесь, в тому VII книжка поезій «Чужиною», збірка «Кому повім печаль мою», сповнені тугою за втраченою Батьківщиною (див. НОСТАЛЬГІЯ). «На Зелених Горах» з чудовими описами Карпатської Гуцульщини, віршована історія «Княжа Україна», політичні сатири під спільною назвою «Перезва» багато творів для дітей, драма «Обітована Земля», присвячена трагедії родини Крушельницьких (в драмі Шумицьких), що піддалися були в Галичині большевицькій пропаганді, поїхали на Україну, і там були «зліквідовані»; переклад «Гайявати» Льонгфелло та інші. З попередніх творів О. Олесь треба ще спеціально згадати драматичну поему «По дорозі в казку», «Що-року», «Над Дніпром», «Трагедія серця».

Останній друкований (за життя Олесь) його твір — «Ніч в полонині», побудований на фольклорному матеріалі.

О. Олесь дуже бідував на еміграції, але не піддавався спокусам большевицьких агентів, що намагалися умовити його повернутися на Україну. П. Карманський в своїй спогадах «Сторінки вчорашнього», що друкувалися в львівському «Ділі», оповідав про свою розмову в Відні з О. Олесем. Поет казав: — «... Я сам знаю, що я вмираю між чужими. А ще більше мене болить, що моя дружина мучиться тут змною. Там я ще ожив би і тільки там жив би. Але як туди йти? Запрошували мене до Харкова. Хотіли мої твори перевидати. Обіщували неодноразово. Та якже йти під чобіт наїзника?! Ні, краще вже збожеволіти, а не погоритися!»

Це було в ті роки, коли багато видатних українців, а в тому навіть і проф. М. Грушевський вели вже переговори про поворот на Україну. О. Олесь залишився — бодай у літературі — до кінця днів своїх на еміграції, на бойовому антимосковському фронті. Був батьком О. ОЛЬЖИЧА (див.).

ОЛЕШЕ — важливий торговельний осередок князівської України біля гирла Дніпра, ніби порт Києва, як здогадуються, на місці теперішніх Олешок. Тут степовики — печеніги часто нападали на купецькі валки, що простували до Чорного моря.

ОЛЕШКИ — містечко на лівому березі Дніпра (тепер Пюріпинське) проти теперішнього Херсону. Біля нього оселилися були запорожці після першого побуту над Камінкою в 1711 р. Тут вони жили під турецькою владою до 1730 р. З цієї Січі не залишилося й сліду: в 1845 р. це місце розорано, засаджено лозою й іншими кущами, щоб спинити піскові кучугу-

ри, що засипували містечко. В 1730 р. запорожці звідци повернулися на р. Камінку, а в 1734 р. на р. ПІДШЛЬНУ (див.).

ОЛИВА — олій з плодів оливного дерева. Також те дерево, що зветься також МАСЛИНА. В мітичному змаганні між Посейдоном і Атеною, хто мав би дати місту Атенам кориснішу річ, той мав би в тому місті більший культ, як опікун міста, — Посейдон створив коня, що веде в бій військові колесниці, але Алена створила оливне дерево, як джерело мирної праці і добробуту. Дванадцять найвищих богів Олімпію признали перемогу Атені — бо хліборобська й промислова праця, зв'язана з плеканням оливи, далеко корисніша, ніж завойовницькі напади. З того часу оливкова галузка прикрашає щолом Атени й чоло жерців Зевеса, і з оливного дерева робили статуї богів, щоб заспокоювати їх гнів, бо оливне дерево зробилося символом МИРУ. Зрештою цей символ ми зустрічаємо вже в Біблії, де Бог посилав Ноеві голубом після потопу оливкову галузку, на знак миру людям після страшної кари.

Оливою в Біблії мастили царів і приносили жертву Богові. «Колись поскодилися дерева, щоб намастити царя над собою, і промовили до оливи: «Царюй над нами». Олива ж відказала їм: «Чи то ж занедбаю свою мастину, якою прославляють богів і людей, щоб між деревами стати вищою!» (Кн. Суддів, IX, 8—9).

В поемах Гомера оливку вживалося тільки для туалету й гігієни, тому довгий час думали, що олива була рідка в давній Греції, і що оливне дерево було там екзотичне. Але цьому суперечить не тільки міф про змагання між Посейдоном і Атеною, але й факт, що олива в дикому стані зустрічається від Пенджабу до Португалії, і в усі часи олива служила семітам і на страви, і на мащення і на освітлення. До того ж останні розкопки на Криті виявили по приватних хатах посуд повний оливних кісточок. Олива тут служила головне для освітлення. — кількість знайдених ламп тут просто вражає. На критських печатках оливкову галузку не рідко зустрічається в асоціації з кораблем: мабуть, тому, що оливу тут плекали не тільки для внутрішнього спожитку, але й на вивіз. Є якась правда в легенді, що оливне дерево приніс в Олімпію критський Геракл. (Гльоз «Критська цивілізація» 1923, ст. 188).

В Україні оливне дерево не росте, олива тут усе була привозна і, значить, дорога. Але в останньому столітті її з успіхом заступає дуже поживна соняшникова олія (див. СОНЯШНИК), почасти конопляна і ріпакова.

ОЛИВНА ГОРА — гора на 828 метрів заввишки, на схід від Єрусалиму, де Христос rado перебував і де молився, щоб минула його тяжка мука Голгоги, і де Юда віддав його в руки

ворогів Його. Тут тепер знаходиться монастир, а в його церкві колекція молитви «Отче наш» на різних мовах християнського світу. За ініціативою польс. Павла Базилевського і з великою допомогою п. Оберука, українці, кол. воєнки польської армії Андерса, склали тут свої скромні заощадження і подбали, щоб була тут ця молитва і в українській мові. Її вирізьблено в мармуровій плиті. Нагорі написано англійською мовою УКРАЇНА великими літерами, а в чотирьох кутах вирізьблені українські тризуби. Довкола, на краях, мов рама таблиці, прикрашують український текст Господньої молитви вирізьблені орнаменти в вигляді квітів. («Музейні Вісті» 1958, IX, СТ. 19).

ОЛИВО, ОЛОВО — важкий і разом з тим м'який метал, що з нього відливали кулі, шрот, стрільна, а тепер вживають головню в друкарнях для відливання черенок. Про торгівлю оливом в князівській Україні писав араб Аль-Бекрі, що цей метал привозили з західної Європи, а Джайгані повідомляв, що його «з головних руських міст» рсзвозили по всіх усюдах. Маємо вістки про тоставу оліва в Новгород в XIII ст. німецькими купцями. (М. Груш. — «Іст. УР», I. 303).

ОЛІВЕБЕРГ — див. ДАНИЛО ГРЕК.

ОЛІВЕЦЬ — графітова паличка в дерев'яній обгортці. Свою назву олівець завдячує тому, що вдавнину його робили з оліва, бо оливо залишає сліди на папері, на пергамені, на слонівці, тощо.

Перші олівці й були просто олив'яними паличками, і тільки з XI ст. почали опрацювати ці палички в дерево. На початку XVI ст. відкрито графіт, яким писати краще, ніж оливом, бо він багато м'якший і робить чорніші знаки. Графіт — відміна вуглеця, але люди довгий час думали, що він — відміна оліва, тому назва «олівець» залишилася й за графітовими виробами. Здається, що виріб графітових олівців розпочали англійці, що мали в Кумберлянді великі поклади графіту. Швайцарель Геснер згадує вже в 1565 році про олівці. Довгий час кумберляндські копальні були єдиними в світі тому англійці дуже ними дорожили. Їх використовували лише місяць чи два в році, стерегли озброєними поліцестами; як копальня не працювала, її заливали водою, щоб неможливо було вкрасти ані дрібки. Все ж графіт не такий цінний, його багато в кожному краю; крім того легко його виробляти штучно, підогріваючи кокс без доступу повітря в електричних печах. Це, очевидно, стало можливе тільки тепер.

Фабер у Нюрнбергу (Німеччина) заложив у 1761 р. найбільшу в світі фабрику олівців. Перші олівці визначалися одним кольором і од-

ною твердістю. Все ж до різних писарських і рисункових робіт потрібно олівців з різними ступнями твердості. Цю справу розв'язав француз Конте з Парижа у 1795 році. Він впровадив процес змішування графіту з глиною.

ОЛІГАРХІЯ — урядування небагатьох, влада, сконцентрована в руках небагатьох. Арістотель називав олігархію — виродженням аристократії. Але олігархія може бути також і виродженням демократії, коли «суверенний народ», не маючи можливості в великій державі сам урядувати, передає владу в руки своїх «представників», а ті концентрують ту владу в своїх руках, формуючи з себе т. зв. Політичну чи КЕРІВНУ КЛЯСУ. В. Липинський писав: «Олігархія по суті — порожній звук, бо скрізь і завжди править меншість, бо наріть в найбільш «ідеальних» демократіях, теоретична влада більшості виконується фактично не цією пасивною більшістю, а тільки вибраною нею меншістю найбільш рухливих, найбільш активних і найбільше спритних в виборчій агітації послів.» (Листи. і 194).

Помилка В. Липинського в тому, що він не розрізняє «влади небагатьох», себто справжньої олігархії, від влади меншості, себто кращих із більшості. Олігархія не може існувати там, де «меншість» надто чисельна, де вона часто міняється в своєму складі, і де вона не злютована внутрішньою дисципліною. Олігархія натомість існує там, де існує невеличка група людей, міцно злютованих між собою суворою дисципліною з метою втримувати в своїх руках владу на необмежений період часу. (Див. КЛІКА). Це власне те, що ми бачимо в ССРСР, де вся влада над 200 мільйонами людей сконцентрована в руках нечисленної кліки людей, що звуть себе Політичним Бюро Комуністичної Партії, і що постійно затримує основне ядро свого членства. Ленін писав про необхідність існування такої партійної олігархії, як міцно злютованої організації: «Пролетаріят повинен мати свою державну владу, централізовану організацію насильства на переобсрєння опору визискувачів і щоб кермувати величезною масою населення — селянством, трібною буржуазією, півпролетаріятот — для налагодження соціалістичного господарства.» (т. XIУ, ч. II, ст. 317. Цитовано в ЛНВ. 1930, VII—VIII, ст. 716). Отже ця організація насильства існує вже понад 40 років і являє собою найяскравішу форму олігархії, себто справді диктатуру кліки, що діє не в загально - національних інтересах, як аристократія чи демократія, а тільки в вузько - егоїстичних інтересах одної партії чи класи (в даному випадку ніби пролетаріату).

ОЛІЙ, ОЛІЯ — масна рідина, легша від води і в ній не розпускається, а тільки в алького-

лі, в бензині, в етері і т. п. Бувають олії рослинні (олива, соняшникова олія, конопляна і т. д.), тваринні (тран, кістяний олій) та мінеральні (нафта). «Правда, як олива, завсіди по верх вийде», — каже наша народня приповідка.

ОЛІЙНІ ФАРБИ — спеціальні фарби, зроблені з примішуванням олії. Хто власне винайшов олійні фарби, невідомо. Ще в XII ст. чернець Теофіл згадував про якийсь олійний ляк із смоли, яку звав «форніс». Не знати, чи цей ляк уже примішували до фарб, чи тільки зверху покривали ним непевні фарби Меріме, що спеціально студіював старовинну малярську техніку, писав, що Бартоломео (1469—1517) підмішував до фарб копаловий ляк. Леонардо да Вінчі згадує в своїм трактаті про малярство про вживання смоли, якою слід покривати неміцну зелену фарбу, а потім закріпляти її ляком. Ван-Дейк покривав непевні фарби мастиковим ляком; пізніше для цього уживали копалового і бурштинового ляку. Отже, домішування до фарб олію губиться у тьмі середньовіччя. Існують здогади, що першими винахідниками олійних фарб були венеційські майстри, які проте не вміли їх удосконалити. Правдивими реформаторами малярської техніки вважають братів Ван-Дейків (1366—1440). Перед Ван-Дейками штелюгові образи малювали на яєчному білку й жовтку, на гумі й фіговому сокові, — тільки по Ван-Дейках широко розповсюджується вживання олійних фарб. Передше в Італії фарби накладали тонко, гладко і зливо, як емаль, на дубових і топольових дошках, покритих тонким гіпсовим ґрунтом. Ван-Дейки зачали уживати крейдяного ґрунту з клеєм. Антонелло з Мессіни перший познайомив своїх земляків із технікою Ван-Дейків. Полотно входило в ужиток поволі. Рубенс ще малював на дошках, Веронез (1528—1588) — на полотні, за ґрунтованим гіпсом. Завдяки винайденню в малярстві олійних фарб, з'явилась можливість розвинути в малярській фактурі найширшу гаму різнородних тонів і барв. (Гомо в ЛНВ. 1926, IV, ст. 327).

ОЛІЙНИК — виробник олії. Також птиця ІВОЛГА (див.).

ОЛІЙНИК — козацький депутат до російської комісії по виробленню нових законів, що її скликала була Катерина II 1767 р. Він висунув був домагання — заборонити москалям купувати землю в Україні, бо це призводить «малоросійський народ у крайнєє разареніє і убожество», і пропонував також виселити з України всіх москалів, а на їх місце повернути українських виселенців (Р. Млиновецький «Іст. укр. народу», 1953, ст. 332). Розуміється, ці домагання не дали жадних наслідків. (Див. ПОЛЕТКА ГР.).

ОЛІЙНИЦЯ — прилад до виробу олії, також приміщення, де виробляють олію.

ОЛІЙНИЦЯ — темносиній жучок, що виділює з себе жовту рідину, що має в собі кантариду, вживану вдавнину на лікування боляків. Молоденька личинка олійниці галапасує в вуликах, поїдаючи черву.

ОЛІМП — пасмо гір на межі Македонії й Тессалії, 2985 м заввишки. В старовинних греків — житло богів, в метонімії — небо, звідси **ОЛІМПІЙЦІ** — небесні боги.

ОЛІМПІЯ — місцевість в Еліді, присвячена Зевесові й Гері; тут греки що-чотири роки відбували **ОЛІМПІЯДИ** — себто спортові змагання на шану Зевеса. Греки таку вагу приписували цим Олімпіадам, що навіть ріжні події датували Олімпіадами, починаючи з 776 р. до Р. Хр., і серія Олімпіяд лягла в основу грецької хронології до 394 р. після Хр. (293-тя Олімпіада) Переможцям на цих змаганнях віддавали тріумфальну шану, але нагороди були звичайно, символічні — пальмові вінки, тощо. При кінці XIX ст., після інтернаціональної гімнастичної конференції в Парижі в 1894 р. за почином барона П'єра Кубертена були відновлені в характері інтернаціональних спортових змагань. Перші Олімпіади відбулися в Атенах в 1896 р., потім у Парижі в 1900 р., в Сент-Люїс де Міссурі (США) в 1904 р., в Лондоні в 1908 р., в Стокгольмі в 1912. В 1916 р. мали відбутися в Берліні, але не відбулися через війну; в 1920 р. в Анверсі, 1924 в Парижі, 1928 в Амстердамі, в 1932 в Льос-Анжел'єс, в 1936 р. в Берліні, в 1940 р. і в 1944 не відбулися через війну, 1948 р. в Лондоні, 1952 р. в Гельсінках, 1956 р. в Мельбурні в Австралії, і 1960 р. в Римі. Чергова Олімпіада має відбутися в 1964 р. в Токіо.

Українські спортовці відзначилися в Олімпіадах в Мельбурні і в Римі, але їх зараховано до спортовців ССРСР. Московський уряд не дозволив українцям в ССРСР створити свій Олімпійський Комітет і взяти самостійну участь в змаганнях, хоча за статутом Олімпіяд не тільки всі країни, представлені в ОН, мають право виступати, як окремі національні одиниці на Олімпіадах, але навіть ріжчі колонії. Навіть і в цьому московський імперіялізм виявив себе повністю.

В останній Олімпіаді в Римі українські спортовці здобули 16 золотих медалей, отже, більше, ніж Італія (13) та Німеччина (12), опинившись на третьому місці після збірної ССРСР (44) та США (34). Хоча населення України становить приблизно 1/5 населення ССРСР, проте українські спортовці здобули для ССРСР понад 1/3 золотих медалей. І хоч українці по-

казали себе найкращими в світі гімнастами, першорядними легкоатлетами (особливо жінки), чудовими фехтувальниками і борцями, проте не було в Римі українського пропора на олімпійській щоглі переможців, і ніхто не почув українського гімну. і ніхто не довідався, що Україна — одна з найсильніших спортових потуг у світі.

В гімнастиці українці здобули аж 8 золотих медалей: Лариса Дерій-Латиніна — 2. Борис Шахлін — 4, Поліна Астахова і Ріта Ніколаєва — по одній. В легкоатлетичній киянин Віктор Цибуленко, третій в метанні списа в Метбурні заняв тут перше місце (84,64 м), а сумчанин Володимир Голубничий, перемігши спеку і грізних конкурентів, здобув золоту медаль в ходьбі на 20 км (1 год. 34 хв. 7 2 сек.). В жіночій легкоатлетичній 4 українки не тільки здобули золоті медалі, але й побили попередні олімпійські рекорди: Віра Крепкина — стрибнувши в довжину на 6.35 м. Людмила Шевцова-Лисенко — пробігши 800 м за 2 хв. 4.3 сек., Тамара Пресс — штовхнувши ядро на віддаль 17.32 м, а її сестра Ірина — перемігши в бар'єрному бігу на 60 м за 10 6 сек. Молоденький Віктор Жданович виборов собі золоту медаль після затяжного бою на рапірах, а Іван Богдан став неперевершеним олімпійським чемпіоном клясичної боротьби в важкій вазі.

Найбільшими героями Римської Олімпіади були австралієць Герб Еліот, який встановив новий фантастичний рекорд, пробігши 1.500 м за 3 хв. 35.6 сек. і абесінець Бікіля Абеба, що пробіг 42.195 м за 2 год. 15 хв. 16,2 сек. Віа біг босий, і коли добіг, то виглядав так свіжо й був такий усміхнений наче б був готовий пробігти дальших 42 кілометри. Див. СПОРТ.

ОЛОВІР — шовк пурпурової барви, що його звичайно носили князі й царі і вживали також на оправу дорогих книжок. В Іпатському списку літопису під 1262 р. читаємо про кн. Данила Галицького, що на ньому був «кожух же оливира грецького і круживи златими пласкими опит». (Січинський «Нариси з іст. укр. пром.» ст. 60).

ОЛОМА — багатий киянин, один із перших київських християн. В Літописі під 882 р. дослівно написано: «І убиша Аскольда і несоша на гору, погребоша Аскольда на горі. ідеже єсть двір Олома. На тій горі постави Олома церкву св. Миколи». (Проф. М. Міллер в «Виз. Шлях». 1959, VII, 754).

ОЛЯФ, син **ОЛЯФА ТРІГВЕСОНА**, короля Норвегії (995—1.000), що поляг у бою з данцями й шведами. Був приятелем Володимира В., прийняв християнство і ніби вплинув в цьому відношенні і на навернення Володимира В.

Скандинавська сага про Оляфа має вартість джерела для української історії

ОЛЬБІЯ, БОРИСТЕН — найславніша мілетська колонія північно - чорноморського побережжя над лиманом Гіпаніса — Бога, основана 645 р. до Р. Хр.: розквіт її припадає на У і ІУ ст. до Р. Хр., але вже в ІУ ст. почався занепад від нападу сарматських і скитських орд та різних варварів. У І в. до Р. Хр. її зруйнували гети; відбудована в ІІ ст. була під зверхністю Риму і ще 251 р. по Р. Хр. мала римську залого. У другій половині ІІІ ст. її зруйнували готи. Від 1901 р. тут провадилися розкопи, що відкрили оборонні мури некрополь ІІ — ІІІ ст., житлові доми, святиню Аполлона і т. д. Згадується в поезії М. Зерова де він порівнює своє й своїх приятелів життя в Барішівці (ЛЮК-РОЗА, див.) з життям давніх інтелектуалів, що їх доля ніби закинула в далеку провінційну Ольбію:

Під кровом сільських муз, в болотняній
Люкросі,
Де розум і чуття — все спить в анабіозі,
Живем ми, кинувши не Київ — Баалбек (себто
місто Ваала, руїника життя. — натяк
на большевицький терор — Є. О.)
Оподаль від розмов людей, бібліотек.
Ми сіємо пашню на непочате лоно;
Часами служимо владиці Аполлону
(богові мистецтва Є. О.),

І тліє ладан наш на вбогім вівтарі.
Так в давній Ольбії захожі різьбарі
Серед буденних справ і шкурної громади,
В душі плекали сон далекої Еллади
І для окружних орд, для Скитів - дикунів
Різьбили з мармуру невиданих богів.

ОЛЬГА, Св. — українська княгиня, (946 - 960). жінка Ігоря. По смерті свого чоловіка, вона перебирає його уряд, жорстоко мстить за його вбивство деревлянам і виявляє велику енергію в поалагодженні державних справ. У 957 р. вона відвідала Царгород, охрестилася (прийняла ім'я Олени). Померла 969 р.

«Княгиня Ольга — видатна постать нашої історії. Найвиразніше її схарактеризував російський історик Н. Карамзін: «Народні перекази нарекли її хитрою, перцва — святою, а історія — мудрою». Якщо вчитатися в прості ясні слова літопису, то образ княгині Ольги виступає із тьми віків і хаосу, як символ порядку, організованости і глибокої державної ідеї. Своім контрастом щодо наших уяв про ті часи нашого державного світанку цей образ вже сам по собі виявляє примітивність тих наших уяв: якою високою і старою мусіла бути наша культура натоді, щоб жінка в умовах патріархального ладу могла бути на такій височині держав-

ного і духовного досвіду, як то ми маємо в особі великої княгині Ольги!» (П. Курінний).

Існують два припущення про те, звідки походила княгиня Ольга: одне, що Ольга родом із Києва, а друге, що вона народилась в посаді Вибутово біля Плескова (Пскова). На думку проф. П. Курінного, археологічні дані не дають жадних підстав твердити, що кн. Ольга не була киянка («Укр. Сам.» З. УІІ. 1952). (Див. ІГОР, КОНСТЯНТИН БАГРЯНОРОДНИЙ, ОТ-ТОН).

ОЛЬГЕРД (1341—1377) — вел. князь литовський, син Гедиміна, об'єднав майже всі білоруські землі і значну частину українських, а саме — чернігово-сіверську, Поділля, Волинь і Київщину. Воював із Московщиною і прийняв християнство.

ОЛЬДРІДЖ АЙРА (1807—1867) — визначний актор-трагик, мурин. Виступав в Лондоні. В 1858 р. був у Росії (Петербург, Нижній Новгород), і тут сприятелювався з Т. Шевченко, який зробив з нього портрет. Виступав і в Україні — Київ, Харків, Одеса.

ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ (КАНДИБА) — 1908 - 1944, син О. Олеся, глибокий оригінальний поет ляпідарного сконцентрованого стилю, визначний вчений археолог, завідувач археологічного відділу чеського Національного Музею в Празі, співробітник американської археологічної експедиції Гарвардського університету (до Югославії в 1933 р.), доцент гарвардського університету (в 1936 р.), основник Українського Наукового Інституту в Америці і редактор його «Збірника» (Сент-Пол - Прага, 1939); діяльний член Проводу Українських Націоналістів, як керманіч культурної референтури ОУН, приймаючи діяльну участь також в подіях Карпатської України, де в 1939 р. зазнав мадярської в'язниці; заступник Голови Проводу ОУН і, після арешту полк. А. Мельника, Виконуючий Обов'язки Голови Проводу, спеціально на Східних землях (один із перших прибув до Києва, після звільнення його від большевиків і жив там деякий час, провадячи організаційну працю в постійній небезпеці від большевицьких агентів і від німців), і врешті, арештований німцями вже в Галичині, був замучений на смерть 9 червня 1944 р. в бункері концетраку Саксенгавзен біля Берліну.

Як поет, крім ще не зібраних з різних періодичних видань творів, залишив три збірки — «Рінь» 1935 р., «Вежі» 1940 і «Подзамча», що вийшло в 1946 р., вже після його смерті. Уже в першій своїй збірці «Рінь», Ольжич ясно накреслив свій важкий життєвий шлях борня за звільнення поневоленої України:

Ми вийдем жорстоке зустріти,
Заховане в ранковій млі.

І будуть не луки, не квіти.

Каміння саме на землі.

Шляхи — велетенські гадюки,

Невгнутий розмірений крок,

Діла і змагання сторуки,

І смерть — як найвищий вінок.

Проф. В. Державин писав в «Сам. Україні» (1950 р. ч. VI - VII):

«Наукова діяльність д-ра Олега Кандиби — його інтелектуальна творчість — і поезія О. Ольжича — його мистецька творчість — походять із єдиного джерела, є біографічно пов'язані між собою і деякою мірою рівнобіжні. Проте вони не рівновартісні. Немає сумніву, що Олег Кандиба міг би стати не лише археологом із світовим ім'ям в галузі неолітичної кераміки та середньоевропейського неоліту взагалі — він міг би стати епохальним світочем науки, одним із тих великих вчених, що їхня конструктивна синтеза на десятки років визначає розвиток світової наукової думки. Але не судилося. Десять із чимсь років наукової та академічної діяльності д-ра О. Кандиби присвячені тому напрямкові наукового дослідження, з якого обов'язково починаються студії солідного передісторика: із скрупульозної наукової аналізи археологічних знахідок та їх географічної і стилістично пов'язаних груп. У цій галузі численні спеціальні дослідження О. Кандиби з середньоевропейського (а також галицького й трипільського) неоліту, друковані українською, чеською, німецькою і англійською мовами створили йому авторитет фахівця, а його монументальна монографія німецькою мовою про мистецтво й техніку неолітичного села Шіпеніц — була визнана в німецькій археологічній пресі за зразкову».

Але революційний розвиток політич в Карпатській Україні та потім світова війна поклали кінець науковій діяльності: О. Ольжич весь віддав справі національної Революції, здійснюючи героїчно думки висловлені в поезії:

Нащо слова? Ми діло несемо!

Ніщо мистецтво і мана теорій

Бо ж нам дано знайти життя само

В красі неповторимій і суворій.

Міцніша віра і дзвінкіший чин

За словоблудіє і за тимпани.

Одвага, непохитність, чистота!

Милуйтеся! Беріть і будьте! Будьте!

Проф. В. Державин писав в уже згаданій статті:

«Героїзму ніколи не бракувало в тематиці нашого красивого письменства. Впродовж ХІХ століття українська література зберігала щільний контакт із героїчним епосом козацьких дум, а за ХХ століття вона позначилась героїчною тематикою І. Франка, Лесі Українки, Ю. Липи, М. Чирського, Є. Маланюка, Ю. Яновського і багатьох інших. Проте героїчна тематика — це ще не героїчний світогляд. Поезію О. Оль-

жича героїзм не лише скрізь просякає тематикою, а й становить її творчу психічну доміанту. Це героїзм органічний, незалежний від зовнішніх чинників і, сказати б, абсолютний. В героїчній тематиці інших наших поетів і белетристів незрідка відчувається, що це промовляє героїзм бездержавної нації, героїзм людини національно покривдженої, отже героїзм якоюсь мірою вимушений або, принаймні, істотно зумовлений тими чи іншими історичними подіями. Героїзм у поезії Ольжича — вільно обраний і вільний всякого розрахунку, всякої думки про духову чи іншу нагороду: він сам — своя найвища і, суттю кажучи, єдина гідна нагорода, що вища навіть за славу:

Шляхи — велетенські гадюки...

Невгнутий, розмірений крок...

Діла і змагання сторуки

І смерть, як найвищий вінок.

«Героїзм у Ольжича не впливає з національно-державницького патріотизму (як це майже скрізь у нашій сучасній поезії) а радше збігається з ним, як два рівнобіжні вияви того самого глибинно ідеалістичного світогляду, що кульмінує в екстатичному піднесенні — піднесенні найвиразніше висловленому в поезії «Піхотинець», де «душа відділилась від тіла», що «струнке і спокійне, ступає в холодних рядах»:

До віку його не обійме

Ні сумнів, ні згадка, ні страх.

І радісно духу дивиться,

Як тіло тяга кулет,

Стискає гарячу рушницю

І вперто повзе наперед.»

(Див. АРХЕОЛОГІЯ). В 1956 р., заходами О. Лащенко вийшла в Нью Йорку книжка «Поезії» О. Ольжича кн. I, в якій передруковано три вищеназвані збірки поезії Ольжича. До другої, неопублікованої ще частини, мали б належати поезії, що в ті збірки не ввійшли.

ОЛЬХІВСЬКИЙ БОРИС (†1944) — блискучий публіцист, талановитий письменник, автор високовартісних літературних есеїв про Полісся, Холмщину й Підляшшя, співробітник журналу «Ми» в Варшаві і Українського Національного Музею у Львові, і також журналу «Нові Дні» (1940). Належав за другої світової війни до Української Дивізії і помер від нефриту, в наслідок перестуди під час військових вправ. Окремо вийшов його «Вільний нарід» (1937 р.), написаний на маргінесі «Історії Русов».

ОМАН — рослина, — Вербаскум нігрум — що її на Київщині клали в купіль новонародженої дитини, разом із іншим зіллям (МУФ НТШ, УІІ, 27.). На Херсонщині «коросту мастять сметаною, змішаною з порошком отваром ко-

ріння оману, чи дев'ятисилу» (Ястребов, Летоп. ІІІ, 108),

ОМАНА — спостереження наших змислів, незгідні з дійсністю. Найчастіша омана — зорова. Сюди ж відносяться ГАЛЮЦИНАЦІЇ. Див. МАРЕВО.

ОМАСТА — масна приправа до страви.

ОМЕЛА, ОМЕЛЬГА — галапасна рослина з усезеленим листям, що набирає з часом золотавого відтінку, з жовтим цвітом і білими ягодами, що росте на деяких деревах із м'якою корою, як липа, тополя, яблуня і — дуже рідко — на дубі. В місяці грудні, як дерева загублять усе своє листя і вимахують довгими голими руками, і стукотять ними одна об одну, ніби мертвими кістками, під кожним подувом вітру, лише зелена густа омела на оголеній гілці свідчить про непереривність життя і годує пташки перлами білих ягід. Люди повірили, що та омела — ласка неба, що тільки з неба могла впасти зимою на голе дерево та зелена галузка. Тим-то її шанували, вважаючи за символ нестерельності. У давніх кельтів, коли вони знаходили омелу на дубі, йшла до нього урочиста процесія, і жерці, що одержали ім'я ДРУІДІВ (у Галлів ДЕРУ — значить дерево) золотими серпками, підстеливши білі вовняні простирала, щоб ні одна ягідка не впала на землю, зрізали омелу, а потім під Новий Рік розподіляли її галузки між населенням — на здоров'я, на щастя, на охорону від нечистої сили. І ще й досі в Нормандії і в Британії на Різдво й під Новий Рік не знайти, кажуть, хати, де б не було тоді галузки омели. І в Норвегії омела в хаті ще досі охороняє людей від вогню, від хвороб і від злих духів. У давньому Римі, як писав Пліній, жінки носили з собою галузки омели, щоб легше зачати, а кельти напували худобу напоєм із омели, щоб була плідна. Хворі на чорну неміч, поки мали з собою чарівну галузку, не падали на землю в конвульсіях, і шведи радо носили із собою — на охорону — ножі з колодкою з омели за амулети, а німці з тією метою вішали дітям шматочки омели на шию. В XVIII ст. навіть лікарі Англії й Голляндії поручали омелу проти чорної немочі. В Швабцарії натомість називали омелу «громовою мітлою» й вірили, що, повішена в хаті, вона боронить від пожежі. Так само вірили і в Італії, і в Швеції, а в Чехії говорили, що, спалена в печі, вона хоронить від грому.

З омелою зв'язаний в Норвегії міт про Бальдера. Це був добрий і гарний бог, наймудріший і найулюбленіший з усіх нестерельних. Але одного дня Бальдер побачив сон, що провіщав і йому смерть. Боги зібралися на раду й постановили забезпечити Бальдера від усякого зла

і заприсягли воду й огонь, залізо, і всі інші метали, каміння, землю, дерева й рослини, хвороби й отруї, всіх звірів і птиць і гадів, — що ніхто з них не зробить ніколи Бальдерові жадного зла. І всі були раді й щасливі, бо вважали, що зробили Бальдера невразливим. Тільки злий Льокі був невдоволений. Пішов він до старої Фріги й запитав її, чи дійсно всі речі в світі заприсяглися не шкодити Бальдерові. І відповіла стара, мудра Фріга: «На схід від Вальгалли росте маленька рослина — омела, вона була ще занадто молодою, щоб присягати.» Зрізав злий Льокі омелу й зробив із неї стрілу й пішов до богів, що бавилися, стріляючи в Бальдера, — бо жадний стріл не робив йому нічого злого, — і дав ту стрілу богові Готерові, що не брав ще участі в загальній грі, і попросив його вшанувати бога Бальдера хоч одним своїм стрілом.

Готер дав себе підмовити і стрілив і прошив зненацька все тіло стрілою. І то було найбільше нещастя, що могло впасти на землю. Боги в розпачі піднесли руки до неба. . . Потім, давнім скандинавським звичаєм, поклали мертво тіло на велике вогнище і спалили його разом із вірною дружиною Наною, що в неї серце розірвалося з болю, і з вірним конем, і з усім бойовим приладдям.

Так умер славний бог Бальдер, що, як гадають, був образом незломного дуба, святого дерева давніх арійців, асоційованого з найдавніших часів з богом грому й блискавок.

Коли зрізати омелу, через деякий час вона починає жовкнутися, і її блискуче листя стає зрештою ніби золотим. У тому велика декоративна краса омели. Тим-то і в сучасному світі, нащеплюючись на давніх віруваннях і звичаях, в країнах західної культури, а особливо англосакського світу та у Франції й Італії все більше шириться звичай прикрашати на Різдво і Новий Рік хати всередині галузками омели, — на здоров'я, на щастя. А що християнська Церква довгий час ставилася вороже до поганської омели з її забобонними чарівливими властивостями, то зрештою, щоб примирити Церкву з омелою, витворилася легенда, ніби й омела була колись окремим деревом, і що власне з того дерева було зроблено хрест, на якому розп'ято Христа.

Я не знаю ніяких вірувань і обрядів в Україні, що були б зв'язані з омелою. Але наші пересельці до Аргентини мають від неї деяку користь: тут кожний робітник і урядовець (отже і наші українці) одержують під Новий Рік т. зв. АГІНАЛЬДО, себто додаткову платню, ніби за тринадцятий місяць. Назва «агінальдо» походить від назви омели — «гі» і означає властиво новорічний дарунок, що колись завжди мусів бути в супроводі галузки омели.

ОМЕЛЬЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО ІВАН (1881 —) — генерал - хорунжий, діяльний учасник визвольних змагань. Дід його **ВАСИЛЬ** був старшиною задунайських запорожців, а пізніше осаулом «Новоросійського козачого полку». Батько його **ВОЛОДИМИР** — був генералом артилерії. Сам він народився в Баку і, одержавши теж військову освіту, в 1917 р. був уже полковником УШ-го Гусарського Лубенського полку. З початків української національної революції зголосився він до розпорядимости Генерального Військового Комітету при Українській Центр Раді. В жовтні 1917 р. тодішня українська військова влада призначила полковника Павленка командиром того ж Лубенського полку, в якому він перепроводжує українізацію. За Української Центральної Ради займає різні оперативні становища, зокрема як інспектор кінноти. По приході до влади Гетьмана Павла Скоропадського він залишається на військовій службі, спершу у «Сердюпській Дивізії», а потім як кошовий отаман Вільного Козацтва Слобідської України (Харківщина) При кінці 1918 року він переходить у склад Української Галицької Армії і приймає активну участь у боях за Львів. По переході Галицької Армії за Збруч вертається в склад Дієвої Армії УНР. В 1920 році з доручення Головного Отамана Симона Петлюри полковник Павленко організує окрему кінну дивізію. Як командир тої дивізії, відзначився надзвичайно в жовтні 1920 р. в боях біля Михалполя. Як боевий старшина і хоробрий командир, Генерал Павленко, вже в часі служби в російській армії одержав цілий ряд боєвих відзначень, з орденом Св. Юрія з золотою Юрівською зброєю включно, що було найвищим відзначенням за хоробрість. В українській армії був, крім підвищення до ранги Генерала, нагороджений хрестом Української Галицької Армії.

ОМЕЛЬЯНОВИЧ - ПАВЛЕНКО МИХАЙЛО (1878—1952) — генерал, герой Зимового Походу, який провадив, як командант армії УНР, від 5. XII. 1919 по 21. XI. 1920 р.

За світової війни був командантом російського гвардійського полку; за Центральної Ради командував бригадою на Катеринославщині, за Скоропадського був начальним командантом III стрілецької дивізії в Полтаві, а потім козацького коша на Катеринославщині; від грудня 1918 по травень 1919 р. був начальним вождем Української Галицької Армії (УГА), і на цьому пості опрацював був плян славного **ЧОРТКІВСЬКОГО НАСТУПУ**. Залишив цікаві спогади, зокрема про Зимовий Похід.

ОМЕТ — край, пола одежі.

ОМОНІМ — слово, що однаково пишеться й вимовляється, як інше, але має проте інакше

значення, як напр. КОСА (див.) в її чотирьох цілковито відмінних значеннях. Омонімія зустрічається не тільки в речах, але і в людських прізвищах: В Англії нараховують півмільйона Смітів і яких 250.000 Браунів та Тейлорів. На Московщині так само безконечно число різних Іванових, у нас в Україні досить багато Іваненків, Гончаренків, Шевців, Кравців і т. д.

ОМОФОР — частина єпископського одягу, наплечник. Це довга вовняна біла матерія, прикрашена хрестами, яку єпископ накладає на свої плечі так, що один кінець спадає спереду, а другий з плеч. до висоти колін. Він нагадує заблудшу вівцю, що її Добрий Пастир знайшов і приніс до отари — отже визначає те пастирське служіння єпископа. Хрести на омофорі пригадують ті страждання, що їх поніс на собі Спаситель світу. Омофор буває великий і малий. Великий здіймається перед читанням Апостола; в малому єпископ звершує проскомідію, освячення Дарів, хіротонію і різні молитословія. Великий омофор надали архиєреям царгородські імператори для відзначення їх високих сановників держави, а тому він має значення церковно - громадське. Привласнені великі омофори єпископам не раніше VI ст., тоді як малий омофор — все була найважливіша й найдавніша частина одягу єпископа. При одяганні омофора читають молитву: «На плечі, Христе, взяв заблудшу істоту і, піднісши, Богові й Отцю приніс».

У нас великою славою втішається омофор Богородиці, що ним вона покрила людей, які молилися в царгородській церкві т. зв. Влахерської Богородиці, коли Царгородові загрожували сарацини, благаючи її про порятунок. З того у нас постало свято св. ПОКРОВИ. Митрополит В. Липківський в проповіді на це свято, говорив про омофор: «На своїх руках Пресвята Богородиця тримала омофор, що ним покривала людей. Омофор, себто, по нашому, наплечник, це таке вбрання, подібне до широкого довгого рушника, що його накладають на плечі під час відправ. Омофор — відзнака любови Христа, вічного Архиєрея, до людей. Його піклування про них, Його пастирське служіння людям. Христос називає себе добрим пастирем, що дуже піклується про свої вівці, бере на власні плечі й несе ті вівці до отари, що відбилися, або заблудили, або пристали (ЛУК. XV, 5). Так само й Христос всіх людей своєї отари — Церкви, як своїх овець, що заблудили, або втомилася, несе на плечах свого всесвітнього піклування до їх спасіння й небесного царства, і цим омофором - наплечником у єпископів, що під час відправ являють собою вічного Архиєрея - Христа, відзначається вічне піклування Христа про спасіння кожної душі і всього світу. Христос, як перший і вічний Первосвя-

щеник. — перший слуга спасінню людей, що Сам сказав про Себе: «Син Чоловічеський не на те прийшов, щоб Йому служили, а щоб Самому послужити й віддати душу за спасіння людей». (Мар. X, 45). От, цей самий омофор, себто піклування про спасіння людей Христос переклав і на своїх угодників, апостолів, святих, мучеників і всіх святих, а передусім на свою Пречисту Матір. От, це служіння Божої Матері спасінню людей, її покрову всього християнського світу своїм небесним омофором ми й святкуємо в це свято Покрови.

«...От цією вірою у всесвітній небесний омофор, у це заступництво Божої Матері і всіх святих пройняті були й українці, під цей омофор прихилилися, але з цим небесним омофором прагнули сполучити й свій земний омофор — своє служіння визволенню й полегшенню життя свого народу. Погляньте на давній образ Запорізької Божої Матері. Як і з яким почуттям дивляться на Пресвяту Діву Марію з омофором у руках залорощі, старшини з шаблями за поясом! Яка в їх очах готовість і самим послужити для свого народу, взяти на себе хоч частину, хоч кінчик того небесного омофору, щоб на ньому добратись до неба через полегшення скорбот та бід свого ображеного, поневоленого народу, і цим способом з'єднатися з небом.

«За край цього небесного омофора повинні братись і всі ми, на себе його накласти полегшенням тягарів життя один одного, як це цього закликає нас і ап. Павло: «Один одного тягарі носіть і так сповняйте закон Христовий». У цьому і все завдання Церкви і церковного життя, щоб омофор служіння один одному на спасіння світу й полегшення цього життя по частинах розібрали, поклали на свої плечі і всі вірні, і з'єднанням його з небесним омофором надали йому ваги вічності й могутності» («Церква і Життя» 1957, I, 2—4).

На Заході омофор одержують тільки деякі архієпископи.

ОМШАНИК — приміщення для переховування вуликів із бджолами зимою.

В Галичині таке приміщення називали **СТЕБНИК**.

ОНАГР — дикий осел.

ОНАЦЬКИЙ ДОМЕТІЙ (†1921) — батько автора УМЕ, з козацького хутора Хоменківського біля с. Борок під Гадячовим на Полтавщині; вчитель міської школи ім. Терещенка в Глухові, потім директор міської школи в Кам'янці-Подільському, далі викладач в Глухівському Учительському Інституті, останньо бібліотекар міського історичного київського музею. Був дописувачем до газети «Київські Отклики» в Києві та співробітником українського педа-

гогічного журналу «Світло» (під псевдом ЗБІР, ЗБІРОК.

ОНАЦЬКИЙ МИКОЛА (1878 —) — із козаків Полтавщини, був членом І. Державної Думи в Росії, де був одним із організаторів Української Громади з членів тої Думи.

ОНАЦЬКИЙ НИКАНОР (1874 —) — педагог і поет, якого поезії залишилися розкидані по часописах «Рідний Край» та збірниках.

ОНЕЗОРГЕ ВІЛЬГЕЛЬМ (1855 —) — німецький історик, професор університету в Любеку. Залишив праці про старослов'янську колонізацію в Німеччині. У відповідь на анкету Союзу Визв. України він писав у 1917: р.: «Коли маю висловити погляд про українську націю та її сучасне й будуче міжнародне значення в сх. Європі, я сформулював би своє переконання щодо першого питання так: народу, що має понад тисячолітню історію; що в тім протязі часу з усе-таки малих початків: Полян, Сіверян, Деревлян, Лужичан, Уличів, Тиверців, Дулібів і Волинян в X ст. розвинувся в XX ст. на другу з ряду слов'янську націю; що в цілм своїм числі більший, ніж поляки, серби й чехи разом; що залишений усім світом, відданий то на монгольський залив, то на турецькі напади, то на польську й московську неволю, зумів заховати й витворити серед найтяжчих обставин свою власну мову, багату й різнородну власну літературу й культуру; що в своїх релігійних поглядах зраджує вільніший, глибший, менш поверховний і механічний спосіб думання, ніж сусідній московський народ; що вкінці на духовім, церковнім і політичнім полі, бодай у своїх передових верствах, віддавна тяжів до Заходу, а ніколи до Росії; що такого народу так само не можна знищити, як і надовго не може поневолити його, проти його волі, і московський народ, істотно йому чужий, а духово й антропологічно нижчий від нього. Але якщо український народ має визволитися з-під московського, сильнішого від нього числом, силою волі й політичним хистом, то в таким разі треба його виховати до єдності, діловитости, до енергічнішого хотіння; у таким разі він повинен перемогти свій нахил до деякої м'яккости й сентиментальности, до паралізуючої резигнації. — перемогти свою вразливість на радикальні фрази й науки та шукати свого рятунку не в соціал-демократичнім світогляді: від Клеона до Гравхів, від чеських гуситів аж до німецьких новохрещенців, від англійських індепендентів до сопартиїників Дантона й Робесп'єра, від французьких анархістів аж до радикальних південно-німецьких республіканців 1848 і 1849 рр. не зумів яркий радикалізм ще ні разу ні створити, ні втримати державного організму. Тільки позитивні цілі, певно побудовані на непохитній е-

лі переконання, на непереможнім хотінні, на незменшеним ніяким розчаруванням оптимізму, здатні довершити такого величезного діла, яким буде визволення України п-під російського ярма. . .

«Таких Гераклевих чинів уміли довершувати дрібненькі області Швайцарії супроти великої держави Габсбургів і Бургундів, малі голландські пасмуги супроти еспанського світового деспотизму, безприкладно виснажена й більше, ніж до половини свого стану, зменшена Прусія, яка все-таки виховалася до самодисципліни та стояла на такій моральній висоті, як ніякий інший народ всесвітньої історії ні перед нею, ні по ній, — супроти наполеонівського панування над світом. Чому-ж не була б в силі довершити щось подібне й Україна, яка без порівняння має більше населення, наділена без порівняння кращими природними помічними засобами?»

«Що торкається до другого питання, то можу лише повторити те, що я вже давніше сказав у часописі «Україніше Нахріхтен» (з 10. VI, ч. 90—91, ст. 5—6): «що вже саме почуття справедливости та права, задоволення з кожного поступу культури, радість з кожного підтримання релігійних й державно-громадських свобод мусіли б спонукати світ уділити змаганням українців до визволення з-під найбільш ворожої культури з усіх держав, до визволення з-під Росії, — своєї повної симпатії і сильної допомоги. А це тим більше, що Росія тільки наслідком брутального порушення права та постійно брутальним насилуванням загарбала Україну й досі удержала її.» («Чужинці про укр справу» Відень 1917, ст. 10—12).

ОНИЩУК АНТІН (1885 —) — етнограф, знавець Гуцульщини, керманіч відділу етнології ім Хв. Вовка при ВУАН у Києві.

ОНИКС — відміна різнобарвного кременя, що вживається для виробу дрібних прикрас. Він знаходився серед 12 каменів Ефода, священного нагрудника жидівських первосвящеників і символізував у ньому плем'я, чи коліно, Азера. Фігурував онікс і серед самоцвітів, що вгадуються в Ізборнику Святослава, — тут він фігурує під назвою Оніхон. Звали його також — ХРИСТОПРАЗ.

ОНОВЛЕННЯ ЦЕРКВИ — невияснене див не явище, що сталося в Києві в 1923 р. Н. Відомий (псевдо) писав в 1952 р. в «Укр. Прав. Слові» (передруковано в «Дзвоні» 1952, УІ). «На розі Вел. Житомирської вул. й Сінної базарної площі стояла церква на честь Стрітення Господнього, частіше називана «Скорбящою», бо в ній була шанована киянами ікона Божої Матері Всіх Скорбящих Радосте. Церк-

ву цю побудовано 1861 р. на місці старої дерев'яної з 1752 р. У цій же церкві був старовинний образ св. Миколи. Одного дня блискавично облетіла весь Київ вістка, що цей образ оновився. Другого дня кияни були вражені новим чудом: стара церковна баня цієї церкви, що вже давно була потемніла, раптом засяяла чистим блиском, немов її щойно позолотили. Большевики були розгубилися. ЧЕКА вдерлася до пароха, о. Золотоверховника, щоб викрити «нові попівські шахрайства», але, побачивши, що жадна людська рука не могла визолотити блискавично баню, дала спокій священикові, до того тяжко хворому, що вже кілька тижнів перебував у ліжку й незабаром помер. Проте треба було щось робити, рятувати ситуацію. У газеті появилася стаття якогось «хеміка», що пояснював оновлення бані збільшенням перекису водня в повітрі. . . В 1934 р. большевики почали руйнувати церкви, розбираючи їх до фундаментів. Однією з тих зруйнованих перков був Стрітенська, де сталося чудо, що чекає ще свого історика, на авторитетне слово Української Церкви. . .»

З приводу цієї статті, проф. Роман Шехай, вчений агроном, що від років працює на дослідних полях і в лабораторіях Тукманського університету видрукував в буенос-айренському «Дзвоні» (1952 р. X, ст. 7) таке свідчення:

«У той час я мешкав поблизу Стрітенської Церкви і, прямуючи на працю, її не минав. Проходячи крізь Сінну площу я звернув увагу на великий натовп людей, що припинив рух авт, трамваїв та візників. Серед натовпу було чимало селян з околиць Києва, що продавали в той час городину на базарі. Звернув увагу і на кінну міліцію, що ледве стримувала людей, які намагались увійти до церкви.

На моє звернення до селянки: Що трапилось? — Почув:

— Хіба не бачите? Он-он баня оновила, а в середині сновилась свята ікона.

Потрапити до церкви було неможливо. Піша й кінна міліція весь час відтискувала людей. Я минув натовп, вийшов на Н. Житомирську вулицю і став спостерігати. Позолочена колись баня мала дивний вигляд: деякі чотирикутники надзвичайно виблискували на сонці, але більша поверхня бані мала загальний застарілий, темний вигляд. Я вибрав один темний чотирикутник і зупинив на ньому свою увагу. За яких 2 — 3 хвилини побачив світлу пляму, яка досить швидко поширювалась і за 5—6 хвилин, цей чотирикутник виблискував так само яскраво, як і деякі інші.

Я вибрав удруге: те ж саме!

Я зупинив свою увагу на образах святих, що олією були зроблені поміж банею та хрестом і побачив, що ніби-то хтось змиває обережно й ретельно багаторічний намул на поверхні

образів і це нагадало мені «перебивні малюнки» школярських років, як я змивав штучний намул паперу: так яскраво світилися фарби. Я постояв не більш як з-пів години і вся баня виблискувала так, ніби хтось в одну мить її позолотив, як і образи святих, що ніби ось-ось тільки відійшов від них мистець.

Звичайно, це викликало хвилювання у люду міста, бо багаточисленні бані Святої Софії, розташовані за яких півкілометра по прямій лінії від Стрітенської Церкви, не оновилися, як і баня Володимирського Собору, щез я перевіряв сам.

На другий ранок, я знову пішов тією дорогою і побачив пожежників, які вже складали довгу драбину, а на горі бані, з боку Житомирської вулиці, було вирізано цілісінський чотирикутник оновленої позолоти, який потрапив на дослідження до найвидатнішого хеміка того часу, акад. Плотникова. Переказували, що ніби-то він сам лазив на гору колупати баню, але того я не бачив та й сумніваюся, бо це була дуже товста людина, яку не всяка драбина могла витримати, та ще й угорі. .

Дійсно, це чудо влада намагалася з самого початку пояснити хемічною реакцією поміж золотом та киснем повітря, але чому ж тоді це не торкнулося Святої Софії та Володимирського Собору?

Добре пам'ятаю, що акад. Плотников жодного коментаря з наслідків своїх досліджень до преси не подав, бо, мабуть, втрутився не в свою справу.

Пригадую балачки поміж людьми. Розповідали, ніби-то перший, що побачив це чудо з свого вікна, був жид, який незабаром прийняв православ'я. Чи так було, чи ні, не знаю але заввага досить важна, щоб її не згадати.

З того часу минуло понад чверть століття, все бачу перед моїми очима, неначе б це відбулося вчора».

ОНОМАСТИКА, НАЗВОЗНАВСТВО — наука про власні імена та назви місцевостей. Вона цікавила в нас істориків (М. Грушевський), етнографів (Максимович, Франко, Сумцов) та мовознавців (Цілуйко Яр. Рудницький, митр. Іларіон - Огієнко). Систематична праця над ономастиком почалася в нас властиво на еміграції, головне в Українській Вільній Академії Наук у Канаді, що з 1951 р. почала видавати серію «Назвознавство - Ономастика» двічі на рік під редакцією проф. Яр. Рудницького (досі вийшов 21 випуск в рр. 1951—1961), в Вінніпегу. Проф. Я. Рудницький брав також участь в міжнародних ономастичних конгресах в Парижі 1938 р., в Упсалі 1952, Саляманні 1955, Мюнхені 1958, і Фльоренції - Пізі 1961, як член Міжнародного Ономастичного Центру в Лювені (Бельгія). Див. ТИПОНОМІЯ.

ОНУФРІЯ ВЕЛИКОГО день — 12/25 червня. На Поділлі цей день уважають святом польових квітів. У с. Кудлаї біля Немирова, оповідали таку легенду:

«Одного разу польові квіти: ромен-зілля, червоні маки, волошки та васильки довідались від вітру, що злий дідуган Мороз збирається їх поморозити. Бідні квіти, шукаючи захисту, поскаржились Преподобному Отцеві Онуфрію, що в цей день ходив по полі та милувався квітами. Онуфрієві шкода стало квіток, і він пішов до Мороза та почав його просити, щоб не зачіпав беззахисних квітів. Дід Мороз був такий упертий, що Св. Онуфрій не витримав: схопив сокиру і вдарив Мороза обухом по голові. Тепер мороз буде хворіти аж до самого Спасу, а всі квіти можуть собі спокійно цвісти та одцвітати». (О. Степовий - Воропай). Таке ж оповідали і на Луччині, на Волині (Чуб. I, 31).

На Святого Онуфрія дівчата назбирають у полі великі букети синіх волошок та червоного маку несуть до хати і оздоблюють ними образи.

Вмиваючись ранком, дівчата натирають лица пелюстками червоного маку, щоб завжди бути рожевими. Червоним маком уквітчують собі теж голову.

У цей день не можна косити трави.

На Буковині казали, що до Онуфрія ще можна орати, а потім уже ні. «Зап. ЮЗОтд. II, 357».

ОНУЧА — шматок звичайно білого полотна, а то й вовняної тканини, яким наші селяни обгортали собі ноги, замість шкарпеток.

ОНЧУК АВРЕЛЬ (1864 - 1921) — румунський політик із Буковини, оснóвник «Ліберального Союзу», в буковинському соймі (1904 р.), автор багатьох законопроектів, які запевняли українцям рівноправність на Буковині. Після розпаду Австрії, він стояв за тим, щоб Буковину було справедливо розділено на дві частини — українську і румунську.

ООЧСУ — Організація Оборони Чотирьох Свобід України. Створили її в США члени т. зв. Револуційної ОУН (Бандери), після розламу ОУН в 1941 р. З 1947 р. ООЧСУ видає в Нью Йорку «Вісник», суспільно - політичний місячник при діяльній співпраці д-ра Д. Донцова.

ОПАЛ — цінний самоцвіт, що визначається грою барв. Вдавнину опалові, світлому й рожевому, надавали пророчий змісл: він ніби темнів перед небезпекою, яка загрожувала особі, що його носила на пальцеві, і ставав майже чорним, коли знаходився в присутності великих грішників. Але Мішле писав: «Будьте обережні з опалом, найбільш чарівним, найбільш привабливим із самоцвітів. Це — сама рай-

дуга, прикрита легким молочним туманом, це тремтлива краса всіх барв, закута в таємничу білість. Це — камінь долі. Подібний да жінки, він руйнує своєю красою того хто в нього закохується». Але легенда, що опал, приносить нещастя, досить недавнього походження. Вдавнину, навпаки, вважалося, що він боронить від зурочення. І в Мехіку він уважався «святим каменем».

ОПАНЧА — одяг (від ОПОНА — тканина). «У первісній своїй формі опанча, як не найстаровинніша, то одна з найстаровинніших слов'янських одерж. За наших часів, вона особливо в деяких місцевостях, найбільше на Поділлі та в Галичині, являє собою переходову форму від свити до КОБЕНЯКА, бо відзначається від СВИТИ тільки тим, що в ній ззаду на комірці пришита ВІДЛОГА, чи БОГОРОДИЦЯ. Дуже правдоподібно, що вона колись не мала талії (стану), а була це та широка зверхня одежа, що дістала назву кобеняка та переховалась іще, в найпростішій своїй формі, на Карпатах під назвою ГУГЛІ. Можливо навіть що це також вона переховалась у формі простого ЛІЖНИКА, себто примітивного килима, що ним звичайно прикривають ліжку, а часом зимою, як свідчить Головацький, і вдягають його, заложивши один кінець, накинувши на плечі та зв'язавши на грудях шнурком, що його протягнуто в загин. В такій формі ця одежа має вигляд справжньої опони, себто прикривки, чи завіси, що її носять, як одержу. Як найпростіша з верхніх широких одержів, опона могла розвинутися через додання рукавів та в чоловіків перетворитися в кобеняк, а, втративши богородицю, в БУНДУ, чи ОПАПЕНЬ. (Вовк «Студії...» ст. 159).

ОПАРА — мішанина муки з водою, з якої виходить потім тісто.

ОПАРЬ — місце в болоті, що не замерзає. Також продох у льоду.

ОПАС — невеличке пасовиско в саду, чи десь в огорожі.

ОПАСАНЬ, ОПАСАННЯ — крита галерія навкруги церкви. Така опасань була вже в київській мурованій Десятинній церкві св. Богородиці (Груш. «Іст. УР.» III, 424). Але вона зробилася була особливо характерною для українських дерев'яних церков, що мають виразно національний український характер. «Це опасання, що надає західньо - українським церквам особливо оригінальний характер, стало також постійною властивістю і галицьких трибанних церков, з тою тільки різницею, що там опасання тримається не на стовпчиках чи дерев'яних арках, які наподоблюють мурова-

ні, а на виступах брусів зруба на кутах, що ступ нево скорочуються. Отже, опасання тоді виходить висяче, що, разом із банями, зложеними з численних виступів, надає церкві ще більше подібності до буддійських церков.» (Хв. Вовк «Студії...» 116).

ОПАСОК — ремінь, що на ньому носять бандуру через плече.

ОПАЧИНА — весло на галері. Також — в'язанка тонкого й довгого хмизу.

ОПАШЕНЬ — рід одягу. «На Великій Україні ЧУЗІ відповідає старовинний опашень, що його вживають де-не-де в східній частині України (Харківщина та Вороніжчина), а також почасти й у західній частині, під назвою СІРАКА, чи БУНДИ. Це рівна, широка одежа без стану, з рукавами та досить широким відкладним коміром. А взагалі, з пришитим каптуром ця одежа перетворюється в КОБЕНЯК.» (Хв. Вовк «Студії» ст. 159-60). Див. ОПАНЧА.

ОПЕНЬОК — їстівний гриб, що іноді символічно заступає м'ясо: «Роди. Боже, хліб, а до хліба опеньки, щоб до стожка ходили», — казали, п'ючи до м'яса (Дикарев, 23). Але, ясна річ, насправді опеньки м'яса заступити не можуть, тому теж кажуть іронічно: «Велике дідо — опеньки!» Або: «Голодному (але тільки голодному!) й опеньки м'ясо».

З опеньками в'яжеться прикмета: «Як багато опеньків, то жито на-безрік добре вдасться» (Франко. «Прип.» II. 480)

У сл. Борисовці та Валуйщині опеньками звали на хрестинах узвар, що ним пупорізна баба частувала гостей після обіду, садовлячи їх у «рай», себто за стіл (Дикарев. ст. 24).

ОПЕРА — музично - драматичний твір, в якому виконавці, замість говорити, співають під супровід оркестри. У творенні опери звичайно беруть участь два автори — лібреттист, що пише текст опери, і композитор - музикант, що той текст убирає в музичні ноти. Іноді, як у випадку Вагнера, лібреттист і композитор зливаються в одній особі. Виконавці опери — співаки солісти, обдаровані гарними і, переважно, дужими голосами, вишколеними в довгій школі, оркестра, хор та іноді ще й балет.

Перші українські опери з'явилися в XVIII ст. Скомпонували їх на італійське лібретто в Італії М. Березовський («Демофонт», виставлена вперше з великим успіхом в Ліворно в р. 1774) та Дм. Бортнянський («Креонт» 1778, «Алкід», 1778, «Квінт Фабій» 1779). Бортнянський написав опери і на французькі тексти — «Сокіл» (1786) та «Син Суперник» (1787). Та хоча італійські опери Березовського і Борт-

нянського мали успіхи в Італії в Україні їх ніколи не виставлялося, і вони жадного впливу на розвій української опери не мали. Французькі опери Бортнянського виставлялися в Петербурзі, і теж на розвій української музики впливу не мали. Наше оперове мистецтво почало розвиватися самотужки, зусиллями аматорів, що прикрашали музикою й співом свої романтичні твори. Наші інтермедії в п'яльних драмах, починаючи з 1619 р. (Дзвонівський, Гаватович, Дм. Туптало, Л. Баранович, С. Полоцький) та співи в пасіях і містеріях творять підложжя до оперової вистави, і поступово серед тих вищадкових номерів хорového співу починають з'являтися й сольові номери, що вже мають безпосереднє відношення до сценічної дії, а далі цим шляхом вокальне мистецтво, поруч із інструментальним входить уже і в театральну дію і опановує всією виставою перше у вигляді світської драми зі співом, потім оперети і, нарешті, опери. Так великі музичні оформлення супроводили «Наталку Полтавку» Котляревського (1819 в Полтаві) з музикою якогось А. Барницького, ще аранжованою О. Марковичем (1850 р.), потім чехом Ляндвером (1854) і нарешті М. Лисенком, «Сватання на Гончарівці» Гр. Квітки Основ'яненка, «Любку» та «Чарівні Тополи і т. інш.

Замилування до сценічних п'єс із нарочними співами зростає протягом XIX ст. і в Галичині, де перші галицькі духовні композитори, із Вербицьким на чолі від 50 рр. XIX ст. складають музику до народних оперет і м'єльодрам хоч писаних і не в народнім дусі. Окреме місце тут займає Порфірій Бажанський зі своїми операми і цікавим підходом до народньої пісні (Ст. Людкевич в УЗЕ).

Справжній початок українській опері поклав своїм безсмертним «Запорожцем за Дунаєм» в 1863 р. Семен Гулак - Артемовський.

Роком пізніше, на драматичному конкурсі в Галичині, першу премію одержав твір «Пічгоряне». — Михайла Вербицького, музика за оцінкою журі, стояла значно вище в культурному відношенні, ніж лібретто.

Пробує свої сили в оперній творчості талановитий дилетант Петро Ніщинський, але закінчив він лише одну сцену — загальновідомі «Вечорниці» з прекрасним хором «Закувала та сива зозуля».

Дві опери створив композитор Петро Сокальський — «Облога Дубна» (1878) та «Майська ніч» (1878) московською мовою, які, ніколи не були виставлені. В Галичині створені опери А. Вахнянина «Купало», Д. Січинського «Роксоляна» (незакінчена), популярні і слабкі оперні видовища П. Бажанського «Довбуш» і «Весілля» та цікава фантастична опера Яролава Лопатинського «Казка скал», його ж опе-

рета «Еней на мандрівці», яка здобула успіх на галицькій сцені.

Більшість цих опер була писана відповідно до тодішніх сценічних можливостей, тому їй не доставало їм тієї послідовної оперної композиції та розмаху, які знаходимо в класичних операх інших народів. Звичайно, по всіх усяодах держава підтримує розвій оперового мистецтва своїми субсидіями та різними полегшеннями, в Україні ж московська окупаційна держава робила все можливе, щоб стримати взагалі всякий розвій української національної культури, а втім, розуміється, і опери. Був час, що заборонялося співати навіть українські народні пісні на сцені інакше як у перекладі. Отже українська опера не тільки не мала ніякої підтримки, а навпаки мала проти себе — до революції — у весь державний і адміністративний апарат. З цими обставинами мусів рахуватися в своїй творчості і справжній батько української оперової музики М. Лисенко. Його великі опери «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Утоплена», «Наталка Полтавка», «Тарас Бульба», «Енеїда», опера-мініатюра «Ноктюрн», як і дитячі «Коза - дереза», «Пан Копький» та інші, саме тому вимагають деякого поновлення і пристосування до сцени, залишаючись проте назавжди основою золотого фонду українського оперного мистецтва.

Лисенко написав нову партитуру до «Наталки Полтавки», при чому все багатство народних пісень, якими стали арії з цього твору, було збережено, а та майстерність, що її виявив композитор при гармонізації фольклорних матеріалів була така велика, і ті пісні, що йшли ще з часів Котляревського, набули такого мелодійного характеру, що «Наталку Полтавку» український нарід по праву вважає за оперу Лисенка, написану на слова славного батька нової української літератури.

До «Москаля чарівника» написав Лисенко також музичне оформлення, чим чимало поживавив і урізномачитив його дію.

Нарешті, в 1910 р., коли Микола Садовський вирішив створити оперу на слова «Енеїди» Котляревського і сам почав писати лібретто до неї, Микола Лисенко погодився написати музику. Пізніше в праці над лібреттом Садовського замінила письменниця і драматург Люкмила Старицька - Черняхівська. Лисенко заходився навколо створення опери дуже енергійно і за шість місяців майже вивершив її, а Садовський, не чекаючи, поки музика буде готова, вже розпочав сценічні репетиції, так що в сезоні 1911—1912 р. в Києві ця опера вже була поставлена і пройшла з чималим успіхом.

Музика «Енеїди» — оригінальне сполучення українських веснянок з старогрецькими ладами, партитура взагалі оригінальна і барвиста, відзначається повнозвучністю і великою

ерудицією. За сюжет для опери взято епізод перебування Езея і троянців у Дідони.

В цій опері, так само, як і в «Наталці Полтавці» і в «Москалеві чарівникові» Лисенко яскраво рзкрив своє багате знання народних мелодій, своє блискуче вміння гармонізувати український фольклор. Ці ж прекрасні прояви свого таланту показав він і в інших, раніше написаних операх: у насиченій фольклорними мотивами «Різдвяній ночі» і в опереті «Чорноморці» і в мелодійно-поетичній «Утоплений», багатій своєю музичністю і барвистою народньою фантастикою.

Ця оперова творчість була увінчана славнозвісним «Тарасом Бульбою», піею могутньою епопеєю Запорізької Січі, де в легендарній галерії виведених на сцені титанічних лицарів Великого Лугу, полковників, курінних отаманів, кошових, писарів, бунчужних прапороносців, осаулів встає незабутня епоха козацької слави, а в овіяних народнім епосом могутніх піснях «Гей, літа орел, гей, літає сизий» та «Ой, не чорна хмара над Україною встала», у виразних мелодіях втілив композитор дух доби, велич Козаччини.

Творчість Лисенка, його прекрасні зразки гармонізації фольклору мали величезний вплив на всю наступну генерацію українських композиторів. Вплив цей бачимо ми у Миколи Ареса, в його «Катерині», написаній на безсмертний Шевченківський текст і наскрізь пройнятий народними мотивами (Г.Линчевський). О. Курочко писав в «Нашій Культурі» (передруковано в «Нов. Шляху» 10. VI. 1960):

«Після I-ої світової війни український народ, почав широко будувати свою музичну творчість. Неперевершений майстер хорového стилю Микола Леонтович (1877—1921) починає працю над оперою «Русалчин Великдень». Але йому вдалося закінчити лише перший акт. Сучасник Леонтовича Я. Степовий (1883—1921), організатор першого українського оперного театру, пише оперу «Невольник». Третій сучасник Леонтовича і Степового, учень Лисенка К. Стеценко (1882—1922) створив оперні композиції «Подольська» та «Іфігенія в Тавриді».

Музична творчість збагачується новими темами, формами, жанрами. Висуваються нові музичні кадри і підготовляються в широкій сітці музичних шкіл, технікумів, вузів. В рр. 1925—26 організуються українські оперні театри, в яких поступово починає розвиватись і українська опера. Перші твори цього жанру — «Іскра» (1925) І. Ройзентура та «Вибух» Б. Яновського. Обидві вони недозрілі як щодо теми, так і музичної мови. В них багато еkleктизму стилів і жанрів, мало оригінальності.

1928 р. молодий талановитий композитор В. Фемеліди (1905—1931) пише оперу «Розлом», на багато кращу, порівняно з попередні-

ми операми. Але й вона мала свої недоліки, зокрема надмірне захоплення автора речитативною мелодикою на шкоду піррокій наспівності.

У тому ж році Б. Яновський написав оперу «Дума чорноморська» на сюжет народньої думи про Самійла Кішку, в якій розповідається про боротьбу українського народу проти турецьких поневолювачів.

Дві опери під назвою «Кармелюк» написали В. Йориш та В. Костенко. Опера Костенка музично багата краща від Йоришевої, але Кармелюка, керівника народніх селянських повстань, автори невірно показали як «благородного розбійника». В той час з'являються «Карпати» Костенка, «Хвесько Андигер» Золотарева, «Іван Морозенко» С. Дрімцова.

Цікавим музичним явищем у 1930 р. була опера О. Чишка «Яблуневий полон» за однойменною п'єсою І. Дніпровського.

Найвидатнішою історичною оперою того часу була народня музична драма «Золотий обруч» (1929) Бориса Лятошинського (нар. в 1895 р.). «Золотий обруч» написаний на лібретто Я. Мамонтова за повістю «Захар Беркут» І. Франка. Вона вражає монументальністю форми, яскравою образністю характеристик, справді національним звучанням музики. В цій же опері є прекрасний галицький танок, східні танці, з яких композитор склав сюїту, що неодноразово виконувалась за межами України.

У той же час (1930) композитор М. Вериківський пише перший український балет «Пан Каньовський». Цей балет тісно пов'язаний з українською народньою творчістю, написаний на сюжет відомої народньої балади про горду й сильну українську дівчину Бондарівну.

Чималим успіхом у глядачів користувався балет згаданого вже композитора В. Фемеліди «Карманьола» (1930), написаний на тему французької революції 1789 — 1794 рр., балет «Ференджі» Б. Яновського присвячений темі боротьби народу Індії проти англійських колонізаторів та «Дніпрельстач» А. Рудницького. Нове піднесення викликає в музичній творчості 125-річчя з дня народження Т. Шевченка. Була створена одноактна опера «Сотник» М. Вериківського та балет К. Данькевича «Лілея» на лібретто за сюжетом Шевченкових творів В. Чаговця. Названий балет надовго ввійшов до українського репертуару оперних театрів.

Крім вищезгаданих, українські композитори написали у передвоєнних роках ще немало опер і балетів. Варто згадати тут про опери: «Невідомі солдати» П. Козицького, «Трагедійна ніч» К. Данькевича, «Тарас Шевченко» і «Богунці» В. Йориша, «Жакерія» С. Жданова, «Назар Стодоля» В. Костенка, «Марина» Г. Жуковського, «Ельдорадо» О. Сандлера; балети: «Міщанин з Тоскани» В. Нахабіна і «Світлана» та «Лелеченя» (дитячий балет) Д. Кле-

банова, «Лісова пісня» та «Бондарівна» М. Скорульського. Найвидатнішою була опера «Щорс» (1938) Б. Лятошинського, насичена українськими народніми мелодіями. Близька темою, хоч слабша музично від «Щорса» Лятошинського була опера трьох композиторів — Ю. Мейтуса, В. Рибальченка та М. Тіца — «Перекоп». Ця ж група композиторів написала ще оперу «Гайдамаки» за Шевченком.

Одним з найкращих творів цього періоду була закінчена перед самою війною опера М. Вериківського «Наймичка», написана на сюжет поеми і повісти Т. Шевченка. Вона цікава тим, що композитор Вериківський поставив собі за завдання створити український національний речитатив, оснований на перетворенні в музиці інтонацій живої людської мови.

1939 р. після прилучення Зах. України композиторський колектив поповнився такими видатними майстрами, як С. Людкевич, В. Барвінський, Ф. та М. Колесса, Р. Сімовіч та цілий ряд молодших композиторів, як: А. Кос-Анатольський, Є. Козак і інші.

Друга світова війна й зокрема німецька окупація частково перервала творчу працю українських композиторів і оперних театрів. Все ж таки в 1942 р. Г. Таранов закінчує оперу «Льодове побоїще», яка була поставлена на сцені Ташкентського театру опери та балету, а П. Козицький написав для Башкирського оперного театру оперу «За Батьківщину».

Після закінчення війни почало швидким темпом відроджуватись музичне життя України. Ожили оперні театри України, широко розгорнули свою працю українські композитори.

Згадати б тут про оперу Г. Жуковського «Честь» та «Молода Гвардія» Ю. Мейтуса. Найбільшу славу й успіх здобула опера К. Данькевича «Богдан Хмельницький» на лібретто В. Василевської та О. Корнійчука.

До образів українських національних героїв звертаються і інші композитори, напр. М. Скорульський в опері «Свіччине весілля», Є. Юцевич — в опері «Кирило Кожум'яка» та С. Людкевич в монументальній опері «Довбуш».

На тему післявоєнного українського села була опера «Від усього серця» Г. Жуковського, яку хоч і критикували за деякі недоліки, передусім у лібретто, проте вона музично написана талановито.

З інших опер останніх років треба згадати «Зорю над Двіною» — Ю. Мейтуса, його ж «Украдене щастя» на лібретто М. Рильського, оперу Г. Майбороди на закапатську тематику «Мілана», «Лісову пісню» молодого композитора В. Кирейка, «Буковинців» М. Кармінського.

Цікавою спробою є комічна опера О. Сандлера «В степах України».

У галузі оперети і музичної комедії тре

ба згадати про О. Рябова (1898 — 1955), чимало творів якого ішло з успіхом на сценах советських театрів — «Весілля в Малинівці», «Сорочинський ярмарок». «Пошилися у дурні», «Чудесний край» та інші. У тому ж жанрі писав також В. Рождественський (його оперети: «Пісня про щирю любов», «Соняшним пляхом», «За двома зайцями» та ін.). (Див. ОПЕРАТА).

З післявоєнних балетів треба згадати про типово народний балет А. Свечнікова «Маруся Богуславка». У балетах «Ростислава» Г. Жуковського, «Данко» і «Весняна казка» В. Нахабіна переважає літературна й казкова тематика.

Львівський композитор А. Кос-Анатольський написав в післявоєнних роках два балети «Хустка Довбуша», «Сойчине крило» та оперу «Заграва».

В ділянці оперної творчості треба також відзначити два твори композиторів із заокеанської еміграції. Це опери «Відьма» П. Печеніги — Углицького (1892 — 1945) та «Довбуш» А. Рудницького, автора музики до «Моїсея» І. Франка.

Вже з цього далеко неповного переліку українських опер та балетів видно, що українська музична культура швидко надолужує і виправляє занедбання і обмеження. Праця українських композиторів іде далі шляхом створення нових творів і шляхом відібрання золотих зерен з дотеперішніх надбань, щоб відновити їх, пристосувати до сцени, іноді відкинути зайве, надати їм завершену форму.

Тісна і дружня співпраця сценографа, режисера, композитора та директорів опери дасть змогу українському оперному та балетному мистецтву вийти на шлях світових досягнень» (О. Курочко).

ОПЕРА — оперовий театр, себто театр, де відбуваються вистави опер, як музичних творів. Сергій Жук оповідав в «Укр. Самостійнику» (1. III. 1953):

«Над українськими театральними виставами в царській Росії тяжіла важка цензурна заборона до 1883 року, коли вперше після ухвали закону Юзефовича було дозволено Ашкарєнкові театральні вистави. Від часу до часу опери: «Утоплена», «Катерина», або оперети «Пошилися в дурні», «Чорноморці» могли бачити світло рампи. Тільки в 900-х роках Микола Садовський організує в Києві оперовий відділ у своєму театрі, де поруч з українською оперою («Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Енеїда») виставляє західно-європейські опери: «Продана Наречена» — Сметани, «Сільська честь» — Масканьї, але цьому оперовому відділові не пощастило вирости до розміру великого оперового театру.

«Перед революцією 1917 року, в Петрограді заснувалася перша українська мистецька організація в Росії — «Українське Літературно - Художнє Товариство». В колах цієї організації, що мала право за своїм статутом відкривати мистецькі школи і театри по всій Росії, виникла думка організувати українську оперу. Петроградські оперові театри в переважачій кількості склалися з українців, які служили чужому народові, чужій культурі. У тих синів і дочок українського народу, що не втратили зв'язків з рідним краєм, був нормальний потяг вернутися додому і принести в дар своєму народові частину своєї праці.

«Завдяки зв'язкам артистів (членів «Українського Літературно - Художнього Товариства») з акціонерами Петроградської Музичної Драми, серед яких були українці (мільйонер М. Перенелицин), а також з режисурою в особі Лапицького, виникла думка творити спочатку українську оперу у вигляді окремих вистав у Музичній Драмі. З цією метою Музична Драма замовила мені переклад на українську мову лібретта «Сорочинський ярмарок» — Мусоргського.

«Після революції «Українське Літературно - Художнє Товариство» перевело анкету між українськими оперовими артистами з метою з'ясувати, хто з них хоче співати в українській опері на Україні. Наслідки цієї анкети були блискучі — ми довідалися, що можемо мати кілька оперових складів з першорядних виконавців. Добра слава про «Українське Літературно - Художнє Товариство» котилася з Петрограду на Україну — Українська Центральна Рада без жадних заходів з боку «Українського Літературно - Художнього Товариства» ухвалила доручити організацію української опери «Українському Літературно - Художньому Товариству». Несподівано ми довідалися про це з телеграм уміщених в Петроградських газетах. Але події невпинно розгорталися — Українська Центральна Рада волею обставин передчасно зійшла з кону державного керівництва, місце її заступив Гетьманат. Отже треба було перед новим урядом порушити справу організації української опери. Мені як Голові Товариства було доручено клопотатися про це. Ще до мого приїзду до Києва, член «Українського Літературно - Художнього Товариства», відомий співець О. Каченовський у своєму інтерв'ю розповів про працю нашого Товариства і повідомив про очікуваний приїзд Голови Товариства в справі організації української опери. В липні 1918 р. я прибув до Києва і порушив цю справу перед Театральним відділом Мистецького Управління, але ні в Мистецькому Управлінні у П. Дорошенка, ні в міністра освіти М. Василенка ця справа не знайшла розв'язання».

Не допомогли й особисті відвідини у гетьмана. Без наслідків була й розмова з С. Петлюрою після того, як його уряд заступив гетьманський. І С. Жук оповідає далі:

«У 1919 р. при советах у Києві утворилася Українська Музична Драма. До Художньої Ради було запрошено мене, композитора Я. Степового, актора Бондарчука і низку представників різних мистецьких організацій. Свої вистави Музична Драма розпочала «Утопленою» — М. Лисенка, з М. Литвиненко - Вольгемут у головній ролі. Балетом керувала Ніжинська та Мордкин. Після кількох вистав Музична Драма перестала існувати.

«Наприкінці 1920 р. ми з М. Микишею і актором С. Каргальським організували українську оперу в Києві. М. Микиша виступає як директор, я як керівник літературно-мистецького відділу, С. Каргальський як головний адміністратор, Я. Степовий як керівник музичного відділу. До складу опери було запрошено низку видатних співців Петербурзької Музичної Драми (Дейнар, Стефанович і інш.). Розучується опера «Русалка». Я організую справу перекладів лібретто європейських класичних опер на українську мову, з цією метою я замовляю низку перекладів кращим поетам України: П. Тичині, Л. Старицькій-Черняхівській, М. Терещенкові, В. Поліщуківі, Варраві, Харченкові та ін. За пів року (у травні 1921 р.), коли все було готове до відкриття опери, падає сувора заборона: українську оперу закрити (як ми довідалися пізніше, советська влада запідозрила, що українська опера — гніздо «петлюрівщини»).

«Ми зрозуміли, що треба їхати до Харкова, тогочасної столиці України, але я від цієї місії відмовився. За кілька років (1925 р.) у Харкові утворюється Українська Опера на чолі з директором С. Каргальським. Відкриття сезону розпочалося виставою «Сорочинський Ярмарок» — Мусоргського в моєму перекладі. З того часу на Україні існує постійний український оперний театр у Києві, Харкові і Одесі».

ОПЕРЕТА — властиво мала ОПЕРА (див.). себто теж драматично-музичний твір для співу солістів і хору та оркестри і балету. Відрізняється від опери тим, що в ній персонажі часто не тільки співають, а й говорять, і зміст оперети менш поважний, переважно веселий, і музика також більш популярна, легка й загальноприступна. Прикладом оперети може служити «Наталка Полтавка» Котляревського, хоча в історії музики взагалі вважається, що оперета виникла тільки в 1850 р. у Франції за Наполеона III, де першим розпочав цей жанр театральних вистав Герве. Його оперети були одноактівки з двома-трьома персонажами. Потім виступив Оффенбах: з оперетами на два і більш актів, із пікантним танцем канканом, надавши

своїм творам сатиричного тону. Йому товаришили Плянкет («Корневільські Дзвони»), Сунпе («Бакаччо») та інші. Другим важливим осередком творення оперет був Відень, де творили Страус, Целлер, Легар («Весела удовичка»), Лео Фаль, Кальман та інші, творячи музику на підставах вальсу.

ОПИР, ОПИРИЦЯ — див. УПИР, УПИРИЦЯ.

ОПИХАННЯ — чищення збіжжя від лущини: «Від Різдва до Йорданських свят не можна опихати, бо буде худоба хромати» (І. Франко «Прип.» III, 17).

ОПІЗО — легат папи Іннокентія ІУ, який привіз корону та коронував галицького князя Дачила Романовича в Дорогочині 1253 р.

ОПІКА — законна охорона осіб, головню малолітніх, нездатних дбати про свої справи, коли ті малолітні не знаходяться під батьківською владою. У княжій Україні, за Руською Правдою, «коли вдова не виходила замуж вдруге по смерті чоловіка, право признавало її повновласною головою родини, на місці її чоловіка. Опікун давався дітям тільки тоді, як мати їх знову виходила замуж (таким опікуном звичайно був хтось із ближчих свояків небіжчика, але міг ним бути й вітчим). Такий опікун був зв'язаний у своїх правах розпорядження: мав усю спадщину при кінці опіки в цілості віддати, втрати поповнити, а собі діставав, за утримання цієї родини, тільки приріст, надвишку. Становище вдови-матері було інакше: вона не відповідає за евентуальні страти (хіба якби вийшла замуж перед розділом спадщини), бо вповні заступає місце батька, тількищо його «ряду» (заповіту, Є. О.), очевидно, не може переіменити.» (М. Груш. «Іст. УР.» III, 382—83).

За українським кодексом 1743 р., у випадку смерті батька опікуном над дітьми-сиротами признається мати-вдова. Якщо ж її вже теж нема в живих, або якщо вона нездатна провадити опіку, тоді опікунські обов'язки переходять на старшого брата сиріт, або на одного з дядьків чи інших родичів із батькового роду. За відсутністю таких родичів обов'язки опікуна переймають родичі чоловічої статі з роду матері, а як і таких не буде, тоді опіку можуть перейняти родичі жіночої статі по батькові, потім по матері. Уряд сам признає опікуна в таких випадках, коли жадних родичів нема.

Призначалася опіка і над божевільними та марнотратними. Опікуна для такої особи признає і звільняє уряд. При усуненні опікуна, або при закінченні опіки, опікун повинен

скласти перед урядом повне звідомлення й рахунки; при цьому опікун несе цивільну відповідальність за всі неоправдані витрати та втрати чогось із підопічного майна, а також несе і карну відповідальність за допущені ним карні вчинки супроти підопічних чи підлеглих йому людей. (Зап. НТШ, т. 159, ст. 142—44).

ОПІШНЯ, ОПОШНЕ — містечко на Почтащині відоме з XII ст. В половині XVII ст. Опішня була сотенним містом галяцького полку. В 1668 р. тут було обрано на гетьмана П. Дорошенка і забито Брюховецького. 1708 р. тут деякий час була квартира короля Карла XII. Опішня була славна гончарськими виробами.

ОПЛЕСКИ — символ похвали. Звичайно оплески підбадьорують, заохочують до дальших зусиль у тому ж напрямку. Проте, людина розважча ніколи не захоплюватиметься тими оплесками і не надаватиме їм нічого великого значення. Вона знає, що ті самі люди, які оплескують сьогодні завтра може бути, будуть готові осміятися і гарьбити з неменшим запалом. Хтось сказав одного разу, коли великий натовп зібрався, щоб його вшанувати: «Цей натовп був би ще численніший, коли б люди довідалися, що мене тут будуть віпати». Розважча людина знає добре, що натовп легко оплескує всяких шарлатанів, безсочісних брехливих демагогів і не менше часто зневажає або просто не помічає людини, що має справді великі заслуги. Мати оплески натовпу річ добра, бо вони піляють охоти і створюють симпатичну атмосферу, але далеко важливіше чути власний голос сумління, що наказує робити добро заля самого добра, а не задля оплесків змінливого натовпу.

І все ж мав рацію і Б. Грассе, коли писав: «Багато людей не мало б хопобности бути гаситивними ні відважними, коли б (громадська) опінія не визначала їм наперед чого вона річ них очікує. Обілянки треба дотримувати. Потреба похвали істних, а навіть і їх оплесків річ природна. Не слід лише змішувати шастя з оплесками. Опінія інших остільки важливий чинник чутливості кожного, що важко собі навіть уявити, що б ми вчинили з нашим творчими силами, коли б ніхто не міг про них судити. Не досить сказати, що жагоба слави — це пострасть шукання оплесків. Тут треба добачати ще й ту потребу серця, що є в коханні.» (ЛПР 1928 II, 180) (Див. МАРНОСЛАВНІСТЬ).

ОПОЗИЦІЯ — партія ((або партії)), що не погоджується з політикою уряду і ставить їй спротив в слові, на зборах і в пресі; в громадській установі — критичне наставлення меншости супроти заряджень більшости. Право на опозицію істотна риса справжньої демократії, але во-

но не існує в так званих «народних демократіях», з тоталістичною ідеологією комуністичної партії, де вся влада знаходиться в руках партійної ОЛІГАРХІЇ (див.). Там голосу опозиції не чути, і народ знає тільки те, що та партійна олігархія хоче, щоб він знав, і робить те, що йому та партійна кліка наказує робити. Натомість в демократичній Англії ролі опозиції в політичному й суспільному житті надається такої великої ваги — бо вона допомагає своєю критикою віднаходити правдивий шлях і виправляти поповнені кривди й помилки, — що провідник опозиції в парламенті вважається державним функціонером і одержує платню нарівні з прем'єром уряду. Саме тому там опозиція буває звичайно конструктивна, ставлячи спротив тільки тим заходам уряду, які вона вважає дійсно шкідливими і підтримуючи натомість ті, які розуміє, як потрібні і корисні. У нас, на жаль, таке розуміння опозиції ще не визріло, ми часто стаємо в опозицію до якоїсь справи не тому, що вона ніби погана й шкідлива, а тільки тому, що її провадять і пропагують люди протилежного нам табору, іншої від нашої партії, або просто нам несимпатичні.

ОПОЛОНИК — велика ложка, що нею розливають страву на тарілки. На Валуйщині говорили, що колись б дівчата хотіли мати великі груди, мали б їсти з ополоника. Але великі груди не вважалося за прикмету дівчачої краси: «І-і, Боже, ото вже краса, як голви великі! Виглядає півтора людського!» (МУЕ НТШ, ХУШ, 210).

ОПОЛОНИК — пуголовок жаба в першій стадії свого розвитку, по виході з яйця.

ОПОЛЧЕННЯ — покликання всіх фізичноздатних мужчин до війська, щоб боронити країну — себто те, що ми тепер зємо ЗАГАЛЬНОЮ МОБІЛІЗАЦІЄЮ. На Україні за княжих часів ополченням підлягали всі селяни і бояри, а в риїмково небезпечних часах і духовні з нижчими священиками. На чолі ополчення стояв ТИСЯТЬКИЙ. За польсько-литовських часів на українських землях обов'язок брати участь в ополченні відносився тільки до шляхти, а в козацькій державі до козаків.

ОПОНА — тканина, що служила для вкривання для завішвання тощо. З неї розвивчлася ОПАНЧА (див.). В Січинській писав: «У XVI ст. з'явилися на Україні також т. зв. МАКАТИ ((лив.) чи опони схільного походження, що вживалися для декорацій стін над канапами, лавками, кріслами, і як заслона. («Нар. з іст. укр. пром.» 64).

ОПОРТУНІЗМ — небезпечна тактика, що

в ній окрема людина, чи партія, чи уряд, заради досягнення легших успіхів, ближчих мет, приносять в жертву основні засади, вищі цілі, головну мету політичного руху. Ця тактика небезпечна тим, що нею легко виправдуються люди слабкі характером, боягузи, що уникають боротьби, шкурники, що дбають лише про те, щоб врятувати будь-яким коштом власне життя і власні інтереси. Типовим опортуністом був Цилат, що, заради власного спокою, допустив засуд на страшну смерть людини, в якій він не добачав жадної вини (див. ШИЛАТИЗМ). Головне ядро опортуністів складають низькі матеріялісти, що не визнають вищих ідеальних вартостей духа, шукаючи в першу чергу задоволення своїх приватних матеріяльних потреб. «для України отакий матеріялістичний опортунізм серед політично й соціально вище поставлених верств — нічого нового. Він був нещастям землі української вже від цілого ряду століть. Їхня опортуністична слабохарактерність, їхня матеріялістична «привага», їхній брак ідеалістичних, лицарських, воєвничих, провідницьких здібностей в душі, їхній брак думання категоріями добра для всієї Батьківщини своєї, їхня незділність уфундувати свій провідний авторитет серед свого народу ніяк інакше, як тільки чисто механічним «примучуванням» свого населення до мертвого послуху, їхнє розуміння свого провідного становища не як суми обов'язків супроти цілоти Батьківщини і її народу, тільки як «права» на різькіше особисте життя, — ось те, що відрізнявало їх від історичної аристократії Європи, ось причина, чому ці верстви не були зділі зникнути серед народу України вярности до себе, ось головна спонука до того, чому Україна в своїй мильовщині раз-у-раз кінчала свої розвитки — вибухом соціальної революції... (В. Кучабський «Україна і Польща», 1938, ст. 212). «...Це, що дав життю вищий змісл — це героїчний момент, це готовість класти голову за якісь вищі завдання і цілі. Але ж під час того, як переворотницькі (революційні, В. О.) елементи до якоїсь міри готові гинути для своєї справи, то вся «філософія політики» опортунізму зводиться до того, щоб комоїнувати й крутити в «політиці» так, щоб при всяких умовах зберігати свої голови — і майно — як нібиго найвищі вартості людського життя» (там же, ст. 210).

Але крім цього трусливого, безкрилого, егоїстичного опортунізму, існує ще й інший, що його бачимо в італійського Кавура, в його боротьбі за створення незалежної Італії, і в московського Леніна, — це опортунізм людей, що, маючи перед собою ясно визначену вищу цілі, ідуть до неї не все простою дорогою, в реальному житті неможливою, а ніби спірально, ухильючись від тої простої лінії в бік, але невідмінно до неї вертаючись: К. Малапарте писав

в своїй студії про «Інтелігентність Леніна» (1930, ст. 25—27): «Можна було б сказати, що логіка Леніна розвивається спірально навкруги простої лінії його волі. Ця постійна рівновага межі опортунізмом і непримиренністю, коли добре придивитися, лише рід рівноваги між московською натурою і європейською мораллю, що в Леніні знайшла свою власну логіку і власне виправдання... Опортунізм цієї логіки, необхідний для пристосування рід часу до часу до політичних ситуацій, не шкодить паралельному бітові простої непримиренности, неохідної для постійного реагування на різні сили, що все виникають... Вміти опановувати всі ситуації, вміти швидко пристосовуватися до непередбачених обставин, але ніколи не дозволяючи їм збівати з правдивого шляху, — ось вам опортунізм кожної революційної непримиренности, ось вам закон, що направляє акцію Кромвеля, Петра I, Дантона, Робесп'єра, Наполеона, Леніна. Лише цілі підбита свідомій волі: засоби залежать від випадку. Логіка кожної революції — постійне взаємовідношення межі випадком і волею, між опортунізмом і непримиренністю».

Проф. Т. Масарик був тої самої думки. Лише він називав опортунізм КОМПРОМІСОВІСТЮ (див.): «У політичній практиці, як і в усякій діяльності й всюди в житті, компроміси необхідні, компроміси не засад, тільки саме практики; найбільші радикали роблять їх в практиці (великий примір — Ленін при владі). Та політика освічених і свідомих державних мужів — а це відноситься й до свідомих та освічених партій — не оуде компромісом між прогибностями й крайностями, тільки буде вона передусім виповнюванням програми, утвореної на основі пізнання и зрозуміння історії та загального положення держави, народу, Європи, світа: це золота середня дорога, але ясна цілі і свідоме, доцільне, постійне змагання до неї. А оуба компроміс і компроміс. Порядна людина не іде на компроміс засад, але іде на компроміс в середьних (засадах В. О.), особливо в дрібних і менше важких справах. Настоювали навіть у дрібних, маловажких, рівнодушних справах на своєму, лише на своєму, видається, що-правда, послідовним і сильним, та на ділі це плиткість і ДРІВНИЧКОВІСТЬ (див.). В тому зміслі слушно осуджується ДОКТРИНЕРСТВО (див.). Одначе, погана компромісовість людей без певної цілі і без переконань, людей політично короткозорих, неосвічених, малих — їх діяльність — це ніщо інше, як хитання від одної думки до другої, непевне шукання тієї золотої середньої дороги, що в дійсності означає часто дорогу від стіни до стіни — ПОЛІТИКАНСТВО (див.), слабкість, тупість, півосвіту, безхарактерність і страх...» («Світова революція», 1930, ст. 496—97). Див. РЕАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ, СХЕМАТИЗМ.

ОПРАВА — зовнішня обробка якоїсь речі, як от ікони, книжки, тощо. В князівський Україні «оправи церковних книг — особливо євангелій, з металічних (срібних) дощок, прикрашених філіграном, перлами, каміннями та емальовими образками, належали до найвищих витворів тодішньої ювілерської штуки. Між пожертвами Володимира Васильковича описують ся декілька таких дорогих церковних книг, де все було дорогоцінне — письмо, оздоби мініятурові, оправа. .» (М. Груш. «Іст. УР» III, 445). Найстарший зразок українського переплетництва — Мстиславове Євангеліє 1115 р.

Книжки вдавнину були рукописні, в кожну вкладалося дуже багато праці і мистецтва, і тому ними дуже дорожили і оправляли їх, щоб їх краще зберегти, в коштовні оправи. Від старих часів до нас дійшло дуже мало книг — навіть уже й друківаних — без оправи: переважна більшість їх має добрі оправи — не такі, як за князівських часів — але все ж добрі, від паперових до шкур'яних. Зразками дуже чепурних оправ, зроблених у першій половині ХУІІІ ст., виступають шкур'яні оправи з витискуваним орнаментом, які, напр., збереглися були на перших томах «Щоденника» Як. МАРКОВИЧА (див.) і на т. зв. Книгах Забіли, що переховувалися в чернігівській музеї Тарновського і, мабуть, разом із ним і згоріли. Кольор шкури на таких оправах — червоно-цинамоновий. Але ми маємо книжки другої половини ХУІІІ в., шкур'яні оправи яких мають жовто-білий кольор. Такі оправи ми бачили на Полтавських актових книгах, що теж переховувалися в музеї Тарновського. Найдешевшими оправами були паперові, а потім — з полотна срібних кольорів: напр., на томах «Щоденника» Як. Марковича 1739-х років були полотняні оправи дуже гарного темно-синього кольору. Іноді оправа робилася з орнаментованої вибійки; так оправлено книгу указів Малоросійської Колегії 1769 р.

ОПРАВНИКИ в давні часи називалися в нас ІНТРОЛІГАТОРАМИ (див.), або ІНТЕРЛІГАТОРАМИ. Ми маємо звістки, що в кінці ХУІІІ ст. в Києві були вже оправники - ремісники. (Див. про це В. Модзалевський в «Наш. Минуле» 1918 II, ст. 182—183).

ОПРИЧЧИНА — рід особистої гвардії, яку створив в 1765 р. Іван ІV московський для утискання боярства й зміцнення царського самовластя. На утримання цього свого війська він відібрав половину і то кращу — державної території, назвавши другу половину ЗЕМЩИНОЮ і залишивши її під управою боярської думи. Опричники мали надзвичайні права — робили свавільно труси, виконували присуди смерті, і були пострахом для людности. Вони розгромили Новгород, Твер та інші міста, де ні-

би була «крамола». Оприччина зникла була зі смертю Івана ІV, але відновилась за Леніна і Сталіна в вигляді ЧеКи, НКВД, ГПУ. набравши особливого розмаху в часах т. зв. ЄЖОВЩИНИ. Оприччина — типowo московське явище, що за Хрущова прибрала форм і назви Народної Дружини.

ОПРИШКИ — розбійники Зах. України. Початок їх ведуть із ХV ст., коли селяни - втікачі, що ховалися від панщини по лісах і дебрах карпатських, головno Чорногори, почали нападати на панські двори, на переїзdnих купців, а також на заможніших селян, які не хотіли їх переховувати та їх віджирляти. Спочатку все-таки це був народній рух, скерований проти польського панування, але від кінця ХУІІІ ст. він набрав характеру звичайного розбійництва, що дійшло до найбільшого розмаху в 40-х і 50-х роках ХУІІІ ст., коли опришками проводили Олекса та Іван Довбушки (в народніх переказах і піснях вони фігурують як ДОВБУШІ), Вас. Баюрак та Ів. Бойчук. Ватаги опришків заганялися нероз аж на Поділля, Стрийщину й до Семигороду. Бідне селянство ставилося до них прихильно, вважаючи їх местниками своїх кривд, тому й в народній творчості вони представлені героями. Винищив опришків австрійський уряд лише в 20-х роках ХІХ ст.

ОПРІСНОКИ — неквашений хліб (див. МАЦА). Католицька Церква має Літургію на опрісноках («оплатках»), а Церква Східня править Літургію з Апостольських часів на хлібі квасному (проскурі). Цю латинську новину називано АЗИМАТСЬКОЮ ЄРЕССЮ (азимат — опріснок), бо її Вселенська Церква не знала. (Митр. Іларіон «Поділ.» ст. 90). Київський митрополит Лев, що носив титул «митрополит Переяславської Русі», в полемічному листі до папи Климента (властиво антипапи, що його висунув був імператор Гейнріх ІV проти пап Григорія VII і потім Віктора III), перечисляючи «відступства» римської Церкви від основ віри, усталених на семи вселенських соборах, вказав спеціально й на вжиток в тій Церкві «опрісноків». (Ст. Томашівський, «Іст. Церкви на Україні» 1932, ст. 137).

ОПРОВІД — так зветься на Гуцульщині прощальна церемонія з покійником, що її провадить священик: «Священик дає насамперед опровід: обкаджує мерця ладаном, молиться, покропить тіло та прощає в хати три рази словами: «Я прощаю, та й Бог прощає. прощайте й ви!» «Прощаємо, най Бог прощає!» — відповідають присутні. Цей опровід з прощанням відбувається знову перед виносом тіла з хати, а потім біля кожного потоку, який мають переходити: «чим більше опроводів і прощів, тим

більше гріхів отпускає Бог мерцеві. . По кожных опротодах трембітають трембітанники, а дорогоу голосить челядь, ідучи. .» (МУЕ НТШ, V, ст. 248—250).

ОПРОЩЕННЯ — типовий для російської інтелігенції ХІХ ст. рух за відмовленням від складности культурного життя та від його умовностей. Євг. Соловйов (Андрєвич), сам московський письменник писав у своїому «Опиті філософії русск. літер. ХІХ ст.» 1909 р.: «Московська ОБЩІНА (див.), що уявлялася, як християнське братство, була в московській літературі постійним джерелом надхнення. Тому-то, мабуть, нема в московській літературі нічого більш яскравого, характерного й настирливого, як «опростительная тенденція». «Опротитися» — значить зробити простим себе, свої потреби, своє життя, відмовитися від усякої складности культурної обстанови, її умовностей. В крайній своїй меті це — нахил фізично й духово злитися з народом і його хліборобським побутом, навіть мисленням. .» (Цитовано в Єфімова «Соціологія літератури» 1927, ст. 62).

Але цей нахил «фізично й духово злитися з народом» приводить логічно до загальної нівеляції, до рівняння на нижчого. Звідци й те типове для московської психіки намагання всіх зрівняти — передовсім стягаючи до спільного позему всіх тих, хто чимсь вище стоїть над народом», себто властиво над простолюдьм (див. НАРОД). «Писав з цього приводу А. Річинський, — «це не та рівність, яка буває на початку змагань, коли кожний мусить ще виявити максимум творчих зусиль, аби перевищити вкінці конкурентів; ні, це обов'язкова рівність остаточних вислідів; тут якраз не вільно «переганяти»; тут муситься втопити особистість у масі в ім'я «равенства, зависти і пищеваренія» (Достоевський). Якщо в економічній житті це кінчалось домаганнями переділу землі та руйницьким грабунком — колись фільварків, нині «куркулів» — то в сфері духового життя це повело до «опрощення» російської інтелігенції, «хожденія в народ». — коли надягали «рубаху» (сорочку) по коліна, ішли косити і, заїдаючи дріжджевими булочками з кавою, залишали кришки на бороді, як це оповідають про Льва Толстого: «Все глядить: у нас у бородах кришки з житнього хліба, так щоб і у нього були. Того й не бачить, що кришки його солодкі. Ріжниця. .» (ЛНВ. 1931, IV). «Тепер стараюся поглупеть, чтобы расейская публика лучше понимала меня», — писав Белінський (до Болкіна 1941 р.). Очевидно, легше було ідеалістично - розмріяному інтелігентові ніби «знизитися» до простолюдина (на якийсь час, та й то маючи забезпечену каву з булочками), аніж на правду попрацювати над народньою освітою. Так було знайдено найлегший спосіб загальної

нівеляції — не в праці над піднесенням низів, а в напів - театральнім «сошествіі» ніби чесніших одиниць із верхів, які не добачали всієї фальші й безплідности такої. . пози. .» («Проблеми укр. рел. свідомости», ст. 104-05).

ОПРОЩЕННЯ — український звичай перед виїздом із хати прощатися з батьком - матір'ю, себто брати від них благословення, та з усім родом: «Як ми в охотне військо од отця, од матері, од роду од'їжджали, ми з отцем, матір'ю і з родом опрощення брали. .» «То він зі своєю матір'ю опрощення приймає, у чужу сторону од'їжджає» (Чуб. V. 849. Сл. Грінченка).

Виїхати з дому без опрощення, вважалось великим гріхом. У різних варіантах Думи про Олексія Поповича, що своїми гріхами викликав бурю на морі, тільки один гріх зустрічається в усіх варіантах — це гріх, зв'язаний з виїздом з дому без «опрощення» з батьком - матір'ю, із родом. (Див. ВИІЗД).

ОПТИМІЗМ — наставлення сподіватися від людей, речей і подій більше доброго й світлого, ніж злого. В цьому відношенні оптимізм — повна протилежність ПЕСИМІЗМОВІ (див.). Коли оптиміст бачить півсклянки вина, він весело вигукує: «О, тут ще є півсклянки!» Коли ж песиміст бачить півсклянки вина, він з прикрістю стверджує: «О, тут, залишилося тільки півсклянки!» Таке наставлення, логічно розроблене й продумане, перетворюється в оптимістичний, або песимістичний, світогляд. Найвидатнішим представником оптимістичного світогляду був Готфрід Ляйбніц (1646—1716), який в своїй «Теодіцеї» твердив, що «все відбувається якнайкраще в цьому найкращому з усіх можливих світів». Розвиваючи теологію Ляйбніца, французькі єзуїти в журналі «Мемуари для історії наук і мистецтв», що виходив в Тревію, виковали й термін «оптимізм», що його потім спопуляризував Вольтер своїм сатиричним романом «Кандід, чи оптимізм», в якому піддав оптимістичну філософію Ляйбніца ідкому сарказмові та іронії. Певно, що в нашому світі все далеко не найкраще, і це особливо видно в наші часи, коли мало не кожний претендує на те, щоб бути його реформатором. Кожний з нас вважає, що для поліпшення теперішнього світу, треба було б щось зробити, і проектів у тому напрямку не бракує. Оптимізм Ляйбніца не витримує жадної критики. Як не витримує критики й той бездумний оптимізм нашого КУПЕР'ЯНА — ЦЕХМІСТЕРА (див.), який усе був певний, що «якось то буде. .» ані той офіційний оптимізм наших академій, на яких тільки й чуєш, що «правда переможе» і що «ось-ось уже виб'є година, коли. . .» Фразеологічний оптимізм не витримує критики і, зрештою, замість оптимізму, породжує зневіру й песимізм.

Полк. Є. Коновалець писав 3. VI. 1932 р. інж. М. Спіборському: «У нас усіх є великий блуд, який — я признаю — при певних сприятливих умовах, може бути надзвичайно навіть для організації корисним, що всі справи ми часто-густо відносно їх переводження в життя оцінюємо не після наших дійсних спроможностей, а після наших добрих намірів. Життя, однак, в ті добрі наші наміри все вносить такі великі корективи, що зі самих наших плянів, побудованих якраз на тих намірах, залишаються тільки якісь охляпи. Того на будуче не сміє в нас бути, коли ми самі не хочемо час-від-часу переходити періоди зневіри і депресії і наражати наше членство на розчарування, що, мовляв, ми не виконали того, що членству обіцяли.» Саме тому Вільям Аткинсон в своїй праці «Психологія успіху» (італ. вид. 1941, ст. 131) доручав: «Будьте песимістами в ваших плянах і обіцянках, але будьте оптимістами в їх здійснюванні» Бо завадіяцтво, що заганяється поза межі можливого, це зовсім не оптимізм, але глупога, прикмета некультурності й неосвічености людей, що не знають світових обставин і не хочуть з ними рахуватися. Тому мусять зазнати неминучої поразки.

Д. Донцов писав: «Є люди, які не знати за якими милими фразами спостерігають факти. Це — «песимісти». Але є й «оптимісти», яким коли навіть відчиняється дерев'яний кінь (в ТРОІ, Є. О.), і сиплються Ахайці, — і тоді все — «неясне і незрозуміле». Подібних «оптимістів» багато було м. ін. в Києві. Мольтке не довіряв Франції ні наполеонівській, ні республіканській, бо знав її суть. Наші «оптимісти» від кожної зміни маски впадають у захоплення (нові ворота і теля): «Ах, українізація», «Ах соборність», «Ах, очіпок дорогої бабусі». «Дурень, хто каже, що вона може нас з'їсти». І їхали в ставбу нової Золотої Орди, і пили кумис, і цілували ханську пантофлю. . . І аж тоді, коли, замість українізації, прийшли депортації й Соловки, замість рівности й самоозначення, Троцький на спині хохла; коли з-під бабусиною очілка клацнули вовчі зуби, з-під маски большевизму старе хижачке обличчя царату, щойно тоді схаменулися «оптимісти». . . Та й то не дуже. . .» (ЛНВ. 1931, III, 247).

Взагалі оптимізм у політиці небезпечний не тільки тому, що він часто буває, як то видно з вищенаведеної питати Д. Донцова, ознакою НАІВНОСТІ (див.), якої у політиці не повинно бути, але й тому, що він буває часто також ознакою невисначального знання й розуміння об'єктивних обставин життя. Сорель у своїх «Роздумуваннях над насильством» (Париж, 1936, ст. 15—16) писав: «Оптиміст у політиці — людина нестала і навіть небезпечна, бо вона не приймає під увагу великих труднощів, що зустрічають її проекти. . . Якщо вона

відзначається екзальтованим темпераментом і до того ж, на нещастя, знаходиться озброєна великою владою, яка дозволяє їй здійснювати ідеал, що вона собі викувала, оптиміст може допровадити свою країну до найгірших катастроф. Він дуже швидко переконується, що суспільні реформи зовсім не так легко відбуваються, як він на те розраховував; тому він обвинувачує в тому перше своїх сучасників, замість з'ясувати собі розвиток подій історичними необхідностями: він намагається знищити людей, що їх зла воля, як йому здається, загрожує щастю всіх. Під час Терору (у Франції) найбільше крові пролили саме ті люди, що найбільше ждали дати людству земний рай, який вони собі вимріяли. . . оптимісти, ідеалісти, вони виявили себе тим більше неблаганими, чим більше ждали витворити всесвітнє щастя. . .» Хіба цього самого не бачили ми — і не продовжуємо бачити — в фанатиках московського комунізму, які, як Хрущов, твердо вірять, що весь світ, задля свого щастя має зробитися комуністичним? Оптимізм Хрущова дуже дорого коштує світ, і насамперед Україну. . .

Але існує й здоровий, життєво - потрібний оптимізм, — оптимізм, що, походючи з надії, віри й мужности, дає людям невичерпне джерело енергії; оптимізм, що визнає недосконалість теперішнього нашого світу, але вірить у можливість його поліпшити найперше власними зусиллями, ураховуючи всі можливі труднощі і не намагаючись осягати добро шляхом злочинства. Це оптимізм справжнього християнства, що визнає можливість направи кожного грішника і направи всього світу шляхом направи кожного з нас. Це оптимізм Ол. Келлер, сліпої й глухо-німої, що зуміла стати одною з видатніших постатей літературного й культурного світу. Це оптимізм китайських мудреців, які визнавали, що «ми не можемо уникнути того, щоб над нашими головами не літали птиці нещастя, але ми можемо уникнути того, щоб вони загіздилися в нашому волоссі». Це оптимізм українського народу, що вбачає в Богові — мудрого Господаря Світу, що для його поліпшення Він сам трудиться і своїх святих примушує працювати (див. БОГ), щоб була «правда на весь світ». Це оптимізм нашого Марка Черемшини і норвезького Кнута Гамсуна — «непоборний оптимізм життя, що тріюмфує над зовнішніми перешкодами і над власним сумнівом, що не бере трагічно ні власної безрадности, ні нікчемности, свобідний і веселий, і марнотратний, як природа. . .» (Вісник, 1927, VII, 314).

Це оптимізм Тараса Шевченка, що, бачуки тимчасове панування кривди на землі, був певний, що «встане Україна і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить. . .» але не станеться це само собою, а шляхом великого зусилля

всіх вірних синів України, до яких він кликав: «Борітеся — поборете». Отже не пасивний оптимізм, який надіється, що «якось то буде», а оптимізм, активний, повний віри й енергії, який знає, що кожна людина, і кожний народ — сам собі коваль власного щастя, і що лихо на те й існує, щоб з ним безнастанно змагатися і в тому змаганні знаходити радість життя і глибоке моральне задоволення.

ОПУДАЛО — напхане тіло мертвої тварини; смішна, або страшна, постать. У Котляревського в «Енеїді»: «Оте опудало погане». В Куліша в «Чорній Раді»: «Увійшло якесь опудало». У нас опудала ставили на городах, щоб лякати птахів. «Проти птахів кладуть на городах опудли. На опудли ставлять хрест із патишків надівають на нього подертий сердак або сорочку і вкривають старою кресанею». (В. Шухевич «Гуцульщина» I, 166).

ОПУШКА — хутрова обшивка.

ОРАНДА — корчма, шинок. Див. **ОRENDA**.

ОРАНЖЕРІЯ — теплярня, оскляна будівля, огрівана, де розводять підрівникові рослини, що не можуть витримати в нашому підсонні, або де вирощують зимою городину. У нас оранжерії були відомі вже в ХІІІ ст., бо згадуються в «Щоденнику» Як. Марковича (I, 10, 230).

ОРАНКА, ОРАННЯ — приготування ріллі, плугом, що вривається в землю й перевертає її груди, до прийняття зерна, чи насіння. У народніх піснях символізує часом війну:

Чорна роля заорана, Гей, Гей!

Чорна роля заорана

І кулями засіяна.

Білим тілом зволочена

І кров'ю сполочена (Гол. I, 953).

Також у колядці:

За нами кулі землю зорали,

За нами стрілки, як сніг, літали».

І П. Куліш записував у своїх Зап. о Южній Русі» (I, 253): «Залізник їде зо своїм відділом. Порівнявшись із дітьми, каже: «Здорові, сучаки». А ми кажемо: «Здорові пане!» — «А що ви не орете?» — «Ні, пане!» — «А ми вже почали орати!»

У весільних піснях, де земля представляється, то як мати, а то як жінка, орання, сіяння, тощо — символізує кохання, а статевий акт прирівнюється до орання незайманої землі, пільни. В одній пісні Новгород - Волинського повіту співали:

Гей, бояри, ідіть у лози

Та зрубайте занови,

Поїдемо орати, новини добувати. .

Хто новини добуде,

Той господарем буде. .

Інші приклади у Хв. Вовка в «Студіях.» т. 288—29. Хв. Вовк зазначав, що подібні образи зустрічалися вже в індійських Ведах.

ОРАНТА — постать людини, що молиться, піднісши руки до неба. — потім зокрема образ Богородиці в такій поставі. Оранти ми зустрічаємо вже в клясичному мистецтві, і так молилися в давньому Єгипті та в Вавилонії. З давніх християнських саркофагів цей символ душі, що молиться, перейшов у перкви, як символ самої Церкви (у церкві св. Сабіни в Римі з V ст. образ Оранти — Церкви має білу хусточку в руці), а потім ця постать з'являється в образі Вознесення, як образ Марії і — земної Церкви. У нас найкращий образ Богородиці - Оранти зберігся на абсидній стіні св. Софії Київської, де ми бачимо її в червоних чобітках, що в Візантії належали тільки особам царського походження, і з білою хусткою за поясом. (К. Шероцький «Київ». 1917 ст. 42—43). Див. **ПЕРУШИМА СТИНА**).

ОРАР — частина одягу диякона: стяжка з хрестами, вбирана з правого плеча на ліве. Щодо його значення, то існує декілька пояснень. Дехто виводить назву ораря з латинського «ос-оріс» «вуста», а тому ораріум - лентіум означає ніби продовгувате полотно, яке носилося на плечах для витирання вуст. Інші кажуть, що орар походить від латинського «оро» — молюсь, бо з допомогою ораря диякон збуджує народ до молитви. Матвій Властар писав: «Ораріон — від грецького слова «орао» — дивлюсь, спостерігаю, помічаю. Носячи орао, диякон наглядає за порядком виголошування молитов, що їх читають на Літургії. .» Є й такі, що слово «орар» пояснюють від «ора» — час, бо орарем диякон нагадує вірним, священникові і хористам час, коли що треба робити. Самому дияконові орао наказує мати ягальський настрій для доброго служіння. (о. П. Калинович «Літургіка», I, ст. 28).

ОРАТОРІЯ — напів - драматична, напів-епічна музична композиція. В ораторії, як і в опері, виступають дієві особи, але нема сцени та костюмів. Сюжет ораторії відноситься звичайно до церковної історії, але з часом з'явилися і світські ораторії. Творцями ораторій були Монтеверді, Каріссімі, Гайдн, Мендельсон, Ліст, але вершка свого ораторія досягла в «Мессії» Генделя, що дав також ораторії «Ізраїль в Єгипті» та «Юда Маккавей».

ОРАЦІЯ — властиво, промова, але на Україні це було спеціальне святочне вітання, що

його виголошували на Великдень, ходячи по хатах.

ОРБИТА — лінія, що її описує небесне тіло, кружляючи навкруги іншого тіла. **ОЧНА ОРБИТА** — заглибина, в якій знаходиться око.

ОРГАН, ОРГАНИ — давній, дуже складний музичний інструмент, що його винайшов Клезибій Олександрійський в 140 до Р. Хр.. Складається він із системи дудок, які діляться на голоси (регістри) за конструкцією і тембром, і повітрогонів з черпальних міхів, запасових продувальних рукавів, тощо, і, нарешті, з кермівного приладдя, що має 25 клявіатур для рук, 1—2 для ніг та ручки для реєстрування. Моцарт називав органи — «королем музичних інструментів». До такого високого титулу дійшов він, проте дуже не скоро, розвиваючись у сприятливій атмосфері латинської католицької Церкви, хоча й до неї не зразу він дістався: Захід пізнав орган перше, як театральний та церковний інструмент, і це було одною з причин, чому його не швидко допустили до церковних відправ. Такий стан речей, як писав І Музичка («Христ. Голос», 1956), проломив візантійський пишний двір, що мав технічно кращі органи, і це стало лиш нагодою, що органи через королівські двори дістаються остаточно на церковне поле (у ті часи не одна річ тим шляхом діставалась на церковне поле).»

І у нас органи, за візантійським зразком, були перше при князівському дворі: св. Теодосій, прийшовши раз до кн. Святослава, застав там музиків: одні грали на гусях, інші на органах, треті на замрах. «всі грали й забавлялися, як то звичайно у князів». (М. Груш. III, 396).

Уже в IX ст. візантійські органи досягли такого високого ступеня розвитку, що викликали подив у чужинців (див. **КОНСТЯНТИН ПОРФІРОДНИЙ** — опис прийняття кн. Ольги в Царгороді), і в цьому відношенні Візантія значно випередила була Зах. Європу. Докладний опис візантійських органів залишив нам «арабсько-перський учений Ібн-Руста (IX—X століття), який побував у Царгороді. Арабські послани, які відвідали двір цесаря Константина Порфірогенета 946 р., захоплювалися органами з золота й срібла. Про величчя органи в Святославському Соборі в Царгороді згадує сирійський подорожник Ішо'бар Батлюль. Франконський король Пепін (Піпін), батько Карла Великого, звернувся 757 р. до візантійського цесаря (Константина Компронімоса) з проханням прислати йому органи, бо він не міг знайти ніяких по всій Німеччині й Франції. Цесар прислав йому не тільки органи, але й вислав окреме посольство під проводом римського єпископа Степана. На цих органах грали опісля два італійські священики, які навчилися цього мистецтва в Царгороді.

Другий орган отримав у подарунку Карло Великий. Західня Церква поставилася до органів ворожо і не дозволяла вживати їх по святинях, вважаючи орган за витвір поганів. Допіру в 960 році, коли вперше ігрито орган у Вінчестерському соборі (Англія), почали і в інших країнах вживати до церковної музики органи.

У Римі ввів його папа Сільвестер II (999—1003), рідко на ті часи вчена людина, що його за це вважали навіть чарівником і приписували йому й винахід цього інструменту. Проте став він невідлучною частиною Богослужень на Заході аж у початку XIV ст. У Східній же Церкві, не вважаючи на початковий великий розквіт органної музики, цей інструмент не витримав конкуренції церковних хорів. Візантійський церковний спів довгий час був одноголосним, і органи значно змінювали його, граючи в унісон із хором. Але при кінці середньовіччя розвинувся многоголосий церковний спів, що захоплював слухачів і сприяв розвиткові в них містичного настрою. Коли ж цей многоголосий спів поширився з Візантії й на Україну, Болгарію та інші країни, приналежні до Східної Церкви, то з тим позначився й упадок органної музики в Східній Церкві. Орган був надто дорогоцінний інструмент, і мало котра церква могла собі дозволити на купівлю такого дорогого інструменту. Хоча ми й маємо джерельні вказівки, що в Україні, в XV і в XVI ст. по деяких церквах були органи, і ними користувалися при Богослужбах (Р. Климкевич в «Х. Голос» 1956, ч. 37), але це могли бути тільки рідкі випадки. Зрештою, і в самій Візантії, після завоювання її турками, органна музика цілковито занепала, а коли Львівське Братство звернулося до патріярха Мелетія Пігаса (1594—98) з запитом, чи можна вживати в церквах **ПАРТЕСНИЙ** спів (див.), то патріярх в своєму посланні до всіх православних Польщі відповів: «Що скажемо про музику? Те, що восхвалимо Бога живим голосом або голосами, як де і в кого який звичай співати Богові. Ми не робимо догани ні одноголосовому, ні многоголосовому співові, аби він був відповідний і благопристойний. Але щодо шуму та гудіння бездушних органів, то Юстин - філософ і мученик забороняє його, і ніколи це не вживалося в східній Церкві.» (М. Грінченко. «Іст. укр. музики» 1961, ст. 81)

ОРГАНІЗМ — всяка жива істота, рослина, тварина і людина, якщо її розглядати, як нероздільну цілість із частинами, необхідними для її життя. Відділіть одну з цих частин — голову, легені, серце — і спробуйте потім повернути їх назад: хоча цілість ніби буде відбудовано, зникне в ній щось, що творило з неї живий організм, — зникне з неї життя, і з тим організм буде безповоротно зруйновано.

З давніх часів суспільство — державу, націю — ототожнювано з організмом, що в ній всі частини тісно пов'язані в своїх функціях із цілістю: організм здоровий, коли всі його частини гармонійно працюють. — коли ж ця гармонія порушується, організм захворює і зрештою вмирає. Те саме відбувається і в державі чи в націях де повинна існувати певна ієрархічна пов'язаність частин (клас. груп) і їх взаємна співпраця в інтересах цілості. Англійський соціолог Спенсер в усіх своїх творах настоював на тому, що суспільство — не організм. Цю точку погляду поділяли Арістотель, Бергсон, Кант, Шопенгауер, у нас зокрема В. Липинський, як також ідеологи націоналізму.

ОРГІЯ — спочатку релігійний бенкет на шану якогось поганського бога, зокрема Вакха — Діоніса. З огляду на розпусний характер, що його прийняли ці бенкети внаслідок надмірного вжитку вина, присвяченого Вакхові, це слово набрало значення всякого розпусного гульбища. Назву «оргії» носить одне із кращих творів Лесі Українки, в якому підкреслено ідею, що мистці підкореної нації не повинні піддаватися моральній розпусті, віддаючи свої таланти й хист на службу гнобителям їх нації.

ОРДА — місце постю татарського хана, а також кочовничі племена, об'єднані під владою хана. А що в своїх нападах татари набігали звичайно досить безладним натовпом, то орда набрала значення також такого безладного натовпу: У Шевченка: «За молодю козаки ордою...»

ОРДАНЬ — див. ЙОРДАН, ВОДОХРИЩА.

ОРДАЛІЯ — Божий Суд. Судова процедура, відома здавна у багатьох народів: викликувано (у поганських народів) демонів вогню чи води, що мали засвідчити — при пробах вогнем, чи водою — провину чи безневинність обвинуваченого. За християнської доби такими Божими судами спочатку були двобої (дуелі). — хто був переможений, той був і винний; кидано також жереб: хто витягав чорний, визнавався за винного. На Заході ордалії були заборонені вже в XIII ст., але двобої пережили ці заборони, та і в народніх масах Божі суди практикувалися (також в Україні) і в XIX ст. в пристосованні до відьом, яких кидали в воду. (Див. ВІДЬМА).

ОРДЕН — зовнішня почесна відзнака, дана за заслуги окремим людям. У нас з часів визвольних змагань давано Залізний Хрест, Пам'ятковий Хрест, Тризуб і Хрест Симона Петлюри. **ОРДЕН ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА** встановлено для кол. учасників I. **ЗИМОВОГО ПОХОДУ**.

ОРДЕН — чернеча організація католицької Церкви, в якій об'єднуються черці, що дають однакові урочисті обіти, вбирають однаковий одяг і підлягають своїй власній єрархії: на чолі стоїть Генерал, якому підлягають Провінціяли, начальники окремих провінцій. У середньовіччі знані були лицарські ордени, що об'єднували в собі лицарів, які ставили свій меч в обороні християнства.

В Липинський писав: «Католицьку Церкву спасали в усіх часах від розкладу й упадку не вчені диспути з іновірцями, — диспути, що були раціоналістичною обороною і чисто зверхніми проявами руху, — не запевнення, що перемога католицтва передірена Богом, а спасли її монаші ордени, що своїм завзяттям і відродженням чернечої моралі, відродженням організованого релігійного фанатизму, відродили відповідно до змінених умов саму суть католицтва, як воюючої Церкви, як організації того авангарду небесних святих, що на землі бореться за перемогу добра і старих та непорушних законів. Православна українська Церква відродилася в XVII ст. не полемікою з католиками, яка вже була наслідком відродження, а відродженням аскетичного православного монашества і уморальнюючих, воюючих за свою віру Братств. Робітничий соціалізм не «наукою і пресою», а робітничими синдикатами і «прямою акцією» намагається спасти себе з одного боку од деморалізуючого впливу «всякої — кажучи словами синдикалістів - наврочі із інтелігентських політиків», а з другого боку од руйнуючого самі засоби продукції примітивного й варварського комунізму. Український національний рух не спасе себе фабрикацією словесних соціальних утопій, які б настільки мали подобатися «народові», що він, захоплений талантом письменників, зробиться національно свідомим, аби тільки мати приємність взяти участь у будучім, предсказанім і змальованім тими письменниками соціальним устрої. Не літературою відродиться Україна, не моральним відродженням, зростом і боротьбою тих соціальних груп, які стихійно хочуть і можуть Націю Українську творити, і які без Нації Української не можуть жити.» («Листи...» ст. 125)

Цю ідею В. Липинського підхопив д-р Д. Донцов, який почав проповідувати необхідність витворення «Ордену» з української еліти, себто провідної верстви, що мала б «окреме положення в суспільстві», виділившись у своєрідну касту. Але творення подібного «ордену» з провідної верстви означає не творення справжнього ордену на службі нації (чи ідеї), якто ми бачили в середньовічних монашеских та лицарських орденах, а творення монопартійної диктатури, подібної до тої, яка втілена в Політбюрі Російської Комуністичної Партії.

ОРДЕР — офіційний лист полкових канцелярій ХУІІ—ХУІІІ ст. в Україні. «Ордер міг бути дуже різноманітний змістом. Якщо розв'язував якусь справу, що про неї запитували підвладні органи, то він називався УКАЗОМ». Звичайно ордер починався словами: «Всім, кому про те належить відати. . .» Якщо ордер включав в собі якесь розпорядження, що вимагало оголошення, то його й оголошували на козацькій раді. Так робили до Хмельницького і після нього. Пізніше, коли ради перестали збиратися, ордери читано по церквах, де для цього були спеціальні «указні книги». Але часто оголошення ордерів відбувалося шляхом здійснення копій і розсилання їх по сотням. Також прибивалося їх на дверях церков, ратуш та шинків, — по всіх усюдах, де звичайно збиралося багато людей. (Слабченко «Полк. . .» ст. 159—61).

У наші часи ордер — документ на одержання у власність, або користування якихось матеріальних цінностей (нпр., ордер на помешкання). Див ПРОМЕМОРИЯ.

ОРДИНЦІ — верства службових людей в потатарських часах; походили вони, мабуть, від рабів та, розселені при державних замках робили кур'єрську службу до орди, звідки й назва. Оселі ординців стрічаємо в Галичині ще в ХІІ в. Пізніше одні з них стають дрібною шляхтою, інші — селянами. «Ми бачили ординських слуг в Київщині на становищі пів-привілейованим, зближенім до боярського. В Галицькій Русі також знаємо ординців і в актах ХУ ст., але яко несвобідних слуг, королівських чи церковних. Вони звісні нам в кількох селах: Германові, Солонці й, мабуть, Жиравці під Львовом, в Хохоневі і Хоростківцях під Галичем. Обов'язки деяких з цих сіл — власне Солонки й Жеравки, нам звісні і з того можемо судити про чинності цих ординців. Солончани й жеравчани їздили з підводами, і таких фірманів тримали по черзі в замку для наглих потреб, їх посилено з листами й дорученнями; висилано кількох вояків у похід і стерегти королівські стада. Обов'язки, загалом взявши, досить, близькі до ординців київських і, як на той час, досить легкі, так що й свобідні селяни записувалися в ординці — «в орду», як тоді казали. Але пам'ять того, що це слуги невільні, в середині ХV ст. ще жива: це несвобідні — серві регалес іллібері — як звуться вони в документах, хоч ця несвобідність їх проявляється тільки в тім, що вони закріпощені: не мають права виходу, а з рештою мають усі горожанські права. . .» (М. Груш. V. ст. 145—46).

ОРЕЛ — Найбільший і найсильніший птах України. Вдавніну орли водилися в Україні в великій кількості, в українській народній поезії часто згадується ця гордовита, могутня птиця, до якої нарід ставився з пошаною, як до

«царя птиць». Уже в літописі, вихваляючи Романа Галицького, за його походи проти «поганих», літописець писав, що він проходив їх землі, як орел. В цьому, зрештою, наш нарід не відрізнявся від інших народів світу, що в них орел все був символом величі й могутності. У давніх германців, це — птиця Одіна, а в давніх греків Зевесова, наймогутнішого з богів, і тому в нього ніколи не була блискавка, Зевесова зброя. Навпаки, Зевес сам довіряв орлові цю свою зброю: ми часто бачимо на давніх пам'ятках мистецтва орла з Зевесовими блискавками в кігтях. Орлів прибивали до горішньої частини будинків, як своєрідні громовідводи. Звідти й фронтони грецьких святинь, що були власне їх горішніми частинами, почали називатися «орлами» — аетої. І звідти, як здогадуються, виникла й легенда про Прометея, що відповідає такому наївному діалогові: » Чому тут розп'ято орла? — Тому, що він украв огонь із неба».

Бо орел в усіх первісних мітологіях, це власне птиця, що підноситься до сонця, щоб взяти в нього вогню і принести людям. І тепер оповідається в багатьох народів, що орел може дивитися на сонце, не кліпаючи очима, що, зрештою, не відповідає правді. Отже, первісно легенда була про кару орла. Коли ж назву орла заступили його епітетом (процес досить частий в розвитку мови) «Прометей», що значить Передбачливий, (цей епітет часто вживали авгури), орел залишився в легенді, але вже не як жертва, а як ват, що довбе печінку Прометеві (Рейнах, «Орфео», ст. 125—26).

У нашого народу не збереглося слідів таких мітологічних вірувань. Тільки в колядках в'язали орла зі світовим мітичним деревом, на якому він «сидить, та в воду глядить, у воду глядить, з рибою говорить. . .» А в Новомосковському пов. записано, що «орла не можна бити, а як його стріляти, то треба спитати тричі, чи нажився на світі». Як нажився, то він буде просто дивитися на ловця, а як не нажився, то відвернеться (Чуб. I, 64). Казали також, що орла й хробаки не їдять. Він і не засмердиться ніколи, хоч держи, поки на сухар не засохне. У гнізді орлячим є й гроші, — він без грошей ніколи гнізда не робить (Там же). Але, як завважив М. Сумцов, ці перекази ґрунтуються на оповіданнях давньої Палеї та Азбуковників про птицю ХАРАДРУ (К. Ст. 1890, V. 327-32. Чуб. III. 424).

Орел, як птах високостей, чистого повітря й широких просторів протиставляється в нас часто жабам, як мешканцям болота. Це протиставлення знаходимо ми не лише в поетів міржі О. Олеса, що писав в алегоричному вірші:

В болотах жаби рай знайшли
І там плодились і згнивали,
А десь над ними клекотали
В повітрі чистому орли.

І туркіт жаб, і дух гнилий
 До їх туманами знімались.
 І до болот орли спускались,
 І виливали гнів палкий
 Та жаби, всі в сітках турбот.
 На клет орлячий не вважали,
 Жили плодились і згнивали
 В багні смердючому болот.
 І повні скорбного чуття
 Орли за хмарами літали
 І ситих жаб уже не звали
 З болот до вищого життя.

Таке протиставлення зустрічається часто і в народніх замовленнях, бо воно ґрунтується на життєвих спостереженнях: на Україні чимало т. зв. орлів-кликунів, що годуються переважно жабами, гадами, мишами. (М. Сумцов в К. Ст. 1890, V, ст. 327—32).

Людину, що тужить за молодими роками, народня пісня порівнює з орлом, що високо літає:

Летить орел понад морем
 По високій високості,
 Плаче козак старесенький
 Да по своїй молодості:
 «Літа мої молодії, де ви ся поділи?
 Чи в луки, чи в байраки гень від мене
 полетіли?»
 (ЗНТШ. I, 196).

Орел в устах жінки найбільш неслухаве слово для чоловіка:

Ой, куди ж ти від'їжджаєш.
 Сизокрилий орле?
 Не бракує прикладів, коли орел символізує, або віщує якоесь горе, лихо:
 Гей, летів орел понад синім морем
 Та все летячи, кряче;
 Ой, сидить козак понад Синюхою
 Та жалібненько плаче.

Тут, як видно зі слова «кряче», орел заступає ворона. Але й жалібний клекіт властивих орлів, що пугають над полками, вважався за зловіщій знак:

Налетять орли хижі, стануть жалкувати.
 Та істануть здобичі ждати - піджидати.

В «Слові о Полку...» орли, літаючи над полками Ігоревими не тільки вбачають в них свою здобич, але й дають знати голодним звірям. Іпатієвський літопис оповідав, що перед боєм Романовичів — Данила й Василька — з Ростиславом під Ярославом (1245 р.), коли військо зблизилося до Сяну, і вояки позлазили з коней — «налетіло багато орлів і багато круків, як велика хмара; птиці грали, орли клекотали і плавали на крилах своїх і кидалися в повітрі, як ніколи іншим разом не трапляється, і це знамення було не добре...» (М. Груш. «Іст. УР». III, 59—60)

У Т. Шевченка козацька воля «лягла спочить; а тим часом вироста могила, а над нею

Орел Чорний сторожем літає...» Тут Орел Чорний — символ Російської імперії, що стереже волю України в могилі. (Див ОРЕЛ ДВОГОЛОВИЙ). У книзі Йова орла змальовано, як кровожерного хижака: «Орлята його п'ють кров, і де труп, там і він...» (XXXIX, 30), але в Новому Завіті орел — символ св. Івана Євангеліста, бо він так високо починає свою Євангелію, ніби летом орлиним підносячись над іншими. Див. БЕРКУТ.

ОРЕЛ ДВОГОЛОВИЙ — геральдична емблема. Походить вона з дуже далеких часів. У Малій Азії, серед висічених на скелях рельєфів, що приписують гітїтам, чи хетам, і що датують VII ст. до Хр., знаходяться два двоголових орли. Потім двоголовий орел зустрічається тільки на одному античному пам'ятникові — на Траяновому стовпі в Римі, на щиті одного вояка. Запевняють, що імператор Константин, бажаючи виразити ідею, що дві імперії — Східня й Західня — були об'єднані під одним берлом, прийняв символ двоголового орла — з одною головою на схід, а з другою на захід. Цей символ поновив Карл Мартел. Дехто каже, що це був не Карл Мартел, а Карл Великий. Золотий орел на червонястому полі символізував Східню Імперію, чорний на золотому тлі — Західню. Як геральдичний знак Габсбургів, який походив від Святої Римської Імперії, зустрічаються двоголові орли на німецьких прапорах 1312 р. Сігізмунд користувався знаком двоголового орла, як виключною емблемою імператорської влади (1433), бажаючи виявити тим образом єднання Австрії й Німеччини. Двоголові орли зустрічаються на арабських монетах Зенгідів і Ортоکیدів з XII по XIV ст. На європейських монетах двоголовий орел з'являється в XIV ст. у німецьких імператорів. Ще пізніше ми знаходимо його на візантійських монетах Мануїла III Комнена (1390—1417), які чеканилися в Трапезунді. На московських монетах двоголовий орел з'являється вперше також у XIV ст., але перше не під візантійським впливом, як можна було б думати, але під східнім впливом (В. Савва в Трудах ХІІ Арх. С'єзда 1905, т. II, ст. 117). При кінці XV ст. з упадком Візантії її державного двоголового орла перейняли московські великі князі, підносячи під цим знаком свою гідність перше на царську, а на початку XVIII ст. і на імперську.

Не проминула ця емблема й України. Коли галицький кн. Данило поширював і зміцнював Холм, збудував він дві сторожеві вежі, і одна з них була прикрашена вгорі великим різьбленим з каменя двоголовим орлом, 12 локтів завбільшки (М. Груш. «Іст. УР.» II, ст. 382) Проте, д-р Р. Клиркевич, що спеціально простудіював справу двоголового орла в Галичині, писав у «Музейних Вістях» (1959, I, ст. 6):

«Більшість українських істориків припи-

сує поставлення цієї вежі королеві Данилові, а деякі польські історики припускають, що її побудовано за Лева Даниловича в часі воєн із Польщею. Російський історик, професор кн'ївської Духовної Академії Н. І. Петров у своєму творі, опрацьованому спільно з професором цієї ж Академії, І. І. Малишевським, каже: «Дехто приписує поставлення двоголового орла на Білавинській башті біля Холма Романові Мстиславичеві, як знак влади Візантійської імперії, що перейшла й на Русь, бо, як відомо, Роману приятелював з візантійським імператором Алексеем Комніном і допомагав йому з успіхом проти ворогів» (Холмская Русь. 1887. ст. 12).

Отже і д-р Климкевич, в наслідок ріжних аргументів, яких тут не наводимо, приходиться до висновку, що «згадка в Іпат. літописі й доп'югочасні досліді над історією двох збережених холмських веж вказують радше на те, що емблема з зображенням двоголового орла поставила за Романа Мстиславича» (ст. 7).

«Час тривання двоголового орла, як найвищої інсигнії Галицько - Волинського Королівства можна означити тільки приблизно. Не думаємо, що Роман Мстиславич прийняв його вже 1189 р., себто від першого невдатного походу на Галичину. Найбільше правдоподібним часом для встановлення цієї емблеми є роки 1199—1204, себто від другого вдатного походу на Галичину, що привів до об'єднання двох великих удільних князівств, до другого походу на Київ. Отже роки великодержавного зростання Користувалося цією інсигнією королівство й за Данила Романовича, очевидно, за винятком тих років, коли йому приходилося перебувати на ізгойщині та воювати за батьковий престіл, аж до встановлення нового й остаточного гербу Левом І Даниловичем, себто золотого лева на блакитному полі. Сліди (галицького) двоголового орла таки залишилися (в геральдиці) та саме там, де їх можна сподіватися, а саме на західних окраїнах: в гербах Перемиської та Сяніцької земель, що були складовими частинами Руського воевідства. Ці герби постали приблизно під кінець ХІУ ст. та втратили своє урядове значення з приходом Галичини від владу віденських монархів. Перемиська земля користувалася срібним двоголовим орлом у червоному полі, а Сяніцька земля таким же орлом у блакитному полі. Герби Перемиської та Сяніцької земель не мають іншого пояснення свого постановлення, як тільки такого, що вони витворилися з колишнього державного двоголового орла королів Романа й Данила.» (ст. 9т10)).

ОРЕЛЬ — лівий доплив Дніпра. Тут за Петра І українські козаки мусіли копати вали на границі татарській, і ті важкі роботи далися в знаки нашому народові, так що Т. Шевченко спеціально згадав про них у «Великому

Льоху», «коли українська ворона» — оповідаючи, скільки лиха вона зробила в Україні, зазначила:

«Насипала бургі на Орелі».

ОРЕНДА — віддавання чогось (поля, ремесла, шинкування вина тощо) на ужиток за оплатою. Самойлович перший із гетьманів віддав в оренду шинкування вина, і з нього ці «оренди» робляться постійним джерелом військового скарбу. Звикши до дешевої горілки, до вільного її виробу, українське населення дуже обурювалося на оренди. Але Військовий Скарб потребував грошей. Рангових маєтків, що забезпечували видатки уряду, було небагато, та і вози поволі переходили в приватні руки. Тим часом треба було платити компанійцям і сердюкам. Запорожці теж вимагали грошей. Та й чимало старшин користувалися з оренд. Тим-то, висланий від Самойловича в Москву Ів. Мазепа так ставив справу: скасувати оренду неможна, бо нічим буде платити охочим полкам (компанійцям). Розпустити ці полки теж неможна, бо вони зараз же перейдуть до правобережного гетьмана Драгунича, що залежить від султана» (Костомаров, ХУ. 624). Московський уряд із практикою оренд дуже легко погодився, бо і сам саме тоді завів на Московщині винну монополію. (Уманець «Мазепа». 297—98).

Проте, зробившись гетьманом, Ів. Мазепа намагається знести оренди і в статтях 1687 р. п. 20 пропонує: «Щоб для знесення тягарів в малоросійській країні оренд не було, а охотницькі полки, кінні й піші, на ті часи на оборону Малоросії потрібні, щоб були, як і досі, а збирати на них гроші з посполитих, не записаних в козацьких реєстрах.» В 1692 р Мазепа знову писав у Москву: «Багато разів ми з старшиною і полковниками говорили, щоб якось інакше, а не орентами, гроші збирати, а оренду та залишити. Бо орента ця, по малоросійських містах, не так своїм тягарем народові незносна, як самим іменем своїм з давніх часів (почасти тому, що за Польщі жиди тою орентою володіли і багато вигаданих тягарів накладали) вона прикра й ганебна.» (О. Лазаревскій «Посполитие крестьяни» ст. 16).

Але ці заходи і наміри Мазепи наслідків не дали, зустрівши спротив серед старшини, а також і серед об'єктивних труднощів — потреб військового скарбу. Тому Мазепа намагається зробити оренду бодай в деякій мірі легшою і в одному зі своїх універсалів 1698 р. до сотника прилуцького, він дозволяє «аби вольно було кожному як із козаків, так і посполитих, на хрестини і на весілля, либо викурити собі кадку одну і другу горілки, либо купити собі на стороні, хто похочет, 100 кварт або 50, тільки бо не менш, яка купля гуртової горілки має бути за відомом сотника, отамана, або війта, або тих

людей, которі з полічення міською орендою за-
видувати будуть.» (О Лазаревский «Описание
Стар. Мал.» III, 89).

Проте ці заходи Мазепи щодо скасування
оренди, або бодай до її обмеження, що не з ви-
ни Мазепи не дали бажаних наслідків, не пе-
решкодили Петрові I в його маніфесті до укра-
їнського народу з 28. X. 1708 демагогічно об-
винуватити Мазепу, що він оренди — «хитріс-
тю своєю, без нашого указу, будьто на плату
війську, а насправді задля власного збагачен-
ня» на український народ наклав. Тим указом
оренди на Лівобережній Україні були знесені.

Але вони незабаром розцвіли на Правобе-
режній Україні під Польщею, де в оренду при-
ватним особам віддавано не тільки винокуреньня
й шинкування, але й млини, мита та різні інші
доходи. Ол. Єфименкова, описуючи стан речей
на Правобережній Україні перед гайдамаччи-
ною, писала: «У ці часи жида заснували всю
правобережну Україну сіттю оренд. Всюди в
Україні був звичай віддавати в оренду певні
прибутки з маєтків. До таких прибутків, що від-
давалися в оренду, належали: продаж горілки,
мита, млини, різні роди попасу. Ніхто, крім
жидів, не міг і не вмів користуватися цими о-
рендами, витягаючи з них великі прибутки для
пана - власника і ще більші для себе. Але для
народу ці оренди були найважчим і незносним
здирством. Настирливий жид совав свій ніс у
кожний віз, що в'їздив до міста, рахував кожну
худобинку, що виводилась на продаж, розкидав
суху рибу, вартував при важниці, щоб ні один
гарнець хліба не пройшов без оплати, утискав
при помолі. Більш усього пожитку панові й
жидові було з питної оренди. Жидівська корч-
ма, неависна і одночасно невимовно зваблива,
була якнайяскравішим і типовим явищем, яке
виявляло весь жах становища, що його витвори-
ла історія українському народові. Жида і пан-
ський двір виявляли зворушливу однодушність
в витяганні прибутків із споживання (чи роз-
поювання) народу. Розуміється, кожна спроба
селянина обійти орендаря жорстоко каралася.
Якщо у селянина не було грошей на горілку,
він міг пити на-бір: двір гарантував оплату для
парового (з парою волів чи коней) селянина до
16 золотих, а для пішого — до 4. Але це не
значило, що двір уплачував цю суму, коли
селянин не хотів, чи не міг заплатити. Це зна-
чило тільки, що двір зобов'язувався призначи-
ти ексекую на виплату борга, себто вислав
своїх слуг до боржників, які мусіли годувати
тих слуг, доки не виплачували боргу. Згідно з
орендним договором, орендар не смів брати для
покрыття боргу худоби боржника, але міг бра-
ти все інше. Селянин мав право пити МОГО-
РИЧ (див.) лише в корчмі, — як же пригада-
ти, що таке могорич у селянському житті, то
зрозуміло, що й ця умова видавалася тяжким
утиском. Здається, чи не єдиним з-поміж укра-

їнського дворянства був Щенский - Потоцький:
він знищив у своїх маєтках жидівські оренди,
щоб не було серед його сеянства такого пияц-
тва.» («Очерки іст. Прав. України ст. 129
—31).

ОРЕНЧУК ВАСИЛЬ (1890—1958) — ме-
ценат Українського Вільного Університету, що
був довший час заступником його кураторії. На-
роджений в Стоянові в Галичині, служив після
першої світової війни, в українському міністер-
стві зак. справ, і при кінці 1918 р. був призначе-
ний на консула УНР в Мюнхені, де створив ні-
мецько - український господарський клуб, і
звідки дописував до різних українських та ні-
мецьких часописів, головню на економічні теми.

ОРЕНШТАЙН ЯКІВ (1877—) україн-
ський видавець жидівського роду, основник
«Української Накладні», що видавала книжки
«Загальної Бібліотеки» (від 1903 р. в Коло-
дні, а від 1919 р. в Берліні) — видала до 1932
р. 230 томиків, а крім того видавала українсь-
ких класиків, українські музичні твори, укра-
їнські шкільні підручники, книжки для дітей,
атласи і географічні мапи, суспільно - політич-
ні твори, тощо. Згинув, мабуть, у варшавському
гетто під час німецької окупації (В. Дорошен-
ко).

ОРЕТОМА — покривало (з турецького).
Зустрічається в «Сл. о Полку Ігор».

ОРИГІНАЛ — дивак; химерник. «Є люди,
що бажаючи зберегти незалежність своєї осо-
би, намагаються діяти не тільки не так, як діє
більшість суспільства, а навіть діяти навпаки
тому, що прийнято більшістю. Вони намагають-
ся якнайбільш відрізнитися від інших. Це так
звані оригінали, або диваки. В одних дивацтво
виявляється в тому, що вони безпідставно запе-
речують існуючі в суспільстві релігійні, мораль-
ні чи політичні погляди і намагаються ширити
погляди протилежні. Інші виявляють свою ори-
гінальність у побуті, одежі, манірах і т. інш. Та-
кі явища нагадують нам негативізм підлітків. В
основі їх лежать ті самі властивості психіки,
що й в основі негативізму, а саме: хворобливе
намагання ствердити за всяку ціну своє «я» при
відсутності достатнього інтелектуального роз-
витку і справжньої оригінальності. Основне
правило поведінки оригіналів, як і підлітків, мо-
же бути висловлене словами: «Хоч гірше, та
інше». (Г. Ващенко «Виховання волі і характе-
ру» Лондон, 1952, I, 211).

М. Нордау теж писав: «Професійні бала-
кунни повторюють по черзі таку дурновату кон-
цепцію: що ніби приємета визначної незалеж-
ности — йти лише за власним смаком, не шік-
лючись про спосіб вдягання інших, і вибирати

для власного вбрання колір, матерію і фасон відповідно до того, чи він вважає їх за гарні, без відношення до того, що мода вже цілковито від тих фасонів, кольорів та матерії відійшла. Цим порожнім фразам треба відповісти насамперед, що коли хто для задоволення своєї марнославності, чи під впливом естетичного імпульсу, другорядного і легкого до стримання, викликає обурення маси словами, чи фактами, то цим виявляє лише свій соціальний егоїзм. З пошани до власного оточення приходиться відмовлятися від вислову не одної думки, не одного жадання; і для того власне, щоб навчитися стримувати себе й існує виховання, а коли хто своїми вчинками викликає обурення маси, то таку людину називають не естетом, а невихованою людиною.

«Може виникнути, правда, необхідність служити правді супроти думки маси, але поважна людина приймає такий обов'язок завжди з великим жалем і ніколи не виконуватиме його нерозважно... Це форма — і не з найлегших — саможертви, бо це відмова від утіхи, що її приносить свідомість мати за собою згоду більшості, і болючий відрив від соціального почуття, завжди сильного в нормальній людині.

«Замилування в дивацьких способах вбрання — це збочення інстинкту роду. Зовнішнє прикрашування походить із потреби викликати загальне захоплення — особливо в представників протилежної статі — отже його мета — викликати добре враження, це — наслідок думки, зверненої до інших, до всього роду. Отже, коли хто вдягається і прибирається навмисне, щоб викликати обурення, чи сміх, інших, збираючи гану, а не похвалу, то це абсолютно протилежне меті якоїсь моди і виявляє збочення інстинкту марнославності.» («Виродження» італ. вид. 1923. ст. 291—92).

ОРИГІНАЛ — первописьмо (протилежне — копія, відпис); також літературний твір тією мовою, якою його написано (протилежне — переклад).

ОРИГІНАЛЬНІСТЬ ТВОРУ — відбиття самостійного думання його автора. В. Сварог писав: «Ми називаємо оригінальним того письменника, який стоїть на власних ногах та користується мислями інших тільки для того, щоб стимулювати та доповнювати ними свої власні» («Оригінальність самобутності»). «Якщо ми згадаємо, що слово «оригінальний» походить від латинського «орігіналіс», що означає «первісний, самобутний», та звичайно вживається в нашій мові на означення чогось справжнього, неспідробленого, нескопійованого, то саме цим словом якнайкраще дається охарактеризувати тих наших письменників, які виявили мужність бути самими собою, не лякаючись натиску «модних» теорій». (там же). У нас дуже часто,

на жаль, розуміють під оригінальним щось нове, ніким ще не сказане, ніким ще не зроблене, і тому чимало людей ламають собі голови над тим, щоб винайти те нове і здивувати ним світ. А тим часом далеко не всяке нове — оригінальне в кращому розумінні цього слова, а тільки таке, як його розуміють різні ОРИГІНАЛИ (див.). Справжні таланти, а тим більше генії не роблять жадних спеціальних зусиль, щоб бути оригінальними, бо оригінальність тісно в'яжеться з генієм і талантом і являється, як наслідок поважних студій і глибоких переживань. Оригінальність тісно в'яжеться також із щирістю: тільки той твір виходить з-під рук автора дійсно оригінальним, коли автор в ньому виражає себе, свою своєрідну й багату особистість. — коли ж автор такої особистості не має, коли він внутрішнім своїм розвитком не піднісся над загальним рівнем маси, якою б акробатикою в словах, чи в плястичному мистецтві він не займався, він все буде — хоч і дуже «модерним» — але ніяк не оригінальним мистецем. Оригінальність полягає не в випукуванні нових форм, — що без належного змісту все залишаються порожніми, — а в умінні перетворити старі форми в новій синтезі. А це можливо лише тоді, коли людина, що творить, має такі переживання, такі думки, що, хоч багато разів уже людьми й пережиті й передумані, прагнуть себе знову виявити з ще небувалою досі силою виразу. Тоді вони знаходять самі й нову форму, відповідну до внутрішнього змісту до внутрішнього вогню. Творча оригінальність Т. Шевченка полягає не в тому, що він ніби нараз виник із нічого, а в тому що він виріс на минулому, пережив його в собі, перетворив його в собі, злився з ним і — віддав те минуле з небувалим патосом, з нечуваним духовим й чуттєвим напняттям, що віднайшло й відповідну форму. Взяти хоча б його «Подражаніє Осії глава XIV» або «Подражаніє Ісаї глава XXXV». Хоча сам автор назвав ці свої твори «подражаніями» («наслідуваннями») ніхто, певно, не наважився б не визнавати ці твори глибоко оригінальними і змістом і формою, до змісту чудово пристосованою. Бо тут знаходимо використання давніх, попередніх матеріалів в цілком новій синтезі і з цілком новими думками, що сприяють духовому ростові читача. Не дурно й Гете писав: «Ми краще збережемо свою оригінальність, коли не забудемо своїх попередників». Натомість, коли б хтось, заперечуючи минуле, почав твердити, що два помножені на два дають п'ять, а не чотири, сказав би напевно щось нове, але зовсім не оригінальне, лише дивацьке, що ніякого духового росту нікому не спричинює. І тому, якщо ми дійсно хочемо бути оригінальними, не намагаймося вигадувати щось цілком нове, причіплюючи до нього наліпку «модерного», — мода, зв'язана істотно з модерністю, дуже швидко минається, а зали-

шаються натомість завжди речі, що їх давно вже сказали Святе Письмо, Гомер, Шекспір, Шевченко, і що їх нові творці вміють повторити в такій новій синтезі що, зростаючи органічно з минулого виявляють все більший духовий зріст людини і тим привносять в життя все більші, дійсно оригінальні вартості творчого духа. Тим-то мав глибоку рацію В. Сварог, повторюючи вираз А. Бравна: «У наш час здається, найбільша оригінальність — не бути «оригінальним» у специфічному снобістському розумінні цього слова».

ОРИШОВСЬКИЙ ІВАН (†1605) — запорозький ватажок й гетьман, організатор козаків для війни з Москвою 1579—81 рр. Був представником запорожців на конвокаційному сеймі 1587 р

ОРИГЕН (185 — 254) — найбільший богослов першої доби християнства, що намагався дати християнству філософські підстави. Інтерпретуючи Біблію, занадто вживав алегоричної методи. Написав коло 6.000 творів високої наукової вартості. Один його сучасник сказав, що звичайній людині за все життя було б важко прочитати все те, що написав Ориген. Але тільки мала частина з того всього дійшла до нас, і то не в грецьких оригіналах, а в пізніших латинських перекладах. Його писаннями широко користувалися всі Отці Церкви, між ними Василій Великий та Григорій Богослов, і вони мали величезний вплив на церковне навчання. Жив він незвичайно аскетично: спав у старому човні над берегом моря і стисло застосовував до себе слова св. еванг. Матвія: мав тільки один одяг і тільки одну пару взуття, не устанно молився, постив і думав весь час на релігійні та церковні теми, опрацьовуючи їх у своїх писаннях. Помер майже в авреолі мучеництва за Христа. І все ж V Вселенський Собор визнав його за єретика. Основні догматичні помилки Оригена прот. М. Федорович зводить до чотирьох пунктів:

1. Душа людська існувала й до народження в іншій формі, а її життя в людському тілі — кара за попередні її провини. 2. «Людська душа» Христа була сполучена з Отцем ще перед Воплощенням Божого Сина. 3: Людське тіло обернеться колись в «етеричного духа» 4. Остаточно настане колись «направа» усіх душ і духів, так що навіть диявол буде спасений («Укр. Прав. Слово» 1957. П 6).

Ориген визнавав сферичність землі, чим багато випередив пізніші покоління

ОРИЕНТАЛІЗМ — вияв східних впливів у житті і в культурі, а зокрема в музиці. М. Грінченко писав у своїй «Іст. укр. музики»: «Користуюсь нагодою зробити невеличке порівняння щодо орієнтального впливу на музику мос-

ковську й нашу. Тоді як московська музика в особах своїх найкращих представників — Глінки, Балаїкіова, Римського - Корсакова, Бородіна — перенесла всю характерну красу східної мелодії до своєї художньої музики, давши світові шедеври її (перський хор з «Руслана й Людмили» Глінки, «Ісламей» і «Тамара» Балаїкірова, «Антар» Римського - Корсакова багато орієнталізму в «Князі Ігорі» Бородіна), українська музика цей орієнталізм перетопила в творчості народній, вбрала його в себе, надала йому своє власне офарбування і ще чекає художників, що передали б нам цей український музичний орієнталізм в формах сучасного музичного мистецтва». (Підкреслення Автора, 1961, ст. 188).

ОРИЕНТАЦІЯ, ОРИЕНТУВАННЯ — визначування в якомусь місці головних сторін світу, себто властиво СХОДУ (ОРИЕНТЕ), де сходить сонце. Звідти ПОЛІТИЧНА ОРИЕНТАЦІЯ — визначування головної політичної сили, щоб відповідно до того скерувати напрямок своєї діяльності.

Був час, що у нас кожний український патріот уважав за свій перший обов'язок знайти відповідну «орієнтацію» і накинути її своїм землякам. Ті в свою чергу вигадували свою «орієнтацію» і висували її всупереч тій, що її намагався накинути інший український патріот. І тому, що кожний з них «винахідників» уважав свою орієнтацію за найкращу і єдино відповідну, між ними патріотами розпочиналася завзята боротьба, в якій вони навіть не помічали, що з українських патріотів перетворювалася в патріотів тих чужинецьких країн, на які орієнтувалися. Бо «орієнтацією», як писав В. Липинський, серед українців називається спосіб «знайти собі поза межами України союзника, зацвентити його в своїй безмежній відданості і, одержавши таким чином його ласкаву допомогу захопити з цією допомогою владу над своїми земляками.» (Листи...» ст 3—4). «Замість давати своєму громадянству ясні образи хотінь, вказувати ясні способи їх здійснювати — писав він далі — українська інтелігенція стає головним продуцентом орієнтацій і прибраних у партійні програми різних магічних заклянь» (там же ст 462).

В Липинський дуже не любив української інтелігенції і нагромалжував на її голови силу різних обвинувачень, почасти правдивих, а почасти перебільшених. Гріх орієнтацій не гріх не пізнішої української інтелігенції, а, можна сказати історичний гріх загалом українського патріотизму. Дм. Андрієвський правдиво зазначав: «Завжди так (у нас) бувало що коли один визначний діяч орієнтувався на одного сусіда, то другий на іншого, і від їх боротьби всередині було завжди більше шкоди, ніж ко-

ристи від зовнішнього союзника. Хмельницький хотів був покористати з союзу з Московщиною.. та після нього Виговський кинувся в обійми Польщі і наклав за це головою від польських же рук. Коли Дорошенко тримав із Туреччиною, то Брюховецький накладав із Москвою. хоч пізніше і сам мусів збунтуватися... І так протягом сотень років серед змагаць за державність і самостійність питання орієнтації й союзу з одним із наших історичних ворогів проти другого різнило і сварило українських патріотів» (Розб. Нації, 1932, ст. 61).

Лише з поширенням серед українського громадянства націоналістичної ідеології, почалася відкрита боротьба проти «орієнтаційних» настроїв. Замість примату зовнішньої політики над внутрішньою, все впертіше висувається примат внутрішньої політики над зовнішньою. все більше поширюється погляд, що наша зовнішня політика лише тоді може бути успішна, коли спирається на зорганізовані внутрішні сили. Зрештою вже В. Липинський вказував, що «всі наші орієнтації, і добрі і недобрі, мають одну спільну рису: звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої організаційної політичної праці яка зовсім зайва там де завдання зорганізувати річну землю й річну націю покладається відпорібною орієнтацією на ту чи іншу зовнішню силу...»

ОРИОН — мітичний мисливець давньої Греції, що наважився рівнятися з Артемідою — Діаною в мистецтві полювання. Артеміда, за таку її зневагу вбила його своєю стрілою, але боги перенесли його на небо, де він зробився блискучим сувій'ям, віломим в Україні під назвою — КОСАРІ. В поемі Ів. Франка «Мойсей», —Оріон — сліпий велетень — символ людства:

Про Оріона пісню ти чув.

Про гіганта сліпого.

Що щоб зір відзискать, мандрував

Аж до сонця самого.

А на плечах поводиря ніс

Сміховиння хлопчину.

Що показував шлях йому все

Іншеї в кожну годину.

— Ти до сонця веди мене, хло.

Той вів рано до сходу,

А на південь вполудне, під ніч

До західного броду.

А Оріон іде все та йде

Повний віри в те сонце.

Повний спраги за світлом, що ось

Йому блисне вже конче.

Через гори і море свій хід

Велетенський простує,

А не зна, що на плечах його

Хлопчик з нього жартує.

Сей Оріон, то людськість уся,

Повна віри і сили,

Що в страшному зусиллі спішить
До незримої цілі.

Неосляжнеє любить вона.

Вірить в невідоме;

Фантастичне щоб осягнуть,

Топче рідне й знайоме.

Строїть пляни не в міру до сил,

Ціль — не в міру до актів.

І жартує з тих плянів її

Хлопчик — логіка фактів.

І як той дивовижний сліпечь.

Що чужим очам вірить,

Все заходить не там, куди йшла,

В те трафля, в що не вірить. . .

ОРКЕСТРА — найдавніша частина давнього грецького театру, з віктарем бога Діоніса посередині, що знаходилася між спеною й місцями для глядачів: тут хор виконував свої танці і співи. Пізніше оркестрою стали звати групу музиків, що граючи на різних інструментах, творять в гармонійній цілості ніби хор тих інструментів. Розрізняють оркестри смичкові, струнні та дуті (духові). Поєднання струментів смичкових дутих та ударних творить СИМФОНІЧНУ ОРКЕСТРУ.

Найдавніша оркестра знаходиться, мабуть, на одному гітійському барельєфі з II тисячоліття до Р. Хр., на якому представлено різних звірин, що грають на різних інструментах.

Як виглядала українська оркестра в давніші часи, тяжко щось певне сказати. В XVI — XVII вв. вже існували відомі нам і тепер народні інструменти — кобза, бандура, сопілка, а також пимбэли і козацькі труби. При полках Б. Хмельницького були вже і військові оркестри з бубнами. З часом прийшли з заходу ще й скрипка та чельо. На панегірику 1730 р., що його вихованці чернігівської колегії, що її звали «ОЛІМПОМ», піднесли меценатові школи Тимофєєві Максимовичеві, вирисовані пером (чорнилом і твшею) дев'ять муз грецького Олімпу — це перший знаний нам документ тодішньої оркестри з її інструментами. Одна з муз, всеведччі, сидячки, грає на ПИМБАЛАХ. Ті що стоять праворуч, мають у руках КОЗАЧІ ТРУБИ. Музи ліворуч — перші грають на СОПІЛКАХ, друга на СКРИПЦІ, третя на КОБЗІ і четверта на БАСІ. На задньому пляні на двох клясичних горбах Олімпу вміщено двох богів: праворуч на Парнасі Алена грає на ЛІРІ; ліворуч на Геліконі Аполлон, представлений, як український хлопечь в сорочці з дуже підкоченими штанами та в шапці, грає на БАНЛУРІ. Над Олімпом у хмарах — сам Зевес - Юпітер. Музи й боги влягнені в тогочасну українську ношу. Д-р П. Мапенко справедливо завважував з цього приводу, що «цим малюнком з мешканцями Олімпу в українському освітленні чернігівські спудеї випередили навіть славного пе-

релищовника Енеїди — Когляревського» («Самос. Думка» 1935 ст. 488).

Разом із розвитком хорового мистецтва підносилося в Україні зацікавлення й музикою інструментальною. Кожне місто з Магдебурським правом в Україні мало свою оркестру. У Чернігові й Києві існували музичні цехи.

З занепадом братств, що дбали про оркестри, плекання їх переноситься до панських дворів. Рігельман в «Летописн. повеств. о М. - Росіи», написаному в рр. 1785—86 писав про ті панські оркестри: «Гра їх (українців) буває більше на скрипках пимбалах, гусях, бандурі, лютні (ліра) і на трубах. А на селах грають та кож на скрипках кобзі й на дудках (сопілка)». З цього опису видно, що оркестра чернігівських спудеїв з полов. XVIII ст., вище описана, не дуже різнилася від оркестри, описаної в Рігельмана. З тих панських оркестр треба згадати особливо оркестру Будлянського - Климовича, кривого гр. Олексія Розумовського, у маєтку Чемері — вона була відома на всю Україну. Дирижував нею італієць Бабі (П. Маценко, там же, ст. 490). Гетьман Кир. Розумовський створив у себе симфонічну оркестру, на чолі її стояв Рачинський Син його Гаврило був видатним скрипалем - солістом і в програмах його концертів були українські твори власної композиції, або композиції батька. Ця оркестра, сформована в Глухові з 40 людей, мала вплив і на московське життя бо іноді концертувала і в Москві в домі гетьмана і мала там великий успіх. Бургомісто Києва (1781 р.) Александрович теж мав оркестру з 29 музиків.

У початках XIX ст. панські оркестри набрали вже пілком вигляду європейського. Народні інструменти — бандура, кобза, козацькі труби, сопілка і пимбали за деякими винятками вийшли з вжитку вищих верств і стали власністю народних мас. Тому ж що народні маси не могли мати коштовних оркестр, вони змаліли й що до числа інструментів. «В шинку нарізують то бі пимбали, кобзи й сопілки» (з «Посланія до Пархома» Гулака - Артемовського). Так виглядала змаліла народня оркестра. Звалася вона ТРОЇСТОЮ МУЗИКОЮ (див) (П. Маценко в «Сам. Думка» 1935 ст. 490—91).

ПИЛИП ОРЛИК (+1742) — генеральний писар за гетьмана Ів Мазепи, найбільш від усіх інших посвячений в його пляни, людина великого розуму й визначної освіти. З участю Орлика був складений таємний договір із Швецією, яка визнавала самостійність і суверенність України і зобов'язалась боронити її. Разом з Мазею Орлик восени 1708 року прилучився до шведської армії, що вступила в межі України і розташувалася на правому березі Десни. Орлик особисто брав участь у полтавській битві, а після трагічного висліді її разом із Карлом XII і гетьманом Мазею поман-

дрував стенами до Бендерів, у володіння Туреччини, яку вони сподівались притягнути до участі в спільній протимосковській війні.

Колп Іван Мазепа навіки закрити свої очі. Орлик очолив дальші визвольні змагання за повернення рідному краю державності. Генеральна старшина, козацьке військо і зопорожці з своїм кошовим отаманом Костьом Гордієнком на чолі вірили, що за допомогою Швеції та Туреччини Україна буде визволена.

В квітні 1710 року старшина й військо обрало гетьманом Пилипа Орлика. Щоб примирити розходження між старшиною, що орієнтувалась на міцну гетьманську владу, і демократичним Запоріжжям було складено нову конституцію майбутньої української держави. (Див. КОНСТИТУЦІЯ).

Швеція й Туреччина визнали Орлика за гетьмана України. Карло XII запевнив, що він не підпише миру з Москвою, доки не доб'ється волі для України. Те саме обіцяв запорожцям кримський хан.

Завданням своїм шведський король і новий гетьман поставили прилучити Туреччину до протимосковської війни. Боячись московського зміпнення в разі перемоги над шведами, що створювало безпосередню загрозу турецьким кордонам Туреччина восени 1710 року розірвала стосунки з Москвою і винувала війну. Орлик став готувати визвольний похід на Україну і навесні 1711 із своїми козаками, з татарами і з допоміжними польськими полками, складеними з прихильників шведської орієнтації, рушив визволяти правобережну Україну. Нарід зустрічав його як визволителя. Йому піддалися Умань, Богуслав, Корсунь, Вислане проти нього з лівого берега військо під командуванням осману Бутовича він розбив. Тим часом союзники українців — татари — почали грабувати і кривдити місцеву людність, яка за винуватця цього вважала Орлика, як керівника походу. Через ці трагічні обставини Орлик був змушений повернутися з військом назад.

Влітку 1711 року проти Туреччини виступив із своїм військом цар Петро. На ріці Пруті величезне турецьке військо оточило стомлених довгим виснажливим походом москалів і замкнуло їх разом із царем у міцному персні облоги. Знесилене московське військо не було в стані ні боронитись ні, тим менше, зробити спробу прорватись з оточення. Не підлягало сумніву, що все воно з Петром на чолі, опиниться в турецькому полоні. Орлик сподівався, що тепер цареві можна буде продиктувати умови і змусити його зректись будьяких прав на Україну.

Але цар підкупив везира, і той випустив його вкупі з усією армією на дуже легких умовах, в яких українське питання було визначене так неявно, що обидві сторони могли тлумачити відповідно до власних інтересів. Туреччина

прийняла тлумачення Орлика і винувіла Москві нову війну за небажання уступитись в Україні. Не бажаючи знову воювати з турками, навчений досвідом Петро I за сто тисяч червінців підкупу і потвердження решти пунктів попередньої умови хитромудро уник війни. Щодо українського питання. Москва оголосила, що зрікається Правобережжя, за винятком Києва й Запоріжжя, а лівий беріг лишає собі.

Багато старань прикладав Орлик, щоб визволити й Лівобережжя для України, як це було обіцяно. Та ця акція успіху не мала, а на Правобережжя, згідно з старими традиціями, висунула претенсії Польща, і царське військо, пергнавши правобережну людність на лівий берег Дніпра, віддало їй ті землі.

Наприкінці 1712 р. Орлик із запорожцями зробили ще одну спробу визволити правобережну Україну, але сили їх були замалі, польське військо, що йшло забирати Правобережжя, відтиснуло їх.

В 1713 році Туреччина і Крим дійшли до порозуміння і замирення з Росією. Карло XII виїхав до Швеції. З ним поїхав і Орлик та деякі його близькі працівники. Завданням цієї першої української політичної еміграції було повідомити світ про справжнє становище на сході Європи і розповісти правду про свою батьківщину.

Пилип Орлик, як представник екзильного українського уряду, розгортає кипучу діяльність, щоб з'єднати собі союзників серед європейських держав. Він звертається до різних урядів Західної Європи. Намагається зацікавити їх українською справою, в повних драматизму барвах описує страшне поневолення українського народу. В ім'я справедливості і права він розкриває справжнє обличчя московського імперіялізму і застерігає західні держави перед небезпекою, яку той імперіялізм, розбудувавши на повну скалу свою мілітарну потугу, несе їм. Разом з тим Орлик знайомить світ з основами конституції України, прийнятої під час обрання його гетьманом, як такої, що побудована на широких демократичних засадах. Апеляції, маніфести і звернення Орлика робили значне враження в країнах Європи. Зокрема у Франції відозви Орлика знайшли вдячний ґрунт.

Із тих документів треба особливо згадати меморіал до європейських держав з 1712 р., відомий під назвою «Вивід Прав України». в якому обґрунтовуються права українського народу на самостійну незалежну соборну державу, і де вміщені пункти договору Мазепи з Карлом XII в 1709 р. У меморіалі до Карла XII з 1713 р. П. Орлик, виявляючи рідке на ті часи розуміння значення НАЦІ (див.), вияснював, чому він не може прийняти протекції Туреччини: мовляв, тільки український нарід має право рішати про свою долю, ані гетьман, ані під-

легле йому військо не сміють — в справах, що торкаються державної незалежності всієї України» — приймати турецьку протекцію «без згоди всіх, яко духовних, так і світських станів всієї України, бо весь український нарід може пізніше сказати: «Не повинні ви були трактувати про нас без нас...» (Проф. Ю. Григорієв у «Укр. Самостійнику» і проф. В. Доманицький в «Сам. Україні» 1959. VII, ст. 8).

Кількадесят років шукав Орлик союзників і намагався створити нову коаліцію проти Москви; але тогочасна Європа була глуха до всіх його шляхетних змагань. Вкупі з Костем Гордієнком. Орлик застерігав запорожців, що, виїмігрувавши з окупованої москалями України, заснували свій кіш недалеко від дніпрового лиману, в турецькій землі — не йти під Москву, нагадував їм про все що наробили в Україні москалі, пояснював, що Москва навмисне заходиться знищити козацтво. 26. травня 1742 року Пилип Орлик помер в Ясах. У вдячній пам'яті українського народу лишився він, як незламний, непохитний борець за українську державність.

Крім вищезгаданих документів величезної державної вартості. П. Орлик залишив після себе дуже цінний щоденник і велике листування в мовах латинській, українській, польській, французькій.

ОРЛИК ГРИГОР (1702—1759) — син гетьмана Пилипа і хрещеник Ів. Мазепи, продовжувач їх політики для визволення України з-під московського поневолення.

Наказом шведського короля Карла XII, 1715 року малого Григора зарахували до королівської гвардії а кілька місяців пізніше 12-літній Орлик вже брав участь у битві за визволення твердині Штральзунд, яку облягали на спільку з москалями, данці й прусаки. Після цього воєнного хрещення покинув Григор військову службу й розпочав студії в славному шведському університеті в Люнді.

Покинувши Швецію 1820 р. разом із батьком, якому вже тоді допомагав у політичній місії. — подорожував довгий час по Європі (Німеччина, Польща, де організовував мазепинських недобітків). і 1729 р. з доручення французького амбасадора в Варшаві, переїхав до Парижу, де розгорнув широку діяльність у користь України. Там здобув він велике довір'я і популярність серед французів, включно до королівського Версаю й Людовика XV.

Вся французька дипломатична акція була спрямована тоді проти Московії, зокрема жшло про Туреччину. Визволення України було темою всіх переговорів з москалями, які лютилися, і перед своїми західними приятелями звали це питання «французькою інтригою». як

двісті років пізніше перейменували його на «німецьку інтригу».

Орликів батька й сина, перед московською жадобою помсти — не рятували навіть французькі дипломатичні «залізні листи», бо на кожному кроці їм загрожувала смерть. 1742 року помер Пилип Орлик, і Григор Орлик 1744 року вступив на службу до французької армії, де й проявилася його козацько - лицарська кров, бо за визначні бойові чини одержав найвищі відзначення королівськими декретами.

3-го грудня 1747 року, у Версаї, в приватності самого короля, відбувся шлюб полковника Григора Орлика з Люїзою-Оленою Ле Бонн де Дентевіль, якої рід був посвоячений з королівським родом Франції. Навіть у шлюбному акті було зазначено: «Пан граф Орлик, син покійного Високостойного Вельможі Пилипа графа Орлика, Володаря Козацької Нації, Вельможної Пані Анни Герцик, його дружини, тепер вдови.», чим не забув Григор підкреслити своєї приналежності до України.

Але, ані зміна французької політики, ані військова служба, ані подружнє життя не перешкоджали Григорові Орликові — далі жертвенно боронити прав України, доказуючи в листах і меморандумах до різних урядів потребу відновлення Української Держави. Тимчасом вибухла семирічна війна, на початку якої полковника Орлика піднесено до ранги польового маршала. У битві під Берген вміла атака Григора Орлика врятувала славу французької армії й досягнула блискучої перемоги над пруським королем Фридрихом Великим, але його самого в битві було важко поранено.

Людовик XV знову відзначив Орлика, іменуючи його генерал - поручником, але славний полководець уже не довго втішався королівськими ласками. Не залікувавши добре ран, він прийняв участь у тяжкому бою під Мінденом над Реном з таким наслідком, що рани відновилися, і 14 листопада 1759 року генерал - поручник Пилип Орлик помер.

Сам Людовик XV склав вислови співчуття дружині генерала, в яких читаємо:

«Пані, я втратив досконалого шляхтича, Франція сміливого й видатного генерала, ім'я якого залишиться на світлих сторінках нашої армії у безмежному горі, що Вам трапилося, знайдіть відряду в моєму признанні, що граф Орлик помер як слід вмирати людині його роду й гідності».

Україна в особі Григора Орлика втратила останнього мазепинця в Західній Європі, останнього оборонця прав і державної незалежності України. Свої впливи у французькій дипломатії й у армії, Григор Орлик використовував не для особистої слави, не для почестей і багатства, але для добра нашого народу, для визволення України з московського ярма.

Цю високопатріотичну діяльність остан-

нього мазепинця висвітлив з невідомих дотім документів дуже докладно проф. І. Борщак у книзі: «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV». Львів, 1932. Див. МИРОВИЧ НАХИМОВСЬКИЙ.

ОРЛИК СТЕПАН (1891 «   ») — архієпископ УАПЦ з Волині. Скінчив Теологічний Інститут у Франції. Був священником на Волині і в Грузії. На першому Всеукраїнському Церковному Соборі в Києві був 20. X. 1921 р. поставлений на єпископа. Палкий промовець розвивав свою пастирську діяльність в Житомирі. Заарештований в 1928 р., був висланий на 10 років на Соловки. Використовуючи перебування серед в'язнів багатьох професорів із різних галузей медицини, працюючи бухгалтером, студював медицину і відбував практику в лікарні концентрації. Відбувши свої 10 років заслання і заручившись посвідками згаданих професорів, склав у Москві іспит в медичному інституті. НКВД після цього викликало до себе арх. Степана і запропонувало йому посаду головного лікаря в таборі для венеричних хворих. Але арх. Степан хотів повернутися на Україну, щоб працювати серед своїх, і тому відмовився. Прибувши до Житомира, він проте там вневдовзі був заарештований і посаджений до темного тюремного льоху, де через два місяці осліп. Ще два місяці його, сліпого вже, виводили на допити. Про остаточну його долю невідомо. (о. М. Явдась «УАПЦ», 1956, ст. 66—67).

ОРЛИК, повстанський отаман. Його загін 14. IX. 1922 напав на поїзд, в якому їхала в Москву італійська комуністична делегація. 16. XII. 1922 dokonав напад на московський поїзд на станції Бровари. Цей загін був ліквідований в 1923 р. в бою, в якому отамана Орлика було вбито, а 59 повстанців було захоплено в полон («Нова Україна» 1923, III, 157).

ОРЛОВ СЕРЖ — французький драматург, автор п'єси «Двадцять одна дівчина з Києва», вся дія якої відбувається на Україні за московсько - большевицької окупації, і яка мала великий успіх у Парижі. «Ось образ режиму, під яким опинилась нещасна країна», — писав 6. V. 1957 р. Габріель Марсель у паризькому тижневикі «Нувель Літерер».

ОРЛОВ граф АЛЕКСЕЙ (1787—1862) — шеф жандармів, що в 1847 р. подав імператорові Ніколаю I, рапорт в справі Кирило - Методіївців, в якому між іншим писав: «У Києві і в Малоросії Слав'янофільство перетворюється в Українофільство. Там молоді люди, з ідеєю поєднання слов'ян, в'яжуть думки про відновлення мови, літератури й звичаїв Малоросії, доходячи до мрій про повернення часів колишньої свободи і Гетьманщини. Хоча із цих явоч

напрямків небезпечніше Українофільство, але й Слав'янофільство . . . не рідко примушує сумніватися, чи не ховаються під їх патріотичними поглядами цілі, протилежні нашому урядові. Всі вони не змовники, і не злоумисники, а тільки захоплюються — слов'янофіли модним напрямком наук, а українофіли палкою любов'ю до своєї батьківщини, але уряд все ж му- сить вжити деяких заходів обережності як відносно слов'янофілів, щоб їх заклики про приєднання до Росії чужоземних слов'ян не викликали незадоволення сусідніх держав, що мають слов'ян, так і особливо проти українофілів: бо думки останніх про відновлення народности їх батьківщини можуть сферувати малоросіян, а за ними й інші підвладні Росії народи, до бажання існувати самостійно. Заходи обережності тим більш необхідніші, що й Україно - Слов'янське Общество спочатку присвячувалося міркуванням чисто вченого характеру, а потім звернувся і до політичних здогадів.» («Наше минуле» 1918. II. ст. 178).

Пересилаючи Т. Шевченка, вже після засуду. в розпорядженні кн. Чернишова, гр. Орлов написав: «Шевченко писав на малоросійським язик вірші, з яких то оплакував гадані нещастя України, а то оспівував славу гетьманських часів». Цей «злочин» в «справі» Шевченка, себто в докладі гр. Ол. Орлова Миколі I був так сформульований: «Шевченко . . . набув славу знаменитого малоросійського письменника, а тому його вірші подвійно небезпечні й шкідливі. З улюбленими віршами могли в Малоросії засіятися, а потім і закорінитися думки про вигадане щастя («блаженство») часів гетьманщини, про щастя повернути ті часи і про можливість Україні існувати самостійною державою.» (Р. Задеснянський «Апостол укр. нац. революції». ст. 141—42).

В 1950 р. у Києві було видано книжку «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. Державне В—во Політичної Літератури УРСР». З цієї монументальної книжки документів вище наведений вступ московська цензура викреслила. Його нема. З цього приводу П. Зайців, відомий шевченкознавець, писав у журналі «Мета» ч. I/33, 1961 р. ст. 2: «По 103-х роках після того, як цю думку висловив шеф російської політичної царської поліції, політична поліція ніби-то «окресмі держави», що зветься «Українська РСР», побоялась довести цю думку до публічного відома! Коментарі тут зайві!»

ОРЛЯНКА — рід ТАЛЯРА, що був в обігу в Україні XVII ст. В переліку тодішніх грошевих одиниць в Літопису Величка орлянка стоїть на другому місці. Її карбовано було в різних провінціях і містах Сполучених Нідерландів, починаючи з 1601 р. Називано орлянками також подібні попереднім гульдени герцогства

Ольденбурського часів герцога Ант. Гюнтера (1603—67), а також подібні ж гульдени деяких німецьких володінь — найчастіше гульдени м. Ембдена. Загальна вага кожної такої монети в Сполуч. Нідерляндах була 19,58 гр., а повний талар важив 28—30 грамів, а іноді й більше. Зменшеною вагою пояснюється їхня назва в одному документі московського походження з 1650 р., де вони зветься «маліе яфимки орлянки». Польсько - українська назва «орлянка» походить від сталого зображення на чільному боці їх двоголового орла, герба Священної Римської Імперії. Як засвідчує В. Шугаєвський, в грошовому обігу в Україні, орлянки були в незначній кількості. Навіть у великих монетних скарбах вони граплялися тільки по кілька примірників, хоч і досить систематично. Мало згадуються вони й у письмових джерелах. (Науковий Збірник УВАН, I. р. 1952. ст. 137 — 37).

Що до грошевої вартости орлянки то її визначає в деякій мірі такий текст з Арх. Ю. Зап. Р. (ч. IV, т. I, ст. 178): «Позичил монети добрей, сребней, талярами, то есть орлянками, кторє на той час (1651 р.) шлі по злотему едному і гроші 24.» Тут не вказується, котрий саме гріш мається на увазі — польський, чи литовський. Але, прийнявши до уваги, що, коли ми візьмемо литовський гріш, то матимемо: орлянка — 40 копійок — два золотих, а коли польський, то орлянка — 36 копійок, себто не повних два золотих, то, треба думати, що в вище наведеній цитаті — в польській мові — раховано на польські гроші, бо не писали б складне «золотий і стільки то грошей», а написали б просто «два золотих». коли б рахували на гроші литовські (Є. Опацький в «Наше Минуле» 1918. II ст. 221).

ОРНАМЕНТ — гармонійний уклад ліній, різних форм і кольорів, що вживається для прикраси різних виробів мистецтва і загально-го вжитку, — як от хати, меблі, посуд, зброю, килими, одяг, книжки, писанки, тощо. Орнамент відомий вже з палеоліту і ділиться на геометричний, рослинний, тваринний, мішаний іт. д. Крім того, в кераміці маємо орнамент ритий, мальований, і т. д.

У передкняжій добі на кераміці, залишаючи на боці мальований посуд Трипільської доби, бачимо «орнамент тільки ритий, але досить багатий, переважно хвилястий (роблений гребенем), побіч того перехресні групи рівнобіжних ліній (теж гребенем), окремі поземі лінійки, дуже рідко круглі шгамповані зірки в колісці (римський пережиток), або насічка на вінцях. Хвилястий ритий орнамент узятий на Закарпатті з пізньої провінціально - римської кераміки, де він теж роблений гребенем та творить або дуже неправильні поземі групи хвилястих ліній,

звичайно кілька груп одна над одною, або трохи правильніші рядки каблучок над собою, укладені на зразок сітки. На Наддніпрянщину, а звідтіль і в Галичину, достався він із пізньоримського посуду, що його зовсім поземо укладені вінця прикрашені дуже правильним хвилястим (гребневим) орнаментом. . .» (Я. Пастернак в УЗЕ, III, 471).

В старшій княжій добі (IX—X вв.) орнамент «теж ритий гребенем або простим рильцем, але бідніший: переважно простенький вужик, зроблений гребінцем із кількома зубцями, рідше наколюваний гребінцем у формі прямовисних рядків дрібних ямочок кругом черевця. . .» (там же).

В молодшій княжій добі (XI—XIV вв.) орнамент далі тільки ритий, усе поземо укладений, розміщений тільки на горішній частині черевця (там же). У добі відродження (XV—XVII вв.) — «в орнаменті зникає гребенем ритий хвилястий мотив, зате виступає спорадично орнамент вужиковий та прямолінійний, мальований ясно-цеглястою фарбою на блідо-жовтому природньому тлі посудини. . .» (там же ст. 472—73).

Щодо орнаменту сучасного українського посуду, то Хв. Вовк констатував: «Орнаментация українського посуду дуже різноманітна, і в ній, так само, як і в вишивках, розмальовуванні печей, у різьбленні дерева, тощо дуже яскраво виявилися естетичні нахили українського племені. . . Основні мотиви її завше виключно графічні та барвні, до того майже виключно рослинні. Спроби рельєфних форм трапляються надзвичайно рідко і майже так само рідко зустрічаються й орнаменти цілком геометричні, а коли вони й зустрічаються, то завше у вигляді малого кола, розеток, колових смуг, зігзагів, хвилястих ліній та спіралей, при тому здебільшого все це — стилізація рослинних форм. Щодо рослинних форм, що мають цілком виразний рослинний характер, то й вони до певної міри підлягають стилізації, а це вказує на дуже давню традицію та на сталість орнаменту.

Рослини, що в'ються, гілля, квітки та рідше, овочі становлять звичайний матеріал для сюжетів розмальованого посуду. Тваринні форми, як напр., метелики, риби, птиці, тощо, трапляються відповідно дуже рідко. З тонів барв зустрічаються найчастіше брунатні, що переходять у червоні, та зелені. Тло звичайно жовте і переходить трохи до брунатного на Полтавщині; на Катеринославщині — тло біле, як і у деяких місцевостях Галичини; на Київщині, а особливо на Поділлі, воно темне, іноді цілком чорне. На півночі, особливо на Чернігівщині, орнаментация дуже бліда та бідна; яскравість та багатство її посилюються, як і взагалі всі відзначені риси українського племені, з півночі на південь та зо сходу на захід цілком ана-

логічне явище ми побачимо далі й на вишивках на полотні та сукні. . .» ст. 60—62).

Щодо орнаменту наших вишивок, то і тут — «.переважають мотиви рослинні, починаючи з нехитрої північно-української «сосонки», 'хмелю', тощо, до чудових вишитих шовком гвоздик, більш-менш стилізованих квітів хмелю, дубових листків, троянд і навіть лотоса на старовинних візерунках підризників. Чисто геометричні форми, занесені переважно з півночі, трапляються дуже рідко, і то найбільше у вишивках хрестиками, при чому значну роль грають варіації грецького хреста, тощо. Але єсть дуже багато візерунків по суті зовсім не геометричних, а чисто рослинних, що набрали геометричного характеру з причини сильної стилізації, як напр., хвилясті лінії «хмеликів» перетворилися в лінії ламані; рожа стала геометричною зіркою, тощо. Нарешті, і малюнки тварин та архітектурні мотиви майже не трапляються, а коли й трапляються, то більш у вигляді назв: метелики, рачки, павучки, собаки, півники, тощо: візерунки з цими назвами дуже мало нагадують справжні тваринні форми. Географічно найпростіші геометричні форми переважають у півн. смузі України; у середній смузі ми знаходимо майже самі тільки рослинні мотиви, а на півдні, на Поділлі, на Підгір'ю в Галичині, а особливо на Гуцульщині, знову зустрічаємось із геометричними формами, дуже складними та строкатими з усіх поглядів, так що вони нагадують іноді орнаментацию черемисів, тощо.» (Хв. Вовк «Студії. . .», ст. 142).

Про походження українського орнаменту на українських вишивках, Хв. Вовк писав: «Не маючи ніяких археологічних та історичних даних, принаймні до часів козацької доби, нам, для наших припущень щодо цього, залишився б один тільки матеріал, а саме — порівняльний; але й цей матеріал, при даних умовах, виявився далеко не надійним. Безперечно, що м'ясохвощна та бідна геометрична орнаментация вишивок північної смуги України дуже близько відповідає тому, що ми знаходимо у білорусів, і тому цю форму вишивок без особливої небезпеки щодо помилок, можна визнати відповідно найстарішою. Для орнаментации середньої смуги України ми не знаходимо аналогій у ближчих сусідів українців — великоросів (москалів Є. О.), тощо і тому мусимо звернутися за ними на захід — болгар, румунів, сербів та чехів, де. . . також панують рослинні мотиви. Але коли ми звернемося на схід, то там, напр., у перському мистецтві, перед нами відкриті цілі скарби рослинних та найбільше квіткових орнаментацийних форм, що, змішуючись з іншими східними мотивами, спочатку через Візантію а потім безпосередньо мали вплив не тільки на слов'янство, але і на все населення Європи. Зносин зі сходом в Україні ніколи не бракувало. Не кажучи вже про рухи доісторич-

них народів, в нашій старовинній літературі ми знаходимо згадки про половецькі узороччя та візантійські паволоки, тощо; за козацьких часів запорожці «шарпали» береги Анатолії та привозили багату здобич трапезундських та інших малоазійських тканин, на яких ми зразу пізнаємо оригінали наших гвоздик, тощо, та які, в далеко більшій кількості мусіли приходити в Україну шляхом торговельних зносин. Геометрично поліхромна орнаментация подонських, буковинських та гучульських вишивок ставить перед нами для свого з'ясування ще більше труднощів. Їхня строкатість, а іноді вражаюча подібність до фінських візерунків, примушує шукати їх джерело в угорських, а може й старих болгарських впливах, змішаних, звичайно, з візантійськими, а потім турецькими впливами.» («Студії.» ст. 143). Дивись у цій справі також **КИЛИМ**. Про орнаментацию писанок див. **ПИСАНКИ**. Проф. В. Щербаківський, підбиваючи підсумки своїм студіям над українським орнаментом взагалі, а писанок зокрема, писав:

«Студії над збірками українських музеїв показують, що кожний матеріал несе на собі цілком іншу стилізацію, тісно зв'язану з самою технікою і дуже влучно застосовану до поверхні і до призначення. При чім техніка і стилізація одної галузі ніколи не вживається на другій. Ніколи, напр., вишивкова техніка не пристосовується до кераміки і навпаки... Орнаментика теперішніх побутових речей, як і речей козацької доби, не мають майже нічого спільного з писанковим орнаментом. Орнаментика князівської доби стоїть цілком під візантійським впливом, а свіжа ще тоді на нашій території прозелітська хвиля християнства старанно нищила все поганське, тому орнаментика писанок не могла наново витворитися під часи князівства. Орнаментация тоді панує звіряча й плетінкова в рукописах, а в розмальовці перков спеціально візантійська. Про недопустимість тоді свастично - триквetroвої орнаментики (зв'язаної з поганським культом сонця. Є. О.) ясно говорять і оздоби глиняних писанок князівської доби, найцених у могилах. Доба вандрівних народів у наших степах, правда, зрідка показує в оздобах свастику і триквeтp, але неперемінно оздоблену звірячими елементами, і свастика і триквeтp тоді завжди бувають закінчені звірячими головками. Те саме треба сказати і про добу сармато - скитську. Кочові народи кохалися в звіряч і тому любили оздоблювати їхніми головками все, що підлягало орнаментации, як це ми бачимо і в знахідках.» («Основні елементи орнаментации» в «Прапцях укр. іст. філ. Т-ва в Празі» 1926 р. ст. 124 — 26).

ОРНОВСЬКИЙ ІВАН — панегірист кінця ХУІІ і поч. ХУІІІ ст. Автор одного з перших

панегіриків на честь гетьмана Ів.Мазени під назвою «Муза Роксоланська» (1693).

ОРТ — монета, що була в обігу в Україні за козацьких часів, Почали її карбувати в Німеччині в середині ХVІ ст. як четвертину **ТАЛЯРА**. У Польщі її карбовано за Сигізмунда ІІІ у 1608 р. (і далі до р. 1624) у Гданську, а потім у великій кількості (рр. 1620 — 1628) в коронних монетарнях, причому коронні орти були гіршої якості, ніж гданські. Пізніше за Яна Казіміра (1649—68) їх карбовано в коронних монетарнях, в Литві, в Гданську, в Торні і в Ельбінгу. Вони були улюбленою монетою і за Яна Собеського. Тому, що на початку карбування орта ((1608) таляр коштував 40 польських грошів, орт, як четвертина таляра, цінувався в 10 польських грошів. Але незабаром, разом із зростанням ціни таляра, зростала й ціна орта. Орт коронний, що з'явився в 1620 р., цінувався в 1621 р. вже в 16 грошів, а за малий час — у 18 грошів. Ціна орта в 18 грошів постійно зазначається на тих монетах, що їх карбовано за Яна - Казіміра та Яна Собеського.

На Україні орти, за свідченням монетних скарбів і письмових джерел, ходили в великій кількості. Переважно не були порівняно низько-якісні орти Сигізмунда ІІІ (1620—24 рр.). Проте, чимало було й доброякісних гданських ортів 1615—24 рр., але незадовго вони вийшли з обігу. На московські гроші орт цінувався в 12 копійок. Своєрідним різновидом ортів були в грошовому обігу Польщі й України також **ТИМ-ФИ** (див) (Шугаєвський в «Наук. Збр. УВАН» І. 1925 ст. 138 — 39))

ОРТИНСЬКИЙ СОТЕР СТЕПАН (1866 — 1916) — перший греко-католицький єпископ (із василіян) для українців у США.

ОРТОДОКСІЯ — релігія, згідна з правдою і старими традиціями. Православну релігію в перекладі на чужу мову звичайно називають ортодоксією: це точний переклад православ'я.

ОРУЕЛ ДЖОРДЖ (н. 1903) — англійський письменник, народжений в Індії. Справжнє його прізвище — **ЕРІК БЛЕЙР**. Він брав участь у громадській війні в Іспанії, де був ранений. Хоч він, разом із дружиною, стояв на боці червоних, іспанські комуністи переслідували його, як «троцькіста», і він ледве міг виїхати з Іспанії живим. Пізнавши добре теорію й психологію комунізму, він написав «Колгосп тварин», неперевершену сатиру на комуністичний московський режим, перекладену чи не на всі мови світу, в тому й на українську (переклад Ів. Чернятинського. В-во «Прометей» 1947 р.).

У передмові, написаній спеціально для українського видання, автор говорить: «Мені незвичайно залежить на тому, щоб люди на Заході Європи побачили советський режим таким, як він є». І далі: ... я не бачу жадної ознаки, що ССРСР дійсно поступає в напрямку чогось, що можна об'єктивно назвати соціалізмом. Зато я помічаю дуже багато ознак, що ССРСР перетворився в ієрархічне суспільство, де володарі мають не більше причин відректися від влади, ніж якабудь інша панівна класа». «Назагал робітники та інтелігенти у країні такій, як Англія, не розуміють, що ССРСР тепер зовсім інший, ніж у 1917 р. частково тому, що не хочуть цього розуміти (себто тому, що хочуть вірити, що насправді соціалістична країна таки десь існує), а частково також тому, що відносна свобода і мирність їхнього життя робить тоталізм для них незрозумілим... Це заподіяло поважну шкоду соціалістичному рухові в Англії, а посередні наслідки такої настанови для англійської закордонної політики — жахливі... Тим то за останній 10 років у мене виробилося переконання, що коли хочемо відродити соціалістичний рух, то знищення советського міту — необхідна передумова для цього»

Про головного героя книжки Наполеона сказано:

«Про Наполеона (ц. зн. диктатора над тваринами, кнур) тепер ніколи не говорили прямо, як про Наполеона. Про нього завжди згадували в урядовому стилі, як про «Нашого Всього». «Товариша Наполеона»; свині кохалися у вишукванні для нього також титулів, як Батько Всіх Тварин, Пострах Людства, Опікун Кошари, Друг Качат і таке інше. Квікунові слізи котилися по щоках, коли у всіх промовах згадував про Наполеонову мудрість, добрість його серця, та про його глибоку любов до тварин усього світу а особливо до нещасних тварин, що живуть ще у темноті й неволі по інших хуторах. Стало звичкою приписувати Наполеонові заслуги при кожному досягненні і кожному щасливому збігові обставин. Часто можна було чути, як якась курка згадувала в розмові з другою: «Я знесла п'ять яєць за шість днів під керівництвом нашого вождя Наполеона»; нераз дві корови, п'ючи воду з ставка з насолодою, вигукували: «Як ця вода знаменито смакує, завдяки мудрому промові Товариша Наполеона».

Хто не пізнає в цьому Наполеонові — Сталіна, а потім і Хрущова?

ОРУЖНИКИ — озброєні вояки. Ця назва зустрічається в літописі під 1231 р., де говориться, що на мурах міста Володимира «стояли оружники, — блищали щитами і зброєю, на сонці скидаючись». На іншому місці подібний опис Данилового війська: «щити в них були, як та зоря, шоломи в них, як те сонце, що схо-

дить у руках держали кон'я як багато тростин» (1251 р.).

ОРФЕЙ — мітичний син тракійського царя Багра і музи Каліопи, чоловік Еввідіви, чарівний співець і автор релігійно-містичних пісень. Своїм співом він утихомирював диких звірів і розворушував дерева і скелі. Своїм співом він визволив був із підземного царства свою померлу дружину що її була вкисла гадина, але знову втратив її, забувши про заборону **ОГЛЯДАТИСЯ** (див.). Ця трагедія послужила темою для славної опери Глюка «Орфей». Загинув Орфей також трагічно, роздертий розпаленими бакханками (менадами). Леся Українка присвятила Орфееві центральну частину свого «Триптиха», що носить назву «Орфееве чудо»: в ній вона виявила свою віру в непереможну силу мистецтва, що вдихає життя навіть у каміння і творить справжні чуда.

ОРФІЗМ — філософська релігія давньої Греції, приписувана великому співакові Орфееві, що мала великий вплив на розвиток релігійної й філософської думки світу. В неї входили концепції первородного гріха, вибавлення з нього через страждання бога, що терпів за людство, вічної боротьби в людині звірячого й божеського елементів, злого й доброго, концепції обрядового очищення, особистої відповідальності за гріхи і пекельних кар за них. В міті, що ліг в основу орфізму оповідалося про Загрея, першого Діоніса, сина Зевеса і Кори, якого вбили — нацьковані ревнивою Герою — Титани і пожерли все його тіло. Залишилося тільки серце, яке врятувала Алена і занесла його Зевесові. Зевес ковтнув його, і воно відродилося в другому Діонісі, синові Зевеса і Семели. Зевес же, щоб помститися за смерть Загрея, побив Титанів своєю блискавкою, і з їх попелу постали люди. Отже, люди мають у собі з самого початку дві первооснови — титанічну і діонісійську. Спадок титанів — це грішне й страдне тіло, спадок Діоніса — духовність, що нею були просякли Титани, пожерпи Загрея. Отже злочин титанів передається людям у вигляді первородного гріха, і міт Загрея стає шляхом до відродження і воскресіння. Бо людина може звільнитися від первородного гріха і з'єднатися зі своєю божеською натурою шляхом містерій, що спочатку були чисто магичними церемоніями, але з часом набрали високого духовного й морального змісту, добродійно впливаючи на грецьку культуру, привчаючи греків до необхідності думати про порятунок душі і святість єднання з божеством. Орфізм значно вплинув на розвиток грецьких містичних релігій, особливо найбільш відомих з-поміж них — елевзинських містерій Деметри та різних родів містичної релігії Діоніса. Після VI ст. до Р. Хр. «святі книги» соток і тисячок **Діонісійських**

громад всі заражені в більшій чи меншій мірі опрацьованою філософією й теологією різних орфічних «святих книг».

Успіх орфізму в півд. Італії був дуже великий. Релігійна система Пітагора, хоча й зосереджена навкруги культу Аполлона Кумського, була своїм змістом орфічною, і пітагорійські громади все були осередком орфічних розважань. Тим часом, як у самій Греції містичні релігії в V — VI ст. по Р. Хр. помітно вже підупали, в Італії й Сіцилії вони пишню розцвітали.

Нове й сильне відродження орфізму помітне в Еленістичний період. Македонські принци з родин Пилипа і Олександра були ревні прихильники орфізму. Орфічні й елевзинські елементи відіграли велику ролю в тих нових культах, що їх ввели Птолемеї й Селевкідні спочатку свого панування, щоб об'єднати в однакових віруваннях різні народи і греків своїх ріжнородних імперій.

Недавно знайдений папірус виявляє, що четвертий Птоломей Філопатор не тільки поділяв відношення своїх предків до божеського прашура птолемеївської династії — Діоніса, але навіть хотів зробити орфічно-діонісійський культ офіційною релігією Єгипту. Одною з причин зарязтої боротьби жидів при Макавєях проти Сирійської імперії було власне бажання Антіоха Епіфана ввести в Єрусалимі культ Діоніса (Ростовцев «Містична Італія» в англ. мові 1927, ст. 32—36).

Досліди багатьох учених принесли безсумніжні докази, що християнство перших віків з самого початку — не так серед жидів, як серед греків та інших — було сильно пересякнене орфізмом. Образ Орфея тому не рідко з'являється в римських катакомбах, і батьки Церкви зробили з Орфея Мойсеєвого учня (Рейнах «Місти.» II, ст. 83).

ОРЧИК, БАРОК — поперечна палиця для прив'язування посторонків при запряганні.

ОСА — болонокрила комаха, подібна до бджоли, але більша й жовта з чорними смужками. Самичка дуже боляче колить і, в відмінність від бджоли, може вколоти кілька разів підряд. Оси живуть малими громадками і будують гнізда з пережованого дерева, що нагадує папір. У нас оса була символом люті, злості: На Гуцульщині труть осяче гніздо і дають у кулеші, або в молотці, щеняті, щоб виріс лютим (Онищук в МУЕ НТШ. XI, 40). «Коли б дав псові осу в страві на Святий Вечір, був би лютий, як оса» (там же, ХУ, ст. 22.). «Осою пуститися» — дуже зло виступати проти кого (Франко «Приповідки» II, 481). «Оси в гнізді дрочити» — викликати неприємності, робити собі ворогів (там же). «Упхав руєу в осяче гніздо» — розбурхав проти себе лютих ворогів (там же ст. 51). «Уїдлиий, як оса», кажуть про дуже настир

ливу людину». «Присікався, як оса» (Номис, 2758).

В наші часи оса зробилася символом гострої сатири, що боляче колить, і тому її ім'я дають сатиричним журналам, і вона нерідко прикрашає їх титульну сторінку (український двотижневик в США, Оліфант в рр. 1902—03; двотижневик теж у США в Нью Брітен 1912 р. і двотижневик у Львові 1912 р. Цього остянього вийшло 8 чисел)

ОСАВУЛ, ОСАУЛ — старшина в українському козачому війську. **ГЕНЕРАЛЬНИЙ ОСАВУЛ** — було їх два: **СТАРШИЙ** і **МОЛОДШИЙ**: старший зберігав гетьманську булаву, завідував ген. військ. канцелярією, командував більшими відділами війська у походах, мав титул — «вельможний». На генеральній раді старшин обидва осаули стежили за ходом нарад та розвідувалися, яка думка приявних. При виборах гетьмана, старшина через осаулів окликала військо, запитуючи, яка його воля, щодо вибору. На гетьманському дворі осаули в імені гетьмана вітали чужинських послів.

ПОЛКОВИХ ОСАВУЛІВ теж **БУЛО** по два на кожний полк. Вони наглядали за вправністю й дисципліною свого полку в походах. Крім того, на них лежала поліційна служба, провадження досліджень, виконання вироків. Вони ж наглядали за полковою музикою.

АРТИЛЕРІЙСЬКИЙ ОСАВУЛ — урядовець при генер. обозному. **СОТЕННИЙ ОСАВУЛ** — урядовець при сотнику. Пізніше на Правобережжі осаулами звали керівників панських фільварків. Від 1918 р. в армії УНР осаул — підполковник. В УСС-ах — ад'ютант.

ОСАВУЛЬЧИК — урядовець полкової канцелярії. Їх було кілька. Вони служили звичайно за гроші, але часто обов'язки осакульчиків виконували й козаки, замість військової служби. Набираги осакульців міг тільки полковник, але користуватись ними для своїх потреб могли всі інші старшини полку. Звичайно осакульцями пересилалися всякі важливі документи.

ОСАДНИЙ КОРПУС — створений наказом Головного Отамана З. XII. 1918. В його склад увійшли дивізії, що облягали Київ (Дивізія СС, Дніпровська Дивізія от. Зеленого й Чорноморський Кіш), II Дніпровська Дивізія от. Данченка, УІ піша Дивізія в Умані і кілька менших частин Він числив к. 50.000 люду і понад 40 гармат. Розформовано його перед виходом Української Армії з Києва на початку 1919 р.

ОСАДНИК, ОСАДЧИЙ — перший поселенець якоїсь ОСАДИ, основник оселі, що часто

в своїй назві зберігала пам'ять про свого осадника. Харків ніби походить від імени козака Харка, що тут був перший оселився. В наші часи такий осадник не залишає по собі нічого, крім спогадів. В давні, логанські часи, як завважив М. Костомарів, було інакше. Тоді пам'ять про осадника збігалася з шануванням померлих. Основник оселі залишався надовго її опікуном - покровителем, і тому кожний, хто вступав до нової оселі, повинен був відноситися з забобонною шаную до імени й пам'яті її основника. Такою шаную користувалося колись і ім'я Кия, що ніби був першим осадником теперішньої української столиці. «матері міст руських»

ОСВІТА — стан поширення знання, що набувається головно через поширення письменности. (Див. НЕПИСЬМЕННІСТЬ). Українці з давніх часів відзначалися любов'ю до освіти й науки, які особливо розвинулися після прийняття християнства. В творах письменників княжого періоду України ми знаходимо часті вказівки на любов до знання і здібність до розумової інтелігентної праці, що виявлялася між іншим в синтетичному сприйманні і перероблюванні тих культурних впливів, що йшли в Україну з Візантії, з арабського сходу та з Заходу. Татарська навала завдала важкого удару поширенню освіти і культури в Україні, але з переходом культурного осередку до Галичини й Волині, розвій освіти не припиняється, а тільки набирає виразно більш західного характеру. Не припинився розвиток української освіти й тоді як Україна опинилася під владою литовських князів. — навпаки. Україна настільки опанувала культурним життям Литви, що її мова була зробилася офіційною мовою литовської держави. Натомість занепад української освіти приходить за Польщі. Та й тут в ХУІ ст. виступає нова діяльна сила — релігійні братства, що засновують школи, друкарні, видавництва. За їх участю й підтримкою виникає в Києві слава Києво - Могилянська Академія, що стала осередком освіти не тільки в усій Україні, але й в усій східній Європі. Якого розвитку досягла була тоді освіта в Україні засвідчують записки антиохійця АЛЕКСАНДРА ПЛАТОНОВА (див.), що відвідав Україну саме того злочасного 1654 р., коли вона приєднувалася до Москви. З приєднанням України до Московщини, почала ширитися освіта і в тій країні, що була славна в ті часи своєю неосвіченістю та некультурністю Проф. Г. Ващенко писав з цього приводу:

«Культурно відсталою людність, що ввійшла в склад московської держави, залишалася і в дальші часи, після звільнення від татар. Про це свідчать між іншим висловлювання новгородського архієпископа Геннадія. Він пише так: «... Приведуть мені мужика в поли стави-

ти, я дам йому читати Апостола, а він і ступити не вміє; дам йому Псалтира, а він і тут насилу бредє. Я його вижену, а на мене за це скажуться: «Земля, кажуть, така, що не можемо роздобути людини, що б грамоти вміла». Я наказую йому проказувати Єктенію, а він і до слова пристати не здібний. Ти йому одне, а він тобі друге. Накажу йому вчити азбуку, а він посидить трошки, та й тікає геть...» «... Так висловлюється архієпископ про рівень освіти новгородської єпархії, де рівень культури мав бути вищим, ніж в інших областях Московщини. Низький рівень освіти в людності Московщини сполучався з великим недовір'ям до чужинців та їх культури (Див. КСЕНОФОБИЯ).. Низький рівень освіти на Московщині в ХУ і ХУІ вв. відзначають і російські історики, як проф. Ключевський, проф. Морозов, акад. Пипін Тому мудріші з московських володарів почали закликати до Москви українських учених, переважно — кол. виховників Київської Академії, для культурно - освітньої роботи. Так було вже перед «приєднанням» України до Москви, а після цього фактично майже всю справу освіти на Московщині перейняли на себе українці. Вони заснували школи, були в них учителями й адміністраторами, заводили в них порядки за зразками українських шкіл. Про ролі українців в розбудові освіти в Росії отак пише проф. Морозов: «Петро бачив, що московське будівництво освіти стоїть незрівняно нижче від киян, що у Великоросії існує тільки «заскорузле грубости циво» всіх можливих ґатунків, найжахливіше, і нема людей, що могли б керувати освітнім будівництвом, піклуватися про школи, слідкувати за ходом і наслідками навчання; ось тому, бажаючи піднести рівень навчання в цьому середовищі, повинен він був звернутись до київських учених» (Морозов, «Феофан Прокопович»).

Із київських учених, що провадили велику культурну роботу в Московщині в ХУІ—ХУІІІ ст. особливо вславились імена Єпифанія Славінського, Степана Яворського, Теофана Прокоповича, Дмитрія Ростовського. Працювали на культурно - освітній ниві й вихованці інших українських шкіл, але між ними найбільшою пошаною користувались вихованці Київської Академії. Ось що пише про них голова «Комісії народних училищ» гр. П. Завадський «Між усіма наділеними на вчительські посади, в комісію по розбудові шкіл, в різні часи і в різних духовних семінарій, людьми найкращими, найдібнішими, особливо ж високоморальними виявились завжди ті, що вчилися у Київській Духовній Академії. Тому-то вони й переважно перед іншими розподілені по місцях. Виконуючи свої обов'язки з релігійністю, помистецькому і з доброю поведінкою, вони сприяють довір'ю народу до тих шкіл, а тому й роз-

множенню самих шкіл» Беручи найактивнішу участь в організації шкіл на Московщині українці мали великий вплив і на зміст та методи навчання в тих школах. Навчальний план і програми засновані ними в Москві Слов'янсько - Греко - Латинської Академії були побудовані за зразками Києво - Могилянської Академії. Українці завели по гіколах Московщини вивчання чужих мов. В московських школах ХУІІ—ХУІІІ ст. вживались майже виключно книжки написані українськими вченими — Петром Могилою, Зизанієм, Дмитрієм Ростовським, Радзивільським, Гізелем, Барановичем Смотрицький тощо. Граматика Смотрицького як зазначає проф. І. Огієнко, за деякими змінами тримається аж до наших часів. Він посилається на проф. Архангельського, який у своїх лекціях з історії російської літератури пише:

«Вплив граматики Смотрицького виявляється з половини 17. ст. ст. на правописі не тільки всієї друкованої, а й рукописної літератури московської. Смотрицькому, між тим, значною мірою завдячує наша граматична термінологія, що почасти втрималась, не зважаючи навіть на спроби Ломоносова змінити її». (І. Огієнко «Історія Української Церкви», ст. 118).

Вплив українців на освіту росіян починає зменшуватись лише в ХІХ ст. При цьому слід відзначити дуже характеристичне явище. Тимчасом як українці несли в Московщину освіту й розбудовували в ній школи, освіта в Україні, в умовах московського панування, швидко підупадала, а в ХІХ ст. цілковито підупала. Ще у ХУІІІ ст. була в нас широко розвинена освіта; С. Єфремов пише: «Кожне село українське мало тоді свою школу. Як показує перепис 1740—1748 р., в самих полках Гетьманщини було 806 шкіл на 1904 села, як показує опис Рум'янцева, в Чернігівському полку було 143 школи на 142 села. На просторі теперішніх Чернігівського Гербоденського та Сосницького повітів р. 1748 було 134 школи, і одна школа припадала на 745 душ населення; через 100 років, р. 1875, на тій самій землі вже тільки 52 школи припадають на 6730 душ, себто за 100 років шкіл стало втрое менше, тоді як людність зросла вдесятеро» («Історія українського письменства», II-го видання, ст. 130).

ОСВОЄННЯ ТВАРИН — важливий крок у розвитку людської культури в переході від полювання до скотарства. — замість вбивати й негайно споживати тварину, людина прийшла до думки, що вигідніше їй плекати вдома ту тварину, щоб мати постійний прибуток не тільки самого м'яса чи шерсти (вовни), але й інших корисних речей, а в тому й роботи (кінь, осел). В різних частинах світу цей процес освоєння диких тварин відбувався відмінно: на

Криті де розвинулась була найстарша середземноморська цивілізація, вже були освоєні вівці, бики, свині, кози, барани, коні і осли (Гльєц «Егеїська цивілізація» ст. 192—94), натомість в Австралії, коли її відкрили голляндці в 1605 р., не було ні одної освоєної звірини. Америка, до відкриття її Колумбом, мала тільки одну освоєну тварину — ляму, яка, зрештою, була відома майже виключно в Перу. Не було ані биків, ані собак, ані коней. В Півн. Америці були бізони, але червоношкірі не зробили жадної спроби їх освоїти. Г. Мюллер гадав, що дика жорстокість, яку виявляли релігія й війна в Америці з'ясовується в деякій мірі саме відсутністю освоєних тварин, що не дозволило розвинутись симпатичним почуванням. Може бути, що відсутністю худоби пояснюється й частий вжиток людських жертв, напр., у Мехіко. Натомість в Індії худоба заступила людей в жертвоприношеннях так само, як лань Артеміди заступила Іфігенію, а баран — Ісаака.

ОСЕЛ — однокопитний ссавець, подібний до коня але значно менший, з довгими вухами та хвостом, що має довгу шерсть тільки на кінці. Епітет «осел», доданий до чийогось імені згучить не дуже почесно для особи, що носить те ім'я, — і так невтішно людство відноситься до тварини що протягом тисячоліть йому незвичайно прислужилася, особливо для транспорту. Що осел служить символом впертості людської, то ця символізація знаходить виправдання в вдачі осла, але обвинувачення осла в глупоті, як вказали наукові досліді, цілком не відповідають правді: осел — найрозумніша, після собаки, з освоєних тварин. У Лазаря Барановича в його «Труби Словес» осел фігурує як символ лінощів. І ця символіка не відповідає дійсності, бо осел — незвичайно працьовита тварина, — але вона досить поширена, і вже в давньому Римі Марій і Цезар вказували своїм воякам осла, як приклад, не до наслідування.

У давніх же римлян осел був символом не уцтва і глупоті, і в цьому вони йшли за вжиттянами, що присвятили осла Тіфонові, втілення всякого лиха якого представляли з осличою головою.

Натомість в християнській традиції, що продовжує традицію жидівську, осел тішився далеко більшою пошаною. Поминаючи вже ВАЛАМОВУ ОСЛИЦЮ (див) осел згідно з апокрифічним евагелієм Матвія, гріє, разом із волом своїм диханням новонародженого Христа в яслах, як про це співається і в наших колядках:

А віл стоїть, трясеться,

Осел смутно пасеться.

Пасирії клячуть.

Б плоті Бога бачуть. . .

Про це більш докладно під гаслом ВІЛ, але що там, на стор. 168, при верстанні, попере-

ставлювано ряеди. користуюся цією наголою, щоб виправити те місце, повторюючи покалічений уступ: Найдавніший образ ясел Христа з ослом і волем знаходиться в римських катакомбах св. Агнети, де він фігурує на одному саркофагу з 343 р. В наслідок «побожности» вола, а також, мабуть, і його рогів, «нечиста сила боїться волів, і дає їм дорогу, а коням по ночах просто проходу немає.» (К. Ст. 1890, VII, 64 — 66).

Поява осла й вола в апокрифічному євангелії Матвія — наслідок алегоричного вислову прор. Ісаї: «Він знає свого господаря, і осел знає свого нана» (I, 3). Тим самим відповідає здогад проф. Д. Горняткевича («Свобода» 6. I. 1960), ніби поява осла і вола, про яких нічого не згадується в євангелії Луки, зв'язана з давніми українськими звичаями кормлення худоби всіма стравами св. Вечері. . . І то тим більше, що осел ніколи не входив у склад худоби українського селянина.

За тими ж апокрифами, осел, під час втечі Св. Родини до Єгипту піклується про її рятування, вкриваючи своїм страшним голосом (давні мешканці Азії називали осла «Голосним», і Індуська епопея співає славу його могутньому голосові, що довершує чудес. Рев осла сповнив жахом Енкелада та інших гігантів, коли вони вже хотіли йти наступом на небо) плач Дитини. Під час тріумфального в'їзду до Єрусалиму Спаситель знову користуєся осла, і народня легенда запевняє, що з того часу на спині осла можна бачити чорний хрест. Римляни пізніше запевняли навіть, що християни вклонялися ослові. Один давній римський напис каже: «Деус християнорум ононікитес» (християни — поклонники осла). Відомий також графіт, на якому бачимо людину з ослиною головою, розп'яту на хресті а перел нею чоловічка, який молиться перед цим карикатурним розп'яттям. Тут же і напис: «Алексаменос вшановус свого бога». Ця карикатура, що походить, як вираховують, із часів імператора Олександра Севера (222—235), була знайдена в Римі, на Палатині, в Педагогіумі, себто в приміщенні імператорських пажів. Знаходиться вона тепер в Національному Музеї в Римі.

Хоча цей графіт в найменшій мірі не відповідає правді, і був тільки злісною карикатурою, в середньовічній Франції ми зустрічаємося з справжнім святом осла, що відбувалося, як на наші теперішні погляди, в блюзнірській формі. З великою помпою відбувалося це свято, напр., в Руані на Різдво, зі співом антифон на порезі собора. У Сенсі в день Обрізання Господис духовенство йшло перед веспрами (вечірнею) урочистим походом із ослом до церкви, де отримувало дарунки вином та ковбасами, і де потім правилася спеціальна «осляча меса», після якої ксьондз, замість відомої фрази «Іте, місса ест», гричі ревів по ослячо-

му, і всі присутні відповідали тим же «з великим галасом». Ослячі свята відбувалися урочисто також в Італії, в Козенці та в Вероні, в церкві св. Мавія in Орґано, де ніби знаходився в срібній теці хвіст того осла, що на нім Христос вїхав тріумфально до Єрусалиму: жахнувшись злочину жидів, той осел ніби втік з Єрусалиму через мурні землі й моря перше до Кіпру, потім до Родосу, Мальти, Сіцилії, Аквілеї, аж поки не спинився в Вероні. . . (Каіро, ст. 30 — 34).

ОСЕЛЕДЕЦЬ — костиста риба з вузькими плавцями і шкурою, що легко стягається. У нас її їли добре просолоною, а особливо закусували після чарки горілки.

ОСЕЛЕДЕЦЬ — довгий козацький чуб на середині виголої голови Лев Диякон, що був при війську візантійського імператора Івана Цимісхія і був свідком його зустрічі з в. кн. Святославом, описав його так: «. . . брови мав густі, ніс короткий, бороду оголену, на верхній губі густі й довгі вуса голова зовсім обголена, з одного боку висів чуб, що означало значний рід. . .» Так виглядали пізніше запорожці, але київські князі звичайно виглядали зовсім інакше: на міністюрках і фресках старої України-Руси князі наші та й інші наші люди зображені з довгим волоссям і бородою. У «Руській Правді» Ярослава Мудрого передбачена кара тому, хто обстриже іншому волосся або бороду — це вважалося великим безчестям, бо вдавнину стрижене волосся означало рабство. Можна здогадуватися, що звичай голити голову, залишаючи тільки довгий чуб - оселедець, як відзнаку вільної людини виник у людей, що проводили значну частину свого життя у походах, як кн. Святослав, з чисто гігієнічних причин: звичай голити голову, залишаючи тільки вузькі чуби існував і в степових арабів, і в пізніших кочовиків татар П. Куліш твердив у своїй «Історії України. . .»: «Козацькі чуби, ті, мовляв, оселедці, понерейmano в Татарви. У неї бо хоробра молодіж парки й мурзи не голили всю голову, як інші, а зоставляли посеред гирі чуприну і закручували коло вуха. . .» (Руська Письменність, т. VI, ст. 39). Хв. Вовк теж писав: «Звичай голити всю голову, крім тімени, та залишати тільки оселедець, себто чуб, закручений за вухо, безперечно східнього походження і з'явився він на Україні не раніше козацьких часів. Ми не знаємо навіть із певністю, чи носило оселедці взагалі все населення, хоч би самого Лівобережжя в ті часи, але багато фактів — першзавсе відсутність згадок за оселедці в західній Україні та в Галичині. — примушує нас припускати, що цей зачіс був ознакою самого тільки козацького стану. Одміною, або краще сказати, упрошенням оселедця був, мабуть майже до наших часів, звичай підголюва-

ти чуприну на голові товстий високо, залипаючи волосся на тімені; залишене волосся розсипалося по голові, прикриваючи підголені місця, тільки над очима не волосся всетаки підстригали. Такий зачіс змальований в «Живописній Україні» Жемчужнікова».» («Студії.» ст. 151—52).

Москалі звали оселедець — «хохол» і ця назва стала у них взагалі зневажливою назвою кожного українця з частим додатком ще й епітету «безмозглий». «Назва хохол, що її москалі дали козакам за їх оселедці стала синонімом дурня» (Костомарів). І дійсно, завдяки нещасливому Переяславському актові, українці з передової нації культурної Європи опинилися в провінційному загумінкові Московської імперії, зробившись колоніальним погноєм московської культури за що й одержали, крім презирливої назви «хохли» ще й другу — «самоотвержених малоросів...» Див. ХОХОЛ, ЧУБ.

ОСЕНИНА — літописний термін на визначення часу від 12 до 24 грудня (Первісне Громадянство 1928 II 52).

ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ Й ОСВІТИ В ВІННІПЕГУ — всеукраїнська культурна установа, що з 1. III 1944 р. провадить корисну працю збираючи й систематизуючи музейні та особливо архівні матеріали. Втримуються він жертвами та членськими вкладками свідомого українського громадянства. Виник він і розвивається завдяки головно ініціативі й діяльності д-ра П. Мащечка а також пані Т. Кошиць. Осередок видає пінчі слогади О Кошиця.

ОСЕТ, ОСОТ — рослина, яку посіяв Сатана замість ривса (Грцш. «Іст. ч. л.» IV. 412).

ОСЕТИНИ — гірський наріч, що заселює середній Кавказ Вони — нащадки ЯСІБ (див.), що про них згадується в нашому давньому літописі.

ОСЕТЬ, ОСИТЬ — хлібосушильня — будова тісно пов'язана з КЛУНЕЮ (див.). Її ставлять або окремо в особливій будові, або всередині клугі. Складається вона з печі, звичайно підземної, та з рубленої однокамерної будови, що стоїть над піччю, і де складають снопи; для подавання снопів у передній стінці буває невеличке віконце. Осеть не надто поширена — трапляється тільки на півночі України, головною на Чернігівщині. (Вовк, «Студії.» ст. 113). «Оситель — де жито сушать. Зроблено таку яму і цеглою вимощено, як піч, і тоді в піч накидають багато кичок, і вони жарко-жарко горять; а зверху помощено, і снопи туди кладуть. Кон дві наклають, і посухне, а тоді молотять...» (Сл. Грінченка)

ОСЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1873 — 1936) — з Крем'янця на Волині, генерал-майор російської армії за першої світової війни, в якій одержує старшинську нагороду — золоту зброю. За часів Центральної Ради записується до української армії простим вояком, але дістає командування полтавським полком. За гетьманування Скоропадського організує корпус ЗАЛІЗНИЧНОЇ ОХОРОНИ і в ньому командує. В листопаді 1918 р. разом з Головним Отаманом С. Петлюрою як начальник штабу провадить військову акцію проти гетьмана і німців. 26. XII. 1918 стає військовим міністром. На початку 1919 р. ген. Осецький відвідує Західню Область УНР і, по сформованні Штабу Дієвої Армії, дістає призначення на Наказного Отамана військ УНР, а з початком операцій проти польської армії командує холмським фронтом в склад якого входили ковельська та володимиро-волинська група армії УНР На початку 1920 р. ген. Осецького призначено на голову військово-дипломатичної місії УНР в Бельгії. Він перший використав для бусолі властивість фосфору світити в темряві, і цей його винахід, що поширився на годинники, зробив його ім'ям відомим у всьому світі. Помер у Парижі, як генерал-хорунжий генерального штабу УНР. Залишив по собі кілька книжок з історії української визвольної боротьби, які жуть видавця.

ОСИКА — дерево, що має дві особливості: по-перше воно не гнеться, і тому з нього ніколи не роблять коліс; по-друге, його листя завжди — і без вітру — тремтить. Тому в західній Україні її часто звуть ТРЕПЕТА. Про те, чому осика тремтить, склалося в нашому народі кілька різних пояснювальних легенд. За одною з них, що відбилася і в колядках, осика вся тремтить зі страху що її прокляв чито сам Христос, чито Богородиця, за те, що, коли проходив Христос усі дерева вклонилися, тільки осика не вклонилася:

Лем ся не вклонила проклята осика.

Проклята осика й прокляте терня.

— Проклята осико, бодай есть ся

трясла,

До суду судного то віку вічного.

(Гол. II, 9)

В усій Україні було поширене також вірування, що осика тремтить тому, що на ній Юда повісився (К. Ст. 1898, УП, 6).

Осикові коріння листя й кора служили при лікуванні трясці. — асоціація тут ясна: осика труситься, і людина в трясці труситься, клин клином вибивають.

На тій же асоціації, мабуть, побудовані й вірування, що осики боїться вся нечиста сила: не дурно ж на ній був Юда повісився. Отже осика відганяє відьом, чортів і всяку нечисту силу. На Полтавщині на Зелені Св'ята на во-

рота до двору і біля хлівів ставили чи втикали в стріху перш за все гілля осики. «Осика й уночі не спить і своїм листям шелестить» — казали пояснюючо селяни. Означало це охорону оселі й худоби від відьми й злих духів, що у весінню-літню пору, як уважалося, мали найбільше значення і силу. (Г. Мироненко в «Свободі» 11/УП. 1952).

На Волині казали, що, щоб оберегти корову від відьом, треба в частокіл навкруги обори повтикати осикові кілки. Досить, зрештою, щоб той кілок, що до нього прив'язують корову, був із осики. По деяких селах Волині, на Старокопичині, жінки, щоб оберегти корови від відьом, робили їм на шию обручі, звиті з молодих осикових галузок. Крім того підкурювали вим'я корів димом із осикового листа і кори. (К. Ст. 1898, УП, ст. 7).

З осиковою палицею можна ходити по ногах безпечно — ніяка нечиста сила не причепиться. На Гуцульщині баба, скупавши новонароджену дитину, зараз же для її охорони, надягала на неї через плечі хрестик з осиви (Шухевич, III. 3.)

Якщо по ногах «ходить мерлець», треба вбити йому в могилу осиковий кілок. причому той кілок мусить обов'язково пробити тіло. Щоб припинити засуху, якщо недавно поховано самогубцю, особливо висільника, чи потопельника, треба теж пробити його тіло осиковим кілком. Тому вживали осичину й в лайці зближуючи немилу людину з нечистою силою: «Нехай йому осичина!» «Цур тобі, осика тобі!» — це закляття служить оберегом від чийогось злого побажання, від зурочення. «А матері твоїй осичина!» — бажання, щоб матері облаєного, як відьми, було загнано в могилу осиковий кілок. У Т. Шевченка в поемі «Відьма» стару жінку

. . . громадою
Без попа сховали.
На могилі й осиковий
Кілок забивали.
А дівчата уквітчали
Могилу квітками,
І осику поливали
Дрібними сльозами.
І виросла на могилі
Осика заклята.
Отам відьма похована

Від того, що осика від кожного подуву вітру тремтить і стогне, вона не тільки в нас, а і в інших народів (Ронкетті 548) символ суму, туги:

Ой, осико, осичино, не шуми на мене,
Ти мій милий, чорнобривий не свари на мене! (Чуб. У, 529)

Шум дерев взагалі в'яжеться з журбою і сльозами.

ОСИП — податок, данина зерном.

ОСІНЩИНА — данина збіжжям від селян поміщикові восени.

ОСІНЬ — пора року від 23 вересня до 21 грудня (на північній півкулі землі). На Гуцульщині осінь звали св. ДМИТРОМ, так само, як весну звали св. Юрієм, літо св. Петром, зиму св. Миколою, — від імені найбільших святих, що в ті пори року святкуються.

Осінь — час збору плодів земних, коли по закінченні літніх робіт, по всіх усюдах засіки й комори були повні. Тому осінь у нас має епітет «багата». На Гуцульщині, коли батьки благословляли молодих по шлюбі, бажали ї: «.Аби були красні як весна, дужі, як зима багаті, як осінь, а ситні, як свята земля ситна.» (Зап. ЮЗОтд. 1872 II, ст. 484). З осінню в'язалася прикмета: «Коли восени літає багато павутини, на той рік урожайне літо буде» (Номис 13412).

ОСКАРД — мотика, що нею насікають жорна.

ОСКЕП — рід списа що згадується в літописі під 1123 р. **ОСКЕПИЩЕ** — дерев'яний дрючок, на який насаджується вістоля списа (Крип'якевич «Іст. в. війська» ст. 26).

ОСКІЛКО ВОЛОДИМИР (1892—1926) — перше народний вчитель, потім отаман, в рр. 1918 - 19 командував північно - західнім фронтом армії УНР. 29 IV 1919 р. зробив невдалу спробу державного перевороту, але мусів тікати до Польщі, де знаходить притулок, захист і опіку та розпочинає стислу співпрацю з поляками на користь останніх. В 1921 р. видавав у Рівному «Дзвін». За таку співпрацю з поляками УВО видала на нього вирок смерті, який і був виконаний.

ОСКОМА — неприємне відчуття, що його залишають в роті, головно в зубах, надто кислі речі: «Адам з'їв кислечку, а в нас оскома на зубах» (Номис). І в Біблії читаємо: «У ті часи не будуть уже докоряти: Отпі їли кислий виноград, а в синів на зубах оскома; ні, кожне вмиратиме за свій власний переступ, та хто їв кислий виноград, у того й оскома на зубах буде» (Єремії. XXXI. 29—30) Те ж в Єзекіїла (XVIII 2—3). Тут оскома — кара за гріхи, за непереможену спокосу неприємні наслідки нерозважного вчинку. Такий змісл мають і українські народні приповідки: «Хтось наївся квасу, а на мене оскома напала», — казала людина, що попала в несподівану халепу (І. Франко, II 215) «Ще мені на зубах оскома» — себто й досі жалюю що зробив те, що зробив (тамже).

ОСЛІН — коротка, рухома лавка.

ОСЛІПЛЕННЯ — жорстока кара, широко застосовувана в Візантії. Коли в 1043 р. за Ярослава Мудрого, київські русини зорганізували були невдалий — і останній — похід на ЦАРГРАД, візантійці захопили були в полон коло Варни до 800 людей їх разом із Вишатою, що ними командував, відіслано до Царгороду — «і багато з них осліплено по тодішній візантійській моді». (М. Грушевський «Іст. УР.» II, 37). Що вираз М. Грушевського про «візантійську моду» не був необґрунтований, про це свідчать численні факти з візантійської історії. Коли в бою під Білазицею, за імператора Василя II (988—1025), що з його сестрою був одружений Володимир Великий, візантійці захопили в полон 14.000 болгар. Василь II наказав їх усіх осліпити. Болгарський цар Самуїл, вражений такою жорстокістю, зараз після того помер від розриву серця. На жаль, цю «візантійську моду» почали щепити і в Україні: в 1069 р. кн. Ізяслав вирішив помститися на киянах за їх повстання проти нього, — «наперед вислав свого старшого сина Мстислава, і той... 70 мужа стяв, інших покарав осліпленням; при тім, як каже літопис, багато потерпіло й неповинних» (там же ст. 58—59).

Найбільше обурення в тодішньому й пізнішому українському громадянстві викликало підступне осліплення Василька Ростиславича кн. Геребовецького, що відбулося зараз же після Любецького з'їзду 1097 р., на якому всі князі цілували хрест, присягаючи один одному в братській любові і обіцяючи пильнувати кожний тільки власну отчину Проте, Святополк київський і Давид володимирський, боячись, що Василько може з'єднатися з Володимиром Мономахом, з яким вони ворогували, схопили підступно Василька у Києві. Даремно ігумени київських монастирів прочувши про це, почали просити Святополка, щоб пустив Василька: той відповів, що все це Давид робить, хоч владу в Києві мав Святополк, а не Давид. Давид же, довідавшись про заходи ігуменів і боячись, що Святополк вкінці таки пустить Василька, почав намовляти — «щоб казав його осліпити — це був звичайний візантійський спосіб, обчислений на те, щоб зробити небезпечного противника нездалим до дальшої діяльності. Святополк перечив і хотів пустити Василька, але Давид переконав його і Святополк віддав йому Василька. Той ж ночі вивезли його в оковах на рсві до поблизького Звенигорода. Тут завели його до маленького покою, де вже сидів якийсь Торчин, Святополків пастух, і гострив ніж. Побачивши це Василько зрозумів, що його хочуть осліпити «і возопіє к Богу плачем великим і стеваньем великим». Тим часом конюхи Святополка й Давида простелили долі ковер і хотіли простерти на нім Василька, але той сильно боровся, так що мусіли покликати інших і вкінці повалили Василька й придусили йому гру-

ди дошкою, взятою з печі. Василько, однак боровся далі, так що двом конюхів, сидячи на тій дошці, не могли втримати його; отже взяли другу дошку з печі, положили на груди, і два інші слуги сіли на дошку; при тім так придусили йому плече, що кістки в грудях затріщали. Тільки тоді той Торчин міг узятися до своєї ганебної операції. Вдарив в око ножем, але не втрапив і втяв лице, доперва потім всадив ніж в око, виїняв око, потім всадив у друге і виїняв друге око. Василько зомлів і лежав, як мертвий». (М. Груш. «Іст. УР.» II, ст. 93).

ОСНАЧ — сплавник плотів.

ОСОБИСТІТЬ — людина з чітко окресленим характером і з ясно оформленим світоглядом, скерованим на службу вищим ідеалам і на постійне самовдосконалення. Вона ніколи не замикається в самій собі, бо тоді була б утратила свої кращі риси, а виростає на ґрунті традицій і студій, страждань і боротьби, ставши о-середком діяльності людей з менш розвинутою особистістю, що вбачають в ній свого вчителя й провідника.

Кожна людина — це більше чим менше розвинута особистість з уложенням від Бога нахилом до самовдосконалення в тій чи іншій галузі людської діяльності. — і тут вона має перед собою перспективу безконечності, відповідно до Христового заповіту: «Будьте довершені, як Отець Ваш Небесний...»

Кожну людину в суспільстві можна розглядати, як індивіда і як особистість. Індивід — це неподільна частинка (латинське індивідуум відновідас грецькому атомові) абстрактного кількісного суспільства, в якому діють також абстрактні закони кількісної статистики, для якої кожна особа — тільки одиниця, рівна іншим в загальній сумі подібних одиниць. Натомість особистість — це жива конкретна людина з відмінними для кожної якостями і прикметами. Тут можливі різні градації. — великі особистості підносяться настільки над рівнем, що набирають значення символів для цілих століть. Це відноситься до великих святих, філософів, поетів, володарів. У нас до цієї категорії великих особистостей відноситься в першу чергу Т. Шевченко, потім Леся Українка, Іван Франко, Григорій Сковорода, Мих. Драгоманів, Мих. Грушевський, С. Петлюра, Євг. Коновалень, митр. В. Липківський, митр. А. Шептицький... Але мусимо мати пошану й до малих особистостей, пригадуючи собі, що кожна з них — не абстрактний індивід і не скреме анонімне число в загальній сумі однакових одиниць, а жива людина, в якій діє неповторна жива людська душа, відбитка й іскра Духа Божого, якій суспільство може й повинно

допомогти розвинути свої якості, не нищачи проте ніколи власної її ініціативи і власних зусиль у тому напрямку (в тому її заслуга). Кожна особистість — це духовий твір Господній, що має кожна своє власне призначення і свою власну долю. — тим-то вона ніколи не сміє бути знаряддям в руках інших людей, для досягнення чужих їй цілей. На жаль, не тільки в комуністичній системі людині відбирають її особистість, перетворюючи її в звичайний безособовий гвинтик бюрократичної машини державного капіталізму, а навіть і в ліберально-капіталістичній системі дійсним і вартісним стало лише те, що для людини розумно-корисне. Відношення між людьми вичерпується господарською потребою і корисністю, яку звичайно полагоджуються на ринку збуту чи закупки, між зовсім взаємно незнаними людьми, ба, що більше навіть між чужинцями. Людина шукає не людини, а матерії - товару. Велич за ним людина тратить всяку вартість, як людина (себто як особистість, Є. О.), і то неї також підходять з погляду матеріальної користи. Праця людини а тим самим і людина, стають також «товаром» (крамом, Є. О.), який можна набути на ринку, як усякий інший товар...» (О. Бойдунів «Солідаризм» ст. 28). (Див ПРАВА ЛЮДИНИ). Проте неважаючи на меркантильне обниження людської особистості, в ліберально-капіталістичному суспільстві все ж можливий розвиток кожної особистості, хочкільки вона звільняється від меркантильно механістичного світогляду й пригадує собі християнський погляд на людину як на носія несмертальної душі натомість у суспільстві комуністичному, на зразок советського, розвиток особистості взагалі неможливий, бо сервілізм, що там панує, як породження терору й диктатури, виключає незалежну особистість, як вода виключає вогонь. (Див. ОДА, ОТАРА).

ОСОКА — рослина, споріднена з травою, що росте при березі річки, старка чи болотяної низини. У Т. Шевченка символ занепаду: «З того часу ставок чистий заріс осокою...» Московський дослідник фольклору Автамонов писав: «В московських піснях осока займає досить почесне місце серед сумних символів, а в українських вона не відіграла видатної ролі. Воно й зрозуміло: болота належать головним чином там. Народ для своїх образів бере головним чином те, що бачить перед очима...» (Журн. Нар. Просв 1902, XII, 286).

ОСОКІР — чорна тополя, дерево з рідини вербуватих.

ОСОННЯ — місце, освітлене сонцем.

ОСОЧНИКИ — селяни ХУ—ХУІ ст., що мали обов'язок стерегти звірів і брати участь в

полюванні на них (Груш. «Іст. УР.» У, ст. 139). Вони підлягали також обов'язкові військовій службі (там же, ст. 142).

ОСПАЛІСТЬ — занепад духової енергії. **ЛІНИВСТВО** (див.) духа. Вже Драгоманів констатував: «На нашій половині Європи мозок у людей ще дуже лінний і довго думати не любить...» Пізніше Доценко, ад'ютант гол. от. С. Петлюри, пишучи історію української революції, робив підсумки: «Мину сказати, що керманнчам української внутрішньої й зовнішньої політики в своїй роботі прийшлося йти «через поле чоловіка лінного... рено скрізь заросло кропивою, і терни покрили ґрунт його, і розвалився мур кам'яний...» (Книга Притч, ХХІУ, 30) (Доценко П, кн. ІУ, ст. 2). В давніші часи українці не були оспалими, — навпаки вони були повні нергії, як це виказує розквіт ОСВІТИ (див.) за князівських і козацьких часів. Пізніша оспалість прийшла, як наслідок московського гашення духа, що зробило з одного з найкультурніших народів Європи народ на 75% неписьменний... Погляд на українців, як на рід оспалий і лінний особливо поширений серед самих москалів, що навіть по своїх букварях (абелках) пишуть, що «великорос боек і сметлив», а «хохол — лінив...» З цього приводу П. Феденко справедливо завважував: «Коли вже говорити про «духові лінощі» українців, то чого ж тоді росіяни пишуться іменами Дм. Ростовського, Теоф. Прокоповича, Ст. Яворського, Гоголя, Юркевича, Макс. Ковалевського і всіх тих тисяч і тисяч творців російської культури, зденационалізованих петербурзьким імператорським режимом? Невжеж, як тільки українець забув казати «як» і навчвся вимовляти «как», то він із «скотного й лінного» став «бойким і сметливим»? («Вплив історії...» 1942, ст. 12).

ОССОВСЬКИЙ ГОТФРІД (1835—97) — польський геолог, археолог і етнограф українського роду. Винахідник на Волині особливої, досі незнаної гірної породи, яку він назвав — ВОЛІНІН. Він видав також геологічну мапу Волині, досліджував доісторичне селище в Більчу Золотім та деінде. Замолоду Оссовський працював в українському театрі, переробляючи французькі водевілі зі співами й музикою на український лад (водевіль «Мотруня»).

ОССОЛІНСЬКИЙ ЄЖИ (1595—1650) — польський канцлер за часів королів Жіґмонта ІІ та Володислава ІУ, намагався помирити поляків із українським козацтвом, був учасником переговорів із козаками під Зборовом 1649 р.

ОССОЛІНСЬКИЙ ЮЗЕФ МАКСІМІЛЯН (1748—1826) — маршалок коронної Галичини, префект імператорської бібліотеки в Відні.

основним (в 1817 р.) славнозвісного **ОССОЛ-НЕУМА** себто польської бібліотеки, музею й архіву у Львові, де перед другою світовою війною було понад 600.000 томів книжок та багато тисяч рукописів, понад 1 000 образів та неоціненні колекції монет. Багато переховувалося в ньому й документів, цінних для української історії. Все це опинилося в московських руках.

ОСТАМЕТЕНКО ОСТАП (АСТАМАТІЙ) — організатор митних поборів за Хмельниччини, український посол у Царгороді в рр. 1675—77. Був кандидатом на гетьмана, але був убитий 1678 р. (Див. ЦЛО).

ОСТАННІЙ — в народній поезії найсильніший, наймогутніший. М. Дикарев звернув увагу, що в народній поезії — «особа, або поява, на яку треба звернути особливу увагу, все ставиться на кінці оповідання. Так, приміром, у тих казках, де говориться про кількох богатирів, найсильніший, або наймудріший усе проявляє силу, або розум, на остатку. В українській пісні ХУІ ст. згадується про три роти: турецьку татарську і волоську: остання поставлена на кінці, бо на ній зосереджується весь інтерес пісні, себто рятунок потонаючої дівчини воеводою її роти Штефаном.» («Посмр. Писання» ст. 194).

Подібне до цього в світовій літературі, а в нас зокрема в **Лесі Українки** розвинулася концепція **ОСТАННЬОГО БОЮ** добра зі злом, в якому добро має покінчити зі злом. «Цей міт, у тій чи іншій формі, віліграв значну роль в релігійних, політичних і національних рухах, надаючи їм великої вибухової сили. На цим міті збудовано середньовічне християнство, що перемінило думку про день Божої ласки в день гніву в день **СТРАШНОГО СУДУ**. Ангельські фанфари, отворені гроби. Творець на троні, «грядущий со славою судити живих і мертвих», огнева гегенна — це був потрясаючий образ останнього виміру справедливості, остання надія покриття. Цей образ останнього поррахунку зі зненавидженими силами тьми гартував непримиренність вірних, консервував у серцях християн почуття незнищеного протиственства до цього світу. Подібною ж була роль ідей Енгельса й Маркса, ідеї Цуцамменбруха міщанської суспільності. Ідея цього «останнього бою», як співається в «Інтернаціоналі», — між пролетаріатом і буржуазією, мала велике значення для розвитку соціалістичних рухів; гадка про неминучість боротьби між двома світами, що себе виключають надавала страшно го розмаху і римському імперіялізмові в пунійських війнах, як і французькому революційному романтизмові кінця ХУІІІ в. Подібну ж ідею катастрофи внесла своєю поезією **Леся Українка** в область націоналізму, і в цій її епохальне значення для нас... Вона все марить

про «бій, тільки бій вже останній, не на життя, а на смерть», а день пробудження нації звістуватиме для неї «страшний. . гук потужний . величний» того «світового органу», що бачила колись у сні. — гук, який вона видобути мусять, хоч слабою, та сміливою рукою», від якого

Страшне постане скрізь землі рушення,
І з громом упадуть будови. . .

Великий буде жах, велике й визволення!

(Д. Донцов «Поетка укр. ресорджименто» 1922, ст. 15—16).

ОСТЕР — місто на Чернігівщині, засноване, мабуть, при Володимирі В., що будував міста по ріках Десні, Острі, Трубежі в 988 р. Проте, в Літописі говориться, що в 1098 р. «зложи Володимир Мономах город на Вострі». Здогадуються, що Володимир Мономах тоді відновив давніші укріплення. Остер відіграв вдавнину значну історичну роль. Знаходячись при вусті Остра на горбі, Остер був доброю фортецею, а знаходячись на півдорозі між Черніговом і Києвом посередничав меж ними, або й був яблуком незгоди меж князями, що його нерідко руйнували в своїх міжусобицях. Створений під іменем **ГОРОДКА ОСТЕРСЬКОГО**, він увійшов перше в склад Переяславського князівства, і потім переходив в володіння від одного Мономаховича до другого. В 1136 р. Остер був відділений від Переяслава і перейшов до Мономахового сина, сьудальського князя Юрія Долгорукого, і тому в літописі називається іноді **Г'ЮРГЕВИМ ГОРОДЦЕМ**. В 1152 р. Ізяслав Мстиславович узяв Остер і спалив його, і після того 50 років Остер лежав в руїнах. В 1195 р. відновив був його син Юрія Всеволод, але в ХІІІ ст., після татарського находу, Остер довго залишався без населення, аж поки не опинився під Литвою, одержавши назву **СТАРОГО ОСТРА** і **СТАРОГОРОДКА**. За Хмельниччини, Остер було включено за Зборовським договором в число міст, де гетьман мав право записувати козаків в реєстр. Але в 1663 р. Остер піддався Янові Казімірові, який тут зимував під час свого походу на Україну і дав місту Магдебурзьке право. Але вже кілька місяців пізніше московські війська його окупували, і вже після того Остер не виходив з під московської влади. Остер зробився перше сотенним містом Переяславського полку, а потім Київського. В 1781 р. він став повітовим містом Київського Намісництва, в 1797 р. увійшов у склад Малоросійської губ., але в 1802 р. включили його в склад Чернігівської губ.

ОСТІЯРІЙ — дверник, чи **ВРАТАР** — найнижчий ступінь священства, що колись існував в українській Церкві, як був і в Церкві грецькій, де проте не вдержався. Існує він досі в Церкві латинській. Перше джерело його — старохристиянська Церква, як то видно з науки,

яку подавав вратареві єпископ при його посвяченні: даючи йому ключі від храму, єпископ повчав, що він повинен відчиняти двері вірним, а перед невірними зачиняти. (Укр. Збірник, Мюнхен, ХІУ, ст. 70).

ОСТРАКІЗМ — вигнання з батьківщини. Увів його, за ухвалою Народніх Зборів, Клістен в Агенах, де народні судді голосували на черепках (звідки й назва — **ЧЕРЕПКОВИЙ СУД**), проганяючи небезпечних Республіці громадян на 10, а пізніше на 5 років. В наші часи остракізм має значення бойкоту, що його застосовує громадянство до людей за антигромадські неморальні вчинки.

ОСТРЕВА, ОСТРІВ — стовбур дерева в кілька метрів завдовжки, постарлений прямо-вісно: навкруги нього вкладають снопи, або сіно, роблячи стіг.

ОСТРИЦЯ — гора з стріменни узбіччям і гострим верхом.

ОСТРІВ — земля, оточена зі всіх сторін водою. Найбільші острови — Гренляндія, Нова Гвінея, Борнео, Земля Бофіна й Мадагаскар. Більші простори землі оточені родюю, як Австралія, носять вже назву **СУХОДОЛУ**. Острови бувають континентальні що належали колись до якогось суходолу, але були від нього відірвані різними геологічними та атмосферичними явищами, і океанічні, що ніколи (за людської пам'яті) до ніякого суходолу не належали.

Островом звано алегорично також окремі ізольовані затишні місця чи місцевості в небезпечному й бурхливому морі життя. Такими островами були в середньовіччі на Заході — монастирі, а в нас замки, чи укріплені хутори серед степів. В тому значенні острів набирає символічного значення рятівного затишку, що до нього поспішають zagrożені і втомлені життєвими бурями. Герб кубанських козаків — чорноморців з 1792 р. так описується: «Лицар-козак чорноморець з хрестовою корою в лівій і з опущеним мушкетом у правій руці на зеленому **ОСТРОВІ** стоїть...» (М. Битинський в «Сам. Україна» 1951, I, ст. 16).

ОСТРІГ — плетінь із покриттям, дашком. — **ОСТРИШКОМ** — на ньому.

ОСТРИШНИК — балка з кілочками для втримання солом'яного даху (див. **ПРИТУГА**).

ОСТРОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1881 —) — письменник, журналіст, педагог, етнограф, кооператор. Редагував «Наш Шлях» у Вінниці, «Нарід» у Варшаві, «Духовну Бесіду»

там же, «Українську Громаду» в Луцьку, літер.-наук. місячник «Наш Світ», волинський тижневик «Нова Доба». Написав низки оповідань, повістей та п'єс як «Легенди», «Нові Легенди Холмщини», «Вівці й пастирі», «Хлопські сини», «Грім на багнах», «Хрест о. Василя», «Сміх землі» та «Сільське страхіття», — останні видало «Діло» у Львові.

ОСТРОВСЬКИЙ ОЛЕЛЬКО (+1920) — автор численних історичних оповідань, як «Руйнування Батурина», «Берестечко», «Атаківання Нової Січі», «Жовті Води», «Руйнування Чортомлицької Січі», «Іван Богун» та п'єси «Іван Мазепа». Його розстріляли більшовики за український націоналізм.

ОСТРОГ — в староукраїнській військовій техніці — зовнішні укріплення міста в протиставленні до внутрішніх — **ДТИНЦЯ** чи **ВИШГОРОДА**. За царських часів набрало у нас значення — в'язниці, тюрми.

ОСТРОГ — місто на Волині над Вілією та Горинню, засноване в IX ст. В літописі згадується від 1100 р. Особливого значення набрало в ХІУ ст., як осідок кн. Острозьких, завдяки яким став важливим культурним і торговельним осередком. Тут було видано в 1581 р. т. зв. **ОСТРОЗЬКУ БІБЛІЮ** — збірну працю українських учених, згуртованих при Острозькій Академії під проводом Герасима **СМОТРИЦЬКОГО**. Друкував її Іван Федорович накладом кн. **Констянтина Острозького**. Тут же була й та **ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ**, що її створив у рр. 1577—1580 кн. **Констянтин Констянтинович Острозький** для підтримання православної віри. Стояла вона науково дуже високо. Першими вчителями були греки, а учні з Галичини та Литви. При Академії була й **ДРУКАРНЯ**, що її влаштував Іван Федорович коштом кн. **Констянтина Василя Острозького** в рр. 1576—77. Але за кн. **Януша Острозького** і Академія, і друкарня занепали, а в 1640 р. зникли зовсім.

1618 р. козаки взяли й зруйнували Острог, що став фортецею польщизни. 1673 р. Острог перейшов від Острозьких до Вишневецьких, а потім Сангушків. 1795 р. був приєднаний до Росії, і став повітовим містом Волинського намісництва перейменованого 1796 р. у губернію.

ОСТРОГА — прилад, звичайно сталевий, прироблений до підбора чобота з зубчастим колісцем, яким їздець спонукує коня. За остроги згадується в нас за козацької доби, як от у пісні: «Ой, як стисне козак Нечай коня острогами, за ним ляпків сорок тисяч з голими шаблями...»

Також задній налець у півня зветься острогою.

ОСТРОГІН — див. **ПОЛИН**.

ОСТРОГРАДСЬКИЙ МИХАЙЛО (1801 — 1862) — український математик світової слави, член Академії Наук в Петербурзі. де зустрічався з Т. Шевченком. Його праці з вищої аналізу та варіаційного рахунку, друкovanі в німецьких, французьких, російських журналах, ще досі вважаються за класичні, а деякі математичні формули в науці мають його ім'я.

ОСТРОЗЬКА ГАЛЬШКА (1539—82) — донька кн. Іллі, онука кн. Костянтина, відома своєю трагічною долею, що про неї Ом. Огоновський написав трагедію. 1553 р. її силоміць звінчано з кн. Дмитром Сангушком. 1554 р. її відібрали від Сангушка, якого вбито. 1559 р. вона звінчана з кн. Симеоном Слупьким, але в році короля її відібрано від Слупького й віддано за Лукаша Гурку, що держав її 14 років (до своєї смерті) у маєтку в Познанщині, наче у в'язниці.

ОСТРОЗЬКІ — славний український рід, що його родоначальником вважають ДАНИЛА, який брав участь у повстанні проти короля Казимира 1341 р. Його син ФЕДІР — староста луцький; онук — ВАСИЛЬ КРАСНИЙ (+ 1461) поділив маєтності між двома синами, з котрих старший ГРИГОРІЙ дістав Заслав і був батьком кн. Заславських, молодший ІВАН — володів Острогом. Іванів син КОНСТЯНТИН (к. 1453—1533) був старостою брацлавським і вінницьким, багато зробив для православ'я, і воював з татарами та з Москвою. Його син КОНСТЯНТИН (1526—1608) — основник ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ, а внук ЯНУШ (1564—1620) перейшов уже на католицизм і пропав для українського народу. Князі Острозькі були найбагатші і наймогутніші українські МАГНАТИ (див.). Після вимертя їх роду, їх маєтки перейшли до кн. Заславських, а потім до Сангушків. Див. **ОСТРОГ**.

ОСТРОМИРОВЕ ЄВАНГЕЛІЄ — найдавіша кирилицька пам'ятка старо-болгарської мови східних слов'ян. Переписав її в рр. 1056-57 диякон Григорій для Остромира, новгородського посадника, що був намісником київського кн. Ізяслава Ярославича. Має вона 294 аркуші розміром 30x35 см. Щоб виготовити пергамент для такої книжки, треба обробити шкуру не менше як 150, а то й 300 ягнят, чи козенят. Це дає уявлення про те яка її була тоді ціна, не кажучи про теперішні часи. Художнє оформлення книги визначається великими мистецькими якостями. Тут намальовані три євангелісти. Крім того є багаті заставки рослинно-геометричного орнаменту і численні ініціали (початкові великі літери) з зображенням звірів і людських облич. Винятково розкішна ко-

лорова гама малюнків — інкрустована емаль, золото, кіновар. Тепер вона переховується в Ленінграді в бібліотечі ім. М. Є. Салтикова Щедрина.

ОСТУДНИК — рослина вербена офіційна. Її використовували в нас (давали пити відвар з неї) при важких родах (Кувеля, I. ст. 20.) Див. **ЗАЛІЗНЯК**.

ОСТУП — полювання, що тривало кілька тижнів. Повинність ходити «на оступ» мали в XV—XVI ст. українські селяни на Волині і Подіссі. (Груш. «Іст УР.» VI ст. 145).

ОСТЮК, ОСТЯК — щетинистий вусик на колосі. Найбільші остюки на ячмені.

ОСТРЯНИН ЯЦКО, ОСТРЯНИЦЯ — див. **ІСКРА ЯЦКО**.

ОСУГА — масні плями на воді.

ОСУД, ОСУДЖЕННЯ — висловлена про когось негативна думка. Кожна така думка, висловлена надто категорично ризикне бути невірною і тому несправедливою. Євангельський наказ: «Не осуджуйте, щоб і вас не було осуджено!» нагадує людям, що вони не мають прерогатив бути безпомилковими суддями. У наші часи, коли всі речі безнастанно змінюються і комплікуються, тільки поверховні та догматичні особи сміють видавати безапеляційні осуди. Перше, ніж вносити осуд, треба намагатися зрозуміти. Бажання зрозуміти виявляє нахил до симпатії, надто відмінний від того, що виявляється в суворій критиці чи надто спійних осудах. Вираз Шамфорда «Що більше критикують, тим менше люблять» підкреслює, як трудно поєднати любов із нахилом до осуджування. Тому-то хто любить, той прощає, і в усякому разі перше, ніж виголосити остаточний осуд, намагається пізнати правду і зрозуміти. В Англії судді носять перуку, щоб виказати, що тут судить закон, а не вони і не їх особисті погляди. І щоб винести осуд, той закон вимагає пред'явлення безсумнівних доказів вини обвинуваченого.

Коли ви довідуєтесь, що вас хтось осуджує, насамперед зважуйте, хто саме виніс той осуд. Якщо ви тої людини не поважаєте, то її осуд не має для вас жадної вартості. Якщо, навпаки, вам залежить на її думці про вас, мусите вжити заходів, щоб ту несправедливу думку про вас змінити. Але цього не досягається ані тим, що ви її будете уникати, ані тим, що діятимете через якусь третю особу, — навпаки намагаєтесь, щоб вона могла краще вас спостерігати, бо, якщо вона в своєму осуді помилилася, то це значить, що вона вас не досить знає. Якщо ж та особа, знаючи, що ви довідали-

ся про її осуд, за нього на неї не образилися. мусітиме усумнітися в його правдивості, бо ж відомо, що ніщо (за винятком наклепу) нікого так боляче не вражає, як правдивий осуд того, що ми іноді й перед самими собою старанно ховаємо.

ОСЬВЕНЦІМ СТАНІСЛАВ — секретар польського коронного гетьмана Стан. Конец-польського. Він вів щоденник, де описав польсько-українську війну за Б. Хмельницького. Рукопис цього важливого для нашої історії документу знаходився в ОССОЛІНЕУМ (див.)

ОСЬМАК — монета, що мала обіг в Україні XVI — XVII вв. Це фактично був польський грош і однаковий з ним після Люблінської унії 1569 р. — щодо вартості литовський грош. Назва походить, мабуть, від того, що протягом XVI ст польський грош містив у собі 8 лосить поширених тоді литовських денарів (пенязів, В. Шугаєвський в Наук. Збірн. УВАН, 1952, I, ст. 142).

Натомість А. Ершов писав: «Щодо вартості осьмаків польських, то мені здається, що цитата в тестаменту Копачовчихи 1655 р. дозволяє визначити їх вартість. . Осьмак рівний 16 грошам польським. Означення вартості 1 Польського осьмака в 16 грошів на перший погляд заперечує його вартості за Лінде в 6 чи 9 грошів. Це заперечення цілком примиряють слова самого Лінде, що осьмаком звався ОРТ (див.), який рівний був — раніше XVII ст. — 8 або 9 грошам. У XVII в. почали бити орти в 16 грошів, а потім у 18. В першій половині XVIII ст. орт уже був рівний 2 $\frac{1}{2}$ польськ. грош. Як у XVIII, так і в XVII ст. орт дорівнював $\frac{1}{4}$ частині ТАЛЕРА (Чацький і Лінде). Що торкається самої назви осьмак, то відносно осьмака литовського — гроша польського — можна думати, що його так названо через те, що він мав у собі 8 грошків литовських, які звалися БЛИМІ. Відносно польського орта можна зважати, що він почав зватися осьмаком через те, що в XVI ст. був рівний 8 сучасним польським грошам. (Наук. Збірник Київ, 1924 ст. 62—64).

На московські гроші осьмак дорівнював $\frac{2}{3}$ копійки (В. Шугаєвський, ст. 142). У словнику Грінченка «осьмак — давня монета в 4 копійки». Не знати, на чому це твердження ґрунтується, бо джерела не вказано.

ОСЬМАЧКА, ОСЬМИНА, ОСЬМУХА — міра, восьма частина, напр., кварта чи чого іншого.

ОСЬМЕННИКИ, ОСЬМНИКИ — міська поліція в княжій Україні (М. Груш. «Іст. УР.» II, 39). «В давній Русі осмник згадується тільки раз в Києві, і з сєї звістки бачимо, що

то був урядник важкий, бо приймав у себе самого князя (Юрій захорював в останне попивши на пирі в осмника Петрила — Іпат. 336), але про його уряд нічого не знаємо. В старій новгородській уставі про мости, осмник доглядає сих мостів і бере за се «поплату»; в Києві XV в. осмник збирав торговельні оплати, доглядав порядку і моральности в місті й засідав в подібних справах у мішанім церковно-цивільнім суді». (Там же. III, 237, У, 302, УІІ, 81).

ОСЬМІРКА — в церкві восьмибічна частина перед банею.

ОСЬОМ — палиця з цвяхом на кінці спокукати воли.

ОТАВА — трава що вдруге виросла на скошеному місці.

ОТАМАН — за князівської України начальник громади: «Ми можемо з правдоподібністю прикласти до тодішніх відносин образок русько-татарських відносин на Поділлі, перед литовською окупацією, змальований нам найдавнішим русько-литовським літописом: громадами правили отамани, очевидно з місцевих «ліпших людей», з котрими пізніше Коріятовичі, усуваючи татарську зверхність, «входять у приязнь» і наново організують землю, татарські ж баскаки приїздили тільки збирати дань від сих отаманів». (М. Груш. «Іст. УР.» III, 182; також V, 365).

«Отамани датуються татарською окупацією. Вперше стрічаємо їх на Поділлі в оповіданні про татарські часи. «Атамани», «ватамани» (варіанти оповідання) звалися начальниками громад, очевидно в тім разі виборні, що «від баскаків завідували» сими громадами і збирали з них податки Століття пізніше, в II пол. XV в. ми бачимо їх у полудневій Київщині: гут у кожному селі сидить «отаман», навіть у найменнім, де є всього яких 2—3 господарства; навіть маємо село, де сидить сам лише «отаман» і більше ніхто. Який се був уряд опис не пояснює, але ця обставина, що ми отаманів бачимо часами в такій малій компанії, або і зовсім одиноких, підриває гадку про виборний характер цього уряду: могли вони бути й виборні, але не конче і не всюди. Скорше їх можна прирівнювати з ОСАДЧИМИ (див.), що зголосившись у князя, чи його намісника, селили людей осідати з ним разом на певнім місці. В Галичині в судових записках середини XV в. «ватамани», як і тивуни, в ролі старшин сія руського права стрічаються дуже часто, але про спосіб обсади цих урядів звісток незвичайно мало. Звістні вони в ролі начальників сія також у Молдавії.» (там же, У, ст. 367).

Пізніше, за козацьких часів отаманами називали ватажків воєнно-промислових «ва-

таг». . «це було велике хазяйство, яке вимагало оборотного й розумного старшого, отамана. Назва отамана, як її (ватаги) старшого, з ватагою, як компанією промисловців, стоїть у тіснім зв'язку: ватаги з ватаманами на чолі звісні ще з XIII ст. на біломорським побережжі і дожили до наших часів на побережжі чорноморським, де рибальством і тепер займаються ватаги під проводом свого «отамана». (там же, УІ, ст. 135). Слово «ватага» стрічається і в київській літописі про Половців: — «возвратися к ватагам своїм» (під р. 1190). Слово се, як і ватаман, мабуть, принесено було до наших степів турками, і може ці два слова стоять у лексичній зв'язі» (там же). Була спокуса виводити це слово з німецького «ГЕТЬМАН» (див.). Але тим часом, як назва «отаман» в значенні військового провідника, знаходиться вже в одній грамоті 1294 р., що торкається Придніпров'я, а в Галичині в одному записі з 1435 р., назва «гетьман» з'явилася значно пізніше, а потім обидві назви вживалися одна поруч другої в різнім значенні.

Степова промислова ватага з отаманом на чолі перетворюється з розвитком військової організації в найнижчу одиницю військову — «десяток», з тим же «отаманом» на чолі. Перший захований до нас козацький реєстр (1584 р.) подає нам компут полку, зложеного з 50 десятків, кожний десяток має отамана з дев'ятьма товаришами. Старовольський, описуючи козацький побут першої полов. XVII в., каже, що кожний десятник (отаман), крім десяти товаришів, мав під началом ще 30 до 50 новиків, яких школив і випробовував на козаків. Перед нами збройна ватага, втиснена, очевидно, для рахунку, в офіційне десяточне число, з неофіційними новиками й джурами (там же ст. 139). Пізніше назва отамана поширилася на всіх провідників козацьких більших і менших відділів, в тому числі й на провідника всієї Запорозької Січі, що одержав назву КОШОВОГО ОТАМАНА, або просто КОШОВОГО (див.).

За українських визвольних змагань, в регулярній Укр Галиц. Армії (УГА) титул отамана носив булавний старшина першого ступеня, командант куреня. В Армії УНР титул отамана давали генералам, і Командант усіх збройних сил УНР називався ГОЛОВНИМ ОТАМАНОМ. Позатим усі провідники більших і менших самоорганізованих повстанських відділів звалися отаманами, звідки негативне явище т. зв. ОТАМАНІЇ (див.).

ОТАМАНІЯ — авантюрицько-анархістична діяльність різних амбітних «отаманів» і «отаманщиків», що була одною з головних причин нашої прогрі в визвольних змаганнях 1917—21 рр. Ген. Хор. О. Вишнівський так писав про ту українську отаманію: «Отамани - ва-

тажки, чинячи на власну руку і на власне ризиго, були цілком незалежні в своїх чинах і могли рахувати тільки на свій сприт, свою енергію та власну ініціативу. Свідомість влади над своїми загонами і людністю тих місцевостей, де вони часово панували, впливала на більшість із них як наркотика. Ця більшість «отаманів» призвичаїлася була дивитися на себе як на щось вище над усе їх оточення, призвичаїлися грати лише першу ролю й ні з ким та ні з чим не рахувалися.

Засмакувавши влади, ватажки ці не задовольнялися самою свідомістю її; вони не могли вже обійтися без того, щоб про них не говорили, щоб їм не «кадили», не кланялися, щоб їх не славословили. Потреба в цьому була зобилася для цих амбітників майже така необхідна, як повітря, бо для цього типу «отаманів» на першому місці було завжди і всюди тільки їх власне «я».

Вважаючи себе «героями революції», вони почували себе в стосунку до нашої влади недоціненими, а через те покривдженими й ображеними. Хора амбіція «отаманів» бунтується проти всяких спроб обмеження їхньої влади українським урядом: забуваються обов'язки перед Батьківщиною, зникають авторитети, не виконуються накази, горює виключно своє особисте «я».

Ці зовнішні вияви збунтованої хорої амбіції (амбітництво) і є істотою отаманії. Через те людей, які в своїй поступуванні кермуються амбітництвом, незалежно від того чи то будуть військові чи цивільні, називаємо «отаманами» в лапках, або політичними «отаманами», а діяльність їхню «отаманією». («Свобода» 1951 р. ч. 116).

«Уявім собі, бодай на хвилину, — писав він також, — що всі численні, по всій Україні розкидані, повстанчі відділи мали б ідейний характер, що отамани ці з'єдналися б перетворили свої загони в одну національну українську повстанчу армію, що підлягала б Головній Команді українського війська та що ця повстанча армія оперувала б у запллі ворога, на підставі директив української влади, в стислому контакті з нашою регулярною армією. Яка б це була, в умовах тодішньої дійсности, непереможна сила, і чи могли б ми тоді, як би повстав був весь український народ, або, принаймні, більшість його, програти справу нашого визволення? Хто тільки зможе уявити собі це цілком реально, той, безумовно, відповість: «ніколи!»

«Разом із іншими чинниками змарнували ці «отамани» — сини поневоленої України — великі можливості визволення з -під московського ярма. Так помстилася доля на народі, що його інтелігенція забула «хто вони і чий діти» і пішла, задля власної користи служити «всім і вся» тільки не своєму народові. («Свобода» 1951. ч. 114).

ОТАМАНОВСЬКИЙ ВАЛЕНТИН (1893 —) — член «Братства Самостійників», один із основників В-ва «Вернигора», що ширило серед федералістично настроєного тоді українського громадянства націоналістичні самостійницьві ідеї, а також «Союзу Української Державности», Партії Соціалістів - Самостійників в 1917 р. та Військового Т-ва «Батьківщина» в 1918 р. За большевиків був директором Вінницької філії Всенародньої Бібліотеки України. Був заарештований і засуджений в процесі Спілки Визволення України 1930 р. на 6 років суворої ізоляції. Дальша доля невідома.

ОТАРА — велике стадо овець. Отарі, як масі, що сліпо йде за своїм бараном чи чабаном, часто протиставляється свободолюбне суспільство, свідоме своїх прав і обов'язків. В отарі неможлива самодіяльність одиниць, в свободолюбному ж суспільстві, навпаки, кожний має можливість — право і обов'язок — розвивати свою творчу ініціативу

Ю. Клен писав в «Попелі Імперій»:

Той, що в отарі є щонебудь варт,
Не сміє думку мати власну.
Бо є для всіх прописаний стандарт,
І своєрідне в тобі гасне.

Питучи це, Ю. Клен мав на увазі ССРСР. Але ССРСР лише логічний розвиток того, що все було в Росії. В. Соловйов писав: «Головне нещастя Росії полягало в нерозвиненості особистості, себто в слабкому розвитку колективного, громадського чуття, бо між цими елементами заходять відносини пропорційности: при зчавленню особистості твориться з людей не суспільність, а отара. .»

І Ф. Достоевський, оком геніяльного прозорливця передбачаючи застрашливе психічне уодноманітнення, оботарення Росії за большевицького режиму, описує такі мрії Шігалова, героя його «Бесов»: «Він пропонує у вигляді кінцевого розв'язання питання — поділ людства на дві нерівні частини: одна десята частка дістає свободу особистості і безмежне право над рештою дев'ятьма десятиями. Ті ж мають втратити особистість і обернутися немов би в отару. .» «Раби мають бути рівні: без деспотизму ще не бувало ні свободи, ні рівности, але в отарі має бути рівність. .» Тому власне й московська інтелігенція, неважаючи на свій ніби лібералізм, все була завжди деспотична й нетерпима. «Ніколи, — писав той же Достоевський в «Ідіоті», — наш ліберал не в стані дозволити комусь мати своє власне переконання і не відповість зараз же своєму опонентові лайкою або й чимось навіть гіршим. .» Всі мають думати, як в отарі, або краще зовсім нічого не думати, як у тій же отарі, покладаючись на розум провідного барана, чи чабана.

Тому й Ю. Бойко писав: «Отарність —

найбільша небезпека для української людини, що так довго стоїть у сфері розкладових московських впливів. Колективізм, зрівнюючи людей, уодноманітнюючи їх, позбавляє їх почуття людської гідности, а разом з тим і подиву і пошани перед вищевартістю сильніших індивідуальностей. Звідти зворотною психологічною стороною колективізму є байдужість до соціальних зв'язків і соціальних взаємозобов'язань. Людина пригноблена системою колективізму, схильна в момент знищення зовнішнього примусу, що тяжіє над нею, віддатися «самсобіпанству», анархії, запереченню всіх форм соціальної дисципліни і гієрархії». («Основи укр. націоналізму» 1951, ст. 91). Див. ОСОБИСТІСТЬ, ОТАМАНІЯ, МАСА КОНФОРМІЗМ.

ОТЕЛЛО — герой драми Шекспіра і опери Верді Його ім'ям визначається тепер безтямно задрісна людина. Див. ЛИЦЕМІРСТВО.

ОТЕСА — мотуз, що в'яже кінці передньої осі з голоблями.

ОТЕЧНИК — патерик, збірник аскетичних житій. В ХУІ ст. в Україні було аж шість отечників, і в тім один «отечник єгипетський». Крім них був ще «патерик печерський» (М. Груш «Іст. УР.» VI ст. 341).

ОТВІЛЬ, ОТЕВІЛЬ — див. ЛЕ ТАНД ГАСПАР.

ОТМАРШТАЙН ЮРІЙ (1890—1922) — за гетьмана Скоропадського командант сердюцького кінного Лубенського полку; начальник булави (штабу) — зимою 1919 р. Осадного Корпусу СС, потім II Дивізії СС. Учасник II Зимового Походу під командою Ю. Тютюнника 1921 р., що закінчився Базаром. Злочинно був убитий у таборі інтернованих вояків УНР у Каліші. Полк. Є. Коновалець дуже високо оцінював особу полк. Отмарштайна, називаючи його в своїх спогадах ідейною, високоосвіченою й фахово авторитетною людиною» (Розб. Нації, 1928 ст. 243).

ОТОСА — див. ОТЕСА.

ОТОЧЕННЯ — речі і люди, серед яких ми знаходимося. Звідти розрізняємо **ФІЗИЧНЕ ОТОЧЕННЯ** — природа, підсоння, ґрунт країни, в якій живемо; і **МОРАЛЬНЕ ОТОЧЕННЯ**, або **МОРАЛЬНА АТМОСФЕРА** — всі ті впливи, ще ми їх зазнаємо від людей, серед яких живемо.

Гіпократ, батько модерної медицини був перший, що в своєму трактаті «Про повітря, води і місцевості» відзначив залежність людей від фізичного оточення. Монтескьє надавав впливові підсоння на політичні події такого

значення, що Вольтер скористав з цього для найбільш в'їдливих сарказмів. Але це не перешкодило, що пізніше Тюрго, а після нього Гердер докладно розробляли ідею впливу на людину її фізичного оточення. — ідею, що її німецький дослідник Карл Ріттер зробив осередком своєї антропологеографічної доктрини.

Історик англійської цивілізації Бокль поклав в основу своєї капітальної праці, що свого часу мала велике поширення, думку, що підсоння і ґрунт — і лише вони самі — визначають долю народів: «Коли ми, — писав він. — думаємо про безупинний контакт людини із зовнішнім свігом, переконуємося, що мусить існувати тісний зв'язок межи вчинками людей і законами природи.» Але чому ж обмежувати «законали природи» на самий ґрунт і підсоння? Всі закони природи, без сумніву, впливають на людину і в тому головне ті, що керують її думкою й почуттями. У своїх початках, людськість, як і кожна інша порода живих істот, була в великій мірі продуктом тих зовнішніх умов, серед яких жила. Але з того часу, як вона пристосувалася до загальних умов свого існування, вона почала все більше незалежнюватися від зовнішнього світу і, навпаки, всіляко впливати на нього та навіть його на свій смак і потребу відмінювати. І саме тому Август Конт, проголошуючи, що «історія суспільств визначається історією людського духа», ближчий до правди, ніж Бокль. Адже досить згадати, що англійці віддавна мали копальні вугля, але це мало впливало на їх життя. Лише тоді, як Джеймс Ватт винайшов парову машину, яка заступила руки тисяч робітників, але вимагала вуглю, цей винахід відмінив не лише життя самої країни, але й взаємовідносини її з іншими країнами, з усім свігом. В наслідок цього винаходу, англійці починають копати глибокі колодязі, вибудовують фабрики й заводи, розпускають по всіх морях і океанах свої пароплави і роблять зі свого острова загубленого в тумані, могутнього володаря світової імперії. Так силою духа може людина відмінити своє оточення.

Поруч із Англією лежить інший острів — Ірландія. Ріжниця у підсонні майже ніяка, зовнішній вигляд обох островів той самий, але характер народів англійського й ірландського дуже відмінний, і їх історія цілком ріжна.

Англія зробилася за останні століття одною з найбільш промислових країн світу, Ірландія все залишалася країною пасовиськ та хліборобства.

Або візьмім Півн. Америку. Яких 400 років тому по ній блукали начівдні народи червоношкірих, що протягом тисячоліття залишалися все в одному й тому самому стані воєвничих жорстоких номадів. Але — з'явилися тут європейські осельці, і, хоча фізичне оточення залишалося ніби те саме, Півн. Америка дуже

скоро опинилася в авангарді цивілізованих народів.

Французький соціолог Ле Бон, досліджуючи впливи оточення на життя й історію народів, прийшов до таких висновків: «Впливи оточення виявляються лише на народах в періоді формації, себто в таких народів, що їх предківські характери були поруйновані суперечною спадковістю... Схрещення ріжних народів, руйнуючи психологічний характер предків, витворюють ніби порожнечу, в якій вплив оточення вибудовує — протягом століть — а потім і зафіксує нові психологічні характери. . Отже, вплив оточення дуже сильний, або, навпаки, дуже слабкий, в залежності від окремих випадків, і тим пояснюється суперечність думок, висловлюваних з цього приводу... Старі народи, віддавна міцно зафіксовані шляхом спадковости, майже зовсім не піддаються впливам фізичного оточення.» (Див. ПІДСОННЯ).

Натомість впливи морального оточення в нашу добу масової цивілізації (див МАСА, КОНФОРМІЗМ), часописів, реклами, кіно, радіомовлення, телевізії, неймовірно зросли, їм не підпадають тільки дійсно сильні особистості, що хочуть і зміють залишатися по всіх усюдах самими собою, самотійно думати і шукати власної правди. Світової слави вчений нобелівський лавреат, А. Каррель писав: «Наша цивілізація ще не зуміла створити оточення, сприяливе нашій духовій діяльності. Незначна інтелектуальна й моральна вартість більшости сучасників залежить в величезній частині від незадовільности й поганого складу їх психологічної атмосфери. Перевага матеріалізму, утилітаризму, і о г м релігії, промисловости привела до знищення інтелектуальної культури, краси й моралі, як їх розуміли християнські нації, що породили теперішню науку. . Особливо радіомовлення приносить в родини вульгарність, що так подобається масі. . Учні і студенти виховуються на ідіогизмах програм радіовислелень та кінематографів. Суспільне оточення не тільки не сприяє розвиткові духових здатностей, але їм протиставиться. . Сучасній людині майже неможливо боронитися від цієї (розкладової) психологічної атмосфери: кожний фатально підпадає під впливи людей, з якими живе (Українська приповідка каже: «З ким поведешся, від того наберешся». Або: «Скажи мені, з ким ти ходиш, і я скажу, хто ти». Є.О.). Якщо хтось знаходиться від лютинства в товаристві злочинців та неуків, неминуче робиться злочинцем і неуком. Власного суспільного оточення можна уникнути лише втечею та відокремленням, але тільки дуже нечисленні люди зміють знаходити захисток у собі самих. Марк Аврелій казав: «Ти завжди можеш увійти в себе, коли захочеш». «Нема захисту спокійнішого й певнішого для людини, як той, що вона його

знаходить у власній душі». Але в наші часи дуже мало хто здатний на подібну енергію: зробилося майже неможливим протиставитися з успіхом впливам нашого суспільного оточення». («Іюдина — цей невідомий» Мілян. 1937, ст 167—69). І все ж треба тим впливам протиставитися, нам'ятаючи, що наша душа, чи наша особистість неповторна, і що ми маємо обов'язок не тільки зберігати, але й розвивати всі ті таланти, всі ті духові наші якості, що творять неповторність нашої особистості, і що за їх розвій чи занепад маємо відповідність перед нашим Творцем. (Див. ОСОБИСТІСТЬ).

ОТПУСКНА ГРАМОТА — грамота, яку одержував священник від свого єпископа, коли хотів чи мусів перейти до іншої єпархії. Віленський собор православного духовенства 1509 постановив: «Священників з чужої єпархії не приймати без отпускної грамоти, щоб «непослушники» з одної єпархії не діставали парафій в іншій, якто досі бувало» (М. Груш. V, ст. 366). Ця постанова дійсна досі, але на еміграції часто порушується.

ОТРІВ (д') — французький граф, директор політичного департаменту міністерства закордонних справ за Наполеона I. Він був, мабуть, автором проєкту утворення з України незалежної держави щодо уряду якої Наполеон запланував собі право обсади. Див. НАПОЛЕОН I.

ОТРОК — у князівській Україні молодший член дружини, звичайний вояк. В спокійні часи отроки справляли всякі поручення на княжій дворі, або на провінції, в ролі помічників старших дружинників. Бували отроки і в боях та в митрополита. Під кінець княжої доби отроками звали взагалі слуг.

ОТРОК — воловецький хан, син Шаруканя та батько Кончака. Герой легенди про ЄВШАН ЗІДЛЯ (Див.).

ОТТОН I (936—973) — перший імператор Римсько-Німецької Імперії (з 962 р.) В 955 р. він розбив мадярів. Року 959-го, зараз же після повернення з Царгороду, княгиня Ольга, вже тоді Олена, чомусь була невдоволена на візантійського імператора. Вона вислала урочисте посольство до імператора Західньої Римської імперії Оттона I-го з проханням прислати єпископа і священників для Руси. Імператор Оттон, року 960-го дав розпорядження негайно висвятити на місію до Руси монаха Лібушія з Франкфурту Проте Лібушій року 961-го несподівано помер і, вже висвячений, до Руси-України не виїхав. Тоді на місію до Руси-України був висвячений Адальберт архієпископ Магдебурзький (з монастиря Св. Максиміана в Трієрі), і ця місія таки була вислана на Русь.

Продовжувачі хроніки Регенона та хроніки Дитмара Мерзебурзького занотували під роком 962-им, що Адальберт повернувся назад, нарікаючи на українське посольство, що воно, ніби, обмануло Оттона I-го, бо в Києві місію було прийнято неприхильно. При поверненні через Польщу посольство навіть зазнало нападу: кілька членів місії було забито, а сам Адальберт ледве врятувався.

З цього приводу акад. П. Куріний писав:

«До розділення церков і переходу справи місійної на шлях династо-політичних комбінацій прийняття віри від Царгороду чи з Заходу мало, розуміється, більш політичне значення, ніж релігійне, хоч обрядовість по окремих країнах християнського світу вже віддавна мала розбіжності. До того ж вже перед роком 911-им у Києві були вже варяги - християни, а Аскольд навіть був християнином візантійського обряду. Зв'язки Києва з імперією Оттона не припинялися і при наступниках Ольги Року 973-го, за князя Ярополка, сина Святославова (внука княгині Ольги) до німецького імператора Оттона I-го у Кведлінбургу приходили послы з багатьох країн: Греції, Риму, Угрів, Данців, Болгар, Слов'ян і з Руси. Вони принесли імператорові багаті дари».

— чорний в'їзд — (2001 — 286) III НО110
ю - німецький імператор. З ним була заручена Ганна, сестра візантійських імператорів Василія II та Константина VIII, але в наслідок необхідності втримати добрі відносини з тодішньою Україною - Руссю, що борочила візантійські кордони від печенігів, Ганну було віддано за в. кн. Володимира В. кнївського. З огляду на те, що друга її сестра Феоданія вже перед тим була одружена з імператором Оттоном I (973 — 983), — Володимир Святославич і Оттон II були посвоячені. Отто III вислав був до Печенігії через Київ місію єпископа Бруно, якого гостинно впротягом цілого місяця приймав у Києві великий князь Володимир і навіть урочисто промовляв його аж до Переяслава.

ОТЧИНА — волюсть князя, якою володів перше його батько, і яка тому правно мала лишатися в його роді. Засаду отчини взято з приватного права, і її відносять до часів Володимира В. Ярославове право старшинства властиво її заперечувало, але на князівському з'їзді в Любечі 1097 (див.) вона перемогла. Пізніше за литовсько-польських часів отчинами називалися родові маєтки, що переходили від батька до сина. Уже перші шляхетські привілеї 1387, 1413 і дальші, запевняли шляхті свободне розпорядження «отчинами і вислугами» і твердили, що в князь відібрати отчин не буде. Але для середньо- і дрібношляхетського володіння ці обіцянки довгий час залишалися по-

роїнім звуком. Земські привілеї, видані з початком XVI ст. дають різні забезпечення в цій справі так, як би наново. (Груш. «Іст. УР.» V, ст. 67).

ОТЧИЧ — селянин, що з давніх часів, з діда-прадіда, сидів на своїй землі. З розвитком кріпацтва, саме отчичі в першу чергу втратили право відходу, і саме це слово стало означати кріпака, чоловіка «непохожого». (М. Груш. «Іст. УР.» V, ст. 174).

ОУН — Організація Українських Націоналістів, що її початок виводять звичайно з Конгресу Українських Націоналістів, що відбувся в Відні в днях 28 січня — 3 лютого 1929 р. Проте, фактично її було створено раніше, а саме на конференції представників різних націоналістичних організацій, що відбулася в Берліні в днях 3—7 XI. 1927 р. в Берліні і була там скликана з ініціативи команданта УВО полк. Є. Коновальця. Вже ця конференція постановила створити єдину Організацію Українських Націоналістів (ОУН), а до часу її створення покликала до життя перший Провід Українських Націоналістів (ПУН) на чолі з полк. Є. Коновальцем. Провід мав завдання сформулювати ідеологічну базу, розробити структуру й план діяльності майбутньої організації, а екінпі скликати Конгрес У. Н., який мав це все прийняти та покликати до життя ОУН та її постійний провід.

Друга подібна конференція відбулася 8—9 IV 1928 у Празі, коли була зафіксована дата Конгресу. У цій підготовчій праці велику роль відігравав офіційний орган ПУН-у «Розбудова Нації», що почала виходити в Празі в 1928 р. На Конгрес прибуло 30 учасників, включно з 2 гістьми. За територіяльною приналежністю — 15 зі Східних і 15 з Західних Земель. Перший ПУН, обраний на Конгресі, складався з таких осіб: голова — Є. Коновалець, члени — М. Спіборський, Д. Андрієвський, М. Капустянський, П. Кожевників, Д. Демчук, Л. Костарів, В. Мартинець, Ю. Вассиян; головний суддя — В. Дуб, головний контрольний — Я. Моралевич. Костарів і Кожевників вневдовзі були з Проводу усунені, як большевицькі агенти.

На Конгресі були усталені ідейні підстави націоналістичного руху. Вони сформульовані у вступі до постанов Конгресу. Тут стверджується що «український націоналізм — духовий і політичний рух (не партія Є. О.), зроджений з внутрішньої природи української нації в час її зусильної боротьби за підстави й цілі творчого буття», і що «українська нація — вихідне, заложення кожної чинности та метове назначення кожного прямування українського націоналізму».

При кінці постанов знаходимо цікаві ствердження щодо самої ОУН:

«Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння. — та не визнаючи всіх тих міжнародних актів, умов та установ, що зумовили і закріпили стан українського національно - політичного розірвання, Організація Українських Націоналістів ставить себе в категоричне протипвенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляються, та протидіяти-ме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть відхиленням від повищих за-сад.

«Не обмежуючися у своїй діяльності на той чи інший терен, але змагаючи до опануван-ня української національної дійсности на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме всеукраїнську політику державництва без надавання їй партійного, класового чи якогонебудь іншого суспільно - групового характеру, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і класовим угрупуванням з їх методами політичної праці.

«Спираючися на творчі елементи українського громадянства та об'єднуючи їх коло українського національно - державного ідеалу, Організація Українських Націоналістів ставить собі завдання оздоровити відносини всередині нації, викликати в українському народі державно - творчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її широчінь і таким чином забезпечити великій українській нації відповідне місце серед інших державних народів світу».

Заслуги ОУН в боротьбі за визволення України великі. Їх признають навіть і ті, що тепер належать до партій, які принципово поборюють теперішні відлами ОУН. Так, В. І. Гришко писав 18. II. 1954 р. в «Укр. Прометеї»:

«В чому полягає історична заслуга ОУН?»

В тому що це була перша українська політична організація, яка чітко і послідовно сформулювала самостійницько - соборницькі ідейні постуляти модерного українства, як дозрілої до державного життя нації, відкривши тим етап організованого українського націоналізму, що заступив собою дотогочасний хаос стихійного українського націоналізму, існуючого в розпливчастих формах різних соціалістичних і класових рухів щойно усвідомлюючих себе, як націю, суспільно - політичних груп поневоленого народу. А. головне в тому, що ця організація перша після поразки визвольної війни УНР на чолі з Петлюрою розпочала новий етап активної боротьби шляхом безпосередньої дії».

До 1938 р., коли в підступному замаху було вбито полк. Є. Коновальця, незмінного го-

дають. Й ваяв цей термін, бо він, на мою думку, найкраще означає абсолютистичний метод державного правління воєнників - непродуцентів над громадянством, що при цьому методі правління уявляє з себе завжди позбавлену внутрішньої (тобто громадської, а не державної) організації юрбу (охлос). Значить, у моїй термінології охлократія не означає владу юрби (такої влади зрештою ніколи не буває), а означає владу над юрбою при допомозі залізної воєнничої організації правлячих і при допомозі використання ними інстинктів і емоцій цієї юрби. ...» («Листи. .» ст. 538).

ОХОЧЕНОМОННИКИ — див. КОМПАНИЙЦІ.

ОХРА — жовті, або червона земля. На території України зустрічаються в могилах червоної кістяки: походження їх, як з'ясував в 1904 р. Кунаковський, «залежить від того, що при похованні тіло покійника веривали червоною фарбою, вохрою, яка, після знищення тіла, обліпшала кістяк». (ЛНВ, 1925, с. II, 156).

В. Щербаківський вважав, що охровані поховання почалися в нас при кінці періоду т. зв. мальованої кераміки, отже при кінці т. зв. Трипільської культури. (ЛНВ, 1930, I, ст. 138). На думку В. Щербаківського, охровані поховання належалиномадам - індоєвропейцям: «Археологічно ця раса визначається корчевими охрованими похованнями під високими могилами, бойовими кам'яними просвердленими топірцями та дуже характеристичною шнуровою керамікою. .» (Формация у. раси» Прага, 1941, ст. 45). «В кінці неолітичної доби індогерманці розповсюдились майже по всій Європі і скрізь рознесли, як докази свого розповсюдження, шнурову кераміку і бойові шліфовані топірці» (там же, ст. 47). «В досить глибоких ямах лежали скелети в скорченому стані і майже завжди поспинані. . охрою. Черепи них покійників завжди довгоглові». (там же, ст. 39).

Нема сумніву, що вжиття охри при похованні і покривання нею трупа має релігійне значення. Тут відіграє роль червоної колір охри, що зближує її з кров'ю. Дюркгейм в «Елементарних формах релігійного життя». (Париж, 1912 ст. 195) писав: «В наслідок релігійної природи крові з'ясовується — також релігійна — роль червоної охри, що її дуже часто вживають в церемоніях (Австралія). . . В наслідок її кольору, її вважають за субстанцію, споріднену з кров'ю. І навіть чисельні склади червоної охри, що її знаходять в різних пунктах території Арунта, вважаються за «содульовану кров, що певні героїні мітичної доби пролили на землю. . .»

Наомість, проф. М. Грушевський, сформулювавши, що крашення охрою небіжчиків звісне і в інших країнах, напр., в Італії, по-

люди Франції, півн. і південній Америці, з Океанії, зазначає, що «його правдоподібно ставлять у зв'язь з ритуальним значенням червоного кольору, як краски ЖАЛОБИ (див.) — широко розповсюдженим (включно до «червоної клятки» наших козацьких поховань) («Іст. УР». I, 43). Мені здається, що обидва погляди — про релігійні погляди на кров, як «душу» людини, що символізувалися в охрі, і на червону барву, як жалобу, один одному не суперечать, бо смерть у давні часи надто часто в'язалася з пролиттям крові.

Проте, існують й інші пояснення звичаю вживання охри в похованнях. Напр. В. Данилевич уважав, що охра символізувала в могилах вогонь у позагробовому житті і домашнє вогнище. На думку Я. Пастернака, «найбільш ймовірний здогад висунув був В. Городцов ще на XIII археологічній з'їзді у 1905 р. в Катеринославі, а саме, що червона охра символізує очисний огонь. Ми думаємо. — додає Я. Пастернак. — що вона мала служити покійникам також для татуювання на «тому світі», для обрядових магічних церемоній. Одно й друге мало б зв'язок із культовими віруваннями праісторичної людини. . .» («Археологія України» 1961 ст. 172).

ОХРАНКА — тайна політична поліція в царській Росії. Вона широко використовувала, як провокаторів мало моральні елементи серед московських революціонерів (див. АЗЕФ, МАЛІНОВСЬКИЙ РОМАН). Проте, в порівнянні з пізнішими більшовицькими установами, як Чека та НКВД, вона була малочисленна — 1912 р. вона мала всього 20.000 агентів в краю і закордоном. При канцелярії охранки був реєстраційний відділ із антропометричними і дактильоскопічними таними відносно розконспірованих вже підпольних політичних діячів, як теж бібліотека всіх революційних і взагалі заборонених видань. На службі цього відділу були агенти зовнішньої обсервації, у своїх кругах, звані «філерами», а в кругах противників «шпикиами». Вони творили спеціальну організаційну одиницю, що була підчинена чиновникові (урядовцеві), який завідував зовнішньою обсервацією політично підозрілих людей. Шпики слідили, а спеціальні агенти так зв. надзирателі, старались вже довідатись про прізвища і адреси сліджених осіб. Осіб, яких мали слідити «філери», вказував їм начальник слідчого відділу, на основі «агентурних» або «секретних» даних, що приходили до його рук. Ці дані приходили від «секретних співробітників», які обертались в середовищі, що було сліджене. Тих «секретних співробітників» охранки, революціонери називали ПРОВОКАТОРАМИ (див.).

Побачення з цими провокаторами мали місце в спеціальних приватних конспіративних

помешканнях. Були начальник слідчого відділу прихотів в цивільному убранні. Так зв. «секретні відомості» приходили до охранки із департаменту поліції з «відділу поштової пензур» або так званого «ЧОРНОГО КАБІНЕТУ». Після закінчення обсервації даної особи, чи групи її ліквідували, себто в одній чи кількох осіб переводжено ревізію і в разі потреби арештовувано.

«Охранка» не ставила собі завдання знищити революційні рухи та революційні організації. Вона хотіла тільки їх розклатати на менші групи, викликати та посилювати ворожнечу між ними, щоб вони не становили поважної загрози для режиму. Тому її агенти провокатори брали участь у всіх емігрантських конгресах, писали статті до партійних органів в краю та закордоном, вони допомагали навіть в пачкуванні зброї та революційних брошур через кордон на територію імперії.

Як глибоко просякла ця моральна гниль в революційні провоти можемо судити з цього, що більшовики, перейнявши пілий і непошкоджений архів Охранки, не подали до загального відомо списку прокаторів та нікого за службу в охрані не судити. Таку дурну поведінку можна пояснити тільки тим, що на списку Охранки було так багато визначних більшовиків, що це трозило б великим скандалом або навіть провалом більшовицької партії. Маємо безспірний історичний факт, що Ленін, якби ні хвилини не вагався подати до прилюдного відомо тайні договори російської дипломатії, не мав відваги проголосити імена хоча би кількох з тих головних донощиків - провокаторів на службі зневаженого царського режиму. Див. ПОЛІЦІЯ ПОЛІТИЧНА

ОХРЕСТИ — приналежності церковного ходу, похорону, тощо — хоругви, хрести і т. ін.

ОХРИМОВИЧ ВАСИЛЬ (+1954) — член ОУН, один із організаторів УПА, член УГВР. Відряджений в Україну для революційної акції, був схоплений і засуджений київським військовим трибуналом на розстріл. Як повідомило сов. радіо 19. V. 1954 р. присуд виконано.

ОХРИМОВИЧ ВОЛОДИМИР (1870 — 1931) — адвокат, дійсний член НТШ, заступник голови НТШ та голова його статистичної комісії; посол до австрійського парламенту, редактор «Діла», один із основників укр. нац. дем. партії. Писав наукові розвідки з української етнології в Зап. НТШ, в «Етн. Обозренні» в Москві, в «Житті і Слові».

ОХРИМОВИЧ ЮЛІАН (1893 — 1921) — перший і, мабуть, єдиний галицький українець, що вже в 1917 р. був членом українського парламенту — Української Центр. Ради. Походив

чи зі Стрия. Ю. Охримович ще будучи в гімназії, брав діяльну участь в національній праці, як член і провідник гімназійної «Громади» в Коломині. Вступивши до Львівського університету, на філософський факультет, бере діяльну участь в студентському українському житті, в організації II студентського з'їзду, що відбувся в 1913 р., редагує студентський журнал «Шляхи», що виходив з I. IV. 1913 до літа 1914 р. Належачи до радикальної партії, виїжджає він в Наддніпрянську Україну для провадження національно-революційної роботи. Тоді ж виїжджають і його товариші Ів. Лизанівський та Вас. Семень. В порозумінні з ними та в таємних соціалістично-революційними студентськими громадами в Києві і в Москві (в Москві перебував В. Семень), провадить він освідому й пропагандивну працю, проживаючи нелегально в Мелітополі, а потім у Києві. Тоді він пише для студентства низку лекцій про українську національно-політичну думку, в яких з'ясовує історичний розвиток і зміст самостійницької ідеї українського визвольного руху в особах його найкращих представників. Перша частина цих лекцій вийшла друком в 1918 рр. в Києві, а друге її видання в Львові в 1922 р. Дальші частини втраченіся. Брав він діяльну участь в нелегальному «Українським Червоним Хресті», що його створили українські есери для допомоги галичанам, вивезеним за війни в Росію. Головним його помічником був Олександр Попович, що загинув пізніше в складі «Студентського куреня» під Крутами. Коли зорганізувалася Укр. Центр. Рада, Ю. Охримович вступив до неї, як делегат української соц.-рев. партії. На другому з'їзді есерів в дні 15—19. УН. 1917 р. Ю. Охримовича було вибрано до Центр. Комітету партії, і він обняв в ній пост головного секретаря. Одночасно працює в усіх виданнях партії, головне в «Боротьбі», офіційному органі партії та в «Народній Волі», органі Селянської Співки, де Ю. Охримович теж був секретарем.

Після виходу військ УНР із Києва та виїзду М. Грушевського та інших визначних провідників У. Центр. Ради і соціал-революційної партії закордон, Ю. Охримович залишився в Україні, щоб продовжувати боротьбу за національні ідеали визвольного руху. В 1920 р. він працював у в-зі «Рух» у Харкові, а пізніше був учителем середньої жіночої гімназії в Мелітополі та завідував повітовим відділом народної освіти. Московські більшовики розстріляли його 10. X. 1921 р.

ОЦЕТ — органічна кислота гострого запаху й смаку; розведена з водою, вживається для приправи страв, але шкідлива для здоров'я. В Італії, і взагалі в південних країнах вживають, як оцет, кислого вина, що набирає гострого

смаку; цей оцет із вина далеко здоровіший від оцту з оцтової кислоти.

Сам по собі оцет неприємний на смак і не задовольняє спраги а тільки її розпалює, тим-то єванг. Лука писав, що вояки під хрестом Ісуса, бачучи Його страждання, що при них кожний хоче пити. «глузували з Нього, приступаючи, підносили Йому оцет, кажучи: «Коли ти цар Юдейський, спаси себе сам». (XXIII, 36—37). В євангелії ж Івана, як тільки Христос покуштував оцту, що піднесли йому вояки, коли Він захотів пити, «промовив «Звершилось» і, схиливши голову, віддав духа». (XIX, 29—30). В «Енеїді» Котляревського. Сивіла попереджає Енея:

Не люблять в пеклі жартувати,
Що вік тобі дадуться знати.
От тільки ніс туди посунь!
Тобі там буде не до шмиги
Як піднесуть із онгом фіги.
То зараз вхопить тебе лунь.

ОЧАКІВ — містечко в лимані Дніпра на місці колишньої грецької колонії. Менглі - Гірей вибудував тут в 1492 р. фортецю Кара Кермень, або Озу-Кале. Пізніше тут була турецька фортеця і осередок т. зв. **ОЧАКІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ**. Від 1796 р. Очаків увійшов у склад Новоросійської, а від 1862 р. Миколаївської губернії.

ОЧЕВИДНІСТЬ — всім ясна правда що ніби виключає заперечення. А тим часом увесь науковий поступ полягає власне в заперечуванні очевидності. Колись всім було очевидно, що сонце кружляє навкруги землі — але наука вказала протилежне. Колись було очевидно, що речі важчі від повітря, не можуть триматися в повітрі, а тим часом, наука витворила важкі літаки які не тільки самі тримаються в повітрі, а й ще й великі тягарі на собі переносять. Треба бути обережним з очевидністю.

ОЧЕДИРИНИ — див **ПОХРЕСТИНИ**.

ОЧЕРЕВИНА ПІДЧЕРЕВИНА — тонка сполучно - тканинна оболонка, що щільно обгортає всі органи черевної ямни

ОЧЕРЕТ — тростина звичайна, трависта рослина, що буває до 3 метрів заввишки. Росте по болотах. Тому кажуть, що «чорт сидить в очереті та полоха жаб». Він має і ім'я — **ОЧЕРЕТЯНИК**. (Чуб. I, 106). Тому й дорога до пекла заросла очеретами: «Як узяти того грішного душечку та понесли очеретами та болотами. . . Очерета, болота тріщать, — отто того грішного душечку ташать. . .» (Ів. Манджура в К. Ст. 1888. V, ст. 5).

Очеретиною, коли ще не було метрів.

здімали мірку для труни з покійника, — звідти й лайка: «Щоб тебе очеретиною зміряно!» рівнозначна з побажанням смерті. Ту очеретину потім вживали в пасіці, бо вона нібито набувала силу надавати бджолам тікати з пасіки. (Милорадович в К. Ст. 1903. II, 192).

Не спримогаючись на дерево, бідні люди, робили собі хатки з очерету, чому зін у піснях і фігурує, як символ бідності: «Чи є в тебе домик свій? — В чистім полі, край Дунаю, очеретом обставляю, лебодою підпираю . . .» (Чуб V, ст. 482).

Верхівка очерету порівнюється з бородою старого діда, і гому й сам очерет символізує іноді діда: «Ізмішався комин із травою, повінчався старий з молодю» (Чуб V, 405). Сюди ж відноситься й загадка: «Сидить дід над водою, трусить бородою».

Не знати чому, очерет зробився також символом глузоти. Особливо дівчата люблять вживати цієї символіки, глузуючи з хлопців: «На городі комин та одудковатий гарний парень на виду та придурковатий. . .» (Чуб. V, 176. Дикарев 24)

ОЧИЩЕННЯ — обрядовий акт. Люди магичного світогляду дивляться на всяке лихо, хвороби, гріх, тощо, як на щось матеріальне, від чого можна звільнитися також матеріальними засобами, такими як **ОБКУРЮВАННЯ**, **ОБМИВАННЯ**, **ГОЙДАННЯ** тощо. Очищення відбуваються або спорадично, при потребі, в особливо важливі моменти життя, коли людина через щось ніби зробилася «нечистою»: сюди відносяться очищення після народин (**ЗЛИВКИ**), після першої шлюбної ночі (**ВІВОДИНИ**), після взагалі всякого пролиття крові; або періодичні — весною, коли кожна громада і кожне господарство робили в себе основне чищення від всякого зимового бруду, але не тільки фізичного, але й морального. У давніх римлян періодичне весіннє очищення відбувалося звичайно в лютому, в пізнішій Європі — ближче до березня. У нас періодичне очищення припадало на Благовіщення, і особливо перед Великоднем на г. зв. **ЧИСТИЙ ПОНЕДІЛОК**: говінням очищалися душа а одночасно мусіло бути чисте й тіло: «На Великдень сорочка хоч лихенька, аби чистенька». Другий період весіннього очищення припадав на Юрія, коли, перед вигоном худоби на пасовисько, її звичайно піддавали обрядам очищення. Найпростіший з обрядів очищення худоби полягав у переганянні її через якусь річ, що ріби охороняє від усякого лиха: тут відігравали найбільшу ролю огонь і вода, або обношування навкруги худоби якоїсь святошні, чи дотикання нею. У нас били худобу з цією ціллю свяченою вербою.

ОЧИПОК — покриття голови замузньою жінки, під яким вона ховала своє волосся. Одержувала вона свій очіпок на весіллі під час

обряду, що звався **ОЧПИНИ**. Подекуди цей обряд відбувався перед від'їздом молодої до молодого, але часто тільки після першої шлюбної ночі. Молодий сідав тоді на стільці, чи ослоні, тримаючи на колінах ярмо, на яке й сідала молода. Свахи здіймали з неї вінок, а молодий накладав очіпок на голову. Молода скидала очіпок до трьох разів, а на третій вже дозволяла його на себе вдягнути («очіпити»). Тоді свахи обкутували їй голову рантухом, чи наміткою, і утинали їй косу (Етн. З. НТШ, XI, ст. 191). Без очіпка жінка не сміла показуватися на люди, «світити волоссям» могла хіба жінка, що загубила б усяке почуття сорому й пристойності. Не було більшої образи для жінки, як збити з неї очіпок (О. Лазаревський «Описаніє Стар. Малоросії III, 133).

Г. Мироненко, описуючи «Весілля на Полтавщині» писав:

«Очіпок — це тверда, відповідаюча формі голови шапка - беретка, під яку жінка уклала свої коси. Зверху очіпок дещо ширший, окритий гарною, у квіти матерією, часто з нитками золотої парчі або шовку. . Внизу краї, околиця очіпка, кругом обшиті вузеньким паском оксамиту, а в середині, крім вимостки з вати, підшивка густо «устьогана» — себто вшита нитками з верхньою покривою, що й робило очіпок твердим і надавало йому своєрідну форму. Очіпок одягався на голову глибоко і зовсім закривав собою коси. Проте, останнім часом очіпок, а зокрема високий золото-парчевий, вже не був у моді, очевидно, тому що був він справда таки тяжкий і твердий для щоденного ношення. На його місце появився, значно легший і вигідніший міщанський «чепчик». Це теж шапочка, чіби мала, плитка беретка, пошита таксамо формою очіпка, з гарної матерії або шовку. Одягався він уже так, щоб можна було підложити під нього коси і закривав собою тільки половину голови, потилицю, а тім'я лишалося відкритим». («Нов Шлях» 31 VII. 1959).

ОЧКО — дірка в вулику, через яку входять і виходять бджоли. Звідти **ОЧКОВЕ** — колишній податок з кожного вулика.

ОЧКУР — мотузок, що протягається в горішню закладку полотняних штанів і їх тримає. Що його носили у нас тільки селяни, то «міщанин узиває селянина — очкур, чубрій, а селянин міщанина — салогуб» («Основа» 1862, VIII, 32). Верхній край штанів, що в нього втягається очкур, зветься — **ОЧКУРНЯ** (Сл. Грінченка).

Проскурівські українці вживали очкури, щоб ловити ними відьми. Вони брали від нових штанів, ще неносених, очкура, святити його разом із паскою, а потім, підстерігши десь відьму, накидали їй на ший: піймана так відьма

«буде перекидатися в собаку: вовка, жабу», і г. д., але очкур її таки втримає (Чуб. I, 205). Вел. Гнатюк стверджував такі ж вірування і в Галичині, тільки додавав, що той очкур мав би бути шлюбний, та ще й підсилений навизаними на нього шлюбними обручками, або теж очкур, ношений 7 років і свячений 7 років разом із паскою . . (Знадоби. II, в. II, ст. ХУІ — ХУІІ).

ОШЕЛЬМОВАННЯ — позбавлення чести, що виявлялося в проголошенні винного «безчесним», «шельмованим» та в позбавленні права займати посади та виконувати почесні функції й одержувати сатисфакцію за образу. В українському Кодексі 1743 р. сказано: «Хто побував у руках ката з урізанням уха, або іншого члена, або переніс публічну кару биттям на тілі, або був позначений залізом, той тратить честь і місце серед добрих людей, не має права на очищуючу присягу, бути свідком, не має права на службу й ранги, до компанії добрих людей не пускається, не одержує сатисфакції за обезчещення й побої (крім випадку вбивства безчесного, за яке встановлена кара, як за звичайне вбивство), за муки й рани одержує відшкодування, як посполитий селянин. Хто побував в руках ката невинно, не тратить чести. (ЗНТШ т. 159 ст. 153).

ОШЕРОВИЧ МЕНДЕЛЬ (1888 —) — жидівський письменник з м. Тростянець в Україні, що в 1910 р виїмігрував до США, автор 15 великих томів окремих творів і статей, нарисів, оповідань, поезій, подорожей. У творах М. Ошеровича спеціальне місце займає Україна, якій особливо присвячені два томи твору «Міста й містечка України», а також «Із України в Америку», «Як живуть люди в Советській Росії» та інш. Б. Подоляк писав у «Свободі» з приводу 70-ліття М. Ошеровича: «Для Ошеровича звичаї, побут, культура і муравлина праця української стихії, що оточувала маленькі містечкові громади, це не щось чуже і вороже, а близьке, майже рідне, з яким зжилися від віків маломістечкові жидівські громади. Українська народна пісня, козацькі та історичні думи, лірники і ярмарки — все це в творах Ошеровича знайшло тепле і щире відтворення, як частка духовости і його народу. Тепло відтворений образ селянина Федота, що під час організації російською чорною сотнею погромів, став на чолі оборонців жидівської громади і прогнав погромників геть із містечка, є збірним і типовим образом. Не випадково під час відомої провокації — справи Бейліса, 12 українських селян, що були присяжними суду, встали і в один голос заявили, що Бейліс невинний і цим, всупереч банді російських погромників, перерішили справу правосуду. Це був той же збірний всеукраїнський «Федот»... Своїми твора-

ми М. Ошерович започаткував у жидівській літературі ту толерантну і навіть братерську атмосферу у взаминах з українським народом і його мистцями слова, яку пізніше, в добу «розстріляного відродження» продовжили, поглибили і практично здійснювали такі видатні майстри літератури, як Л. Квітка, Перец Маркіш, Давід Рофштейн, І. Кіпніс, Гільдін, Давід Фельдман та інші, що від руки московсько-большевицьких катів лягли в спільну братську могилу з десятками українських письменників.

«М. Ошерович не тільки в своїх творах але практичною діяльністю підкреслює завжди свій духовний зв'язок з Україною. Характеристично, що прибувши до Америки ще за довго до першої світової війни, він не тільки не вступив до організації «русских евреев», а навпаки, вклав багато сил, енергії, впливу власного авторитету до створення нової «Асоціації українських жидів», яку сам, як президент довгими роками очолює. Варта уваги те, що в наслідок діяльності цієї асоціації підготовлена і вже скоро вийде друком фундаментальна історія жидів в Україні, — від хозарів починаючи і нашими днями кінчаючи. . .»

ОШУКАНЕЦЬ — людина, що задля досягнення власної користі обманює інших, удає з себе не того, ким є, обіцяє те, чого не може дати, визнає чужу довірливість. Найнебезпечніші з них ті, що, увійшовши в політичне та громадське життя, щоб задовольнити свої непомірні амбіції, прибирають поставу «рятівників людства», і шляхом обіцянок створити «рай на землі», розпалюють пристрасті народніх мас і втішаються кривавими розрухами, які викликають, аби тільки прийти до влади і до особистої збагачення. Обіцяють свободу і стають найгіршими тиранами, але звичайно кінчають дуже сумно, бо, як писав Карлос Форбес Ренато, французький письменник минулого століття, в книзі, присвяченій Вікторові Гюґо: «Нарід прощає тим, хто його гнобить, але ніколи не простить тим, хто його обманює, опнує його в його надіях. . .» Французький письменник не прийняв під увагу, що ті, що гноблять, тому гноблять, що ошукують, і своє ошуканство намагаються прикрити терором.

ОЩЕПНИ — чотири бруси, покладені на стіни хати і зв'язані на кутках. — на них кладуться кінці солома, і таким чином тримаються стеля і дах.

ОЩІПОК — плаский прісний хлібець.

ПАБОРОДНИ — зморшки одвислої шкіри на волі у старих людей, а також у індиків на ній.

ПАВА, ПАВИЧ — великий птах із дуже

гарним пір'ям. Коли ми говоримо про паву, думаємо найчастіше про павича, бо хоча й павач має прегарне пір'я, але тільки павич має довгий хвіст, що він його, як і індик, розпускає час-від-часу в пишне коло. Цей прегарний птах походить із Індії, де по берегах Гангу, під гуєтим покриттям ліян поміж бамбуком, ведрами, сандалом, трояндами, ліниво пишються тисячі пав та павичів. Захоплення цим прегарним птахом не рідко переходило в обожування: індуси вбачали в пір'ях павичевого хвоста всевидючі очі Індри, і тому павич зробився для багатьох з них святою птицею що, на трофеї з чотирьох білих прапорів, і тепер ще символізує Бірманію. Для інших павач був невідмінним атрибутом богині Картікеї, — провідниці небесних легіонів із шістьма обличчями, сотками очей і десятками рук, озброєних дубинками та стрілами. — вона користувалася павичем, як інші користуються конем, для своїх поїздок.

У греків хвіст павича, усіяний очима породив міт про стоокого Аргуса, що в нього половинна — п'ятдесят — очей все залишалися по черзі відкритими. Богиня Гера-Юнона, дружина Зевеса - Юпітера, славна своєю ревнивою вдачею, коли довідалася, що її чоловік залицяється да нимфи Іо, почала її жорстоко переслідувати. Зевес, щоб порятувати свою коханку, перетворив її в теличку, але Гера приставила до неї свого наглядча — отого стоокого Аргуса. Гермес - Меркурій, якого надіслав Зевес, зумів, грою на флейті, нагнати сон на тих 50 очей, що тоді не спали, і, скориставши з моменту коли всі сто очей заплющилися в непереможному сні, відрубав Аргусові голову. Гера-Юнона тоді перетворила Аргуса в птаха, а його сто очей розмістила на довгому хвості новоствореної птиці. В наслідок цього міту фігурує павач (чи павич), як символ пильності, невсипучості. А сама птиця стала невідмінним атрибутом Гери - Юнони, як орел був атрибутом Зевеса - Юпітера. Коли вмирав римський імператор — цей земний Юпітер, його тіло палили і в той момент випускали орла. — ніби символ його душі, в небо. Те саме робили, коли вмирала імператриця: її тіло палили, але в небо пускали паву (чи павича).

Отже тут павач фігурує ніби символ душі імператриці.

Цю символіку перейняла до певної міри і християнська Церква, де павач почала символізувати нестерпність душі Св. Аввустин навіть твердив, що й м'ясо пави ніколи не псується. Сліди цієї символіки знаходимо і в нас: павач, як символ нестерпності, фігурує в Ізборнику Святослава 1073 р. і в Бесідах Ів. Золотоустого на 14 Посланий св. ап. 1623 р. (в літері Н.). На деяких образах арх. Михаїла та арх. Гавриїла з XII ст. вони фігурують із кри-

лами з павиних пер («Віра і Культура 1953, IX, 16).

Проте, в народ ця давня християнська символіка не перейшла, і наші люди все були більше схильні вбачати в паві символ чванства, пихи, марнославства. Навіть оповідали в нас, що пави (чи павичі) — це оборотні чортів, що в ніч під Благовіщення, почали вбиратися в різні барви, але, як заспівали півні, так у тих барвах і залишилися, поробившись павами (Чубинський, I, 58).

За іншим оповіданням пави пішли з багатців, що на Великдень, пишно вбравшись, не пішли до церкви. За це й були пороблені павами та павичами. До символіки пихи й чванства відносяться і приказки: «Похожає, як пава», або «розприндився, як павич» (Номис, 2483).

При розвиненому в українців естетизмі, пава все ж не могла бути в них у повній зневазі і якщо у старшого покоління ця птиця — символ чванства і марнославства, то в молоді вона — символ краси, пава — дівочої, а павич — павубоchoї: «Ручку з ручкою зчепивши, мов павич і пава, йшли з церкви молодії, роду честь і слава...» (Макаровський «Наталя. !»). «Там гуляла Бондарівна, як пишная пава...»

Цей останній мотив з народньої пісні по-своєму жив темою для прегарної картини п. М. Ольшанської - Стеманович «Бондарівна», що дійсно виступає — «як пишная пава». (Див. обгортку «Українського Огляду» 1961, ч. VI).

Дівчата дуже радо прикрашали свої вінки павиними перами, і наші пісні часто згадують «пав'яний вінець», як атрибут гарної дівчини, бо воно й зрозуміло: «Як на павойці золоте пір'я, так на дівойці коси...» (Голов, III, 156).

Пішла дівонька рано по воду,
Та схопилася буйні вітрове,
Буйні вітрове, шайні дощове,
Тай ісхопили пав'яний вінок...

Ой, риболови, ви рибовлаки,
Чи не стрічали пав'яний вінець?
— Ой, хоч стрічали, коли не знали,
А ще ж нам буде за переємць?
— Одному буде шовкова хустка,
А другому буде золотий перстень,
Третьому буде сама молода —
Сама молода, як ягода

(Груш. «Іст. у. літ. I, ст. 265)).

У цій пісні натякається дуже неявно на те, що з павиною пір'я в багатьох місцевостях плели весільний вінок, бо пава була й за символ щастя. Цей звичай оспівується ясно в колядках «весільного» типу:

По горі, горі павоньки ходять,
Ой, дай, Боже, по горі, горі.
За ними ходила гречная панна,
Гречная панна, панна Оріся.
Ой, ходить, ходить пір'ячка збирає.

Ой, дай, Боже, пір'ячка збирає,
Пір'ячка збирає, у рукав складає,
Ой, дай Боже, у рукав складає,
З рукава бере, на столи кладе,
Ой, дай, Боже, на столи кладе,
З столика бере, віночок вине,
Ой, дай, Боже, віночок вине,
Віночок вине, на голівку кладе,
Ой, дай, Боже, на голівку кладе.

Навіть і в голосіннях мати називає доню ніжним епітетом: «Моя донечко, моя павочко...» (на Лубенщині. М. Груш. «Іст. у. л.» I, ст. 122).

Пава виступає нерідко, як вісниця. Вже сам загально - слов'янський образ пави, що губить пір'я, яке збирають собі дівчата на вінки, піддав думку Анічкову, дослідникові весінньої обрядовості, що в цьому образі ховається символ вісниці загальної весінньої радості, яку гонч розсіває, гублячи пір'я (Анічков, II, ст. 262). Але й в інших обставинах, що з весною не мають нічого спільного, пава все ж виступає такою ж як вісниця:

Летіла раба пави, серед села впала:
Вже наша, драгтогузи, панщина пропала.
(Драгоманов, III, 88).

До того приносить іноді вона й зовсім не радісні вісті: «Над річкою, над Кубанью Виросло древо... На тім дереві сидить пава, Кричить пава запронала Чорноморська слава...» (Потебня в РФВ 1885, II, 223).

ПАВЕНЦЬКИЙ АНТІН (1818—1889) — один із основників «Гол. Руської Ради», перший редактор першого українського часопису «Зоря Галицька» (1848—50)

ПАВЕЖ — чотирикутний щит в метр заввишки, що його вживали в нас у війську в XIV—XV вв. Їх виробляли з дерева, покривали шкурою, а згодом вимальовували або срібляли.

ПАВЛИК АННА (1855—1928) — сестра Михайла Павлика, піонерка жіночого руху в Галичині

ПАВЛИК МИХАЙЛО (1853—1915) — співвирішувач М. Драгоманова, один із перших ідеологів українського соціалізму в Галичині, осередник української радикальної партії, редактор «Народу» (1889—95).

ПАВЛИКОВСЬКИЙ ЮЛІАН (1888—1949) — видатний кооперативний і економічний діяч, директор Народної Торговлі, від 1928 р. член польського Сенату.

ПАВЛО (2 до Р. Хр. — 67 п. Р. Хр.) св. апостол, родом із Тарсу. Переслідував християн і називався Савлом. По дорозі до Дамаску мав візію і чув голос «Павле, Павле, за що ме-

не гониш?» в наслідок чого навернувся на християнство і став його найенергійнішим апостолом зокрема серед поган. Проповідував в Малій Азії, в Греції і в Римі, де потерпів смерть мученика — йому було стято голову. Залишив по собі 14 посланій, включених у Святе Письмо.

ПАВЛО АЛЕПСЬКИЙ див. **АЛЕПСЬКИЙ ПАВЛО**.

ПАВЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР — автор першої граматики української мови (СПБ. 1818 р.) московською мовою, з характеристикою найважливіших прикмет української мови в порівнянні з московською та з додатком словника, де поміщені українські народні приповідки і одна українська пісня. Павловський назвав свою працю «Грамацією малоросійського наречія». Коли б автор назвав її «українською», не міг би випустити її друком, бо такої мови тодішній московський режим не визнавав. Не існувала офіційно й назва Україна а лише «Малоросія».

ПАВЛОВСЬКИЙ ІВАН (1890 —) — єпископ УАПЦ на Чигиринщину й Черкащину, висвячений в листопаді 1921 р. Потім архієпископ Чернігівський. Заарештований в 1926 р. був вивезений до Харкова, де через деякий час отримав дозвіл жити на волі, після чого став слухняним виконувачем наказів ГПУ і приймав участь в акції проти митроп. В. Липківського. В. 1930 р., за призначенням ГПУ робиться третім митрополитом відновленої на короткий час УАПЦ, з титулом митрополита «Харківського (не Київського!) і всієї України». В 1936 р. був висланий до Середньої Азії і на Україну більше не вернувся.

ПАВЛОСЬ АНТІН (1905 — 1954) — талановитий скульптор із Холмщини. З-під рільця та долота А. Павлося вийшла низка медальйонів українських князів та гетьманів і проєктів пам'ятників, з котрих один мав стати на цвинтарі вояків УГА в Янівськiм у Львові, але був заборочений польською поліцією. З 1944 на еміграції в Німеччині, де брав участь у багатьох виставках, звідти переїздить до США, до С. Пол у Міннесоті, де знаходить працю у великому італійсько-американському підприємстві скульптури, для якого й виконує цілу низку монументальних творів, що нині прикрашають костели в багатьох містах Америки. Одночасно Павлоось бере активну участь на всіх значніших мистецьких виставках у США, особливо на виставках Об'єднання Мистців Українців в Америці, улаштовуваних у ньюйоркському Літературно-Мистецькому Клубі. Про високий рівень його мистецтва може посвідчити факт, що на виставці з нагоди Міннесотських Державних Торгів (Міннесота Стейт Фер) він отримав за

свою скульптуру першу нагороду. Плоскорізьба А. Павлося — Шевченко в молодому віці — закуплена для великої залі Народнього Дому в Нью Йорку. З інших скульптур Павлося слід згадати такі його речі, як «Робітниця», «Голод» та цілу низку невеликих жіночих фігур у теракоті і бронзі.

ПАВЛУЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1861—1924) — професор київського університету, мистецтвознавець, що незвичайно заслужився в цій галузі української науки (див. **МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**). В УЗЕ дату його народження подано невірно.

ПАВЛУШКІВ МИКОЛА — керівник Спільни Української Молоді, племінник С. Єфремова, один із головних обвинувачених на процесі СВУ — СУМ в 1930 р. у Харкові. Загинув на засланні. Останні вістки були з 1937 р.

ПАВЛЮК, ПАВЛО БУТ, або властиво ГУДЗАН ПАВЛО КАРПОВИЧ (†1637) — козацький ватажок, що підняв повстання проти поляків, що закінчилося трагічно, як писав Т. Шевченко:

Обізвався Наливайко — не стало
КРАВЧИНИ (див.),
Обізвавсь козак Павлюга — за нею
полинув.

Із Січі Запорізької пройшов Павлюк із своїми повстанцями в 1637 р. до Кумейків на Чигиринщині, де сталася перша рішуча битва. «Козаків лягло чимало, ворогів утрое» — констатувала пізніше народня пісня, але вороги були сильніші, і в другій битві, під Боровицею над Дніпром, повстанців було остаточно погромлено, і заковану в кайдану старшину на чолі з Павлюком повезли «на суд» у Варшаву: «Ой побрали та й попарували та й повезли возами; Ой, як глянуть на ту Україну та й обіллються сльозами...»

На тому «суді» присудили Павлюкові, як Гетьманові, надіти на голову розпечену залізну корону, а в руки дали розпечену залізну палицю, немовби булаву; знущання і муки, подібні до тих, які придумав був розлючений Зевс для Гіганта - Прометея. Правда, самі кати Павлюкові потім схаменулися: побоювалися надто дражнити козаків, і «просто» одтяли Павлюкові голову та встромили її на списа.

Проте, слава його не пропала, і Павло Чубинський в вірші «Ще не вмерла Україна», що його Український нарід прийняв за свій національний гімн, писав:

..Наливайко та Павлюк
Та Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
на святе діло!

ПАВОЗОК — малий човен князівській Україні.

ПАВОЛІНІ ПАБЛЬО ЕМІЛІО — (1864 - 1942), італійський видатний вчений, академік, орієнталіст, знавець багатьох європейських і азійських мов спеціаліст санскриту й фінської мови, перекладач славнозвісного фінського епосу «Калевала». Був першим перекладачем Т Шевченка італ. мовою. В 1889 р. вийшла в Венеції книжка його перекладів: «Поезії, перекладені з малярської, модерної грецької і малоруської мов». Тут знаходимо переклад Шевченкової «Зацвіла в полі червона калина» Переклад гарний, але досить вільний: замість калини, фігурує там, відповідно до італійсько-іспанського підсоння, мигдаль Крім того, залишено без перекладу жінень вірша від слів «Рай у вічі лізе...»

ПАВОЛОКА — шовкова матерія візантійського виробу залюбки вживана в князівській Україні, згадується в давніх літописах і в колядках. По нещасливим поході Ігоря 941 р. на Візантію українських купців було обмежено: вони не сміли купувати паволок, дорожчих 50 золотих штука. В оповіданні Ібн - Фадлана про похорон «руського» купця на кожнім кроці зустрічаємо згадку про візантійську паволоку (Ч. Груш. Іст. УР. — І. ст.287, 288).

В 995 р. за раба платили 2 паволоки. Паволоки поділялися на різні ґатунки і кольори парча, пурпур, порфіри, червлениці (В. Січинський «Нариси з іст. укр. пром.» 1938, ст. 60).

ПАВОЛОЧ, ВОЛОКА — мотузки на зав'язування постолів: «Найшов він постолі, золоті і срібні паволочі» (Чуб. П. 97).

ПАВПЕРИЗМ — зубожіння широких верств населення якоїсь країни; буває наслідком перенаселення, або частих промислових криз, але в Україні жахливі форми павперизму розвинулися в наслідок навмисної політики московського комуністичного уряду, з метою з одного боку зломити спротив свободолюбного населення України, а з другого боку, щоб засобами України розбудувати промисловість різних осередків Московщини та важливих стратегічних частин Сибіру. М. Павлюк в «Укр. Вістях» дуже ясно й об'єктивно висвітлив цю московську політику. Тому його тут докладно цитую:

В період «завершеного соціалізму» советська влада майже на 100 відсотків економічно спролетаризувала українські маси. Українці опинилися в тяжкому матеріальному стані. Вони не мали жадних власних засобів виробництва і ніяких можливостей щось заробити, не працюючи в державних установах, підприємствах чи колхозах. В додаток до того вони настіль-

ки зубожіли, що без праці пересічний українець ледве може себе прохарчувати 2 - 3 місяці, і то спродавши своє найпотрібніше «баракло», а далі — голодна смерть. Кожний завжди і цілком ясно усвідомлює собі цілковиту свою матеріальну залежність від московської большевицької держави. Людині нема куди подітися. Нема рятунку. Всі пам'ятають голод 1933р., коли мільйони українців були знищені голодом за те, що хотіли вибороти собі матеріальну незалежність.

Відомо, що в Советському Союзі всі працюють до глибокої старости, якщо не до смерти. Чому ж такі злидні? А тому, що московські большевики поступово, різними засобами знизили реальну заробітну платню українського службовця, робітника, колхозника до надзвичайно низького рівня, аби тільки людина могла працювати, сяк-так одягтися і не вмерти з голоду. Це стає зрозумілим, коли порівняти реальну заробітну платню часів «завершеного соціалізму» з часами НЕП-у чи дореволюційними ці грошеве їхнє значення перевести на кількість хліба що можна було купити в порівнювані часи на місячну заробітну платню.

Отже, чорнороб до часів революції на місячну заробітну платню міг вільно купити 375 кг. житнього хліба, а в 1939, не завжди вільно лише 120 кг.

Службовець середньої кваліфікації до революції на місячну заробітну платню міг вільно купити 1000 кг. хліба, а 1939 року не завжди вільно 220 кг. Селянин середняк із свого господарства за часів НЕП-у мав для своєї родини 1800 кг. зерна на рік, в той час як колхозник із своєю родиною міг заробити в колхозі пересічно 300 - 400 кг. зерна річно.

Як бачимо за 20—25-річний період советська влада знизила реальну заробітну платню по хліб як основному продукту харчування в 3 - 4 рази. Крім того, по товщах, м'ясу, взуттю одягу реальну заробітну платню знижено навіть більше: в 5 - 6 разів проти часів НЕП-у та дореволюційних.

Стверджено, що реальна заробітна платня за парату на Україні була найнижчою в порівнянні з заробітною платнею західних держав.

Як же злиденно виглядає матеріальний стан пересічного українця при «завершеному соціалізмі!» Про якісь заощадження «на чорний день» українці і не мріють. Бже ніхто не надіється на матеріальний добробут для себе, лише зрідка можна почути сумне міркування: «Може нашим дітям буде краще жити».

Підсумовуючи, констатуємо, що Україна опинилась під тиском масового, систематичного, всеохоплюючого економічного терору, на розвитку, суті і значенні якого в цій аналізі ми не можемо докладно спинятися. Цей надзвичайно важливий чинник советської економічної системи потребує окремого висвітлення.

На початках колективізації советська влада в своїй пропаганді твердила, що має бути індустріалізована вся країна, і Україна в тому числі. Виглядало так, що капітали, акумульовані в Україні, будуть вжиті на індустріалізацію самої України. Якщо протягом першої п'ятирічки на Україні були зроблені поважні капіталовкладання, то починаючи з другої п'ятирічки, або приблизно з 1930 року, помічається інтенсивне висмоктання капіталів з України для індустріалізації Московщини, Уралу, Сибіру.

До другої світової війни майже протягом 10 років Москва провадила рафіновану колоніальну експлоатацію України. Кілька дуже потужних смоків витягли з України всі лишки обігових коштів, ті лишки що утворилися наслідком нечуваної в світі експлоатації робітників і селян. Москва грабувала Україну всіма можливими способами: натуральними і грошовими податками, посередніми й безпосередніми, примусовими державними позиками (власне кажучи, безповоротними), вилученням великих сум амортизаційних нарахувань і навіть стягненням 80 відсотків з прибутків підприємств до розпорядчості держави.

Всі ці величезні кошти Москва використовує на потреби Московщини, Сибіру, Уралу, і лише невеличка частина їх повертається в Україну. Мало того! Постійні «набори» українців під різними приводами для роботи в концтраках Півночі, Уралу й Сибіру перекидали робочу силу з України для невільницької праці на чужих для українців теренах...» Див. КОЛОНІАЛІЗМ.

ПАВУК — членонога тварина з двома парами щелепів, при чому передні трійливі, з 4 парами очей, 4 парами семичлених ніг і круглим кадовбом, закінченим 4—6 бородавками, що снують ПАВУТИНУ. Павуки ловлять комах і їх висисають. Вони самотні, підозрливі й неспокійні, як усі тварини, що живуть із грабунку та з засідок. Але в своєму ткаці павутини вони дійшли вершків мистецтва, і тому вже греки склали міф про ткалю АРАКНЕ (по грецькому — павук), що насмілюлася викликати на змагання саму богиню Атону і виткала образ, що представляв любовні пригоди Зевеса. Але Атена знищила працю своєї учениці, і та з горя повісилася. Та Атена зберегла їй життя присудивши їй залишатися вічно підвішеною в повітрі, і зробила її павуком. Проте, далеко не всі павуки живуть підвішені в повітрі, — чимало павуків і то більше небезпечних, живуть у землі (див. ТАРАНТУЛ).

Завдяки своєму мистецтву, павук не раз символізував промисловість, як, напр., у славнозвісній алегорії Павла Веронеса в Палаті дожів у Венеції. Невважаючи на свій огидливий вигляд і неважаючи на те що його пра-

ця не витримує подиху сильного вітру, павук у багатьох народів, і то в таких далеких один від одного як півночі Сибіру та мурини Золотого Берегу Африки фігурує, як творець світу. Так він виступав і в наших старих колядках:

Ой, як то було з початку світу

Ой, як не було святої землі?

Ой, на морі павутинонька:

Ой, там братоньки радять:

— Як би нам, брате, світ обснувати.

Пустися, брате, в глибокі води,

Тоді ми брате, світ обснуємо.

Світ обснуємо і наситимо.

Світ наситимо і наповнимо.

Або:

Ой як то було з початку світу,

Як ще не було неба, ні землі?

Ой на морі одна павутинка.

На тій павутинці три товариші:

Єден товариш — ясне соненько,

Другий товариш — ясний місяченько.

Третій товариш — дрібний дощенько.

З приводу цих колядок М.х. Грушевський висловив здогад, що видається слушним, а саме, що павутина на морі, а значить і павук — творець світу з'явилися в нас в наслідок виразу в колядках про голубів землетворців — «снувати світ»: «На явороньку три голубоньки радоньку радять, як світ снувати».

Але треба приймати на увагу й факт, що концепція павука, як творця світу, існує в багатьох народів незалежно від усякої філології.

Коли б хто завважив, що в вищенаведених колядках нема мови про павука, а тільки про павутину, то трудно було б уявити собі павутину без павука. Хто згадував павутину, мусів думати і про павука. Зрештою, маємо ми і пісні, що зберігають решту космогонії з павуками, хоча й відразу переходять на інші теми. На Буковині на весіллі співали: «Два павуки землю сточили, два братчики до міста ходили». (Зап. ЮЗОтд. II, ст. 476).

Багато народів приписують павукові передчуття зміни природи і, перебільшуючи цю його здібність, визнану й наукою, уважають його за вісника, за віщуна: у французів і в італійців павук і досі вранці віщує незначне огірчення, а ввечері подає надію. У нас «якщо в хаті спуститься зі стелі павучок, буде нежданий гість» (Ястребов в «Летоп.» III, 79). Якщо павук свої сіті сам розриває, то буде вітер, а як тільки засновує, то буде погода (Етн. Зб. НТШ. V ст. 176). У давніх римлян прапори, призначені на поразку, павук фатально плямив своєю павутиною. Пізніше, може бути в наслідок закону контрасту, що примушує забобонних людей обирати за талісмани речі, звичайно визнані нещасливими, як число 13, чи людський череп, і павук зробився талісманом: уважалася.

що коли в якійсь хаті, павуки переставали водитися, то то був знак, що та хата мала швидко завалитися (Франческі «Суперстіціоне» ст. 172). І в пізнішому Римі казали, що «ніколи не треба руйнувати павукини, бо павуки в хаті віщують добробут». (Дзанаццо, I, 170).

Проте в більшості здорових людей, павук все викликає обридження що його дуже добре виявив А Брижанівський: «Ти не чув, як шарудить своїми сгранатими лапами велитенський малоросійський павук. . . . Позже він повільно і гідко тягне своє злодушне, розпалене черво, насякне гадючою кров'ю галючих століть. . .» («Очі в ґруні. . .»).

Служить павук і за дуже поширений символ лихваря і взагалі визискувача, що все «сеє свою жертву», аж поки не виссе з неї все, що та має: «Почав він снувати павутиння щоб йому заплутати темних людей» (Квітка). Обридження до павуків таке в нашого народу велике, що — «Якби павук з'їв, то ти тис». (Етя, Зб. НТШ, V, 176).

А проте павуків використувано в народній медицині: Якщо вбити павука навідліг рукою, то можна виликвати худобину від вздуття живота, ударивши таким самим чином по паху. (Ястребов в Лет. III 79). Від укусу павука (та гадюки) мастили рану оливою, настояною на павуках (там же, ст. 117).

В. Стефанік писав у листі до п. Ольги Гамураківни в 1900 р.: «З-поза грубої одежі мого духа виповзають великі павуки з хрестами і снують над ним таку павутину, як коли б того мала бути чорна крепа над труною мого духа. Я тих ткачів не потребую і вбиваю їх, та такі трупи падають мені на очі і мій ясний зір затемнюють. . .» Тут павуки — символ духової виснаженості, творчої безплідності, що саме тоді переслідувала письменника. Але в Лесі Українки в поемі «Роберт Брюс» павук виступає як символ завзяття й витривалості:

Що гоїднеться, то нитка й порветься
І додолу павук упаде,
Але зараз же злазить угору
І нову собі нитку пряде.
Так шість раз той павук обривався,
І шість раз він на стелю злізав.
Але всьоме таки удержався
Й до стіни свою нитку прип'яв.
Тут Роберт раптом скочив на ноги,
Ухопив свою зброю до рук
І гукнув: «Та невже таки лицар
Менше має снаги, ніж павук?!»

ПАВУТИНА — тонка сітка, що її снує павук, щоб на неї ловилися його жертви. Часто служить символом несталості, марності праці, бо надто легко нищиться. Цей символ знаний вже зі Св. Письма: «Як павутина, будуть вважатися роки ваші» (Псалмі 89). З другого бо-

ку, павутина легко зрозумілий символ інтриганства: «Ціві тоненької павутинки мені вис-тачить, щоб спіймати тебе». — каже Яго до Кассія в драмі Шекспіра «Отелло». А наша приповідка каже: «Закон — павутина, в якій муха плутається, а чміль пролітає» (Франко, II, 150): песимістичний погляд народу на закони, витворені для заможніших сильніших верств.

В піснях павутина зустрічається, як символ ніжної дівчини: «Ой білая павутина на тин повилася, молодая дівчинонька в козака вдалася. . .» Павутиння, що восени літає над полями, цигани звуть Волоссям (або Журюю) Кешалій. Кешалі — феї, що не можуть мати дітей, бо їхні діти все вмирають, і вони, сумуючи за дітьми, ховаються по печерах, їх довге волосся, розвиваючись за вітром, творить туман. Коли ж умирає людина, що їй Кешалія сприяла вона рве на собі волосся, і це волосся в вигляді павутини літає в повітрі. Бездітні циганки збирали її і, коли народжувався молодик, їли її разом із чоловіками, примовляючи: «Прядіть, прядіть, Кешалію, поки ще тече вода в потоках. Ми запросимо вас на хрестини, коли спрядете червону нитку щастя для дитини що ми її зробимо з вашої ласки. . .» Тонка павутина з'являється — в вигляді тонкої червоної смужки навкруги щіли людей, що їй супроводить щастя. . . В Німеччині казали, що коли та осіння павутина причепиться до сцягу, то принесе щастя. (Ол. Веселовський «Разисканія». Доповнення до т. XIII, ст. 371).

Павутину вживали в нас в народній медицині: прикладали її, як і в багатьох інших країнах, до свіжої рани, щоб спинити кров: «В Римі, коли хто поріже собі пальця, нема кращого засобу, як, вичавивши з ранки трохи крові, прикласти до неї павутину, щоб спинити дальшу кров». (Дзанаццо, I, 52). Те саме робили і в нас Крім того, «як сну немає в дитини, так беруть наохрест з чотирьох кутків у хаті павутину та, поклавши дитині гребінець і віхоть під голову, підкурюють її тою павутиною» (Кузеля II, 59).

ПАВШАЛЬ — гроші, виплачувані за покриття канцелярських видатків одноразова сума замість належної платні

ПАДАРЕВСКИ ІГНАЦИ (1860—1941) — польський діяч світової слави і композитор, що своїми виступами і взагалі своєю патріотичною діяльністю здобував по всіх усядах симпатії до справи відродження незалежної Польщі, і був особистим приятелем президента Вільсона Тому в рр. 1919—21 був головою міністрів польського уряду. У своїх спогадах, що були в 1952 р. 27. VI видруковані в літ. наук. додатку до ньюйоркського «Нови Свят» він писав:

«Народився я у маленькому сільці на Поділля в колишній провінції Польщі, яка тепер не належить до Польщі (іншими словами: на Україні. Є. О.) Село це звалось Кирилівка. Був це один із найкращих закутків світу, не нахо-джу просто слів, щоб описати оцю красу: чистоту й свіжість повітря, принади горбкового краєвиду й багатства землі. А ці прекрасні овочі! Найкращі сади, які я колинебудь бачив, росли там, де я народився! Сотні моргів овочевих дерев різного роду овочів, це щось казочно-го! Дуже добре пригадую ці розкішні овочі, коли їх усі роди разом збирали на переховання, то аромат запаху так наповняв повітря, що сильніший був від запаху найкращих квітів. .»

А далі:

«. . . Батько був для нас усім — і батьком, і матір'ю, бо моя мати померла незабаром по моїм народженні. Я ніколи не знав своєї матері й ріс без неї. Ім'я матері моєї було якесь дивне й рідке: Поліксена, а дівоче прізвище Новицька. . .»

Можна догадуватись, що так, як Падеревський не хотів признатись, що він народився в Кирилівці, на Україні, (де його батько був адміністратором земельного маєтку), так і не вилучено, що його мати, з уваги на хресне ім'я Поліксена, справді дуже «ливне й рідко вживане» у польських родинах, але зате часте серед українців, була з українського роду відомої на Україні родини Новицьких («Америка», 25. V. 1960).

Падеревський дуже не любив українців, і свого часу спричинився дуже багато до того, що українські визвольні змагання, зокрема на Західніх Українських Землях, потерпіли невдачу і не тільки не дістали жадної допомоги від держав Заходу, але навпаки були спаралізовані допомогою полякам проти українців. Гр. Лужницький з приводу нелюбоби Падеревського до українців а зокрема його негативного відношення до Т. Шевченка завважував: «Падеревський ((«кресовець») був вихований в Україні. його матір'ю була . українка, і така кровсумішка у висліді дає бігуново-протилежні почування: ненависть або любов («Америка» 15. X. 1960).

ПАДОВА, ПАДУА — університетське місто в Італії. В його університеті, що існує від 1222 р. вчилися з давніх часів українці, а в тому: Ст. Морозовицький - Морозенко, Скибінський Гр. Єпископ Йос. Курпевич; Ф. Скорина (білорус); тут склав в 1512 р. докторат медицини.

ПАДУРА ТИМКО (1801—1871) — представник української школи в польській літературі. Складав і українські вірші («думки» та «шумки»), що мали великий успіх серед правобережної польської шляхти: вперше видані в Варшаві 1844 р. разом із мелодіями. С. Єфре-

мов писав: «До нас дійшли перекази, що Падура в своїх агітаційних мандрівках по Україні перейшов був на лівий бік Дніпра й заходив до Котляревського з спеціальною місією — нахилити нього тоді найвизначнішого з українських письменників до польської орієнтації. Падур в його заходах не пощастило, але сама вже думка про порозуміння між діячами польського й українського письменства досить характерна. З другого боку, пактуючи у Василькові з росіянами - декабристами, той же Падура звертав їхню увагу на те, що зійшлись вони на українській землі, і через те не треба забувати й національних потреб того самого українського мужика, якого хати стали їм за притулок. Сам Рилєєв, зі своїми українськими симпатіями, безперечно був під деяким впливом польських письменників, — принаймні він умів польської мови і з тим же Падурою знавсь особисто. . .» (Іст. укр. письм. I. ст. 398).

ПАЙДОКРАТІЯ — правління недолітків, завеликий вплив молоді на політику.

ПАЛАМАР — нижчий церковний урядовець. Вістки про паламарів при наших церквах маємо вже з XI ст (Груш. «Іст. УР» III 291—292). Вони доглядали порядку в церквах.

ПАІСІЙ — патріарх єрусалимський, що в 1648 р. був у Києві і, надавши Богданові Хмельницькому титул «Князя Руси» в урочистій проповіді його прирівняв до Константина Великого.

ПАЛАНКА — невеличка кріпость, обнесена острогом, частоколом. У запорожців натсмість паланка — округа на території Вольностей Запорозьких: на її чолі стояв полковник, що виконував судову, адміністраційну й військову владу над козакою і некозакою людністю. У XVII—XVIII вв. було 8 паланок: Кодацька у Катеринославському (пізнішому) пов.; Самарська — у Новомосковському; Орельська — у Павлоградському й Катеринославському; Проторчанська — у Павлоградському, Новомосковському і Катеринославському; Інгульська у Херсонському й Олександрійському; Прогноївська — на Кінбурській косі проти Очакова; Катміуська — в Олександрійському й Бердянському повіт.; Бугогардівська — в Ананівському й Єлисаветградському пов. (Аркас «Історія» ст. 519).

ПАЛАНКА — замок Корятовичів біля Мукачеві. Тут у 1914 р. стояв в'їз УСС.

ПАЛАНКА — кабиця, польова піч в землі.

ПАЛАТА — палац, від будинку римських імператорів на Палатинському горбі, пізніше

всяка взагалі розкішна будова. Проф. В. Січинський писав в «Овіді» (ч. I р. 1951):

«З великої культури козацьких часів в Україні спадщина залишила нам небагато живих свідків. Війни, розрухи та сусідські «очі завидючі та руки загребуші» порушували і пограбували майже всі будівельні пам'ятки, особливо цивільного характеру. З гетьманських палат і будинків знищено все. Про будинки Б. Хмельницького в Чигирині і Суботові маємо лише побіжні описи та рисунки незначних решток руїн. З палати П. Дорошенка в Чигирині знаний тільки примітивний рисунок. З палати І. Мазепи в Батурині не збереглося навіть слідів. Палата Апостола в Глухові згоріла і знищена».

Єдина гетьманська палата що збереглася бодай в напівзруйнованому вигляді до наших днів, належала останньому гетьманові Кирилові Розумовському в Батурині. Будовано її в рр. 1794—1803.

ПАЛАЦЬКИЙ ФРАНЦ (1798—1876) — чеський вчений, «батько народу», головні заслуги якого перед чеською нацією лежать на полі громадсько-політичному, був також Нестором чеської історіографії. В 1848 р. був головою «Всеслов'янського з'їзду» в Празі, був членом сейму, парламенту і вищої палати панів. В 1830 р. він писав про український нарід: «Русинський нарід, щодо мови, відмінний від руських і від поляків вже з давніх часів. . . На південь русинський нарід простягається аж до Угорщини вся С. Галичина — русинська, звідти русини простягаються по Поділля, Волинь. Україну аж за Дніпро до Полтави, також в південній Русі до р. Кубань. . . Козаки властиво всі русини, з не руські. . .» «Мушу констатувати, що русини не «винайдений» нарід. Він цілком самостійний нарід».

ПАЛАШ — рід січної зброї довга трохи закривлена шабля.

ПАЛЕННЯ ТРУПІВ — давні жиди не палили своїх мертвих. Навпаки вони дивилися на спалення тіла, як на нещастя (Амоса, 11, 1). Коли відбувалося палення трупа, воно було лише збільшенням кари злочинцеві: «А коли чоловік бере жінку й матір її, то це плюгавство: огнем нехай спалить його і їх, щоб не було розпусти між вами» (Левіт, XX, 14). «І побили його камінням усі ізраїльтяни, та й попалили побитих, і наметали на них каміння» (Ісуса Навина, VII, 25). У римлян вживалося і поховання в землі і палення трупів, — але від III ст. до Р. Хр. палення трупів помітно відступає перед все більш ширеним звичаєм поховання в землі, — на що впливали, без сумніву, східні культури, а потім особливо християнство, що забороняло

палити тіла. У давній Україні поруч себе виступають обряд ховання і обряд палення. Відомий обряд палення, що його описав ІБН-ФАДЛАН при похороні «руського» купця в надволзькій місті, — але він відносився, мабуть, до когось з варягів (див. ІБН-ФАДЛАН). Різниця в похоронних обрядах дозволяють археологам встановлювати речі, що їх без того встановити було б не можна. Напр., питання про те звідки була родом кн. Ольга, розв'язувано було різно: одні твердили, що Ольга була родом із Києва, а інші, що вона народилася в посаді Вибутово біля Плескєва (Пскова). З цього приводу ак. П. Курінний пише: «Археологічні розкопки біля посади Вибутово, з метою з'ясування її виникнення й розвитку, показали, що в час великої княгині Ольги це був княжий город. Біля городу були знайдені могили, княжого типу, з похованнями в дерев'яних зрубах, напівобгорілих зовні. Отже в Ольжин час Вибутово було селищем з захованнями за обрядом палення кривичького типу. Подібних могил покищо в Києві в княжому цвинтарі не виявлено. В своєму заповіті княгиня Ольга встановила після смерті «могили над собою не ссуги» (не насипати) Отже обряд її релігійний, перед прийняттям християнства, полягав у положенні трупа в кургані — положенні, а не трупоспаленні кривичького типу, чи типу Вибутово. Навпаки, з розкопів ми знаємо, що поховання в зрубах під насипом могил типові для міста Києва, землі полян та деревлян, але не для сіверян, кривичів, в'ятичів тощо. . . Будь що будь підстав до твердження, що Ольга була кривичка, немає жадних. Майбутні дослідження виявлять це питання досконаліше». («Укр. Самостійник» З. VII. 1952). (Див. ПАНТИКАПЕЙ).

ПАЛЕОЛІТ — старша кам'яна доба що її рахують від появи людини аж до кінця льодової доби в Європі (коло 10.000 років до Р. Хр.). У тій добі людина все приладдя й зброю виробляла з дупаного кременю, рогу й кости, не мала свійської худоби не плекала рослин, а жила з ловецтва.

Палеоліт ділять на старший і молодший: у старшому людина вживала тільки кам'яного знаряддя. В Європі тоді жили раси гайдельберзька та неандертальська. В молодшому палеоліті з'являються вищі раси, як оріняцька, шандельяндська і негроїдальна, які вживали кісток і рогу до виробу знаряддя, удосконалили посуд і зброю та залишили багато слідів розвинутого мистецтва (різьба й малюнок).

ПАЛЕСТРА — у греків і римлян прилюдна школа руханки; у нас пізніше стан (або збір) правників. «До урядових канцелярій в Польщі і особливо до т. зв. палестри (при судах) приписувалась сила молоді, щоб отримати, крім де-

яких спеціальних знаннів, також світську владу та життєвий досвід. Так і на Україні, сотні молодих людей, включаючи сюди й синів важливіших урядників, рахувалися при генеральній військовій канцелярії, маючи на меті вибитися з часом таким шляхом у сотенну чи полкову старшину. ((Єфименко, I 155). Р 1812 р. виникла була думка відновити, для кращої боротьби з Наполеоном I, українське козацьке військо. Вона знайшла дуже сприятливий ґрунт серед українського громадянства. — настільки сприятливий, що московська поліція стурбувалася: «Ні за яке діло, — писав один із поліціантів, — так охоче не бралася, як за збирання козаків. Цим щось викликають до себе велике підозрення, а особливо ПАЛЕСТРАНТИ (себто адвокати і практиканти в судах Є. О.) і молодь... п'ють і пісні, складені віршем, співають про збір цих козаків, щось неприємне і в критику Росії...» (С. Єфремов «За рік 1812». Київ, 1913. ст. 267 — 68).

ПАЛЕЯ — у давнині виклад старозавітної історії з додатками з апокрифічних творів: Палея була **ТОЛКОВА** і **ІСТОРИЧНА**. У **ТОЛКОВІЙ** виклад супроводився богословськими коментарями — «толкованнями» (тлумаченням) — що доводили перевагу Нового Завіту над Старим, християнства над юдейством та махомедланством. Заступаючи в нас в XVI ст. біблію толкова палея вплинула на церковне малярство і церковно-релігійне письменство. В **ІСТОРИЧНІЙ** палеї знаходився боротчий виклад біблійної історії від створення світу до царя Давида (включно), без богословських тлумачень. Як більш приступна широкій масі, вона вплинула на усну творчість.

ПАЛИКОПА — день св. Пантелеймона 27 липня, громове свято.

ПАЛИЦЯ — символ командування, влади, сили. З найдавніших часів палиця була таким же знаряддям нападу й оборони, як у пізніших часах шабля, чи шпада. Тому, як у середньовіччі кожний лицар, чи дворянин, мав носити при собі шаблю, що була вже не тільки знаряддям оборони й нападу, а й привілеєм та ознакою шляхетського стану, так само і в давніших часах палиця була атрибутом людей, що мали в своїх руках силу і владу. У давній Спарті палиця була необхідною приналежністю кожного вільного спартіята і було б йому непристойним виходити на вулицю без палиці. Те саме було і в Афинах за Демостена. І у нас на селах господарі все ходили з палицею, чи ціпком, в руках, не тільки, щоб оборонитися від собак, але й на засвідчення їхньої чоловічої гідності та поваги. За Хмельницького Павло Алепський дивувався: «Всі чоловіки цієї країни носять у руках палиці» Самовидець, закидаючи Самойла-

вичеві різні хиби, відмічав, що він, мовляв, «сильно згордів» і що «на його двір ніхто не смів увійти з палицею» (ст. 77) Самовидець відчував у цій заороні пониження гідності гетьманських підвладних.

В середньовіччі при визначенні посла йому передавалася палиця і рукавиці. У пісні про Ролянда, Карло, послаючи Ролянда до Маврського паря, вручає йому лист і палицю. У наскоди старости йдуть сватати, обов'язково беруть з собою палиці, при чому маємо безпосередню вказівку з XVIII ст., що колись сам жених передавав їм ті палиці: — «в знак їх від нього вповноваження посольства» (Калчиновський, 1777 р.) В Болгарії свати також мали палиці й хліб. Так само, коли молодий і дружко, чи старший боярин, ходили по селу запрошувати на весілля, носили з собою обов'язково палиці, а що ці палиці мали обрядове значення видно хоч би з того, що напр., в Делешеві на Городищині, хтось переховував у себе спеціально чотири призначені палиці, що визначалися за колач (МУЕ НТШ XIX, ст. 5).

Міркування проф. М. Сумцова про весільну палицю, як про «символ соняшного променя» або може «Дерева Життя», які він висловив у своїй праці «О свадебних обрядах», як і пізніші його міркування про походження весільної палиці від свяченої верби, або про вплив на створення цього обряду з палицею біблійного оповідання про розквітлу палицю Аарона — не виправдуються. Весільна палиця не має в собі нічого мітологічного: її походження чисто побутове, і його треба шукати в вищезгаданій символічній владі, команди, гідності. Як знає свої гідності, староста зберігав свою палицю під час усього весілля, молодий мав її тільки під час виконання посольської функції, коли він виступав послом від роду.

Вживалося в нас палиці і для покарання винних: «Язык до Києва доведе і до кия», — каже народня приповідка. Карали киями чи буками, переважно за крадіж, коли вона була незначна за незаконне побиття та за різні переступи сьомої заповіді. Буками звали палиці з твердого дерева, подібні до бияків при ціпах молотильних. З ними все носилися пани, коли робили справи своїм підданам. У гетьманщині вживали їх до тілесних кар, а на Запорозжжі і до смертної кари — забивали на смерть. (В Гнатюк в МУЕ НТШ, XIX, ст. 252—53).

Була палиця й зрозумілим атрибутом кожного подорожного чи прочанна. В залежності від свого вигляду й призначення палиці носили в нас різні назви. Отже палиця, що з нею звичайно ходили селом це — ЦІПОК, загнута з одного краю — КИЙ КІЙ; попівська або чернеча — ПАТЕРИЦЯ, чабанська — ГИРЛИГА; з гаком, щоб ловити овець — БЕРНАК; не отесана й груба — ЛОМАКА; для гри в опукли —

ГИЛКА: для чистки плуга — **ІСТИК'** чалипя, що чею перебирають у печі — **ОЖОГ:** до нартів, або що нею діти граються в коні — **ДЖИГАН;** залізна, або дерев'яна, але з металевими ручками, на взір молотка — **КЕЛЕП, ТОПРЕЦЬ,** з гвіздком на кінці — **ОСЬОН:** з карлючкою — **КОСТУР, КАРЛЮЧКА, КРИВУЛЯ, КАВУЛЯ;** ще й загострена — **КЛЮЧКА, СМІКАВКА;** щоб грати у свинки, гощо — **КОВІНЬКА;** з булавою на кінці — **БУЛАВА КИЙОК,** ще й загнута — **КОВІНЬКА;** що на ній чіпляють і сушать неводи — **ТИЧКА, ПІДТИЧ;** що стромляється в землю для підтримки рослин — **ТИЧИНА ТИЧКА:** у списа — **РАТИЩЕ** і т. п.

ПАЛИЦЯ — частина священничих риз, що надається священникові, як нагорода за його діяльність. Вся має форму чотирикутника, і чіпляється з правого боку, як «вища форма духовного меча».

ПАЛІВ ДМИТРО (1896 — 1944?) — вчений: громадський і політичний діяч в 1918 р. був головою Центр. Військового Комітету в Галичині, в 1921 р. був засуджений польським судом за резолюції які він уклав для Комітету Української Молоді, де мав провід. Був одним із основників часописів «Заграда» і «Нового Часу». В останньому довший час був редактором. В рр. 1928 — 30 був послом до польського сейму. В 1932 р. був засуджений польським судом на 3 роки тяжкої тюрми за антидержавну діяльність. Був творцем організації «Фронту Національної Єдності». Як старшина, включився за другої світової війни в Українську Дивізію, і безслідно зник під час бою під Бродами (1944).

ПАЛІЙ БОРИС (1878 —) — генерал артилерії УНР, заступник голови Великої Ради УАІП (соборноправної) з 1947 р.

Ген. Б. Палій був офіцером армії Російської імперії з 1897 ро 1917 р., був відзначений за босві заслуги під час війни з Японією і під час першої світової війни проти Німеччини: коли був ранений. В УНРеспубліці й українській державі 1917—1920 рр. ген. Б. Палій займав вищі командні посади в українській армії, брав участь у боях проти комуністів - большевиків, де був двічі ранений. В 1918 р. його заарештували большевики, судив їхній Революційний Трибунал, під головуванням комуністки Євгенії Бош, і присудив до розстрілу, — але тоді Б. Палеві пощастило втекти з в'язниці. З 1920 р. ген. Б. Палій перебував на еміграції в Західній Європі.

ПАЛІЙ СЕМЕН (н. коло 1638 р — †1710) — полковник білоцерківський, родом із Борзни. Був він реєстровим козаком у Ніженському полку. Овдовівши і одруживши доньку з А. Танст-

ким, (що був пізніше полковником київ зриму), р. 1677 пішов на Запоріжжя, де відзначився відвагою та адміністративним хистом. Вже тут починається його «легенда» — тут він дістав пазву Палія (первісне його прізвище було, здається Філіпович, не Гурко, як виказала Н. Полонська - Василенко в «Віснику» 1959. VII, ст. 9) за те, що «чорта спалив». З воєнним загном Палій вступив на службу короля Яна Собеського воював проти турків і, може бути, що брав участь у війні проти них під Віднем в 1683 р. Цього ж року він з'являється на Правобережжі, але повертається знову на Запоріжжя, де в 1684 р. згадується вже як полковник, що користувався великою пошаною і популярністю: Його просили бути кошовим, але він відмовився.

Р 1685 Палій дістав територію Білоцерківського полку і оселився в Хвастові. Білоцерківщина, як і все Правобережжя, була безлюдна пустеля. Але Палій заселив її. До нього люди йшли з великою охотою, бо він був дуже популярний і ані турки, ані татари не наважувалися напасти на володіння Палія. На території, підвладній Палієві, і що виходила далеко за межі Білоцерківського полку (в 1688) вона вже охоплювала і території полків Корсунського, Кішівського, Черкаського, Чигиринського й Уманського) і звалася ПАЛІВЩИНОЮ, селяни звільнялися від повинности панам. Палій прагнув заюднити всеПравобережжя, звільнити його з-під Польщі і з'єднати з Лівобережною Україною. Р. 1689 Палій напав на Немирів, де перебував наказний гетьман Гришко, але Палія захопили і ув'язнили в Підкамені. Тут він пробув до весни 1690. Після звільнення Палій віддався всією душею здійсненню головної мети його діяльності — об'єднанню України. Ще в 1688 р. Палій звертався до Ів Мазепи з пропозицією об'єднати Правобережну Україну з Лівобережною. Але Москва тому спротивлялася. І Мазена тоді ще не наважувався йти проти Москви. Бачучи безвихідність переговорів з Мазеною, Палій шукає й знаходить зв'язки з українським міщанством, зміцнює зв'язки з православним духовенством, православною шляхтою (Данило Братковський), поширив свою владу й на київське Печісся і рішуче заявляв, що битиметься з поляками, як із ворогами, якщо вони робитимуть кривду українському населенню. Але й поляки не могли байдуже тому приглядатися: 1699 р сейм ухвалив ліквідувати козацтво. Але коли до правобережних полків приїхали послы від польського гетьмана Яблонського з наказом розпустити полки, вони відмовилися, а Палій заявив: «Я оселився в вільній Україні, і Речі Посполитій нема діла до цього краю: тільки я, як справжній козак і вождь козацького народу, маю право тут порядкувати». Збройні польські сили зазнали поразки коло

Хвастова. Повстання охопило все Правобережжя: Поділля й Київщина об'єдналися для спільної боротьби проти польського панування. На чолі повстання спочатку став полковник САМУСЬ, але коли Палій взяв Білоцерківський замок, став він справжнім вождем повстання, що своїми розмірами і запалом нагадувало Хмельниччину. Тільки Волинь не брала в тому участі.

Знову Палій звернувся до Мазепи з пропозицією єднання. Але польський король Август II був спільником Москви і домагався від неї допомоги проти повстанців. З наказу Петра I, Мазепа з українським військом перейшов кордон киявського воєводства. Палій та його козаки думали, що Мазепа йде їм на поміч, але Мазепа в кінці липня 1704 р. заарештував Палія і вислав до Москви а звідти його вислано в Сибір, до Томська.

Полтавська катастрофа була в значній мірі наслідком того, що Мазепа не використав тоді сприятливої політичної ситуації. Петро I перебував тоді в Інгрії, облягаючи Нарву. У Польщі господарив шведський король Карло XII, що намагався здетронізувати Августа II, і шведська партія вибрала на короля Станіслава Лещинського, в наслідку чого між прихильниками останнього й прихильниками Августа II розпочиналася хатня війна. Отже була добра нагода з'єднатися з Палієм і виступити разом і проти Петра I і Августа II та вже тоді заініціювати українсько-шведський союз. Це добре відчув своєю історичною інтуїцією Т. Шевченко, що писав в поемі «Іржавець»:

... Того плаче (Гордієнко, Кошовий з Січі, 6. 0.), що поради

Не подала мати.

Як пшениченьку пожати,

Полтаву дістати?

Ой, пожали б, як би були

Одностайне стали.

Та з Хвастівським полковником

Гетьмана єдали;

Не стреміли б списи в стрісі

У Петра у свата,

Не втікали б із Хортиці

Славні небожата . . .

Не плакала б Мати Божа

В Криму за Україну. . .

Народні думи приписують Палієві перемогу над Мазепою під Полтавою (Петро I виписав Палія із Сибіру і примусив його бути присутнім при полтавському бої, щоб його популярною постаттю звабити козаків на московський бік), «Історія Русов» подала була, що Палій під Полтавою згинув, але Палій на рік пережив полтавську катастрофу. Т. Шевченко, не згідно з історією, післав Палія в поемі «Чернець» закінчувати своє життя в Межигірському монастирі. Т. Шевченко цинив і Палія і Мазепу, як заслужених для українського народу історичних діячів - патріотів і тим протиставився і народ-

нім думам що величали Палія, як заступника простозюддя, а негативно представляли Мазепу, і історичній літературі, де звичайно автори вихваляють лише одного з них. Величезна інтуїція Шевченка і в цьому випадку його не зрадила: вони обидва були великі українські патріоти, але трагедією нашої історії було те, що ці два патріоти не знайшли спільної мови (як це, на жаль, бувало не раз в нашій історії) — в вирішальний момент 1704 р.

ПАЛІМПЕСТ — старий рукопис, в якому первісний текст вимитий, або вишкробаний і написано новий. Тому, що первісний текст звичайно залишає слід, завдяки різним процесам, його можна іноді відчитати. Мик Вороний написав про «Палімпест» такий вірш:

Коли в монастирях був папірису брак.

Ченці з рукопису старе письмо змивали,

Щоб написати знов тропар або кондак,

! «палімпестом» той рукопис називали.

Та диво! час минав — і з творів Іоанна

Виразно виступав знов твір Арістофана.

Коханая! Душа моя — той палімпест.

Три роки вже тому твій образ чарівливий

І усміх лагідний, і голос твій, і жест

В душі я записав. — зворушений,

щасливий

І хоч виводив час на ній своє писання, —

Твій образ знов повстав, і з ним моє

кохання!

До цієї гарної поезії треба тільки завважити, що «змивали» пергамен (див.), а не папірус.

ПАЛІНОДІЯ — нова пісня, що заперечує зміст попередньої. Так назвав свій твір написаний в обороні православія З. Копистенський («Палінодія або книга оборони св. Східньої Церкви» 1621).

ПАЛІСАДА — частокіл, охоронна огорожа з дерев'яних колів, укопаних у землю і загострених вгорі. Звідти **ПАЛІСАДНИК** — невеличкий садок перед хатою, огорожений частокілом,

ПАЛІТРА — тонка полірована, здебільшого яйцеватої форми дощечка, на якій малярі розтирають і змішують фарби.

ПАЛІЯТИВ — півзасіб, що, хоча зменшує страждання хворого, але невилікує. Звідти всякий нерішучий засіб, що не розв'язує справи, а тільки в деякій мірі злагіднює.

ПАЛЛІЙ, ПАЛІУМ — у римлян верхній вовняний одяг. У католицькій Церкві відзнака митрополичої гідности: це біла довга і вузька вовняна бинда, украшена шістьма хрестами.

Її носять також папи, кардинали, патріярхи і винятково, деякі архієпископи з папського благословення. Див. ОМОФОР.

ПАЛЛАДА — див. АТЕНА.

ПАЛЛАДІЙ — статуя богині Паллади, опікунки Трої, що ніби впала з неба. звідти взагалі всяка святощ, якій приписують чудотворну силу.

ПАЛОМНИК — людина, що відвідує святі місця з побожності. Див. ДАНИЛО ПАЛОМНИК.

ПАЛОМНИЦТВО — подорожування до святих місць, основане на вірі, що молитва має більшу силу на святому місці. Від давніх часів паломництва скеровувалися головню до Гробу Христового в Єрусалимі, до різних святощів у Римі, тощо в Україні паломництва до Св. Землі (Палестини) почалися вже XI ст. Відомі паломництва і до мощів св. Миколи в Барі італійському.

ПАЛУБА — віз із дахом; також дах вулика; критий столик на базарі для продажу краму.

ПАЛЯ — загострений вгорі кіл. Посадження на палю, одна з жахливіших кар, практикувалося з давніх часів. Ще Лев Діакон оповідав, що під час походу в. кн. Святослава на болгар, практикувалося посадження полонених на палю, і що Святослав, взявши Пилипополь, ніби посадив на палю 20.000 люду. Прокопій теж оповідав, що слов'яни вкривши всю Ілірію та Тракію трупом, стрічних не вбивали мечем чи списом, а саджали бідолашних на палю. Практикувалося посадження на палю пізніше і в татар, і в поляків, і в запорожців.

Пізніше паля була досить висока, до 4 метрів заввишки. На горі приладовувався залізний гострий шпиль, метрів у півтора. Злочинця садили на той залізний шпиль, і він, вагою власного тіла, все більше вгрузав у неї, аж поки шпиль не виходив у нього з потилиці на піваршина вище голови. У такому стані злочинець і залишався — «поки не висихав і не викорінювався, як в'ялена риба, — оповідав запорожець Корж. — так, що коли вітер повіє, то він крутиться навколо, як той млин, і тарахкотять його ти «четвертованням або на палъ биттям».

Посадження на палю згадується і в Литовському Статуті. У Статуті 1588 р. за вбивство або зранення «зрадливим потаємним обичаем» шляхтича шляхтичем було постановлено карати «четвертованням або на палъ биттям».

У московському праві посадження на палю практикувалося в ХУІ—ХУІІІ ст. головню для

зрадників і бунтівників (К. Ст. 1893. П, 225—27). Саджання на палю практикувалося в широких розмірах в Україні під час козацьких повстань, коли польські пани, а особливо славетний Єремія Вишневецький, сотками саджали на палю схоплених козаків і повсталих селян.

ПАЛЯНИЦЯ — хліб із пшеничної муки, або з пшеничної муки, змішаної з іншою.

ПАЛЯФІТИ — доісторичні селища на палях серед води, головню в еолітичній та бронзовій добі. Геродот згадував про паляфіти над Чорним морем. У Галичині знайдено сліди їх біля Ярослава.

ПАЛЬЦІ — кінцеві частини рук і стіп, у людини по 5 на кожній кінцівці. «Пальці, — писав проф. Потебня. — уявляються, як діти однієї матері — якого не вріж, однаково боляче» (РФВ. 1882. III ст. 63). Коли дівчина, виходячи заміж, не хоче мати дітей, вона, сідаючи після вінчання на посад в хаті, присідала пальці правої руки: скільки пальців присяде, стільки років не матиме дітей. Але коли б присіла всі п'ять пальців, то вже до смерти не мала б дітей. Такий вчинок вважався за великий гріх — такої безплідниці не приймають на небо (Ів Франко в Етн. Зб. НТШ, V, ст. 179 Зузеля I, 100. МУЕ НТШ. ХУІІІ, 87—88. Грінченко «Із уст народа», ст. 61, 80).

Присідавня пальців для безплідности відоме в трохи відмінній формі, в Сербії та Боснії: в Сербії пальці занурюють у воду, в Боснії засували їх під попругу коня, коли мали їхати до молодого. На Сибірі, мабуть, через вплив українських засланців, відомий спосіб із рослиною АДАМОВИЙ ПАЛЕЦЬ, який розтирають на порошок і їдять із хлібом. Якщо жінка з'їсть один корінець, не матиме дітей один рік, два — два роки і т. д., але якщо з'їсть п'ять, не матиме дітей ніколи. (В Гнатюк в ЗНТШ, т. 133, ст. 180—81).

Для людини, що не має родини, вживається приповідка: «Сам, як палець». Про злодійкувату людину натомість кажуть, що вона «довгі пальці має». Вказівний палець правої руки вживають, похитучи ним, як погрозу. Іноді ж погрожують, закусуючи пальці» (Франко, II, 487). І в Італії вказівний палець, загнутий гачком і вложений між зуби, означає погрозу пімсти.

Вказівний палець, приложенний до вуст, з давніх давен, мало не в усьому світі відомий, як символ мовчанки. Єгипетський бог Гарпократ, що був перше богом сонця, на означення потреби мовчати, часто фігурував із пальцем на вустах. І так він зробився з бога сонця богом мовчанья. Його статуї знаходилися при вході

більшості єгипетських та римських святинь і інших місць, де поручалося мовчати.

Указувати на когось пальцем вважається непристойним. Ця заборона поширюється й на сонце та на місяць: «Пальцем не показуй на сонце, бо йому око виколеш.» (Етн. Зб. Київ, 1928. УІ. ст. 133). Також і в «Марусі Богуславці» П. Куліша читаємо: «Бо й за те (сама це знаеш) всеблагий накаже як хто пучкою на місяць чи на зорю вкаже. . .»

Ця заборона виникла, мабуть під впливом дуже поширеного, наприклад, в Італії звичаю наставляти два пальці — вказівний і мізичний що роблять ніби роги, проти нечистої сили, проти ЗУРОЧЕННЯ (див.). Наставляння цих пальців проти когось чи чогось було б рівнозначне визнанню цієї особи, чи речі, приналежності до царства Нечистої Сили. Можливо, що італійці занесли до нас цей звичай і вірування через свої чорноморські колонії, причому в нас набрали значення непристойності й образи і вказування одним тільки вказівним пальцем. Але міг цей забобон виникнути і самостійно. Вважається непристойним і потягання пальців: «Є такі рухи, що ослаблюють ланцюг на Саганалі, прикованому в пеклі. Не можна натягати пальців, щоб тріскали — «то гріх великий», бо тоді попускається ланцюг на нім.» (МУЕ НТШ ХІ. 70 М Груп. «Іст. у. літ.» ІУ. ст. 433).

ПАЛЬЧАТКИ — рукавичі на п'ять пальців.

НАМОРОКА — туман, а звідти й затіння голови, втрата приємності. **ЗАБИВАТИ НАМОРОКИ** — забивати туман в голову, себто відбивати здатність ясно думати: «Так мені забита намороки оця тівкотня, що не тямлю, куди йти» (Сл. Грінченка).

ПАМПУХ, ПАМПУШКА — гречаний пухкеник на олії.

ПАМФІЛЬ — рід три в карти. Згадується в «Енеїді» Котляревського.

ПАМФЛЕТ — полемічний твір злобної тенденції, що надто однобічно навітлює справу, з метою когось причизити чи висміяти. Вживається також у значенні просто брошури. Див. **ПАСКВІЛЬ**.

ПАМ'ЯТКОВИЙ ПРОЧУХАН — див. **МЕЖА**.

ПАМ'ЯТЬ — здатність людини зберігати в свідомості та в підсвідомості все своє минуле — те, що було бачене, почуте, відчуте, пережите і подумане, і пригадувати з нього те, що життєво потрібне. Ми пригадуємо далеко не все, що трапилось нам у нашому житті, але порівнюючи, тільки мінімальну з того частину. Прига-

дуючи ми постійно — свідомо, і дуже часто не-свідомо, — вибравмо з величезної маси набутих вражень тільки те, що нам служить у даний момент. Тому, сучасна наука прийшла до висновку, що фактично не можна говорити про пам'ять взагалі, але скорше треба говорити про різні пам'яті, що ними відрізняються особи, залежно від роду своєї діяльності і свого зацікавлення. Так існує, без сумніву **ПАМ'ЯТЬ ЗОРОВА**, що дозволяє напр., славним малярам Горасові Верне і Густавові Доре писати з пам'яті портрети осіб, яких вони бачили десь один раз; і **ПАМ'ЯТЬ СЛУХОВА**, що дозволяє, напр., Метареллі відтворити нота за нотого всю «Мізерере» Алегрі, що він прослухав лише двічі в виконанні Сікестінської капелі, яка нікому тогочасному твору не давала. Існують і різні інші роди пам'яті що дозволяють, напр., якомусь математикові пригадувати довгі ланцюги всяких формул, або акторові виучувати за короткий час довгі ролі. Що ж до незвичайних виявів **МЕХАНІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ**, що зустрічається у деяких малорозвинених і просто таки дефективних гнів, то вони лише стверджують **ФАКТ** можливості ненормального розвитку тої чи іншої людської здатності, що, проте, не комбінуючись із іншими здатностями, не сприяє розвиткові видатної особистості. Бо пам'ять — не тільки архів пережитих вражень і думок, але й здатність їх відповідно комбінувати. Без пам'яті не отой механічної, а живої, динамічної, що постійно збагачується й поповнюється новими елементами, не може розвиватися жадна культура, жадна індивідуальна інтелігентність. Ортега-і-Гассет писав: «Бідолашні звірі щоранку розпочинають життя з-початку — вони не пригадують собі того, що вони пережили напередодні. Їхній розум мусить працювати на мінімумі досвіду. І тому теперішній тигр тотожний з тим, що існував 6.000 років тому, бо кожний тигр мусить розпочинати бути тигром так, якби перед ним не було ніяких тигрів. Але людина, завдяки здатності пригадувати, накопичує минуле, своє й своїх предків, і з нього користує. Людина ніколи не буває першою людиною. — вона все мусить починати вже на деякому рівні накопиченого минулого. Ось її скарб, її привілеція, її відзнака. І найменше багатство цього скарбу це те, що нам здається вартим і гідним збереження. Насправді ж, найважливіша — це пам'ять наших помилок: це вона дозволяє нам не робити все ті ж самі помилки. Справжній скарб людини — це скарб її помилок. І тому Ніцше визначив видатну людину, як істоту «з найдовшою пам'яттю». Пирвати зв'язок із минулим хотіти починати спочатку, це значить сходити на нижчий щабель і робити плагіят з орангутанга. . .» («Бунт мас» Париж, 1937. ст. XXXIV).

Пам'ять нашої — це її історія. Як окрема людина, що не мала б пам'яті, не може духово

розвиватися так і нашія. чи народ. не знаючи своєї історії не може рости й розвиватися. Тим то вороги українського народу пильно викривляють його історію, нищать пам'ятники його великих минулих культурних досягів (церкви, монастирі, різні інші будинки) і вживають усіх можливих заходів, щоб українська молодь не могла запізнатися з героїчним минулим її предків. До цього скерована політика московських окупантів України. Див. ПАЛАТА.

ПАН — мітологічний син **ГЕРМЕСА** і німфи **ПЕНЕЛОПИ**, один із первісних богів Аркадії, де він був богом лісів і пасовиськ. Коли він народився з козячими ногами й рогами, з довгою бородою і весь покритий волоссям, мати зжахнулася, але батько взяв його, загорнув у заячу шкуру й поніс на Олімп — показувати богам. Богам, особливо ж Діонісові, він сподобався, і власне тому, що він сподобався всім богам, названо його **ПАН**, що по грецьки значить **УСЕ**. Виховавшись в аркадських горах, що підносять до самого неба покриті снігом маківки, поміж глибокими долинами, порізаними великими струмочками, поміж густими кущами, зеленими луками. Пан проводив свій час у полюванні, бігаючи з лісу до лісу, з гори на гору, весело й жваво танцюючи як уміють танцювати прості селянські люди. Увечорі він вертався до будьякої печери, брав свою семицівкову дудку, що її винахід йому й завдячується, і награв на ній веселі арії, а Орїяди, німфи гір, під ті згуки танцювали при місячному світлі, і Луна розносила по горах й долинах ту гру, на диво людям, на радість богам.

Одні ж, коли сонце здіймалося до найвищої точки небесної бані й кидале свої палкі стріли в найдалші, найпотаємніші куточки лісів та гір, розганяючи прохолоду й пітьму, Пан засипав, а з ним і вся природа: дерева забували шелестіти зеленим листям іташки не мали охоти співати. Не дай же Бог якомусь пастухові стурбувати природу й Пана в той час своїм співом чи грою, розгніваний Пан нагнав би на нього такого страху — **ПАНІЧНОГО** —, що він пам'ятав би потім про нього на все життя.

Хто не відчуває, проходячи самотнім лісом, темними проваллями, якоїсь моторошности, якогось незрозумілого страху якогось незрозумілого почуття, що ніби за ним хтось слідкує? Хто не відчував цієї присутности Пана? Бо власне від нього і йде той незрозумілий страх, якому й причини ніби ніякої немає, але якого й сили нема перебороти. І тому той страх зветься **ПАНІЧНИЙ**. Ще під час війни богів із Титанами ця здібність Пана наганяти незрозумілого страху чимало прислужилася богам і в Греції, в славнозвісній Маратонській битві. Пан порятував атенців нагнавши на персів отой панічний страх. За те атенці й присвятили йому одну печеру біля свого міста і щороку приходи-

ли до неї врочистим походом приносили жертви і влаштовували перегони за смолоскипами.

Приятель німф і великий прихильник танців. Пан увійшов у почот Бакха і спеціально в його індійському поході багато допоміг йому наганяти страх на ворогів. Пізніше, як і в випадку з Сленом, народня фантазія витворила цілу класу лісових геніїв — панів, що лякають людей незрозумілими вигуками та марами.

Античні філософи, зокреме **ОРФІКІ** (див.) виходячи зі значення слова «пан» — усе, створили особливу концепцію бога, який ствертів і наповнив собою все в світі, це т. зв. **ПАНТЕІЗМ**. Відповідно до цього, семицівкова дудка, головний атрибут Пана, символізує в них сім нот усевітньої гармонії, і злиття в постаті Пана людських і звірячих рис — різноманітний характер життя всесвіту і природи.

За імператора Тіберія коли прокуратор Ющій Пилат післав на смерть Ісуса з Назарету, і кров Голготи за виразом Гейне, бризнувши на поганські святині, розпочала тріумфальний похід християнства однім корабель, на якому знаходився земляк відомого письменника Плуларха Епітерс, плив із Італії в Грецію. Коли він проходив недалеко від острова Пакосса, невідомий голос покликав гречі: «Тамуз Тамуз, Тамуз!» Тамузом звали корабельного стерничого. Коли той нарешті запитав голосно: «Хто його кличе?» Невідомий відповів: «Коли будеш біля Паладоса сповісти що Великий Пан помер». Коли ж Тамуз, виконуючи наказ, проголосив якнайголосніше: «Великий Пан помер!» зараз знявся із моря і з землі глибокий сильний стогін, ніби то був стогін не одної особи, а багатьох. На кораблі було чимало людей, і звістка про цю подію швидко поширилась і дійшла до імператора Тіберій віднісся до неї дуже поважно і призначив комісію вчених, щоб вона те ліцита цю справу і повідомила його про висліді досліджень. Вчені прийшли до висновку, що відомість відносилася до смерті... Великого Пана, сина Гермеса й Пенелопи!

ПАН — титул чести в зверненні до іншої особи. Колись панамі звилася високопоставлені в суспільстві люди, — це був титул, що визначав вищий стан — шляхту, лицарство, дворянство — і його треба було обов'язково вживати в зверненні до таких осіб. З часом, для чести цей титул у зверненні почали вживати й застосовувати й до осіб що до того вищого стану не належали, і так цей титул перешло демократизувачес. Подібний процес переходили подібні звернення в усіх народів, як «тон» у еспанців «сеньор» в італійців, «герр» у німців і т. д. Європейське міщанство, т. зв. гретій стан часів французької революції, при страшно домагалася присвоєння йому звертання

на «пан» І Федотов пояснював це домагання як боротьбу за право на людську гідність, що в'язалося з тим титулом. Проф. Ів. Огієнко писав у «Рідній Мові» (937, I, ст. 81):

«Походження слова остаточно не вияснено. Панує думка, що слово «пан» постало через скорочення слова «жупан», як у російським (московським, Є. О.) із «государ» постало «судар»: жупан — жпан — пан. Слово східного походження, чи не аварсько-болгарського, — «жупаном» звався ханський урядник, пізніше взагалі владика якоїсь більшої чи меншої країни (жуни). При розкопках в Абобі знайдено колони болгарського князя - хана Омертага (813—832), а на них він зветься «жупаном». Пізніше слово «жупан» поширилося серед слов'ян, де й зазнало скорочення на «пан». Слово «пан» відоме на наших пам'ятках із XIV в., відоме дуже часто й у різних формах (пан, пани, панський), а це говорить про те, що слово це мусіло появилося в нас іще задовго до XIV ст. Слово «пан» напочатку стосувалося тільки до великих владик, а пізніш воно ступнево опускалося все нижче, аж поки не стало словом загальним. Ця доля слова «пан» зовсім однакова з долею грецького Κίριος, ц.-сл. Господь та старого «господин» — це були спочатку означення головно Бога, пізніш владик, далі всіх тих, що мали рабів, а врешті ми так стали звати з чемности один одного. . Дехто з учених, напр., Г. Ільїнський та інші, обстоюють споконвічно-слов'янський характер слова «жупан», що це слово індоєвропейське, а з нього постало «пан». Одного пня з «пан» постало й чеське панос польське паноша — наж, або й слуга - шляхтич великого пана, потім стало визначати бундючність, пиху; звідси піпли наші — панопитися, розпанопитися. . .

Московські окупанти України а в тому й їхні прислужники, а навіть і деякі українські патріоти соціалістичного забарвлення виступають проти звернення «пан». Заляканий советською владою П. Тичина писав: «Всіх панів д'одної ями, буржуїв за буржуями — будем, будем бити!»

Але. — запитував Рефлектор в «Укр. Вістях» (1957, 16. VI). — «що ж таке, властиво, пан?» «Чому міщанство доби революцій конче прагнуло, щоб до нього звертались як до лицарів?»

І відповідав сам на ці запити:

«Во виявилось в ході людської історії, що бути паном це далеко не тільки бути паном над землями й над життями підданих. Справжній пан це завжди розумів, а людські маси почали розуміти з дедалішим зростанням цивілізації: пан є паном насамперед над самим собою.

«Пан означає: гідна високого людського призначення особистість. Пан означає панування над пристрастями, над думкою, над висловом, над зовнішньою поведінкою.

«Пан означає подолання в собі нищого і дисциплінування себе в напрямі шляхетного.

«Коли ми кажемо на іншу людину «пан», ми тим самим свідчимо нашу пошану до потенційних спромог в іншій людині втілювати в собі ті властивості, що їх ми для себе самих вважаємо за ідеальні.

«Панство це кругова порука людей, які панують один одного. Бути паном поміж панами означає носити на собі величезну відповідальність. . .»

«. . . Д'одної ями?»

«Так. Тих, хто не є панами, хто є дрібними й мисими тиранами.

«А пан це той, хто сьогодні на становищі раба в тиранів. Ми хочемо, щоб раб перестав бути рабом, щоб став паном. Ми хочемо, щоб паном став весь наш народ. . .»

Т. Шевченко вживав слово «пан» у застосованні до українських козаків, борців за національну волю, нагадуючи, своїм сучасникам, що українці колись «вміли панувати», себто провадити власну суверенну політику. Уже в 1838 р. він пише в «Тарасовій ночі», називаючи повстанського отамана «паном»:

Обізвався пан Трясило:

— А годі журиться,

А ходім лиш, пани - брати.

З поляками биться. . .»

Поляків не називає він «панамі», а тільки «поляками». І так само в «Гайдамаках» писав.

. . . А тим часом пишними рядами

Виступають отамани, сотники з панамі. .

В 1848 р., описуючи з захопленням вибори гетьмана, він укладає в уста гетьмана звернення до козаків, зрештою, завжди вживане навіть і в демократичній Січі: «Панове - молодці. . .»

ПАНАГІЯ — медальйон (ковчежеш) зі св. мощами на якому намальована Пречиста Діва Марія, його архиерей носить на грудях, побіч хреста.

Одягаючи панагію на шию єпископ говорить: «Чисте серце вдихни мені, Боже, й правого духа в мені віднови» (Псалом 50, 12).

ПАНАМА — найвужче місце (46 км) на Американському суходолі між Тихим і Атлантийським океаном. Тут прорито в рр. 1904—1914 і зв. ПАНАМСЬКИЙ КАНАЛ за проєктом інж. гр. Фердинанда де Лессепса. З прориттям цього каналу зв'язується один із найголовніших грошевих скандалів свого часу — банкрутство французької компанії, що мала будувати той канал. В судовому процесі, що відбувся в 1889 р. виявилися великі надужиття, були підкуплені 300 депутатів, преса, навіть міністри. З того часу всякий голосний грошевий скандал одержав назву ПАНАМИ. З другого боку, під час пізнішого будівництва каналу, що його перейняли

на себе США. тисячі закордонних робітників, головню американців, купували тут собі великі м'які капелюхи з круглим дном, що їх вироблювано в Еквадорі з волокон спеціальної американської пальми. Звідси ці капелюхи поширилися в США. а звідти і в інші країни світу під назвою ПАНАМА.

ПАНАМЕРИКАНІЗМ — рух за об'єднанням всієї Америки в одній спільній обороні проти не-американських впливів. Його початок треба вбачати в т. зв. доктрині МОНРО (див.), проголошеній 2. XII. 1823. Проте, президент США Теодор Рузвельт зробив із тої доктрини висновок, що США повинні втручатися в справи інших американських держав. якщо в них погане господарювання загрожуватиме інтервенцією в них європейських держав. Така інтерпретація доктрини Монро знаходила свій вислів у політиці США Америки супроти Венесуелі, Сан Домінго, Гаїті і Куби, що фактично знайшлися під опікою США, і породили обвинувачення США в імперіялізмі. Другий Рузвельт, Френклін, попровадив іншу політику — «доброгосусідства» між усіма американськими державами. Він вивів війська США з Гаїті, а на Кубі відмовився від права втручання.

Намагання — разом із унезалежненням від Європи, не загрожувати власній незалежності взаємними суперництвами — було живе на амер. континенті від початку. Вже в 1826 році висловився всеамериканський конгрес у Панамі за роз'ємним полагодженням противенств. З того часу подібних спроб була ціла низка — в 1889 для цієї мети основано «Бюро Американських Республік», в 1910 «Панамериканський Союз».

Світова війна перервала ці панамериканські конференції, але після неї вони відновилися в Вашингтоні (1920), Сантіяго (1923), Гаванні (1928) і Монтевідео (1933). Остаточних успіхів не вдалося досі досягнути, але цілий ряд конференцій між різними амер. державами про пакти ненападу й роз'ємне поступовання (1923 т. зв. конвенція Гондри, в 1933 в Ріо-де-Жанейро і Монтевідео) свідчив про постійні прямування до панамериканського ідеалу. Так само мається річ з торговельними конференціями й упорядкуванням низки культурних, комунікаційних і правних питань.

ПАНАМЕРИКАНСЬКА УКРАЇНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ — див. ПАУК.

ПАНАС — дитяча гра, що зветься також ЦЮЦЮ-БАБКА, ПІЖМУРКИ (див.): «Собі очі зав'язала і у панаса грати стала. . .» «І у панаса стала грати. Енея б тільки уловить. . .» (Котляревський «Енеїда»).

ПАНАСЕНКО СТЕПАН (1878—1932) —

журналіст, письменник, що писав під прізвисьмом СТЕПАНА ВАСИЛЬЧЕНКА. З 1911 р. став відомий новелями («Ескізи»). в 1915 р. друга збірка «Оповідання». Теми — життя села та школи (він був учителем), що знаходиться під тиском русифікації. Написав також кілька п'єс, з котрих досі найбільшим успіхом користується «На перші гулі». В рр. 1928—30 вийшла в Києві повна збірка його творів в чотирьох томах.

ПАНАХИДА — богослуження за померлого (чи померлих). На панахиду приносили до церкви булки, паляниці, мед, сахар, і цей принос теж звали ПАНАХИДОЮ. У Ганни Барвінок: «За упокой своєї бабусі панахиду одніс». І у Номиса: «Панахиду поставила» (8377).

ПАНВА — сковорода, зокрема на соловарнях, де «панвами звали більші пателі, зроблені з 50 залізних блях» (М., Груш. «Іст. УР.» VI, ст. 213).

ПАНЕВА — рід слідниці що її носили старші жінки на Лівобережній Україні.

ПАНДОРА — мітологічна перша жінка, яку створив Гефайстос. Її взяв за жінку Епіметей, брат Прометей. А на цього гнівався Зевес за те, що дав людям огонь. Щоб зрівноважити те добро, що його люди могли одержати, завдяки вогневі, Зевес наказав Гефайстові виліпити з глини гарну жінку, і різні боги, один за одним, обдарували її, хто чим міг: Афродита дала їй чари краси, Атена — зручність і вмільність у мистецтві, Гермес — легкість у слові і швидкість у розумінні, Гори й Харити прикрасили її квітами та гарними вбраннями, і тому назвали її ПАНДОРА — всім обдарована. Зевес наказав відпровадити її до Епіметей і дав їй при цьому в посаг скриньку, де були замкнені всякі лиха. Хоча Прометей і попередив Епіметей не приймати від Зевеса ніяких дарунків., Епіметей, зачарований красою Пандори, прийняв її за жінку. І одного дня, Пандора з цікавості відчинила скриньку, щоб побачити, що там знаходиться. Тоді з неї вилетіли всякі лиха, що потім упали на людство. Пандора, злякавшись, кинулася зачиняти скриньку, але з неї вже все повилітало — в тому і хвороби, і смерть, — і залишилась на дні тільки одна облудна надія.

Про Пандору згадує Леся Українка в своїй «Касандрі»:

Був Прометей і був Епіметей.
Одного батька й матері синове.
Життя й вогонь дав людям Прометей
І знав, що муки ждуть його за те. . .

Епіметей не знав нічого. Завжди
У нього думка доганяла вчинок.
Він взяв собі за жінку ту Пандору,
Що смерть і горе людям дарувала. . .»

І Блен в епопеї «Поія Імперій»:
... І скрізь страхіття понад нами.
Немов з Пандориних скриньок.

ПАНЕГІРИК — похвальна промова, або твір, в якому надто когось вихваляється. Митрополит Іларіон писав, що панегірична література в Україні сильно розвинулася головню в другій половині ХУІ ст. і в першій половині ХУІІ ст. «У нас в Україні, як то було і в Європі, панегірична література зродилась головню від того, що кожен друккар шукав собі багатого мецената. . . На початках друкарства друккар звичайно був бідний і не мав за що видати книжку. — він шукав собі мецената, який видавав йому книжку, а саме видання часом дарував друкареві. . . У передмові до книжки вихвалявся її меценат. — давалась історія його роду, заслуги цього роду, вихвалявся й сам меценат. Спочатку ці передмовні книжкові панегірики були зовсім спокійні, а сам панегірик не виходив поза межі нормального, але з часом вихваляння мецената ставало все гарячішим, і не рідко переходило межі пристойности». («Віра і культура» 1959 ч. 12/72 ст. 5).

«З переходом українського панства на католицизм, що було рівнозначно в ті часи і з ополченням українцям все трудніше було знаходити меценатів на видання православних книжок». Це була причина яка подалу показала українським письменникам дорогу в Москву. — письменник писав панегіричну передмову до царя, вихваляв його до небес, присвячував книгу цареві чи царши чи наслідникові, і з гострою книгою пробивався в Москву, а там його чекали великі дари на видання: давали гроші, соболі, папір і це стало в Україні звичкою. Майже нема вишуканих українських старих письменників які б не присвячували своїх книжок чи царям московським, чи своїм українським достойникам. Звичайно на книжці в передмові чинився й герб мецената і належно вивислювався й вихвалювався. Дуже часто герб вихвалювався віршами. Панегіричні вірші в Україні були дуже поширені.

«ХУІІ ст. почався і другий рід панегіричної літератури — писалася маленька книжечка про ту чи іншу особу і видавалася окремо. Славлена особа віддячувалася за панегірик. Напр. гетьман Мазепа давав своїм панегіристам посади або села. А московські царі давали грошіми себолячч або й селами. . .» (там же, ст. 6).

Олександр Лєвицький писав у Кієвск. Стар.: «Чи треба говорити, які шкідливі наслідки для розвитку письменства мала ця панегірична пошесть? Вона приєднулася в великій мірі до виворої його безплідности. Тим часом, як кінець ХУІ і початок ХУІІ ст. неважаючи на дуже несприятливі обставини ознаменовані поя-

вою низки талановитих творів. друга полов. ХУІІ ст., а потім і увесь ХУІІІ в. виявляють неймовірну убогість і мізерність надхненого слова, поетичного чуття, наукового думання. В країні, де було стільки шкіл і стільки вчених людей, які вчилися по забордонних академіях і університетах, протягом віків дивляться на письменство, як на порожню забаву, цікаву потіху, яка годиться лише на те, щоб задовольнити чийсь пиху, чи в найкращому випадку — служити прикрасою в офіційному житті. Якщо корифеї вчености і лавроносні поети не соромилися бачити ту панську і старшинську пиху, то якою услужністю і блюдолизством мусіли собі прокладати шлях менш талановиті письменники, що вміли складати вірші і робити орації, дедикації і конклюдії. . .» (К. Ст. 1896, III 397—98). Подібне явище ми бачимо й тепер під московсько-большевицькою окупацією, із такими самими жалюгідними, чи навіть трагічними наслідками. Див. ОДА.

ПАНИ - ШЛЯХТА — верства шляхти в польській та литовсько-руській дежаві, також значніші українські бояри по упадку української держави. У литовсько-руській державі пани разом із князями були провідною верствою в державі належали до великокняжої ради (ПАНИ-РАДА); судити їх міг лише вел. князь. на війну виступали під власною хоругвою, звідси також назва ХОРУГОВНІ ПАНИ. Див. ШЛЯХТА.

ПАНИ — звернення до жінки що відповідає зверненню до чоловіка — ПАН (див.).

ПАНИБРАТСТВО — надто фамільярне, безцеремонне поводження що при ньому немає ні керівника, ні підлеглого, бо в підлеглого втрачається визнавання авторитету старших. Уже Г. Сковорода попереджав: «Підлість (нижчі духом люди) чим у ближче знайомство входить, тим більше до великих цілі і великих персон свою учтивість утрачає. . .»

ПАНИВЦІ — село б Кам'яниці Подільського. Тут Ян Потоцький, воевода брацлавський і генерал подільський, заснував коло 1595 р. лютеранську академію і для її потреб першу на Поділлі польсько-латинську друкарню, що працювала в рр 1608—1611

ПАНИКА — несподіваний страх, що охоплює більшу громаду людей, юрбу або військо. Див. ПАН.

ПАНИКАДИЛО — великий зисячий свічник у церкві. В новітніх часах свічки на ньому застачені жарівками в формі свічок.

ПАНИМАТКА — старша жінка, або жінка

священника. Із чемності жінки, а також і чоловіки. Звертаються так до господині, хоча б і молоді.

ПАНОТЕЦЬ — священник, а також господар, взагалі старша шанована особа.

ПАНСЛАВІЗМ — політичний і культурний рух, що в XVIII-XIX ст. пропагував ідею об'єднання всіх слов'янських народів. Хоча дехто, як Паляцький, вбачав таку можливість у межах Австрійської імперії, в межах якої знаходилися дев'ять слов'янських народів, загалом кажучи, панславизм все був тільки прикрою формою московського імперіялізму, впливові якого піддавалися і українські слов'янофіли, що були створили **КНРИЛО - МЕТОДІВСЬКЕ БРАТСТВО** (див. також **КОСТОМАРОВ**). Відомий московський слов'янофіл Хомяков, називаючи слов'ян «србачи», писав, що вони «схляють могутню голову перед старшим північним орлом» і мріяв, щоб московський цар (тоді Микола I) став «всеслов'янським царем». І Пушкін недвозначно писав, що всі слов'янські річки повинні злитися в однім «руським» морі. Тенденція імперіялістична безсумнівна. Тому Костомаров, хоча й сам хворів на панслов'янську хворобу, перестерігав, що московський панславистичний імперіялізм хоче «простягнути свою царственну правицю по слов'янські народи і приготувати їм жадану долю України і Польщі». Натомість «умираючи під кнотом московським і санктпетербурзьким багнетом», українська «народність» з хвилею, коли станула разом із іншими слов'янськими народами на шлях відродження, відразу прибрала ідею панславизму у «світлі форми федеративного союзу слов'ян» (Цитов. у Мицюка «Євразійство» 1930. ст. 8).

Згубні ілюзії Костомарова та інших «братчиків» не мали, проте, коріння в українському суспільстві. Воно надто відчувало «московський кнут і санктпетербурзький багнет» з одного боку і імперіялістичні зазіхання Польщі з другого. Тому, коли в 1908 р. в Празі відбувався перший панслов'янський з'їзд, українці, яких за націю визнавав тільки австрійський уряд, у частині в тому з'їзді не взяли. За це вони стягнули собі на себе гнів всього слов'янського світу, який надіявся, що під онікою Москви, зможе успішніше протиставитися загрози поглинення його німцями. Українців називали «германофілами» та «зрадниками слов'янства». Московський уряд та шовіністичне московське громадянство розуміється використовували ці обвинувачення проти українського національного руху, виставляючи його перед громадською думкою світу, як «німецьку інтригу».

У часі першої світової війни Росія послуговувалася панславизмом в пропаганді, щоб

ширити ненависть проти австрійців і німців. У другій світовій війні знову висунено ідею панславизму на сцену. Москва закликала всіх слов'ян до національної боротьби проти німців та погроз германізму. У серпні 1941 р. відбувся в Москві перший (не рахуючи празького) всеслов'янський з'їзд. Тоді випущено й поширено відозви до поляків, чехів, словаків, карпато-українців, болгарів, сербів, македонців, молдаван, словінців та інших, щоб вони єдналися довкола Москви в боротьбі проти німців. До цієї комуністично-московської акції приєдналися слов'яни не-комуністи, що теж убачали в Москві захист проти німецького імперіялізму. 1942 р. відбувся другий, в травні 1943 р. третій всеслов'янський з'їзд у Москві. Панславизм чи всеслов'янство старого типу перезвано з початку на неославизм чи новослов'янство, а далі дано йому назву народньо-демократичного всеслов'янства. До пробойовиків цієї ідеї належав словак Клементів, якого пізніше звільнювали як фашиста, і чеський президент Бенеш, який вів пропаганду для того союзу, мовляв, Москва хоче лише волі для всіх слов'ян. Пізніше він і сам загинув під ударами народньо-демократичного панславизму і загірив незалежність своєї багківщини. На конгресі в 1943 році проклямовано було нову польську армію, як протиставлення до польської армії, що билась за Ісліву на західних фронтах, а в 1944 році винищено було поляків у Варшаві німецькими руками, в часі польського повстання.

В Югославії народньо-демократичний панславизм святкував оргії аж до 1946 року, до четвертого всеслов'янського конгресу в Београді. В часі того конгресу панславист болгарин Дімітров поклав свою голову за ідею створення південно-слов'янського блоку, а Тіто, як керівник панславизму на Балкані, круто повернув у бік югослов'янського націоналізму і зірвав із Москвою та з її «народньо-демократичним всеслов'янством».

По другій світовій війні Москва зовсім занехала ідею народньо-демократичного всеслов'янства, бо впродовж двох років перобрала під повну контролю уряду всіх слов'янських держав під своєю окупацією. Всіми засобами підтримувано там комунізм політично. А щоб спанувати і культурні традиції цих народів, перероблено їхні історії на московський лад, щоб народи забули своє минуле і вважали Росію за єдиного добродія людства і спасителя не тільки з німецького, а й взагалі з капіталістичного ярма. Під назвою збагачення мов різних слов'янських народів, вводять московські слова до чеської мови і проводять русифікацію. Всі високі школи переорганізовано на московський лад і всіми дослідними інститутами над минулими поколіннями народів кермують з Москви. В Болгарії, переведено зміну болгарсь-

кої азбуки на московську і вимагають обов'язкового знання московської мови як мови найбагатшої у світі культури.

Мрія панславистів першої половини XIX століття стала дійсністю. З вимріяної культурної імперії слов'янства першої половини XIX століття стала велика політична слов'янська імперія в першій половині XX століття. Завдання народньо-демократичного панславізму полягає тепер у прославленні всіма засобами московського народу як символу народньо-демократичного панславізму. Панславізм став інтегральною частиною совєтської системи (М. С. в «Нов' Шляху» З. XII. 1954). Див. СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО.

ПАНТЕЇЗМ — вчення, що Бог — ніби душа всесвіту, яка заповнює кожну річ, в наслідок чого сам всесвіт змішується з Богом, і Бог від нього не відрізняється. Християнська доктрина визнає, що Бог знаходиться в світі по всіх усядах — «все наповняючи», але заперечує що Він зливається зі всесвітом, бо Він його перевищує. Він знаходиться не лише у всесвіті, але й поза ним, бо Він спричинює увесь рух всесвіту, всю його еволюцію. А те, що рухається, мусить мати Когось. Хто рухає. . . Шпенгауер писав: «Пантеїзм не витримує невідкладних вимог моралі, як також присутності зла й болю в світі. Якщо б світ був теофанією (в'явом Бога), вчинки людини і вчинки звірини були б однаково божеські: нічого не можна було б ганити і нічого хвалити в порівнянні з іншими вчинками, чи речами, і тому мораль не існувала б. А тому пантеїзм, що його піднесли вгору одночасно зі Спінозою, спричинився до глибокого занепаду моралі; теперішня етика — це тільки звичайний трактат про життя приватне і публічне, так ніби найвища ціль усього життя — це філістеїзм, себто методичне й міщанське існування, вживане на те, щоб мати якнайбільшу суму добробуту» («Світ, як воля і уява» (іт вид. 1926, IV, ст 336). Див. ФІЛІСТЕЇ.

ПАНТЕОН — святиня всіх богів, одна з кращих будівель старого Риму, збудована коло 120 р. по Р. Хр. за імператора Адріана. У IX ст. її переіменовано на християнську церкву. У Парижі нагомість Пантеоном назвали будову, присвячену пам'яті видатніших громадян Франції. Це була перше церква св. Женовефи, патронки Парижу, вибудована за Людовіка XV. Але за революції її було призначено на переховання останків славних французів. Першими тут були зложені тіла Вольтера (1791) і Руссо (1794). В 1885 р. тут поховано Віктора Гюґо. У цьому значенні місця спочивку останків славних громадян батьківщини вживається це слово тепер в усіх цивілізованих країнах світу. В Італії називають «пантеоном» церкву

св. Хреста в Фльоренції, в Англії — Вестмінстерське абатство в Лондоні. Україна матиме свій пантеон, коли буде вільна від московської окупації.

ПАНТИКАПЕЙ — давня назва Керчі, грецька колонія, заснована виходцями з Мілету в VI ст. до Р. Хр. Пантикапей швидко розрісся і став столицею Боспорського царства, що відіграла велику роль в історії Криму, охоплюючи з часом увесь Крим, Озівське узбережжя та Кубань аж до середньої її течії. Пантикапей був розташований на великій, відокремленій горі, що стоїть біля берега. На вершці її знаходиться фортеця, обнесена кам'яними мурами. Тут же був царський палац, храми, будинки громадського значення, майдан, тощо. По схилах гори кільцями докруги простяглися вулиці. Берег Боспорської протоки творить у цьому місці природний порт, у якому містилося одноразово яких 40 кораблів.

Московські вчені намагалися довести приналежність Пантикапея до Московщини, бо він ніби був сколонізований т. зв. сарматами з Волги, але проф. П. Курінний це рішуче заперечує: «Можна тепер напевне вже сказати, що москалів, до захоплення Криму Росією в Криму ніколи не було, туди вони нічого не принесли, а після приходу склали нікчемну меншість, як урядовці, яка спричинилася до руїни Пантикапея (розбудова військових батарей, розбирання старовинних будівель і грабування його підземних скарбів)».

Кому ж тоді належить створення тих культурних скарбів і самої історії Криму?

З надгробків по греках і римлянах, — представниках провідної верстви управи міста в різні часи, з тих написів, що на тих каменях зроблено, ми знаємо, що ті достойники масово гинули у вічних війнах з якимись «супостатами», «варварами», що насідали на них з якимось «місцевим населенням», «найманцями», «солдатами», «рабами».

Опрацювавши великий джерельний матеріал про місця поховань давніх пантикапейців і хронологічно їх поділивши на час: найдавніший, клясичний, еліністичний, час з I—II ст. нашої ери, III, IV, V ст., можна прийти до висновку, що «в некрополі з VI по III-е ст. до н. ери ми бачимо явну перевагу грецького похоронного обряду та інвентаря. Місцеві поховання, що в цей час не мають виразно виявлених відмін (напр. фарбування небіжчиків), можна визначити лише на підставі припущень. Поховання з II-го ст. перед Р. Хр. дають вже виразні місцеві риси, що виявляють і в виображеннях на надгробних стелях, і в темах композиції розпису перевагу місцевої культури в побуті. Місцеві елементи і їх культура відіграли велику прогресивну роль в історії Боспору в ча-

сі коло Р. Хр. і визначили розквіт його культури в I—II-му століттях нашої ери. По похованнях після II-го ст. виразно видно, як швидко зникають останні сліди грецької культури, що уступила дорогу місцевій. Деякі елементи місцевого погребального культу виявились дуже міцними; так напр. поховання в супроводі коней зустрічалось в некрополі IV-го ст. до н. ери і після протягом кількох століть аж до поховань III—IV-го століть після Р. Хр. Сталість місцевого похоронного звичаю також пояснюється перевагою труноположення над трунопаленням в час до III-го стор. н. ери і, нарешті, повне зникнення його в некрополі III-го ст. н. ери і в пізніший час». Далі з матеріалів оголошених дослідниками стає ясним, що «рабами» в Пантикапею були місцеві мешканці.

Виявляється також, що не лише «рабами», але й воюками було місцеве населення, що вносило до похоронного обряду також свої звичаї. Та й самі царі й знать в цей час ховали своїх небіжчиків часто за «варварськими» звичаями і у «варварських» вбраннях. Варто лише пригадати, напр., поховання царя Боспорського Рискуноріда і його наложниці.

Для пізнання передісторичних народів, пов'язаних між собою родовими відносинами — дуже тонким показником їх етнічної єдності або розбіжності — є принципи і практика похоронного звичаю. І це тому, що він пов'язаний з родовою обрядовістю і традиціями. Інші ознаки мають другорядне значення, хоч і теж часом важливі.

У Криму бачимо два похоронних типи: палення і труноположення з культовими вложеннями в могилу варварського типу, напр., фарбування небіжчика, поховання з конем тощо. Ми тепер можемо для розшифрування цього звичаю притягти ще деякі дані, з яких автор не користувався. (Див. ОХРА).

«Тепер нам уже відомо — писав П. Курінний, — що населення Криму з'являється в Криму тоді ж і з того джерела, як і на Україні. Знаємо поховання з клетонської доби в печері Київ-Коба (неандерталець), з азильської доби (печера Фатьма-Коба — поховання скорченика, зв'язаної людини, щоб перешкодити небіжчикові вертати з «того світа»). З цієї ж доби знаємо в Криму знахідки азильських в'язаних гальок. Обидва ці звичаї: віра в можливість приходу мертв'яків з «того світу» на землю і писанка — знак душі досі збереглися у вжиткові українського народу. Це правдиве довгоголове населення і далі виступає в похованнях кимерів та їх гірської різновиди таврів за доби неоліту та енеоліту (1500 — 1000 років перед Р. Хр.). Культура тих таврів і кимерів в цей час єдина від Галичини і р. Прип'яті аж до Кавказу.

Все це свідчить, що кимерійці на місці

Пантикапея не були мітом і не вигадкою старовинних письменників. Пантикапей, ім'я якого тубільне, а не грецьке, мав і своїх тубільних царів ще до початку грецької колонізації; мав в околицях просторі зимовища царських нечислимим табунів і отар (напр. кимерійські вали, що дорівнювали більському городищу на Полтавщині і мають в собі культуру до дрібниць спільну з Наддніпров'ям).

Саме ця культура, що супроводжувалася кінськими табунами і залишила свій відбиток в тих варварських похованнях Пантикапея аж до антівського часу, коли позбулася всіх ознак варварства і яких будь грецьких впливів, замінивши їх на печатку культури римської. В римському комплексі і через літературні римські джерела вона з'явилася на коні історичного життя північного Надчорномор'я під назвою антів у вигляді полів поховання Наддніпрянщини, створюючи її надморський бастион з сильними малоазійськими і середземномор. зв'язками.

Саме цей тип довгоголовців був панівним і в поселеннях т. зв. готів в Ескі - Кермені та Мангуні і зберігся, як то показують антропологічні дослідження до наших днів в південній гірській околиці Криму.

Отже «місцеве населення» не невідомого походження, а кимерсько - антівська етнічна єдність ховається за термінами: «супостатні» і «раби» Криму на протязі всього його історичного існування, і шляхи розвитку тубільної культури Криму не будуть зрозумілими без пов'язання її в усіх історичних етапах її розвитку з провідними центрами цієї культури на Дніпрі, Дністрі і Дунаї, де ця культура виросла на ґрунті трипільського масиву (Кукутені, Борисівка та Чернявка) ще від середини II тисячоліття до н. ери, і де вона знала такі високі впливи як пам'ятки Білогрудівки, Михалкова, Бородіна та мегаліти Запоріжжя. (П. Курінний «Проблема давнього населення України і Криму»).

ПАНТЛИЧКА — петля (застіжка) із тасьми.

ПАНКРАТОР — Христос Вседержитель, що з IX ст. мав, на думку мистців візантійського мистецтва, представити Бога Отця, що з'явився в світ в образі Христа, — тому в давніших пам'ятках образів Бога Отця майже не знаходиться. Бо це сам Отець, «подібний Синові чоловічеському» (за Апокаліпсом). Образ Пантократа наші люди бачили з давніх часів в бані св. Софії київської, де Він в одній руці тримає Євангеліє, а другою благословляє трьома пальцями. Образ Пантократа в бані церкви з'явився вперше в Солуні і царгородській Новій базиліці. До типу Пантократора в київській Софії дуже наближається Пантократор в Монреа-

ле (Палермо в Сіцилії). (К. Шероцький «Кіев» 1917, ст. 38—39).

ПАНТОФЕЛЬ — півчеревик, капець, ляпанець, хатне взуття з сукна чи з шкури, іноді навіть вишите, чи прикрашене бляшками, тощо. Пантофлі — приналежність міщанського побуту селяни в нас пантофлів не носили. Натомість вони були поширені серед жидів. Хоча ті й не надто дбали про їх зовнішній вигляд: «такий чистий, як жидівський пантофель» — казали в нас іронічно (Номис 11272).

ПАНТОФЛЯ ПАПИ, яку давніше цілували вірні католики на авдієнціях у папи, щоб засвідчити свою відданість католицькій Церкві (сстанні папи звичайно до цього приниження не допускають, підносячи самі тих, хто стає перед ними навколюшки, і даючи їм цілувати тільки перстень на руці). служать у нас символом упокорення. В такому розумінні вжив цей вираз П. Тичина, побачивши перемогу московських большевиків на Україні, що перед ними всі схилилися:

Хіба й собі поцілувать
Пантофлю в папи?

І таки поцілував! Замість колишніх чудових поезій, в яких оспівувалася краса України та її національні ідеали. П. Тичина почав прославити катів України, як Сталіна та інших, виписуючи на їх честь різні ОДИ (див.).

ПАНУВАННЯ — посідання влади й її використання, господарювання, командування. Існує два засоби панування — **АВТОРИТЕТ** (див.) і **СИЛА** (див.). Матеріальна сила відіграє головну роль при опануванні влади, але, щоб втриматися довше при владі, необхідний авторитет, що в наші часи поширення контролюваної преси, радіовисилень та телевізій, здобувається посиленою пропагандою. Проте, недурно Наполеон I казав, що багнетами все можна здобути, але сидіти на них неможливо. Московські большевики, використовуючи перевагу урядової зброї над неозброєними, чи надто зле озброєними масами народів, намагаються виказати протилежне, і тримаються при владі **ТЕРОРОМ** (див.), себто, силою, але нема сумніву, що з часом цей терор виявиться невиспачальним, як невиспачальною стане й брехлива пропаганда, і повсталі народи покладуть кінець пануванню купки московських насильників, що з кожним роком утрачають свій авторитет, серед обманених мас.

ПАНУРГ — герой твору Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель». Його іменем окреслюється тепер у всьому культурному світі тип хитруна, ошуканця, людини, яка за все береться. **ПА-**

НУРГОВІ ВІВЦІ — люди, що бездумною отарою йдуть за своїм безсовісним провідником.

ПАНФУТУРИЗМ — літературна течія, яку зачаткував М. Семенко в 1922. Вона означувала себе як «мистецтво переходового часу, продовження й поглиблення революції в мистецтві на основі комунізму, деструкцію сучасного мистецтва в ім'я його майбутньої конструкції».

Проте московські комуністи досить швидко зліквідували «панфутуристів» за непотрібністю.

ПАНЦЕР — див. **БРОНЯ**.

ПАНЦЕРНЕ ВІЙСЬКО — кірасири.

ПАНЦЕРНИК — опанцирений поїзд. В УГА був панцерник «Вільна Україна».

ПАНЧАТАНТРА — збірка індійських казок у 5 книжках складена при кінці V ст. по Р. Хр. перероблена в IX в. на арабську мову п. з. «Каліла й Дімна», а у нас «Стефаніт і Іхвилат». Від арабів ці казки поширилися в Візантії, Італії, Іспанії, а через монголів і у нас.

ПАНЧОХИ — плетене взуття. В князівській Україні вони звалися **КОПИТЦЯ**.

ПАНЩИНА, КРІПАЦТВО — маєткова залежність селян від власника села і примус виконувати на нього ту чи іншу роботу. (Див. **ПІДДАНО**). Панщина виникла перше на Заході, як наслідок феодалного ладу: пан виконував військову службу, обороняв державу і селянство, а селяни мусіли за те всі свої обов'язки перед державою (податки й працю) віддавати панові. В XIII—XIV вв. панщина з'являється в Польщі, а з польсько-литовською владою закорінюється в XIV ст. і в Україні. До другої полов. XV ст. панщина була невелика (4—12 днів на рік), при чому селянин міг покинути ґрунт, що вважався за власність пана. Але під кінець XV і в XVI ст. панщина швидко зростає, досяючи на переломі XVI і XVII вв. до 3 днів на тиждень, а в додатку селянинові стає все тяжче покинути ґрунт, що зрештою йому й зовсім забороняється, і він стає **КРІПАКОМ**. Згадка про все більше зростання панщини залишилася в народній пісні:

Зразу були пани, легкі на роботу:
Цілий тиждень собі роби, панові в суботу...
Як настали лихі пани, тяжкі на роботу:
Цілий тиждень на панщині, толока в суботу.

Або:

...Од неділі до неділі, гонять на роботу;

Увесь тиждень на панщині, шарварок в
суботу;

А ввечорі по вечері ще й гонять на варту.

Революція Хмельницького скасувала панщину в панських маєтках, але вона затрималася на маєтках церковних та монастирських. На переломі ж ХУІ і ХУІІІ вв. вона з'являється й на рангових (державних), а згодом і на старшинських землях, до чого в великій мірі спричинилися московські високі урядовці, що одержували в Україні маєтки і заводили в Україні московські кріпацькі порядки. Коли в Україні було скасовано гетьманство Катерина ІІ запровадила на Лівобережжі й формальне московське КРІПАЦТВО. Основний удар в Європі завдала панщині французька революція, і на українських землях під Австрією обмежив її в 1782 р. Йосиф ІІ, а скасовано її зовсім 1848 р. В Росії, а з тим і в Україні скасовано панщину 1861 р.

Як видно з уже наведених уривків народніх пісень, панщина далася в знаки українському народові, — і тим більше, що гнітила його не тільки соціально, але й національно: пани-кріпосники були в Україні на 95% чужинці — поляки і москалі, що ставилися до наших людей з призирством, а то й з ненавистю. В обороні українських кріпаків стали українські письменники Марко Вовчок, Квітка-Основ'яненко, Тарас Шевченко, що сам був кріпаком і добре знав те лихо. Пізніше жах кріпацького життя відбили в своїх творах Ів. Франко (поема «Панські жарти», оповідання «Панщизняний хліб», «Ліси та пасовиська») Ів. Нечуй-Левицький («Микола Джеря», «Бурлачка»), Парас Мирний («Хіба ревуть воли...»). «Лихо давнє й сьогочаснє»).

Залишила панщина численні сліди і в народній творчості. Численні пісні описують жахливі переживання селян та знущання панів (Див. ОЖОНОМ). Але й коли панщину знесено, цю подію оспівано також у численних піснях і то іноді навіть з гумором:

Ісходьтєся громадяни, щось масм казати,
Як дїждемо недїленьки, воленьку читати!
Ой, летїла качечка, в очеретї впала —
У місяці фєвралї панщина пропала.
Прспала, пропала, аж гори тряслися,
А за нею всі пани: «Панщино, вернися!»
«Не вернуся, забарюся, бо не маю часу.
Було мене шанувати із першого разу;
Було селян шанувати та й не катувати,
За собачню не мїняти, та й не програвати!»
Пїшла наша люта панї пшениченьку жати.
А за нею пан з дїтками колоски збирати.
Назбирали колосочків повнї гамани:
«Колись були ми панами тепер злидарями!»

Але в останньому пункті звільнені селяни помилилися: пани «злидарями» не зробилися.

Про це цисав проф. В. Дубровський в «Нашім Кличі» (з 19. І. 1961): «Хоч зовнішньо, пропагандивно, ця «реформа» (скасування кріпацтва, Є. О.) зображалась і вихвалялась, як надзвичайне добродійство для кріпаків, але насправді все було влаштовано так, щоб зробити добро поміщикам - панам, а не селянам. Панів звільнили від клопотів і податків за кріпаків, а кріпаків звільнили від їх предківської землі, що її віддали у повну власність панам. За цю подаровану їм землю пани не платили ні урядові, ні селянам, — натомість уряд виплатив панам відразу «викупні платежі» за душі звільнених кріпаків, що повинні були пізніше виплатити до державної «казни» (скарбу) ці мільярди карбованців (і виплачували понад півстоліття). Отже, з часу цієї шахрайської «реформи», селяни мусіли платити подвійно: своїм панам (за «оренду» власних колись ґрунтів) і російському урядові — за свої «душі», і податки також. Не дивно, що становище «вільних» селян стало у багатьох випадках прикріше, ніж було невільних кріпаків. Деякі «временно ообязанние», що відразу збагнули, до чого та «реформа» йде, просилися: «Хай буде по-старому: ми — ваші, а земля — наша!» Але — марно. Натомість на російське й малоросійське дворунство відразу пролилися потоки золотої царської «манни», без клопотів праці». Див. ПОСЛУШЕНСТВО.

ПАНЬКЕВИЧ ІВАН (1887—1958) — дійсний член НТШ, учений філолог і професор Карлового університету в Празі, дослідник українських закарпатських діалектів. Закінчивши студії у Львові, у Відні і в Москві, Ів. Панькевич в 1919 р. приїздить до Ужгороду, де й залишається вчителем гімназії, працюючи над національним відродженням Карпатської України.

Роля проф. І. Панькевича на Закарпатті була не легкою. Мова закарпатських українців була чи не найбільш відсталою від української літературної мови. На Закарпатті панувало т. зв. «язичіє» з великим впливом російської і церковної мов. Цього мовного хаосу додержувалася велика частина інтелігенції старшої генерації, і це перешкоджало вільному розвитку української літературної мови. Чеська влада на цьому рєбила свою політику, гальмуючи український культурний і національно-політичний процес, щоб таким чином не здійснити автономію країни. Маючи на увазі слабу національну свідомість широких мас населення, з одного боку, і велику частину змадяризованої чи навіть зрусифікованої («кацацтво») закарпатської інтелігенції, з другого боку, І. Панькевич уважав за потрібне видати **граматику української мови** спочатку на базі етимологічного правопису, з опертям на всі за

карпатські діалекти і частинно з впливом галицької літературної мови. Це мав бути перший етап наближення мови закарпатців до української літературної мови. І в цьому він не помилився, бо молоде покоління, виховане на ПАНЬКЕВИЧІВЦІ ((так називали граматику І. Панькевича), пізніше без трудно приймало і фонетичний правопис української літературної мови. Це був лагідний, хоч довготривалий процес відрусифікування і відмадяризування закарпатців, який мав добрі наслідки.

Але І. Панькевич не задовольнявся тільки своєю педагогічною діяльністю в гімназії. Він тісно співпрацював на культурному і науковому полі з рештою закарпатських діячів, як наприклад, з відомим закарпатським істориком о. д-ром Василем Гаджею — в науковому збірнику товариства «Просвіта» в Ужгороді і відомим закарпатським педагогом о. д-ром Августином Волошином, пізніше прем'єром і президентом Карпатської України, та іншими — в журналі «Учитель», якого І. Панькевич був довгий час і головним редактором. Крім цього, І. Панькевич редагував від 1920 року дитячий журнал «Віночок» та журнал «Підкарпатська Русь», який почав виходити від 1924 року. До цих журналів І. Панькевич чимало й писав, головню на сторінках «Підкарпатської Русі» появлялося багато його цінних статей. Власне в «Підкарпатській Русі» Панькевич часто порушував дуже важливе питання — про потребу «підкарпатського діалектного словника». Уже на 1924 рік Панькевич мав коло 20 тисяч слів цього словника, зібраних з праць В. Гнатюка, І. Верхратського, Я. Голованького та інших, а також і з своїх власних дослідів по селах Карпатської України й Пряшівщини. У цій праці помагали Панькевичеві не тільки інтелігенція й учні шкіл, а навіть і селяни, головню тих сіл, де він досліджував закарпатські діалекти. А таких сіл на Карпатській Україні і Пряшівщині нараховується коло 200. Цим словником, а також і іншими працями, І. Панькевич довів, який величезний мовний скарб має український народ, і що діалект закарпатців — діалект української мови, а населення яке ним діалектом користується, вітка українського народу.

Крім своєї наукової діяльності і педагогічної праці в гімназії, І. Панькевич організував і керував т. зв. вакаційними курсами для учителів народних шкіл, яким він читав лекції з української мови й літератури та знайомив їх з культурою всієї України, головню з творчістю українських письменників — Шевченка, Франка, Федьковича, Руданського, Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, Кобилянської та інших, як про це можна було довідатися з «Учителя».

Науковим дослідом з лінгвістики і вихованню молоді І. Панькевич віддався, можна сказати, всеціло, надаючи великої ваги всебічно-

му ґрунтовному знанню студіюючої молоді.

Крім вищезгаданого, І. Панькевич продовжував публікувати свої наукові статті в українських і чужинецьких виданнях в республіці і за кордоном. Наприклад, в ЗНТШ (т. 141—143, 1923) появилася його стаття «Кілька заміток до останку аориста в закарпатських говорах». «Говір села Велишковець, був. Земплинської жупи на Закарпатті» (там же, т. 99, 1930), «Говір сел ріки Руської, був. Марамороша в Румунії» (Науковий збірник товариства «Просвіта», річник X), «До питання про класифікацію південнокарпатських говорів межі Латорицею і Боржавою» (там же, річ. XI), «Нові історичні дані до висвітлення деяких українських діалектичних явищ в був. жупі Уточа» (там же, річ. XIII—XIV), «Перезвук етимологічного о. е на у (ю), ъ, і наших говорів та їх географічне поширення» («Підкарпатська Русь», ч. 5 — 6, 1927) та багато іншого.

Але крім того, вчений написав і видав незабутню працю на 549 сторін (і це тільки перша частина — фонетика і морфологія, з додатком 5 діалектологічних мап) під наголовком «Українські говори підкарпатської Русі і суміжних областей». Її видала Спілка для дослідів Словаччини і Підкарпатської Русі в Празі 1938 року. Цю книгу І. Панькевича високо оцінив професор Карлового університету в Празі М. Вайнгарт в 1939 році в «Часописі модерної філології» (XXV, 1939). Дуже позитивну оцінку цьому творові І. Панькевича дав, наприклад і Іван Мураній в науковому журналі «Зоря - Гайнал», який виходив за останньої угорської окупації Закарпаття в Ужгороді. Не зважаючи на тенденцію Угорщини закарпатських українців називати «угорськими русинами», Мураній визнає рацію Панькевичеві в тому, що закарпатські говори — українські, споріднені з говорами галичан і буковинців. Мураній, між іншим, каже, що «Панькевич як філолог в цих говорах відчуває те, чого ми, звичайні смертні, не відчуваємо; Панькевич знаходить в цих говорах багато чого такого, що їх робить спорідненими з говорами закордону» (тобто — Галичини і Буковини). Мураній приходить до висновку, що «в цьому немає чого з Панькевичем і сперечатися». Визнаючи рацію Панькевичеві, Мураній, всупереч тодішній політиці Будапешту, стверджує далі і такий факт: «Те, що Галичина і взагалі «руська» заграниця сильно впливала на нашу мову — натуральне, бо ж і велика частина нашого населення походить з Галичини або Буковини або з інших частин України. Це факт, який заперечити не дається» (там же, стор. 592).

Високу оцінку дала цій книзі І. Панькевича також і А. Г. Широкова в «Бюлетене діалектичного сектора Інститута русского языка»

(виш. 2, АН СРСР, 1948). За цю свою працю І. А. Панькевич став доцентом української мови в Карловому університеті в Празі. Всі рецензенти підкреслювали, що особлива вартість його книги лежить в історичному підході автора до діалектичних явищ та в методі лінгвістичної географії.

Під час і після останньої війни Панькевич жив у Празі, де був професором і Українського Вільного Університету, аж поки цей не перенісся до Мюнхену. В Науковому збірнику УВУ в Празі 1942 року надрукована його стаття: «Уваги до вияснення процесу ікавізму в українських південно - карпатських говорах». Видав він також «Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах» (з додатком 4 монастирських грамот) і «Збірку народних південнокарпатських приповідок Івана Югасевича з 1809 р.» Перші дві праці вказують на інтенсивні культурні зв'язки Закарпаття з Галичиною, звідкіля закарпатці черпали духову силу проти винародовлення їх з боку мадяр і словаків.

І. Панькевич підготовляв у Празі до друку словник українських закарпатських діалектів (це, мабуть, той «підкарпато - руський діалектний словник», про який згадувано вище, і частина якого надрукована в його книзі «Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей») та історію української діалектології. Українська закордонна преса писала з приводу смерті І. Панькевича про те, що він підготовляв у Празі і українсько - чеський словник на 100 тисяч слів, про який немає ближчих відомостей.

Для цієї біографії проф. І. Панькевича використано дуже широко статтю п. Вас. Штеле-ня в «Укр. Літ. Газеті» ч. I/43 1959 р., бо вона, крім належного огляду діяльності проф. І. Панькевича, дає одночасно і образ того стану, в якому знаходилася за його часів Карпатська Україна.

ПАНЬКЕВИЧ МАТВІЙ — полковник ір-кліівський, посол від Виговського до польського короля в 1659 р.

ПАНЬКЕВИЧ ЮЛІАН (1863 —) — один із піонерів відродження українського мистецтва в Галичині. Малював образи святих в українському національному одязі (Іс. Христос, Богородиця та інші). уживав в графіці гуцульських мотивів («Акорди» Ів. Франка). Помер у бсжевільні на Кульпаркові в Львові десь у 1930 рр. (В. Дорошенко).

ПАНЬКІВСЬКИЙ КОСТЬ (1855—1915) — провідник різних українських економічних установ у Львові, директор «Кавого Кредитового Союзу», основник часопису «Економіст» та «Економічної Бібліотеки»; редактор книжечок і календарів «Просвіти», «Листів із Просвіти»,

«Дзвінка», «Дзеркала» 1891—92, «Хорі...» Його за першої світової війни вивезли москалі, як заручника, і він помер у Києві, де вснів був нав'язати зв'язки з тамтешніми видатнішими українськими діячами.

ПАНЬКІВСЬКИЙ СЕВЕРИН (1872 — 1943) — брат попереднього, актор. Дебютував у Кропивницького, потім визначився в ролі резонера у Садовського. 1917 р. видавав у Києві «Театральні Вісті». З 1918 р. грав у державному театрі.

ПАНЬЧИШИН МАРІАН (1882—1944) — дійсний член НТШ, лікар, ректор українського університету у Львові.

ПАПА — грецьке отець. Так звали вдавнину кожного єпископа і священника. З того у нас стався ШП, а в Римі — ПАПА — голова католицької Церкви. Див. КАРДИНАЛ, КОНКЛАВ, КОНКОРДАТ, НЕПОМИЛЬНІСТЬ.

ПАПАЛОМА — стародавнє слово, що означало покривало, ковдру. Походить із середньогрецького.

ПАПЕРОВІ ГРОШІ — символічні знаки грошевої вартості з паперу, що відповідають металевій монеті, мають примусовий курс, але держава не має обов'язку вимінювати їх на дзвінку монету. Саме тому вони не все мають вартість поза межами держави, яка їх друкує.

Українські паперові гроші відновленої Української Держави (перше УНР, а потім Гетьманської) друкувалися 1918 р. в Німеччині в таких купюрах: 2, 10, 100, 500, 1.000 і 2.000 гривень. Крім гривень друковано й карбованні з розрахунком карбованець = 2 гривням, гривня = 100 шагам. В обігу були банкноти вартістю 10, 25, 50, 100, 450 і 1.000 карбованців. Дрібна розмінна монета Шаги друкувалися тими самими клішами, що й поштові марки, тільки на картоні, з написом на зворотному боці: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». В обігу були 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. З українських державних грошей лише 25 карбованців першого випуску й шаги всіх вартостей не мають водяних знаків, всі ж інші паперові гроші були такої технічної якості й солідного виконання, що не піддавалися підроблюванню. Зразки для грошей робили такі мистці, як Ю. Нарбут, Вас. Кричевський, Красовський, Мозалевський. Приходько, Романовський, Середа. Першим з'явився 24. XII, 1917 р. ст. кредитовий білет в 100 карбованців із написом у чотирьох мовах — українській спереду і московською, польською і жидівською на звороті.

ПАПІР — матеріал до писання, друкуван-

ня, обгортання, тощо. Слово походить від ПАПРУС (див.). Виробляють його з ганчірок, дерева, соломки, взагалі з рослинних волокон. Папір був відомий у Китаї вже в II в. по Р. Хр.; араби знали папір у III в., в Європі вперше — в Іспанії — 950, куди виробництво паперу занесли араби, на Україну папір приходив зі Сходу, але поширився він тільки в XIV—XV вв., коли в захід. Європі виникло більше папірень. У нашого народу з папером асоціювалося уявлення про білий кольор, себто малося на увазі головне папір до писання: «Ой, моє тіло, як папір, біле» (Чуб. У. 575). «Ручки мої паперовії, чом не робите?» (там же, 771).

ПАПІРНЯ — фабрика паперу. Перша папірня в Україні виникла в Янові біля Львова в 1522 р. Найстарша відома папірня на Волині була біля Луцька. Належала вона луцькому єпископові, який заложив її в 1570 р. В 1578 р. заложив папірню в Бузьку на передмістю Липиоки міщанин Льоріна, що вмер коло 1580 р. і залишив папірню синові Луці. В 1584 р. власником буської папірні був львівський міщанин Бартоломей. Він мав якісь рахунки з Іваном, сином першого львівського друкаря Ів. Федоровича — був винен йому 100 золотих. На цій підставі припускають, що Іван Федорович друкував свої видання на буському папері. Буська папірня існувала до 1714 р., коли була знищена повінню.

Мабуть коло 1580 р. заклав папірню в Острозі кн. Конст. Острозький для потреб острозької друкарні. Але певну звістку про цю друкарню маємо лише з 1620 р., коли в інвентарі кн. Острозьких згадується «пороховня і паперня». Згадується вона і 1636 р., що дохід із неї йшов на шпиталь, який заснувала Анна - Алоїза кн. Острозька. Першою папірнею на Придніпров'ю була велика папірня на Радомищині, яку заклав десь у рр. 1615—24 Єлисей Плетенський для потреб київської лаврської друкарні. Папір деяких лаврських видань і зокрема «Тріодь Посна» 1627 р., яку видав Захарія Кописценський, має водяні знаки з гербом як самого Кописценського, так і його попередника Єлисея Плетенцького.

Паперове виробництво в перш. половині XVIII ст. швидко поширилося по всьому Придніпров'ю і значно розрослося ще до Хмельниччини, особливо в лісних місцевостях Київщини, Чернігівщини, Поділля і Волині. Крім Радомищескої, більшою папірнею була папірня, яку на Чернігівщині заклав гетьман Ів. Мазепа. Вона проіснувала до кінця XVIII ст. У XVIII в. українські папірні мусли значно скоротити своє виробництво через сувору цензуру та переслідування українського друкарства з почину Петра I (див. ЦЕНЗУРА). Ці московські утиски катастрофально відбивалися на продукції укра-

їнських папірень, які виробляли головним чином друкарський папір. Постепенно зменшуючи свою продукцію, вони занепали, і, коли в XVIII ст. споживання паперу значно зросло, українські папірні вже не в силі були поширити своє виробництво. Між тим на ринку з'явився папір московський, гірший, але дешевший. Паперове виробництво на Московщині підтримувалося державними субвенціями, і в наслідок того вже в другій половині XVIII ст. московський папір в Україні вже кількісно переважав папір українського виробництва. Доходив деякий час добрий папір закордонний (головно із Шлезьку), але в 1766 р. російський сенат наказав не купувати іншого паперу, крім московського! З Лаврського архіву довідуємося, що в рр. 1786 і 1790 лаврській друкарні постачали папір майже виключно московський з Петербургу, Москви і особливо Калуги. Таким чином у кінці XVIII ст. московський папір зовсім знищив українські папірні.

Відродилися українські папірні в другому десятилітті XIX ст. в нових умовах господарського й політичного устрою, з новітніми технічними засобами і фабричною організацією праці. Тут особливо треба згадати Кочубеївську папірню в Почепі на Чернігівщині, що виникла коло 1822 р. і продавала папір не тільки в Україні, але й вивозила до Московщини. Але при кінці XIX ст. прийшло до нового занепаду папірень в наслідок централістичної політики московського уряду. Він не тільки старався пильно підтримувати московське — виробництво, але й захоплював українські папірні у свої руки через «Казенні Палати». Крім того, зайшла велика зміна в техніці виробництва, що вимагала нового дорогого урядження фабрик, що потребувало деякої державної допомоги. З початком XX ст. виробництво паперу в Україні зовсім підупало. І проф. Вол. Січинський, з праці якого взято ці дані, приходить до такого висновку: «В сучасну добу мінімальна кількість папірень на українських землях шкідливо відбивається на всіх ділянках народного господарства, а вже в ділянці культурно - освітній, особливо в межах УССР, спричиняє цілу катастрофу. . . Можна навіть твердити, що увесь український рух zagrożений не тільки різними зовнішніми і внутрішніми ворожими чинниками, але також у великій мірі недостатчею власного паперового виробництва» («Нариси з іст. укр. промисловости» 1938 ст. 5—20).

ПАПІРУС — трав'яста рослина, що росте над водами середньої Африки. З нутра її бульбичів єгиптяни виробляли матеріял до писання («папір»). Старо - єгипетський рукопис, писаний на пластинах і сувоях папірусу, також називається папірусом.

ПАПОРОТЬ — квітуча рослина з пірнатим листям, на зворотній стороні якого витворюються розродні в складних бросях; із розродня виростає маленький платуватий «пердросток», на якому витворюється насіння, з якого й виростає нова папороть. Папороть не має квітів, і про це наш нарід добре знає, бо в відомих піснях про ловлення дівчат русалками, буває нерозгадка: «А що росте без цвіту?» Відповідь: «Папороть росте без цвіту» (Чуб. III, 180—190). Але одночасно і в українців, і в інших слов'ян дуже поширене вірування, що папороть таки цвіте але раз на рік, саме опівночі під Івана Купала — «ще як не співають півні». Легенди про папороть обробив М. Гоголь в «Вечері напередодні Івана Купала» (Див. КУПАЛА). Квітка папороті символізує земне щастя, що за ним людина туктить і його шукає, але ніколи не знаходить, а знайшовши, через власну необережність завжди губить.

ПАПУГА — птах із дуже грубим, закривленим горбатим дзьобом і грубим м'ясистим язиком, що уможливає йому повторяти слова людської мови. Папугою звать і людину, що повторює чужі слова, не розуміючи їх справжньої вартості. Ю. Клен писав:

І те Господь, а мудрий Едісон
Почвару змайстрував сучасну,
Зробивши досконалий грамофон.

Що все повторить своєчасно.

Ні, не орел є нашої доби

І птах символічний, а папуга... («Попіл Імперій»).

ПАПУША — в'язка тротюнового листа. Такеж звали у нас папушею людину беззубу, лемішкувату, мало енергійну.

ПАРА — газовий стан рідин, головню води. Наш нарід, вірив, що звірі не мають душі, а тільки пару. «От лише вигнали пару», — казали про худу, мізерну, або хвору, худобину, яку зарізали на м'ясо, бо вже не могла робити або й без того була б здохла (Ів. Франко «Припов.» I, 160). Жартівливо, або й згідливо вислів «пара» в значенні душі прикладається іноді й до людей: «Вийшла б з тебе пара!» — лайливе побажання смерті, що прирівнює людину до худобини (там же ст. 170).

ПАРА — дрібна турецька монета, що була в обігу на Поділлі, нарівні з польськими грошиками. Вартість її була в друг. полов. ХУІІІ ст. рівна приблизно 4 польським золотим. На турецькі гроші вона була = 1/40 піястра. (Наук. Зб. 1924, т. ХІХ, 66, 67).

ПАРАВАН — легка, пересувна стінка (заплена) з якогось легкого матеріалу для закло-

нювання частини кімнати. Також у світі ідей люди часто користуються параваном: для Москви пропаганда визволення колоніальних народів Азії й Африки — тільки параван її імперіялістичних зазіхань. Те саме і ще в більшій мірі треба сказати про пропаганду «братерської любови» між москалями й українцями, що її пропагує Москва для кращого колоніального впливу України.

ПАРАДИГМА — приклад, зразок.

ПАРАДОКС — твердження, що своєю формою й змістом суперечить загально прийнятому поглядові. Вартість парадоксу залежить у великій мірі від вартості людини, що його виголошує. Вартісний той парадокс, що, заперечуючи загально прийнятий погляд, відкриває нову правду. Таким парадоксом було свого часу сповіщення, що не сонце кружляє навкруги землі а земля навкруги сонця. Безвартісний парадокс той, що не має своєю метою сповіщення нової правди, а тільки викликати здивування, а навіть і захоплення слухачів блискучим акробатизмом інтелектуальних здатностей. До таких парадоксів належать численні парадокси Оскара Уайлда. Проте, навіть і в таких парадоксах є своя частина користі, бо вони збуджують думку інших, примушують її працювати і таким чином можуть, — навіть ненавмисне, — привести до відкриття правди, протилежної загально прийнятим поглядам. Ісус Христос любив вживати парадокси, щоб збуджувати увагу й думку своїх слухачів. До таких Його парадоксів належать, напр., вирази: «Легше проїти верблюдові через вушко голки, аніж багатому в Царство Боже» або «Хто хоче врятувати свою душу її погубить».

Зрештою, хіба й сам Ісус Христос не був парадоксом в тому юдаїстичному й поганському оточенні, в якому Він діяв? З Його прикладу можемо бачити, що парадокси бувають не лише науково - тверезі і не лише грайливо - жартівливі але й глибоко трагічні, коли натовп, незрілий до нової правди, засуджує на смерть і муки тих, хто сповіщає йому правди, суперечні його закоренілим поглядам. (Див. КОНФОРМІЗМ, МАСА).

ПАЗАЗИТ, ГАЛАПАС — той, хто живе коштом інших. Паразити дуже поширені в тваринному й рослинному світі, але не мало їх і у суспільному людському житті. Але тут треба розрізняти: в тваринному й рослинному світі ніколи члени одного роду не бувають паразитами в членів того самого роду. Бачимо, напр. ОМЕЛУ (див.), що паразитує на деревах цілком іншого роду; бачимо всякі воші, що живуть на тілі інших тварин, зовсім від них відмінних; знаємо про різні бактерії, що живуть

усередині тіла інших тварин і виживляються тими речовинами, що в них знаходяться; бачимо мурашок, що використовують рослини воші, що самі паразитують на рослинах. — але тільки людина в людському суспільстві паразитує на інших людях, підкоряючи їх своїй волі і визискуючи їх сили й здатності на власну користь. (Див. ПАНЩИНА). Взагалі поширена думка, що людські паразити, що живуть коштом інших людей, які для них працюють, самі нічого не роблять. Але це — помилковий погляд: в советському режимі багато паразитів, що працюють. Але про це далі.

Не всяке використання чужої праці — паразитизм. Марксисті різних марок, а в тому особливо комуністи, радо називають капіталістів, що використовують працю інших, але й самі працюють, по мірі своїх сил і здатностей, також паразитами, і з цим трудно погодитися. З назвою паразитів у нас зв'язується поняття про життя за кошт інших, тим іншим шкідливе, бо їх використовується, не даючи нічого взамін. Коли ж у тому визиску знаходиться взаємна користь, і визискувач вкладає у спільну працю також свій труд, свої знання і свою творчу ініціативу, то тут ми мусимо говорити не про паразитизм, а про СИМБІОЗ (див.).

Натомість в советському суспільстві ми бачимо цілі категорії громадян, що живуть коштом суспільства, не даючи йому взамін нічого корисного. М. Павлюк писав у розвідці «Політичні настрої підсоветських мас»:

«Як не дивно, в історії соціальних груп ми вже не раз бачили таке явище, як оце виявилось у Советському Союзі. Кляси робітників і бідніших селян, в ім'я яких з великими людськими і матеріальними жертвами робились революції, кінець кінцем, залишаються тим, чим вони були раніш, а на політичну арену цілком несподівано для всіх виходить нова група, про яку ні в пропаганді, ні в програмах не було мови. Як велика французька революція посилила і вивела на політичний і на економічний форум клясу буржуазії, так само і при соціалізмі, де б він не заіснував, навіть при появі окремих елементів його, одразу ж формується, починає діяти і набирає впливу ця нова верства справжніх хазяїв — група службовців. Як буржуазія виявила себе досить байдужою до потреб широких мас населення і прагнула головним чином до свого збагачення, так і ця нова група службовців соціалістичної держави мало дбає про загальний добробут. Буржуазія завжди має нахил до експлоатації; службовці соціалістичної держави, як ми бачили в советських умовах, можуть довести експлоатацію до найжорстокіших форм. Буржуазія завжди мала нахил до нетрудових прибутків, щоб жити на них, не працюючи. Службовці соціалістичної держави

завжди працюють, але 60-70 відс. працюючих службовців соціалістичного суспільства роблять роботу, що при капіталістичній устрої не потрібна, і тому вони, службовці, в зазначених відсотках є в суті **ПРАЦЮЮЧІ ПАРАЗИТИ**. Бо для суспільства однаково є паразитом і той, хто живе на нетрудові прибутки, і той, хто живе з праці, непотрібної суспільству, з праці, без якої можна добувати таку ж, а то й більшу кількість матеріальних цінностей. Ці працюючі паразити — советські службовці — іноді працюють навіть дуже багато, важко і по-ді працюють. Але це не міняє справи. Все як таке на 60—70 відсот. вони паразити суспільства.

Всі три головні групи советського апарату: енкаведисти, члени комуністичної партії і — найчисленніша група — позапартійні службовці свідомі того, як багато вони роблять праці, що була б непотрібною при демократичній капіталістичній системі. Всім ясно, що капіталістична демократична держава не потребувала б 500—600 тисяч енкаведистів, і їй вистачило б 100.000 поліції, щоб утримувати порядок. Непотрібний і майже мільйон членів комуністичної партії, що переважно лише наглядають за роботою фахівців. А цілі армії пляковиків, бухгалтерів, секретарів, комирників, сторожів касирів, інспекторів, інструкторів, інженерів самі добре знають, скільки непотрібної праці вони роблять, праці, яка їх годувє, але не дає морального задоволення через свою нецільність.

«Робітники і колхозники також розуміють всю непотрібність роботи великої частини советського апарату, але безсилі щось зробити, бо вся влада в руках службовців — комуністів і не-комуністів». (Див. БЮРОКРАТІЯ)

Крім економічного паразитизму існує ще й паразитизм духовий. Про нього писав еспанський філософ М. Де Унамуно:

«...Ми вже згадували про живих паразитів, що перебувають у кишках вищих тварин, живлячи їх поживними соками, що їх ті виготовляють. Вони не мають потреби ні бачити, ні чути і тому світ ані барв, ані звуків для них не існує. Коли б ми припустили в них деяку свідомість, при якій вони довідалися б, що істога, коштом якої вони живуть, вірить у якийсь вищий інший світ, може бути, прийшли б до висновку, що той вищий світ — плід фантазії. Існують, як завважив Бальфур, також суспільні паразити, які, одержуючи від суспільства, в якому живуть, мотиви до тої чи іншої моральної поведінки, заперечують, що віра в Бога і в інший світ необхідні для ставлення підмурівків моральної поведінки і зносного життя. бо суспільство в ж е

приготувало їм духовні соки. Якими вони живляться. Окрема людина може знести життя і добре, і навіть героїчно його прожити. не вірячи в нестерельність душі і в Бога, але його життя буде життям духового паразита. . .» («Про трагічне відчуття життя» іт. вид. 1937 ст. 36—37).

ПАРАЛЕЛІЗМ — часте явище української народної поезії, що в ньому образ із життя природи символічно асоціюється з подією із життя людей:

Стоїть явір над водою, в воду похилився, —
На козака пригодонька, козак зажурився.

Або:

Ой у полі жито копитами збито —
Під білою березою козаченька вбито.

Або:

Он не шумі дуже, зелений байраче, —
Не плач те журися, молодий козаچه.

Про це явище писав Ол. Веселовський: «Ми мимоволі переносимо на природу наше відчуття життя що виявляється в руху, в вияві сили, яка керується волею. В тих явищах, чи об'єктах, що в них помічається рух, зараз же запідозрівалися якісь прикмети енергії, волі, життя. Такий світогляд ми називаємо АНІМІСТИЧНИМ, але в приложенні до поетичного стилю — і не тільки до нього — вірніше було б говорити про ПАРАЛЕЛІЗМ. Справа йде не про ототожнення людського життя з життям природи, і не про порівняння, яке вимагає свідомости роздільности речей, що порівнюються, а про паралельне ставлення речей за прикметою руху, дії: дерево хилиться — дівча гнеться. Отже паралелізм полягає в зближенню об'єкта й суб'єкта за категорією руху, діяння, як прикмети волевої життєдіяльности. Об'єктами натурально виступають тварини, — вони найбільше нагадували людину, — але й рослини теж часто вказували на подібну схожість: і вони народжувались і відцвітали, зеленіли і хилилися від вітру. Сонце теж ніби рухалося, сходило й заходило. Вітер гнав хмари, огонь жер дерево і т. п. Неорганічний, ніби нерухомий світ мимовільно теж входив в цю низку паралелізмів: він також жив.

Дальший крок у розвитку паралелізму — в перенесеннях, які пристосовувалися до головнішої прикмети — руху. Сонце рухається і дивиться на землю, — отже тому в індусів сонце і місяць називаються очима. Земля поростає деревами, чи травою, як голова волоссям, отже Гомер говорить про «волосся дерев», а у індусів Агні (бог вогню) «косить волосся землі» і т. д. Тут ми маємо перенесення прикмет одного з членів паралелі на другий: це метафори мови. Мова кожного народу повна ними, і ми вживаємо їх часто несвідомо, не викликаючи вже перед собою того образу,

який невідмінно ставав перед очима давніх людей, коли вони, напр., говорили, що «сонце сідає». Тепер ці метафори, щоб викликати дійсно образ у сучасної людини, мусять уже бути підновлені поезією, прибрати інших, не таких звичлих форм. Коли ж межі об'єктом, що викликав паралелізм, і суб'єктом аналогія виявлялася особливо рельєфно, або виявлялася кілька аналогій, то паралелізм схилявся до ідеї зрівняння, до тотожности. Птиця летить по небу — блискавка летить по небу: це — паралелізм. Але в віруваннях про кражу небесного вогню, цей паралелізм іде вже до отожднення: птиця приносить на землю огонь блискавку: блискавка — птиця. Такого роду отожднення лежать в основі давніх вірувань про походження людського роду. Світ тварин, загадковий і страшний, оточував людину. Величезні дерева купчилися в темні, таємничі ліси; сиве каміння ніби росло з землі. Все це було таке старе давнє, тим часом, як людина ніби тільки - тільки починала влаштуватися на землі. Тому люди почали уявляти собі, що вони виростили з каміння (грецький міт), чи пішли від тварин (Середня Азія, Північна Америка, Австралія), чи народилися з дерев та рослин: генеалогічні казки, що образно виявляють ідею тотожности». (ЖУРНАЛ МНП р. 1898, III, ст. 1—6). (Див. ДЕРЕВО): -

Отже — продовжував Ол. Веселовський. — паралелізм народної пісні ґрунтується головню на категорії дії, руху, і всі інші предметні співзвучності тримаються лише в складі формули і поза нею втрачають значення. Сталість цієї паралелі досягається лише в двох випадках: 1. коли до істотної подібної риси додаються інші більш-менш яскраві подібні рисочки, що її підтримують, або їй не перечать, і 2. коли паралель сподобалася, увійшла в звичай чи в культ визначилася і зміцніла надовго. Тоді паралель робилася СИМВОЛОМ (див), виступаючи самостійно і в інших комбінаціях, як показник (заступник) свого паралельного члена. В часах панування шлюбу через умикання, себто насильне поривання, молодий уявлявся з рисами насильника, здобичника, що здобуває молоду мечем, чи облогою міста; або уявлявся мисливим, чи хижим птахом, а молода — птицею, чи звіриною яку ловлять, травою, яку топчуть, калиною яку ломлять. Таким же чином склалися, шляхом побутових паралелізмів, за якими трудно услідити, символи батьків молоді: сонце — батько, місяць — мати і т. д. В одній пісні мати — зоря, дівчина — калина і звідти такий, спочатку незрозумілий, образ, як «калина перед зорею»: «Розгорілася калина, перед зорею стоячи, перед ясненьким місяцем. . .» . Мова народної поезії, заповнилася гієрогліфами, які треба зна-

ти й пам'ятати, щоб розуміти саму пісню. Те саме знаходимо ми і в християнській символіці: щоб зрозуміти образи, напр., на порталі Альдорфської церкви в Пфорцгеймі, треба пам'ятати, що півень — символ Христа, лев — диявола, і тоді ми розумітимемо образ боротьби півня з левом, чи півня на леві, закованим у кайдани. (там же ст. 24—25, 32).

ПАРАНОЯ — психічна хвороба, що, при зовсім нормальних інтелектуальних здібностях людини, виявляється в різних її маніях — величності, переслідування, еротоманії і т. дал. На параною терпів М. В. Гоголь. Ознаки її такі: в дитинстві настрій тривоги, манія переслідування, нав'язливі ідеї, уявна власна вищість, навіть величність, у протистаєнні оточення. «Ідея величності — необхідний елемент параноїчного характеру, а нав'язливі ідеї служать ознакою дегенерації», — твердить проф. Чиж («Хвороба Гоголя» в журналі «Вопроси філософії і психології» 1903 р.). «Параноїк відрізняється від інших психічних хворих властиво своїм спокоєм і великою ясністю ідей, якій іноді дуже важко протиставитися саме через оту пов'язаність, з якою виступають, але з самого початку на цілком фантастичній базі, далекій від усякого здорового глузду. Взагалі, параноїк — спокійна людина, замкнена в вузьке коло своїх ідей». (Л. Редано «Засади психології» Мілян, 1942 ст. 81). До параноїків належать мізантропи, невизнані генії, люди, що вважають себе великими винахідниками, суспільні реформатори і т. д. В усіх цих людей ідеї розвиваються логічно і послідовно, — лише підставової своєї ідеї параноїки не можуть довести, але на ній вони будують логічно всі інші. Параноїків далеко більше, ніж ми це собі уявляємо: до них належить велика частина спокійних систематизаторів, що тримаються осторонь від інших, релігійні фанатики, оригінали, велика частина колекціоністів, та інші. (там же ст. 197—98).

ПАРАПСИХОЛОГІЯ — наука, що вивчає час духові прояви, відмінні від звичайних, але не хворобливі, як от гіпнозизм, нав'язання, телепагія, окультизм, ясновидіння, тощо. Назву парапсихологія для надзвичайних проявів людської душі вжито вперше в університеті Дьюк в місті Доргам в США, де існує спеціальна катедра і дослідна лабораторія (з 1930 р.) цієї науки, і вона тепер прийнята в усьому світі. Крім Доргамського університету, існують катедри парапсихології в університеті Гарварду і Сіті Коледжу в Нью Йорку, в Бонні та в Гроннінгені в Німеччині, і в Лондоні та Кембріджі в Англії. (Див. ОКУЛЬТИЗМ).

ПАРАСКЕВІЯ — свята мучениця з Іконії, замучена за Дюклезіяна, дуже популяр-

на в Україні, де її зв'язано з культом П'ЯТНИЦІ (див.). Її день святкують 14 жовтня ст. ст. Цього дня молилися в нас дівчата: «Ох, Св. Параскево, дай нам жениха поскорій!» (Ном. 476).

ПАРАСОЛЬКА — прилад, щоб захищатися від надто палкого сонця. Таке було його перше призначення. Пізніше почали його вживати і в захіст від дощу. Звичай носити парасольки дуже давній, і нам його засвідчують фрески єгипетських підземних святинь та саркофагів і асирійських барельєфів, як, напр. із Калабу, де ми бачимо царя Німрода (з IX ст. до Р. Хр.) Парасолька була в давнину символом влади: король Бірми, поміж іншими своїми численними титулами і досі має титул «Пана 24 парасольок». В Китаї парасолька була не тільки відзнакою влади, але й мала глибоке релігійне значення, і історики мистецтва запевняють, що дах кигаїської пагоди — це розвиток парасольки: давніше дах божниць роблено з натягнутої к р у г - лої тканини, на зразок парасольки. Коли важливі особи в Китаї надбали право носити парасольки в кілька поверхів, в залежності від ранги мусіла відмінитися і форма даху пагоди, що з одноповерхової стала теж кількоповерховою. Можна зрозуміти, чому в Китаї парасолька відіграє таку важливу роль, якщо пригадати, що Церква і Держава зливалися в Китаї в одну неподільну цілість і імператор, був її головою, як син Неба.

В Японії парасолька натомість не мала жадного релігійного значення, але ні одна японка не вийшла б із хати без парасольки, як необхідної приналежності елегантноі жінки.

У римлян парасолька була відзнакою гідності, і довгий час лише претор міг її носити, але потім почали вживати її й важливіші магистрати та патриції. Пліній згадував про окремі для кожного глядача парасольки в пирку, коли сильний вітер не дозволяв вживати величчя.

Католицька Церква прийняла парасольку для охорони Св. Дарів, а потім привілей вживати парасольку був даний кардиналам і єпископам, але тим самим аж до XVII ст. парасольки не вживано в Європі іншими особами. Звичай вживати парасольку проти дощу впровадили Італійці у Франції в 1640 р.: ці парасольки були дуже важкі, і їх ужиток не легко прищеплювався: в 1712 р. натовп ледве не побив камінням одного подорожника — Іону Гануея, коли той почав ходити вулицями з розкритою парасолькою. Елегантноє товариство довгий час ставилося дуже вороже до того, щоб чоловіки носили парасольки, і в XVIII—XIX вв парасолька виступає як атрибут провінціяла купця, дрібного міщанина. Людвік

Філіп, прозваний «Егаліте» («Рівність») за намагання виявляти по всіх усядах свою демократичність і міщанський смак, завжди фігурував на карикатурах з великою кольоровою парасолькою. В наші часи парасолька невідлучно товаришила англійському прем'єрові Чемберленові, що підписав з Гітлером ганебну Мюнхенську угоду, йдучи назустріч його домаганням. Т-во кол. вояків в Ньюарку (США) переслало його наступникові Клеменсові Етлі парасольку з такою телеграмою: «Дорогий пане Етлі! На випадок, коли б п. Чемберлен не залишив вам своєї парасолі, ми вам надсилаємо свою, яка була б гостинно прийнята в Пекіні». Голова згаданого товариства подав до преси таке вяснення: «Друга світова війна була б не комплетна без Мюнхену і Чемберленової парасолі. Тому ми хотіли забезпечитися, щоб цей додаток не бракував панові Етлі в його політиці замирення з китайськими комуністами».

ПАРАСТАС — скорочена панахида. Крім того парастасом звали на Буковині поминки після похорону: «Після похорону, господар запершує до себе на обід всіх присутніх, щоб пом'янути за обідом душу покійника. Такі поминки носять назву ПАРАСТАС. — в них залишилися сліди поганської тризни». (Гр. Кунчанко в Зап. ЮЗОід., 1874. II, ст. 351).

ПАРАТАР — рід довгастого килима, що його вішали на Поділлі на стіну.

ПАРАФІЯ — див ПАРОХІЯ.

ПАРАФРАЗА — поширений, або інакше переказаний, зміст якоїсь думки, — отже перелицьовання перерібка, доповнення. Див. ПАРАЦЕЛЬС.

ПАРАЦЕЛЬС (1493—1541) — славний швайцарський лікар, хемік і теософ, званий також Бомбаст, що його правдиве ім'я було — Гогенгайм Філіп Авресль Тесфраст. Ім'я Парацельс під яким цей лікар і незвичайний вчений, жив і залишився в пам'яті багатьох дальших поколінь, було властиво парафразою його справжнього прізвища ГОГЕНГАЙМ, що значить ВИСОКЕ ЖИТЛО, з єднанням грецького «пара» — до і латинського «цельс» — небесний, піднесений. Подібні парафрази були досить звичайні в ті часи, і Гогенгайм прибрав собі ім'я Парацельса, коли йому було тільки 17 років, при вступі до Базельської колегії (вищої школи). Парацельс випередив своїх сучасників на кілька століть, і був попередником Фрейда в інтерпретації снів і підсвідомого, а сучасних гомеопатів у приписах ліків в мінімальних дозах. Він застосовував психотерапію, себто лікування тіла силами духа що тільки в наші часи знаходять ширше зрозуміння. Його слава, як лікаря, була величезна, і чимало випадків вилікування його

хворих видавалися сучасникам чудесними, але саме тому й для Парацельса небезпечними: заздрісні колеги обвинуватили його в різних злочинах. Парацельс був примушений покинути навчання в Базельському університеті і блукати з міста до міста, не знаходячи певного пристановища. Його життям кермує максима: «Лише той, хто нехтує всіма спокусами землі, може піднятися до вищих сфер духовної слави». Вмираючи в Зальцбургу, залишає заповіт: «Виплативши всі борги, решту грошей розділити між бідними, співаючи неспіваний першу — «Блаженний чоловік, що не ходить на раду безбожних», сьому: «Господи, Боже мій! На Тебе я вповаю, спаси мене від гонителів моїх і визволи мене!» і востаннє: «Буде він, як дерево посаджене на березі: свого часу дасть воно овочі, і листя його не зів'януть. . .»

Залишив Парацельс понад 250 творів, і багато з них досі зберігають свою філософську, моральну й наукову вартість.

ПАРАЩУК МИХАЙЛО (1880 —) — різьбар. Покрасив різьбою міський театр, промисловий музей, університет і бібліотеку у Львові, зробив погруддя Т. Шевченка, І. Франка, М. Лисенка Ст. Людкевича, А. Коцька, надгробок М. Драгоманова в Софії та інше.

ПАРДУС — гепард, чита, хижак схожий на леопарда, але з дуже довгими ногами і незвичайно швидкий. Водиться в Азії, Туркестані на сході від Каспія і в Індії. В останній країні його з давніх часів привчали до ловів, і він зробився там ловецькою твариною. В такій своїй функції він був відомий і в Україні. Згадується в «Слові о Полку Ігор», і літописець писав про кн. Святослава, що він «легко ходить як пардус». (Лавр л. 63). В 1159 р. Святослав Ольгович подарував своєму тестеві Юрієві Долгорукому пардуса (Іпат. л. 340) і кн. Святослав подарував Ростиславу «пардуса і два коні борзі». Також на фресках св. Софії в Києві фігурують три пардуси, що нападають на дикого коня, або може онагра.

ПАРЕМІЯ — уступя зі Св. Письма Старого Завіту, що їх читають на Богослужбах. У пареміях здебільшого символічно як у притчах, подається значення свята, або служби. Старий Заповіт — ніби тінь Нового, тому й богослужбовий ужиток книг Старого Завіту значно менший. Паремії читаються тільки перед святами на великих вечірнях та під час Вел. Посту. У першому випадку вказується вірним на здійснення нещій, провіщених у Стар. Заповіті або на значення свята. У другому випадку читанням уривків із старозавітних книг заступається євангельське слово Христової науки. Особливо поширене читання па-

ремій в останні три дні Страсного тижня: зміст їх — пророцтва про страждання Христові і про воскресіння мертвих. Збірник паремій називається — ПАРЕМІЙНИК.

ПАРИСТЕ ЧИСЛО — число, що ділиться на два. В Україні паристе число вважається щасливим. Якщо в діжі число клепок паристе, то її купують, а як ні, то залишають: кажуть, що тільки в паристій діжі буде хліб добрий. Діжку з непаристим числом клепок звали — ДІЖ. Натомість під курку треба класти непаристе число яєць — або одинацять, або тринадцять (Сл. Грінченка. I. 16. і 432). (Див. ДВА).

ПАРІЙ, ПАРІЯ — в Індії людина найнижчої касті, — звідти взагалі безправна принижена людина, що стоїть поза суспільством. Леся Українка писала:

Так, ми раби, немає гірших в світі,
Феллагі. парії шасливіші за нас,
Бо в них і розум і думки сповиті
А в нас вогонь Титана ще не згас.

ПАРІС — мітологічний син Пріама, троїанського царя, і Гекуби. До нього звернулися три богині Гера, Афродита та Алена, щоб він вирішив проблему, хто з них найкраща. Паріс, що йому Афродита приобіцяла любов найкращої жінки в світі, вирішив суперечку на користь Афродити. Найкращою жінкою була Олена, жінка спарганського царя Менелая. Паріс пірвав Олену і тим призвів до Троїанської війни, в якій Троя була знищена, і сам Паріс, вбивши Ахілла пострілом у п'яту, загинув від руки Філоктета. (Див. ОЛЕНА ПРЕГАРНА).

ПАРКИ — латинські богині народження, пізніше зрівняні з грецькими богинями долі. (Див. МОЙРА), що перетинають нитку життя. У М. Зерова в чудовому перекладі з Горация «В годину розпачу умій себе стримати» читаємо:

І хай дзвенить бенкет, покіль твій вік буяє,
І неблагаяна Парка спить. . .

ПАРЛЯМЕНТ — первісно у Франції суд найвищої шляхи, опісля найвищий суд; від XIУ ст. — суди провінцій, зв'язані з паризьким судом в одну корпорацію; потім — народне представництво з законодавчою владою і з різними назвами, як Національні Збори, Палата Депутатів, Державна Дума (в Росії), Конгрес і т. ін. Найдавніший європейський парламент — ісландський Альтінг, що вперше зібрався в 930 р. Далі треба згадати англійський парламент, що з часу проголошення Великої Хартії 1215 р. став постійною законодавчою установою. У тих країнах, де парламент складається з двох палат, слово парламент відно-

ситься більше до нижчої палати. Як от в Англії, де маємо Палату Депутатів і Палату Лордів, або в США, де Конгрес складається з Палати Репрезентантів і Сенату. Існування парламенту, що походив би з вільних виборів усіх громадян країни — головна вимога демократії.

ПАРЛЯМЕНТАРИЗМ — політична система, що в ній уряд залежить від парламенту: уряд може урядувати тільки маючи за собою довір'я парламенту. В сумнівних випадках, коли не знати, чи парламент поділяє погляди уряду на якусь справу, уряд мусить податися до димісії. Новоскладений уряд мусить також, щоб приступити до праці, одержати ствердження парламенту в висловленому йому голосуванням довір'я. Ця система викликає оправдану критику і особливо в період між двома світовими війнами виявила — зокрема в Франції та Італії. — великі хиби. Ще Кавтський в своїй «Соціалній Революції» вказував, що для розвитку парламентаризму необхідні дві умовини — сильна одностайна більшість і велика суспільна мета. Обидві ці умовини існували в часах розквіту парламентаризму в XIX ст. Доки капіталізм представляв будучину, доки його вільний розвиток обстоювали всі верстви населення, що мали вагу в парламенті, а в першу чергу вся маса інтелігенції та дрібної буржуазії і навіть робітництва, доти парламентаризм був явищем по всіх усядах бажаним. Це була доба ліберального демократизму, що вбачав найвищу мету в поширюванні «свободи» громадян та в обмежуванні або й скасуванні влади монархів, що мала перейти до «суверенного народу», представленого в парламенті.

Але згодом, на зміну загальної ідеологічної боротьби за абстрактні свободи, приходить усе більш нагальна й завзята боротьба за конкретні інтереси. Цілі категорії робітництва знаходять, що т. зв. свобода мало що значить, коли не можна знайти праці, або коли вона мало оплачується. Одноціла перше інтелігенція починає розбиватися на партії, і кожна з тих партій намагається перебрати на себе представництво і охорону якоїсь одної класи чи категорії інтересів. З розвитком класової боротьби й усвідомлення різних класових інтересів, число партій все зростає, і тому в парламентах відчувається все більше труднощів мати одностайну більшість. Все частіше стає неможливим осягнути її інакше, як штучним сполученням представників найрізніших напрямків політичної думки. Ці коаліції засуджені згори на безплідність, бо можуть триматися тільки при умові, що кожна з партій, які входять у коаліцію, відмовлятиметься тимчасово від рішучих кроків щодо здійснен-

ня своєї партійної програми. Звідти виникає несталість урядів, що виходять із таких несталих коаліцій парламентарних партій. Кожний, хто має до діла з якимсь навіть зовсім малим підприємством, чи господарством, знає які фатальні наслідки для того підприємства, чи господарства, мала б зачаста зміна господаря, що до того ж кожних три чи чотири місяці змінював би пляни і проекти щодо розвитку й розподілу праці. Одна з найбільших хиб парламентарного устрою — оте його надто часте змінювання урядів, що не в стані навіть як слід зазнайомитися зі станом справ, як уже мусять звільняти місце своїм наступникам.

Парламент, як він виріс із французької революції, мав би бути центральним органом усього життя нації і ухвалювати закони про всі його справи: мусів би направляти не тільки політичне життя країни, але й релігійне, і наукове, і культурно-освітнє і промислово-економічне, видаючи закони - норми для кожної галузі суспільного життя. Кожну проблему, яка б вона не була, можна розглядати двоюко: теоретично, в її історичній та філософській перспективі, і практично — в світлі статистичних даних, порівняльного законодавства, тощо, приймаючи під увагу конкретні потреби різних верств населення. Отже, ніякі великі збори, хоч би вони склалися з самих мудреців, не мають можливости простудіювати поважно жадну проблему, а тим більше, якщо вони розглядають її з точки зору чистої політики. Тим часом у парламенті всі проблеми продикутуються і вирішуються тільки з точки погляду інтересів партій та їх політики. Ідеальний депутат парламенту повинен би мати величезну освіту й культуру, щоб могли розібратися в усіх тих різноманітних проблемах, що приходять до парламенту. А тим часом виборча практика виказала, що такі люди великої культури і знання дуже рідко проходять на виборах, бо їх звичайно побивають люди далеко менш культурні, безвідповідальні, але запальні, легкі на язик, дотепні, що вміють промовити до народньої маси і вміють їй багато чого приобіцяти, зовсім не піклуючись про те, наскільки ці обіцянки можна буде потім дотримати. Саме такий стан людей, що складають парламент і викликає оту несталість урядів парламентарного режиму що являє найбільшу й найнебезпечнішу хибу того парламентаризму.

Саме тому, в Італії позначився за фашизму сильний рух за заміну парламенту, складеного з представників різних політичних ідеологій Корпоративною Палатою, яка складалася б із представників різних професій себто представників різних конкретних економічних інтересів, зорганізованих в корпорациях що виявляють життєві інтереси широких верств населення. З упадком фашизму,

спроба заступити парламентаризм корпоративізмом (який, між іншим ще до фашизму був відбитий в деякій мірі в Укр. Центральній Раді в Києві, а пізніше був пропагований В. Липинським) була в Італії залишена, як пов'язана з монопартійністю і тоталізмом диктатури, і тому потрактована, як недемократична.

Чимало країн цілком демократичних, маючи в себе парламент, не мають парламентаризму. У першу чергу тут треба назвати Сполучені Штати Америки, Аргентину та інші країни Америки, що в них існування й праця уряду не залежать від парламенту, а від Президента Республіки, обираного на 4 або 6 років. Тут забезпечена таким чином сталість праці уряду, що, розпоряджаючи досвідченою бюрократією фахівців, належно опрацьовує всі закони і представляє їх на ухвалу парламенту в майже довершеній формі. — Тут також можливі конфлікти між парламентом і урядом, але ніколи не в такій драстичній формі, як у країнах із парламентарним устроєм. В Європі найбільш демократична країна Швейцарія також не терпить на парламентаризм: тут вибір уряду хоча й залежить від парламенту, але він його обирає на 4 роки і не може його до терміну відкликати. По окремих кантонах кантональні уряди обираються безпосередньо населенням і також не можуть бути відкликані до терміну кантоновими парламентами.

ПАРНАС — гора в Фокиді в Греції, де ніби перебували Аполлон і музи, а тому любима всім мистцям і поетам. Відома славна фреска «Парнас» Рафаеля в Ватикані. Леся Українка в «Оргії», відзначаючи політичний занепад Греції — Еллади, (під якою розуміє Україну), висловлює словами Евфрозини надію на її відродження в мистецтві:

Аполлон один
з усіх богів не розлюбив Еллади,
і є ще їй надія на життя
А поки Аполлон є на Парнасі,
то й музи будуть з ним...

І Шевченко, звертаючись до своєї Музи в поемі «Царі», закликав її:

Покиньте ж свій святий Парнас,
Придчбайте хоч на годину...

ПАРОБКИ — невільники в вел. княз. Литовському XVI ст. «Паробків» від челяді (невільної) пробував відріжжати Новицький, але в деяких актах вони зовсім виразно зачисляються до невільної челяді — Любавського дод. 5 або Документи I. ст. 94 (паробки Артимень Павлюхович жона в него вольная, і т д.) «М. Грушевський «Іст. УР.» У, ст. 111) З останньої цитати видно також, що

«паробків» не треба змішувати з жізнішими «парубками», себто молодими нежонатими мужчинами.

ПАРОВИК — парова машина, мотор, що працює парою. У підручнику фізики для народніх шкіл Пьорішкіна, Фалєєва і Краукліса 1958 р. відкрито типова для московської пропаганди: «У XVIII ст. винаходять парові машини Ползунов у Росії і Уатт в Англії... Винахідником першої парової машини був знаменитий російський теплотехнік Ползунов». Далі вся сторінка про Ползунова і його машину, яка ніби була збудована в 1766 р. З цього приводу Р. Паклен пише: «Звичайно в підручнику ані згадки про те, що парового казана збудував у 1681 р. француз Деніс Папін, і що він же 60 років до московської «винаходу першої парової машини», а саме в 1707 р. видав опис першої парової машини і тоді ж (24 IX. 1707) поплив разом із родиною судном, яке рухало його парова машина, аж до гирла Везера. Звичайно сотні тисяч учнів знагимуть лише те, чого їх навчить підручник, і буде уявляти собі, що геніальнішого народу від москалів нема!» (Правда про московську нац. політику на Україні..» 1959 ст. 85).

ПАРОДІЯ — зовнішнє наслідування з метою викривити внутрішню суть, основу чогось; рід сатири, що у смішній формі наслідус поважний твір, напр., «Енеїда» Ів. Котляревського, «Лис Микита» Ів. Франка, і т. д. Отже — Пародія — карикатурна копія, що висміює або осміщує оригінал.

«Пародія це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти борониться проти надмірного абсурду та свавілля чергової моди...» (проф. В. Державин).

ПАРОМ — див. ПОРОН.

ПАРОПЛАВ — корабель, порушуваний силою пари. «Модерна життєздатна нація це не вітрильник залежний від зовнішньої сили вітру, а пароплав, який джерело своєї сили й свого руху носить сам у собі. Розбудження тої внутрішньої національної сили, її плекання й розумне уживання означає початок нової епохи в житті кожної поневоленої нації, подібно як винахід парової машини це початок нової епохи на полі техніки. Цей внутрішній огонь, що дозволяє національному пароплавові плисти, хочби й проти вітру й прсти хвилі, це непохитна віра в національний ідеал, розбудована на основах всесторонньої національної свідомості, яка спрямовує національне хотіння кожної одиниці на шлях інтенсивної праці в кожній окремій ділянці життя, зв'язуючи рівночасно усі індивідуальні зусилля в одну національну цілість...»

(Др. Конст. Чехович «Олександр Потебня..» 1931. ст. 136 - 37).

ПАРОХІЯ — церква, що в ній править призначений до неї священик, і приналежна до неї місцевість з усіма вірними: «Який піп, така його й парохія», бо від священика багато залежить виховання громадянства, що належить до його церкви. **ПАРАФІЯЛЬНА РАДА** — установа при церкві, членів якої обирають всі парафіяни, себто члени парафії, а голова в ній завжди священик. Парафіяльна Рада має на меті допомагати священикові.

Проф. М. Грушевський писав: «Про організацію парафій (в князівській Україні, Є. О.) наші відомості взагалі дуже бідні. В джерелах, окрім священиків, ми стрічаємо з церковних осіб уже дияконів, іподияконів, паламарів й проскурниць. З них диякони, правдоподібно, стрічалися тільки в більших містах, бо згадуються лише в оповіданнях про більші церковні церемонії. Дяками звали церковних чтеців. — вони мусіли бути в кожній парафії від самого початку. Так само й про паламарів маємо звістки вже з XI в. Проскурниці звістки від XII в., але розповсюднилися, мабуть не відразу». (Див. ПРОСКУРНИЦІ) «Іст. УР». III. 291).

ПАРПУРА МАКСИМ (1763 - 1828) — конотопський дворянин старшого козацького роду — «любитель малоросійського слова», що видав своїм коштом в 1798 р. «Енеїду» Котляревського, а в заповіті залишив великі гроші на українські шпиталі та школи. (коштовно 100.000 рублів).

У виданні Парпури були тільки три перших частини «Енеїди», і до них був доданий словарець «Собраніє Малоросійських слов...», що його, мабуть, теж зладив Парпура. Своїм виданням Парпура велими заслужився перед українською літературою, поклавши добрий підмурівок під її відродження, але зробив це без відома і дозволу автора. За це Котляревський, що без ініціативи Парпури, хто зна, чи зважився і чи зміг би видати свій дорожчий твір, в пізніших виданнях вмістив Парпуру серед грішників у пеклі:

Якусь особу мацапуру

Там шкварили на шашлику,

Гарячу мідь лили за шкуру

І розпинали на бичку:

Натуру мав він дуже бридку,

Кривив душею для прибитку,

Чужее оддавав в печать;

Без сорома, без Бога бувши

І восьму заповідь забувши,

Чужим пустився промишлять. . .

ПАРТА — шкільна лавка.

ПАРТА — шкільна лавка.

ПАРТАЧ — невмілий ремісник, неприйнятний до цеху (в ХУ — ХУІ вв). «Управа міська, приймаючи до відомости зав'язання цеху, зараз забороняла не цеховим ремісникам, т. зв. партачам, справляти своє ремесло: накладала за це кару й дозволяла арештувати товари таких партачів, коли вони робили, або виносили їх на продаж. А що приймання в цех залежало від згоди цехових майстрів, на яку не було ніякої апеляції, і приймання це було обставлене ріжними труднощами (які все збільшалися звичайно з часом), то цехові майстри мали спромогу держати своє ремесло в тіснім гуртку і не допускали небажаної конкуренції» (Груш. «Іст. УР» V, ст. 113) Див. ЦЕХИ.

ПАРТАЧІ ЖИТТЯ — вираз, що його пустила в світ Олена Теліга в статті цієї назви. В ній вона писала: «Коли ми так часто називаємо Шевченка й кількох йому подібних провідниками, або творцями повного життя нації й людини, то як же можна назвати тих, що перешкоджають на шляху до творення цього життя, і ще не раз свідомо валять вже його збудовані підвалини, навіть розуміючи їх цінність, як не тими, що його руйнують, себто, кажучи коротко й без куртуазії — партачами життя!

«Партачі життя! так, це для них найвідповідніша назва. Це ж вони ті «Що усе дивились та мовчали, та мовчки чухали чуби» в той час, коли не раз одним словом, одним поуненням могли б підтримати якусь велику правду, або навпаки, знищити якесь велике зло, дати сатне-факцію людині, що має ранію, а, передусім, одним словом так чи ні, залежно від своїх правдивих переконань — врятувати свою людську гідність. Партачі життя це ті люди, що не мають звичайної, не геройської, а буденної цивільної відваги, без оперття якої найвищий героїзм зависне в повітрі, не пустивши коріння ні в землю, ані в маси. Тому мусимо сказати собі одверто: культ героїзму не до подумання без культу цивільної відваги, про яку чомусь забуваємо цілковито. . . Те, що для звичайних партачів життя звичайна річ, навіть просто добре виховання — мовчати там, де вони бачать зло, що не зачінає безпосередньо їхнього добробуту, це не до подумання в Шевченка. Він швидше вибачив нанесену йому образу, бо тут він має право прощати. «Прощати ж комусь, маючи можливість стати в його обороні, це вже шляхетність чужим коштом» (Арак «Провідник повного життя») — негідне правдивої людини, отже передусім Шевченка. Партачі ж життя ображаються лише за себе і то там, де ця образа принесе їм якусь користь, а не погіршить становища із потрібними людьми й їхнього матеріального стану. Натомість образу іншого, навіть

свого приятеля чи однодумця, вони вибачають щедро й легко всією душею, не раз співчуваючи в очі ображеному, але на цьому те співчуття й кінчається. Вони вважають, що лихо не на те, щоб із ним битися, лише на те, щоб його тактовно обмінати. А б'ються хай інші, яких вони вважають за дурнів, і то хай б'ються в такий спосіб, щоб їх спокій від того не терпів. Партачі життя не раз мають вистачальну кількість розуму, щоб зрозуміти, хто має рацію, але ніколи не мають настільки відваги й чесности, щоб стати на боці проповідника якоїсь правди, доки він не стане загально визнаним і усанкціонованим провідником. Вони не стають ні обіч, ні проти, але й не сидять спокійно, продовжуючи свою незалежну роботу. Вони, як соняшники, хилять свою голову то в один, то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної опінії, чи з чийого успіху й де саме можна витягнути частини матеріальної користі для себе. Під час бурі, під час боротьби, коли невідомо кого чекає перемога, вони нездецидовано плутаються між одними й другими, кажучи компліменти то одним то другим, готові стати кожною хвилиною при боці все одно якого переможця, допомагаючи йому лише в його останньому ударі, щоб тим дешевим коштом купити собі право бути пізніше в перших рядах, коло нього. . .» (Див. КАР'ЄРИЗМ, КОНФОРМІЗМ, МАСА, ШІЛАТИЗМ).

ПАРТЕСНИЙ СПІВ — кількоголосовий гармонійний спів, — назва походить від поділу гармонії на голосові партії (партес). В Україні богослужбові книжки аж до кінця ХУІІ ст. були призначені для одноголосого співу. Тим часом на заході многоголосний спів, якого початки зв'язані з іменем Гвідо Арещького (ХІ ст.) вже давно дійшов великого розвитку, і в католицьких церквах Польщі та України цей многоголосний спів приваблював і православних українців. Щоб протиставитися цьому українським православним братства розпочинають акцію за впровадженням партесного співу і в православних церквах. Львівське братство звернулося в цій справі до патріярха царгородського Мелетія Пігаса (1594—98) просяючи його дозволу на партесний спів. Той відповів: «Восхвалімо Бога живим голосом, або голосами, як, де і у кого який звичай співати Богові».

В 1586 р. видає Львівське Братство інструкцію вчителю Руркевичеві, що був вчителем церковної музики у братській школі, щоб у братському хорі були заступлені найкращими голосами всі чотири партії мішаного хору, тобто: сопран, альт, тенор і бас; отже ж бачимо, що вже в тому часі, тобто в ХУІ столітті, чотириголосовий спів не був у нас новиною.

Інші братства також організують церковні хори, так що до кінця XVII ст. партесний спів поширився по всій Україні. Щодо змісту цього співу, то він у новій, поліфонічній формі задержав давні мелодії знаменного, київського, болгарського, грецького та інших розспівів, собото зберігав і далі національні позначки свого національного походження. Надзвичайне враження робив на слухачів київський лаврський спів — «з особливою мелодією і надзвичайно оригінальною гармонією, з своєрідними, часом навіть дикими модуляціями; його міць, урочистість, піднесення, що часто переходять в екстаз — то відгуки тої доби, коли формувався український партесний спів.. Впливи південно - слов'янські, а також впливи тубільні, місцеві впливи давньо - народної мелодії — все це відбилося на лаврському співі». Його голосовий склад творили перші й другі тенори, альт і бас; мелодію вів другий тенор, перший брав терцію, а бас достосовувався до головних тонів гармонії. (М. Грінченко «Іст. укр. музики» 1922, ст. 132. Цитов. у А. Річинського «Проблеми. . » ст. 212).

«Реєстр нотових тетрадей» Львівського Братства 1697 р., подає партесний репертуар хору братства, що налічував 267 творів українських композиторів того часу: М. Дилецького, Гавалевича, Завадовського, Лаконєка, Колядчина, Чернушина, Бишовського, Мазурка, Пікулцького, Шаваровського, Яжевського й інших, що їх прізвища не зазначені. Композиції ці були написані на 3—12 голосів. На жаль, із багатой музичної літератури того часу до нас не дійшло нічого.

Про вищу техніку й мистецький рівень київських та інших хорів Наддніпрянщини маємо свідцтво двох сучасників - чужинців, що проживали тоді хвилево на Україні: сирійця, архидиякона Павла Алепського та саксонського пастора Гербінія. Алепський зауважив на Україні замишування до співу, знання музичних правил та гарні українські голоси і скласифікував український спів багато-багато вище від московського співу. Пастор Гербіній (бна. 1675) чув церковний спів у Києві і ставив його вище за спів західно - європейський. І по інших місцях України був кількаголосий спів, про що свідчить прим. Каталог бібліотеки Луцького Братства з початком ХУІІ століття, що містить у собі «партеси» 5—8 голосів. При восьмиголосових партесах навіть зазначено, що вони «старі», отже значить вони були ранішого походження.

Як і всі культурні здобутки України, партесний спів перейшов у ХУІІ ст. на Московщину. Патріарх Нікон у своїм «Новім Єрусалимі» ввів службу Божу з «київським» співом: українських співаків постійно вербують до придворної капелі; навіть по жіночих монастирях

співають «старіш - киянки». Проте, це не йшло так гладко, і, одночасно з загальним переслідуванням всього національного українського, прийшла заборона й партесного співу. бо, мовляв «невіє поют новоизданое от своего сложенія, а не от святих преданое, но лагинеское і римское богословіє і партесное висканіє, святими огни отлученное...» Та, зрештою, краса партесного співу взяла так горю, і протягом ХУІІ і ХІХ ст. в Москві і в Петербурзі провадять друк і редагування нот і взагалі ілюкають культуру співу, яка під кінець ХУІІ ст. засвоює чимало прикмет київського розспіву і національних українських мелодій. В цьому відношенні особливо багато зробив Дм. БОРТНЯНСЬКИЙ (див.), наш глуховчанин, якого москалі представляють світові, як московського композитора.

ПАРТИЗАН — член нерегулярного військового від'їду; а що партизан, виступаючи поза регулярним військом, боронить Батьківщину не з примусу, а з патріотизму, з ідеї, то партизанами зуть і воєвничих прихильників по чи іншої ідеї. (Див. ПАРТІЙНІСТЬ).

ПАРТИКУЛЯРИЗМ — надавання більшого значення якійсь частині, а не інтересам цілості; неodobачування інтересів цілості.

ПАРТИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1840—95) — історик і педагог, відомий автор німецько-українського словника і розвідки про «Слово о Полку Игор» з перекладом українською мовою; редактор журналу «Зоря» 1880—83; автор кількох підручників.

ПАРТІЙНІСТЬ — приналежність до якоїсь політичної ПАРТІЇ (див.). — у нас часто розуміється, як засліплена відданість партійному прововодзі, пов'язана з нетерпимістю до всіх, хто до тої партії не належить. З того випливає, що партійник дбає тільки про інтереси своєї партії, забуваючи інтереси цілості нації, або не розуміючи їх. На партійницька засліпленість виражена дуже добре в відомій фразі з часів Української Центральної Ради: «Якщо не буде України соціалістичної, то хай краще її взагалі не буде». Соціалістичний діяч, якому приписувано цю фразу, категорично декілька разів заперечував, що він будьколи таку фразу казав, але вона в усякому разі дуже добре виявляє дух засліпленого партійництва, що ставить свою партію понад життя - буття всієї нації. Не рідко при цьому сама партійна програма не відотрає вирішальної ролі, бо партійна маса часто тої програми не знає, задовольня очись загальними демагогічними гаслами та вірою в свій провід. В наслідок цього величезна маса національної енергії вит-

рачається на міжпартійну боротьбу, обумовлену амбіціями окремих людей, а не ідейними мотивами. Партійна боротьба підсичує нетерпимість до людей, що не так, як ми, думають, а негернимість підсичує партійну боротьбу. І в цьому жахливому колесі взаємонищення, що його ще й свідомо підтримує дійсний наш національний ворог, вичерпуються творчі сили української еміграції, як вичерпувалися вони перше і на Рідних Землях. де перемисьльський «Український Голос» писав 26. І. 1930 р.:

«В силу якогось страшного внутрішнього примусу, вічно у нас хтось має щось проти когось, вічно хтось має комусь щось до закиду, в душі наших людей неначеб в'ївся хробак негасаючого неспокою, нетерпимости, знервоування, невдоволення всім і вся. Загрозливий суб'єктивізм і перечулене почуття особистості йде горою понад усім. Це ярко поміне передовсім в площині політичній. Суб'єктивізм тут панує безмежний. Не є ані трохи штуркою збагнута програма, платформа, принципи, тактика і заміри нашої політики, наших партій і утруновань. Все це доволі просте, навіть примітивне. Та не на тих річевих платформах, програмах, тактиках і т. д. базується наша «політика». Вона базується передовсім на елементі — особистості. Її може збагнути лише той, хто пізнав, яке особисте відношення посла Д. Д. до посла Л. Л., а потім відношення цього до того чи іншого сенатора і т. д. Це є рішаче. . . Одна половина нашої «політики» це безконечний гордієвими вузлами густо пересичаний ланцюг найдивовижніших взаємних образ, дрібних інтриг, терть, невинишення один одного і взаємного нетерпіння». Щоб зарачити цьому лихові безглуздої міжпартійної боротьби, в 1929 р. була створена понадпартійна Організація Українських Націоналістів (ОУН), яка проголосила, що інтереси Нації повинні важити понад інтереси окремих груп, чи партій, чи клас, але з часом і ця понадпартійна Організація розбилася аж на три партії, що ще з більшим завзяттям і нетерпимістю почали поборювати й нищити одна одну, ніж це робили попередні партії. — аж поки не знеохотили тим більшості патріотичного українського громадянства, що перед цим вдовиськом воліли відійти на позиції пасивності та байдужості до політичного, і навіть взагалі громадського життя на еміграції. Партійна зріжничкованість необхідна, коли в основі її лежать різні погляди на основні справи національного й суспільного життя, а також відмінні економічні інтереси різних суспільних верств нації, але вона ніколи не повинна виходити поза визнання спільности загальних національних інтересів, і ніколи не повинна виливатися в ті дикі форми міжпартійної боротьби та нетерпимости яку ми бачили і про-

довжуємо бачити серед української еміграції. У тому відношенні українські політики повинні б учитися в Кеннеді й Ніксона, що, провадячи між собою в 1960 р. боротьбу за осягнення президентського крісла в США, по закінченні боротьби заповіли один одному взаємну пошану та охогу до співпраці для спільного й загального добра всіх громадян США. Після перемоги Кеннеді, що переміг, зрештою, дуже невеличкою кількістю голосів, Ніксон, голова республіканської партії, переслав йому, своєму демократичному суперникові, поздоровлення й побажання успіхів в державній роботі. Чи це було б можливо в нашому суспільстві, роз'їденому жахливою партійною нетерпимістю?!

ПАРТІЯ — частина цілого, звідти, голо-сова партія — частина гармонії, яку складають разом різні частини музичного твору; звідти й партія — роль актора, як частини театрального твору; звідти й політична партія, як частина суспільства, об'єднана спільною програмою діяльності, спільною ідеологією і спільною метою — перебрання влади в державі. Поки політична партія, а властиво її провід і членство, розуміють себе, як частину нації, що має виконувати свою роль в інтересах цілості, себто всієї нації, — доти кожна політична партія, яка відбиває частину інтересів і поглядів громадянства відобрає позитивну роль в суспільстві, бо привчає своє членство до організованости й дисципліни, а також зацікавлює його ширшими проблемами національного і світового життя. Але як тільки партія проголошує себе єдиним вірним представником всього народу і переслідує інші партії, як представниць ворожих «народові» ідеологій, чи інтересів, себто намагається з частини зробитися всім, з того моменту її роль в нації робиться злочинною, як то виразно виявилось в ролі комуністичної партії в Росії, в Україні та в інших уярмлених комуністичною Москвою країнах, де навіть філософію і науку підганяється під партійні, а не загально-національні, чи загально-людські, потреби. Ленін навчав: «Партійність філософії, боротьба матеріалізму з ідеалізмом виступає, як це стверджує багатовіковий досвід історії, основною закономірністю розвитку філософської думки. У філософії, як і в політиці нема й не може бути непартійної точки погляду. . .» (Проф. А. П. Филиппов в «Вестн. Інст. по ізуч. ССРСР» Мюнхен 1960, I 33 ст. 67). З приводу вищенаведеної думки Леніна, проф. Филиппов заважував: «Як можна говорити про партійність, чи класовість філософії і науки, коли люди, що належать до однієї й тієї ж класи людей, тримаються протилежних поглядів, а ті, що належать до різних клас, тримаються однакових

поглядів?! Погляд на партійність філософії й науки це тільки віра, яку не зрушити жаднимч розумними аргументами. . .» (там же).

Проф. І. Мавена писав: «Значення партій в суспільно - політичному житті держав і народів дуже велике. Партії відіграють значну роль насамперед у формуванні політичної думки громадянства. Без партій, з їх постійними зібраннями й різноманітною пресою, був би неможливий всебічний та ґрунтовний обмін думок у суспільстві в справах загально - національного значення. Завдяки партіям відповідальність за політичну чинність падає не лише на окремі особи, але й на ширший колектив організованого громадянства, чим досягається більше гарантій проти різного роду зловживань і помилок. . . Крім впливу на формування політичної думки громадянства, партії відіграють значну роль також у підготові провідних сил нації. . . Майже всі визначні політичні діячі за нашої доби вийшли з провідників тих чи інших партій. Без Партій не можна собі уявити організації політичних сил в сучасних суспільствах. . . Правда, в житті партій негативним явищем є те, що іноді їх буває забагато. Але це залежить від самого громадянства мати більшу чи меншу кількість партій. Майже всі політично розвинені країни, як Англія, Америка, Швейцарія та інші, мають порівняно небагато партій. Зокрема в Англії та в Америці в давніх часів існує система двох партій. Менш розвинені суспільства визначаються більшою кількістю партій». («Підстави наш. відродження» 1949. II, ст. 153—54). Все ж краще мати більше число партій, які контролюють одна одну, ніж диктатуру однієї партії, якою кермує кліка ні перед ким невідповідальних людей.

Французький соціолог Камбо в своїй студії про «Диктатури» писав: «В країнах, де громадяни дійшли вже до високого шабля культури й громадськості, партії робляться органічною будовою національної свідомості. Такими вони були — і досі є в Англії, де трудно знайти громадянина, який би не був вписаний до якоїсь партії, і який не знав би, чому він записався до тієї партії, а не до іншої. . . Але там, де громадяни не мають рівня культури й громадськості англійців, там де свідомість публічних інтересів не пройшла ще в маси, вступ людини до якоїсь партії визначається не її ідеями про найкращий спосіб служення загальним інтересам, але стимулом якогось приватного інтересу, чи особистої пристрасти й егоїзму. А поміж цими стимулами найзвичайніший — бажання командувати, принада влади, що могутньо впливає на найбільш примітивні душі. Урядувати значить — для некультурної людини — командувати, навкидати іншим свою волю, перелити в закон,

розпоряджати по своєму уподобанню законом і владою, особливо проти свого противника, бо для некультурних душ ненависть ще сильніше почуття, ніж заздрість. У цих країнах партійність гвітить загальні інтереси, і Парлямент нерстворюється в палестру, де партії диспутують над здобуттям влади. Існування тільки двох партій значно улегшує нормальний хід парламентарної системи». (вид 1930 ст. 202). (Див. ПАРЛЯМЕНТАРИЗМ. ПАРТІЙНІСТЬ).

ПАРУБОЦЬКА ГРОМАДА — організація молоді чоловічої статі, що, за ствердженнями деяких дослідників, своїми початками сягає ще князівської України і що була затрималася до революційних часів. Обов'язки парубочої громади були: тримати лад у громаді, забезпечити оборону свого села від зовнішнього нападку (в часи чужиненської навали — татар, поляків, моголів — це мало важливе значення і в'язалося з військовою організацією молоді, що і дало початок організації козацьких загонів). Крім того парубоча громада ходила з «колядою» на церкву в часі Різдва пиляла хрест з льоду на «Йордані» ставила гоїдалку в селі на Великдень.

Процедура прийняття до парубочої громади була дуже цікава і довго зберігала стародавні традиційні форми. Першзавсе прийняття нового члена громади мало цікаву назву — «коронація». Це, як думають дослідники (див. М. Грушевський, Іст. укр. літ., I, 281), було ніщо інше, як імітація старого звичаю «всадження на коня», піднесення на князівство, на ватажківство і т. д. У всякому разі такий звичай був записаний на Брацлавщині в 1880-х рр. етнографом В. Божковським. — «що раптом переносить нас в обстанову впровадження нового члена до парубочої громади, в обстанову уж княжкої дружини» (М. Груш., I, 219). Отож, хлопець з того парубоча громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, віддає громаді низький поклон. Громада бере його за руки і підкидає вгору, співаючи величальну пісню, що починається словами: «Посіяли дівки льон». Зв'язок цієї пісні з моментом «коронації» полягає в таких словах:

На конику удалець,

Що за диво удалець. —

Нав Іван молодець! . .

Парубок на коні, як рівноправний член воєнного братства не та ж ідея, яку бачимо в церемонії садження на коня молодого княжича під час ПОСТРИГІВ (див.) на знак його переходу з дитячих ліг до воєнної верстви. Піднесення на руках, як призначення влади, відоме в ритуалі й германських народів, було в звичаях ще за княжої доби і в нас на Україні

Новий парубок ставив громаді могорич і давав обіцянку — «всіх добрих парубочих звичаїв дотримуватись». Тепер він уже мав право носити сиву шапку, заломивши її «пиріжком» по-козачому, ходити на досвітки та вечерниці, залицятися до дівчат і женитися». (О. Воропай в «Укр. Душі» З. XII, 58).

На чолі парубоцької громади стояли ОТАМАН та його заступник ПІДОТАМАН. Обирали їх давніше, очевидно, на довший термін, може бути, що на рік, — але пізніше, твердить «Малоросія» під ред. В. Семенова, (див. нижче) при нагоді тих чи інших подій, що вимагали належного порядку. Це стверджував і П. Чубинський, який писав, що на третій день Великденіх свят — для порядку в іграх, молодь вибирає із свого середовища одноголосно отамана і отаманшу (для дівочої громади Є. О.), а також і підотамана та підотаманшу» (III,).

В колективному виданні «Россія», під ред. В. П. Семенова, в т. VII, присвяченому Ук-раїні (р. 1903), знаходимо такий опис парубоцької громади: «Ренитки колишніх «молодших братств» — неodrуженої молоді, коріння яких заходять ще в дуже далеку первісну добу, являє собою ПАРУБОЦТВО. У цю організацію може вступати кожен хлопець, за згодою батьків, коли він досягає 16—17 літ, якщо тільки його старший брат не знаходиться в парубках. Обряд прийняття в парубки, що супроводився невідмінно МОГОРИЧЕМ, називається КОРОНУВАННЯМ. Усі члени братства вважаються рівними, «товаришами», але під час громадських праць обирають собі отамана. До цих праць належать: вирубка хреста з льоду на Ведохрища і особливо колядування. Вирушаючи колядувати, парубки на чолі з отаманом, що зветься тепер БЕРЕЗОЮ (див.) ідуть благословитися до священника і беруть у старости двіночок. Крім частини, що йде на прогудування товаришів під час колядування, увесь інший прибуток ішов на переву. Парубки мають невідмінно кілька ставників і хоругов. Громадське становище парубка високе: він може заступити батька на сході, а також, у випадку якої провини, його не віддають на поруки батькові, але судить його сім'я громада. Парубкам належить виключне право відвідувати «музики», «вулиці» і «вечерниці», вони виконують обов'язки бояр на весіллях. Цікаво також, що парубоцтво охороняло дівочу честь, суворо караючи винних». (ст. 112).

В Україні, як і в інших країнах Європи, характер і форми існування молодечих громад вивчені дуже мало. Відомо, що організації молоді існували ще за античних часів, хоч відомості про них дуже скупі, навіть і в самій Греції. Пізніше молодечі громади зустрічаються в Італії, в південній Німеччині, Панонії, Дал-

матії, а ще пізніше — в британських кельтів. У цих країнах молодечі громади влаштовували спортивні гри, об'єднувалися в культі якогось бога чи героя. (Див. ПАРУБОК).

ПАРУВАННЯ — довесільне зближення молоді обох статей з метою підібрання собі подружн(-га) життя. На Гуцульщині дівчата варили в однім горщику листя з бука й ялиці, що росли близько одні коло одної, так що гілочки їх ішли сумішкою; подаючи такий вивар парубкові дівчина говорила: «Як ці дерева собі чужі, а прешень укупу зійшлися й враз росли, так, дай Боже, аби й ми укупу зійшли, враз жили й вікували» (МУЕ НТШ, V, ст. 11).

В українського народу, як, зрештою, і в інших народів, жило вірування що подружню пару визначено наперед вищими силами, але кожний мусить старатися завчасно віднайти ту свою «суджену», чи «судженого». Китайці вірили в «старого чоловіка місяця», який ніби в'язав червоним шовковим шнуром хлопців і дівчат, що мали одружитися між собою, і після того жадна перешкода не могла б розірвати цього зв'язку. Подібно до цього й П. П. Куліш в «Зан. о Южи. Росії» (т. I, ст. 308—09) оповідав, що в українців людина, яка, як Данте, мала нагоду відвідати «той світ», бачила там діда, «що складав пари», з в'язуючи докупки маленькі шматочки кори та вішаючи їх на пвяхи. Цей дід був властиво сам Бог. (Хв. Вовк «Студії.» ст. 218). (Див. ДОЛЯ).

Сходини молоді для забав і парування практикувалися в різних формах у всіх українських племен здавна. При тім парубки й дівчата виступали групами більш-менш організованими, які були прототипами пізніших парубоцької та дівчачої громад. Сходини цих громад відбувалися або принагідно, з приводу різних свят і церемоній, або в спеціальні на те призначені пори року, епізодично чи більш постійно, сезонно, на окремих, традицією освячених місцях, під голим небом і в спеціальних хатах залежно від сезону.

Ці сходини служили для парування, або як передвступні забави, які мали на меті зближення, знайомство, порозуміння парубків і дівчат, або як форма самого парування, яке відбувалося тут же, на грищах і забавах. Деякі гри й забави, особливо весняні, що в різних стилізованих і символічних образах представляють заволодіння парубком дівчини, правдоподібно віддають, на думку проф. М. Грушевського, досить близько старі форми цього парування.

Ті старі форми з часом розгубилися, і тільки деякі фрагменти старої обрядовості і зв'язаної з нею словесності зацілилися при старих святах річного календаря. Найбільше — при різних обрядах, в формах величання молод-

шим членам родини. менше — в веснянках і гаїлках та в останках старого ВОЛОЧИНЦІ (див.); ще менше в піснях клечальних та купальських, які майже до останку зникли під натиском духовенства й поліції. Сходили ж молоді на ВУЛИЦІ (див.) та ДОСВІТКИ (див.) втрачали майже до решти свої старі репертуари, прийнявши нові ліричні мотиви, витворені в останніх століттях (М. Грушевський «Іст. у. літ.» I. ст. 254—57).

ПАРХОМЕНКО ВОЛОДИМИР (1880 —) — дослідник найдавнішого періоду історії князівської України, автор розвідок: «Віляджерел руської державності», «Олег та Ігор», «Київська Русь і Хозарія», «Нові проблеми Київської Русі», «Русь і печеніги» та інше. Був професором Полтавського Інституту Народної Освіти (ІНО), потім у Дніпропетровському професором Педагогічного Інституту та співробітником історичного музею. Був заарештований у справі СВУ і провів на заслання 8 років, після чого працював у Москві і в Ленінграді, бо йому не дозволено повернутися в Україну.

ПАРХОМЕНКО ТЕРЕШКО (†1911) — визначний кобзар із Сосницького пов. на Чернігівщині. Грав на археологічному з'їзді в Харкові 1902 р.

ПАРХОМЕНКО ЯКІВ — писар Б. Хмельницького, підписав Білоцерківську угоду 1651 р. Був полковником чигиринським і черкаським.

ПАРЧА — матерія, тканина з шовкових, золотих та срібних ниток, звичайна (ГЛАЗЕТ) і узориста.

ПАРЧЕВІЧ ПЕТРО, барон, архієпископ мартіянопольський. Приїздив у березні 1657 р. до Б. Хмельницького, як посол австрійського імператора щоб посередничити в справі миру між Україною та Польщею і щоб, відповідно до умови з венеським послом Нані у Відні, схилити Україну до війни з Туреччиною. Він писав своєму урядові, що на прийомі в гетьмана були два послы шведські, два послы Ракочого, посол турецький, посол татарський, три послы з Молдавії, три з Волощини, посол польського короля і посол польської королеви. Останній приїздив із подарунками для гетьманової. Крім того, були ще тоді при дворі гетьманським представник кн. Богуслава Радзівіла, а незабаром прибули і послы московські. . .

ПАСАМАН — гачьма, що нею обшивають одягу, каптан, тощо.

ПАСЕЇЗМ — літературний напрямок, що звеличує минуле, протиставляючи його незадовільному сучасному.

ПАСЕК ЯН ХРИЗОСТОМ (1630 — 1701) — польський письменник, автор наклепу, піби Мазену на кару за любовні авантури, було прив'язано до дикого коня, який його з Варшави доніс аж в Україну.

ПАСЕРЬ, ПАСЕРБИЦЯ — дитина від першого шлюбу чоловіка, або жінки. Нерідний батько такої дитини називається ВІТЧИМОМ, а нерідна мати — МАЧУХОЮ.

ПАСИВНІСТЬ — недіяльний стан, небажання (чи нездатність) реагувати на події, а тим більше розвивати якусь ініціативу. Голландський соціолог Гуїцінга, згідно, зрештою з іншими дослідниками сучасного життя, твердить, що наша доба розвиває в людях нахил до пасивності; «В давніх і вужчих формах співжиття, народні маси самі творили і організовували форми своїх розваг — спів, танці, ігри, спорт. Всі разом співали, танцювали, гралися. В сучасній нашій цивілізації для величезної більшості не залишається нічого іншого, як тільки дивитися, як інші співають, танцюють, граються. Певно що подвійна роль актора і глядача — завжди існувала, також і в попередніх цивілізаціях. Але в нашій пасивний елемент постійно збільшується за кошт активного. Навіть у спорті, цьому могутньому чинникові повітої цивілізації, величезна маса глядачів пасивно присутня, віддалення глядача від видовища навіть зробило останніми часами ще дальший крок наперед: раніше глядач дивився бодай на справжню дію на сцені, тепер — у кінематографі — він дивиться тільки на тівь тої дії. Слова і акція перестали бути живим словом і живою акцією і зробилися тільки відображенням. І навіть у спорті вже не треба бути особисто присутнім при змагах: вистачає слухати радіохроніку чи читати спортові журнали. В усьому цьому очевидно виявляється занепад духової енергії і зріст пасивності. . .» («Криза цивілізації» іт. вид. 1938 ст. 49).

Про роль пасивності в розвою української духовості і її вплив на історію українського народу писав д-р Я. Ярема: «Пляхом ізоляції намагаємось якось позбутися незносної дійсності. Ми утікаємо від неї на самоту чи то у світ свій внутрішній, або її не зауважуємо (себто намагаємось не завважувати, Є. О.), або ідеалізуємо її. У всіх цих випадках займаємо супроти неї пасивну поставу. Критикою та насміхом ми намагаємось її перемогти та запанувати над нею (звідти славнозвісний український гумор, Є. О.), приймаючи аг-

ресивну поставу. Між цими двома протилежностями постійно хиталось українське життя в його дійсності. Виявом української агресивної активності була Козаччина, незрівняна в чинній негачії сучасної їй дійсності, але в меншій мірі здатна до державницького будівництва. Частіш, одначе, брала гору пасивність в українському історичному житті, що проявляється браком будьякої реакції на багато подій і змін, що так часто на її території відбувалися, і до самого навіть гніту та визиску, що його ці зміни вели за собою. Виявом пасивності були теж декалькаразові малі втечі перед зовнішнім лихом, які з одного боку були в історичних наслідках дуже шкідливі з другого ж боку причинялися до поширення української території. Масова утеча українського населення перед печенізькою, а потім половецькою небезпекою на північно-західні землі не тільки привела до втрати й до сі ще вповні не відзисканих, а так дуже важливих чорноморсько-наддунайських просторів, здобутих у висліді мирної колонізації виродовж IV—VIII вв., але й що не менш болюче — припечатала ще й долю Київської держави, що наслідком відступу з півдня опинилась під загрозою з двох боків — з півдня і з півночі. Поширення території на півн. захід, порівнюючи з втратою південних надморських просторів, яких утримання за собою було б певно стало підставою майбутньої могутності української нації, було маловартісне. Масовій еміграції українського населення за Дніпро, під враженням перших невдач та розчарувань великого повстання 1648 р., приписує М. Грушевський (т. УІІ, ч. ІІ, ст. 78) головну роль в заломленні повстання та в недосягненні своєї цілі. «Народний рух, — пише він, — не дійшов до повної інтенсивності, бо еміграція відкрила інший вихід, і народня енергія пішла в сторону меншого спротиву. Енергія екстенсивна ще раз узяла гору над інтенсивною. Справа самостійності України була вбита — за ціну її територіяльного поширення». Масовий відплив культурно й економічно творчого елементу з українських міст у спокійніші московські землі був майже постійним з'явленням, зв'язаним із кожним сильнішим потрясенням» («Укр. духовість в її культ.-істор. виявах» Львів 1937, ст. 48—49).

З цими твердженнями д-ра Я. Яреми не можна погодитися. Якщо втрата надчорноморських і наддунайських просторів була для нас великим історичним нещастям, то його ніяк не можна приписати пасивності тодішнього українського населення. Шукання рятунку від переможних сил ворога — не вияв пасивності, навпаки, це вияв активності, вияв ініціативності, — хай і шкідливий у своїх наслідках, — але все ж вияв активності й ініціативно-

сти: людина все шукає — в міру свого розуміння — де б їй було краще. Виявом пасивності було б, коли б українське тодішнє населення безрадно ждало, аж прийде ворог і його винищить. Навпаки, саме в ті часи печенізького та половецького нападів, український нарід виявляв величезну активність, як то видно з походів Святослава, що в своїй активності загонявся, на жаль, надто далеко, і тому слав свою голову біля порогів від переможних сил печенізьких. На ті ж часи припадає і «Слово о Полку Ігоревім», що свідчить, яким лицарсько-войовничим духом — супроти половців — було перейняте тодішнє українське населення, — дармащо й похід Ігоря заломився супроти переважних сил ворога-половців. Не про пасивність свідчать і постійні чвари та міжусобиці, що виявляли багато змарнованої енергії, що була б краще вжита, коли б була скерована на оборону українських земель від сторонніх напасників. Ні, не пасивність нашого народу завинила втрату надчорноморських і наддунайських земель, але ота українська сварливість та брак політичного й державного розуму, що про них писав пізніше і гетьман Мазепа: «През незгоду всі пропали...» Було в українського народу досить активності, але зле спрямованої. Те саме треба сказати й про козацькі часи. Те саме треба сказати й про наші часи.

ПАСІКА — місце, де стоять вулики з бджолами. Спочатку це була вирубана в лісі прогалявина, загороджена. Взагалі бджільництво довго провадилося тільки в лісі, на таких просіках, чи «пасіках», а пізніше вже й інших міснях (Проф. І. Огієнко в «Рід. Мові» 1937, 83). Див. БДЖОЛИ, ВУЛИК, ЗОСИМ.

ПАСІЧНИК — господар пасіки, а також дух, що ніби господарить на пасіці і пильнує її так, що господар не потребує до неї навіть заглядати. Але, як і всяка нечиста сила, пасічник працює не задарма, а за душу господаря пасіки, і тому, як тільки господар вмирає, то й пасіка його зникає. Пасічника ніби можна виховати з зілля ПЕРЕСТУПНЯ (див.), якщо перетримати його деякий час у скрині (В. Інатюк, Знадоби. . . I, ст. 8). Віра в пасічника-духа була поширена тільки в Галичині, на Придніпрянщині її не знали.

ПАСІЧНИЦТВО — бджільництво. В давнину носило назву БОРТНИЦТВО (див.). В Україні пасічництво було дуже розвинене, і П. Куліш писав, що українські селяни, в XV—XVI ст. заселяючи степи, «осаджувались у тих пустинях перш усього пасіками», а «інші аж геть вихоплювались поперед займищ, у безпечених городками. Претвич, оповідаючи

у своїй реляції про гонитву за Татарвою, споминає, що Горда вибирала людей по пасіках, а знаний королівський посол Броньовський в своїй «Дескрипціо Тартаріе» прописав пачіку якогось простого русина, що вона стояла най-дальш у степах, куди ще наші осадя не доходили по річках Богу й Саврані. Ба ще й під кінець ХУІ ст. у такій Україні, як Немпрівщина, не було ратайського господарства (себто, хліборобства. Є. О.). Пан Збаразький відняв землі в п. Песочинського, і отсе той жалкується гродському суду брацлавському, що позагачувано нові стави на тих землях, покосено сіно, понаходжено з добутком і пасіками, а про ратайство аніже. .» (т. VI ст. 138).

Українські степи були колись дуже багаті на різні квіти, тим-то було в них дуже багато бджіл, і тому наші люди так і любили пасічникувати. Той же П. Куліш писав, що, за описами сучасників, — «нігде інде нема такої землі плодючої, такого злака пахучого, такої трави квітчастої, як в Україні. Тим-то, каже, бджола роїться там не то по гаях, по деревах, по річаних берегах, та й прямо таки в землі. Селяни вигублюють було рої-напасники, обороняючи від них свої бджоли. Не мавши де заложити всщину, наносила бджола меду повні ямки в землі, що ведмеді, топавшись до такої дикої пасіки, іноді тут же й погибали. Знав Рожчинський під Каменцем Подільським такого пасічника, що з 12 ульів узяв 100 роїв за літо; із них 40 зоставив, а 60 побив задля меду. А Опалинський, оповідаючи про нечисленну силу пасік у Галичині, спомина про одного пана, що збірив медової десятини щороку по 1.000 бочок. .» (Там же ст. 151).

ПАСІЯ — спеціальна Служба Божа введена Київським Собором 1629 року, яку відправлявано по всіх українських церквах по п'ятницях Великого Посту. Полягала вона головню в тому, що на ній читано протягом перших чотирьох п'ятниць В. Посту описи Страстей Господніх з чотирьох євангелістів. Звичай цей був невідомий московській Церкві до нас прийшов із Заходу. На пасіях виголошувалися також проповіді, а проскурниці й бубличниці продавали під церквами проскурки, бублички, маківники та медівники.

ПАСІЯ — ораторія, що відображає в музиці і в співі страждання Христа на Голготі. Творцем пасії був Себастьяні, а найвищого розвитку вона осягла в Й. С. Баха.

ПАСКА — великодній круглий обрядовий хліб із чистої пшеничної муки, розчиненої на могоці та багатьох яйцях та приправленої роззинками, імбирем, ваніллю, тощо. Приготовити ту паску відповідно та всадити до печі вважалось великим і відповідальним мистецтвом

господині-дому, бо коли б паска в печі розлізлася, потріскалася б або запалася то це віщувало б яесь нещастя. Ів. Франко писав: «Одинокий раз запалася та розлізлася паска в нашої хаті в ту великодню суботу, коли вмер мій отець. . .» (МУЕ. НТШ. ХУІІІ, 4). «Як паска в печі западеться на середині, то хтось у домі — звичайно, господар або господиня — того року вмере» (Етн. Зб. НТШ У, 193). І на Дрогобиччині казали: «Як розпадеться паска на половині, то господиня до року вмере — вже гріб показується. .» (МУЕ НТШ ХУІІІ, ст. 17).

Перед тим, як саджати паску в піч, виганяли малих дітей з хати, щоб не зайойкало, бо тоді паска в печі не росла б (Етн. Зб. НТШ. V, 17).

Паску звичайно святять в церкві, і один кусник свяченої паски з маслом, зараз же по повороті додому, давали через вікно собаці, щоб — у випадку скаженини — пес ішов собі геть від хати (там же, ст. 193).

На Гуцульщині, повернувшись із свяченим із церкви, обходили з ним все обійстя, сиплялися коло кожної худобини, доторкалися свяченою паскою й примовляли: «Щоб так ніщо не бралося вівці (корови, чи чого), як нічого не візьметься свяченої паски». Обходили і пасіку, у кого є, і потім заходили до хати. У кого була дівчина на відданні, клали їй паску на голову: «Абись у людей була така велична, як паска пшенична!» Малу дитину клали до спорожнених бесагів, де була паска: «Абись так скоро росло, як паска росте!» (МУЕ НТШ XV, 39). (Див. ДОРА).

ГРЕЧНЕВА ПАСКА — символ нещастя, бо з гречки паски не роблять: «Обійдеться Великдень без гречневої паски», — казали, підкреслюючи нещастя якоїсь марниці, чи відсутньої людини. Іноді гречана паска символізувала навіть несподіване лихо: «Дочекалася баба гречаної паски» — себто, хтось чекав добра, а трапилося яесь нещастя (Ів. Франко «Прип.» I, 12, 144). У москалів паскою називають не хліб, а стопку сиру.

ПАСКВІЛЬ — злобний твір, переважно анонімний, скерований на наплювання якоїсь особи, або якоїсь установи, чи навіть якогось історичного руху. Ів. Кедрин в статті «Навіщо опоганювати наше минуле?» писав:

«Час до часу знаходиться часопис (редактор), який не має того почуття, щоб знати де кінчається історіографічна аналіза, критика й полеміка з речниками інших історично-політичних тез, та де починається пасквіль. В ім'я нібито історичної правди — фальшується ту правду наскрізь одностороннім, пристрасним, несправедливим і невірним описуванням

і висвітлюванням історичних подій і діячів того часу. Закидаючи іншим партійницьку однобокість і фанатизм, виступають водночас речником такої самої однобокої вузькості, тільки іншого табору. Коли хтось дає цілі політичні групи, табори й установи історичного минулого, зараховуючи їх до національних шкідників, руйнівників української державності та анархізаторів усього українського життя, — то вже самі такі епітети не вміщаються в рамках пристойної полеміки та поважної історичної - філософської аналізи. Тоді виходить не аналіза, не ставлення власних тез і полемізування з іншими, а дійсно пасквіль. І тоді автоматично вириває питання: навіщо писати і навіщо друкувати пасквілі?! Кому вони можуть дати користь, крім ворогів усього українства яким зовсім байдуже, де українська історична правда, бо їм цікаво лише одно: отержати від самих українців аргумент проти України. Чи може пасквіль поглибити політичну думку?! — Адже природна реакція на кожну образу і кожний прнетрасний напасливий тон — це відповідь у тоні такої самої образи і в ще напасливішому тоні». («Свобода»). (Див. РЕЦЕНЗІЯ).

ПАСЛІН — рослина Солянум нігрум, мала, будова цвіту споріднена з картоплею. Її ягідки отруйливі. В народній приповідці фігурує іронічно, як символ приємності: «Забудь ласощі — паслін і цибулю, а за гірку свою працю візьми під ніс дулю» (Номис, 5674).

ПАСМО — міра ниток: 30 ниток, разом зв'язаних. Також неслухняне волосся, що вибивається з-під очіпка, чи з-під хустки.

ПАСОК — шкуряний пояс із застіжкою, також ремінь на якому гострять бритву.

ПАСОКА — сировиня (див. ЛІМФА), кров. ПАСОКОЮ ВМИТИСЯ — обмитися, вкритися кров'ю.

ПАСТЕРНАК — рослина Пастинея сатиwa. У нас відвар із пастернаку давали пити вагітній жінці на улегшення породи (Кувеза «Дітина.» I. 20). Вживають також для приправи страв.

ПАСТІВЕНЬ, ПАСТІВНИК — огорожене пасовисько недалеко від хати.

ПАСТОРІЙ ІОАХІМ (1610—82) — історіограф Яна Казіміра німецького роду; автор першої історії Хмельниччини, яка вийшла в Данцігу в 1652 р. латинською мовою — «Війна Скито - Козацька».

ПАСТРАМА — в'ялене м'ясо, яке в нас їли тільки в місцевостях, сусідніх з болгарами, румунами та мадярами (Вовк «Студії...» 81). Також — солонина із баранини (Сл. Грінченка).

ПАСТРЬОМА — шматок сала, чи м'яса, в пасти на принаду звірини.

ПАСХА — свято в жидів на спомин їх виходу з Єгипту, — значить властиво ПЕРЕХІД, і під тим розуміється перехід янгола через Єгипет, коли він карав смертю єгипетських первенців, а залишав живими жидівських. У християн Пасха — наш ВЕЛИКДЕНЬ (див.), що визначає ВОСКРЕСЕННЯ ХРИСТОВЕ, себто перехід від видимої смерті до вічного життя.

ПАСХАЛІЯ — таблиця з вирахованими наперед датами щорічного святкування Великодня та інших свят, що від нього залежать. Великдень святкується в нас в неділю після весняного рівнодення і тому може припасти в часі між 21 березня і 26 квітня. Отже, святкування Великодня може відбігати одного року від другого аж на 36 днів. Вирахувана наперед Пасхалія і вказує, коли саме треба святкувати Великдень.

ПАСХАЛЬНИКИ — секта на Чернігівщині, при кінці XIX ст., що відкидала встановлену Церквою Пасхалію, а притримувалася своєї.

ПАТЕЛЬНЯ — див. СКОВОРОДА.

ПАТЕНА — див. ДИСКОС.

ПАТЕРИК — отечник, книга про життя свв. отців. Так звалися збірники візантійської аскетичної літератури з оповіданнями про подвижників якогось монастиря, або з їх навчаннями, або і те і друге разом. В Україні були відомі патерики — Синайський, Скитський, Афонський Єрусалимський, або Духовний Луг, на інші. На їх зразок виник і в нас на поч. XIII ст. у Києво - Печерській Лаврі т. зв. ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК про життя й діла печерських подвижників, із різними додатками. Цей Патерик був дуже популярний в Україні. Проф. М. Грушевський писав: «Мусимо пам'ятати, що з усієї нашої старої писаної літератури ні один інший твір не зостався в такій постійній пам'яті, уживанні й лектурі, не тільки чернецій, а й світській, як Печерський Патерик. Не «Слово о Полку Ігоря», не Закон і благодать (митр. Іларіона, Є. О.), не Літопис, а Патерик став тим вічно відновлюваним, поширюваним, а з початку нашого друкарства неустанно передруковуваним твором старого

письменства, «золотою книгою» українського письменного люду. Джерелом його літературної утіхи й морального поучення. Завдяки тому мав він такий глибокий вплив на етичний світогляд інтелігентнішої частини старої української маси, як ні один інший твір. («Історія у. літ.» III, ст. 112, 114).

ПАТЕРИЦЯ — палиця священника та чернця, посох архиєрея.

ПАТИНОК — див. ПАНТОФЛЯ. «Величний, як жидівський патинок» (Номис 2497). У Т. Шевченка в поемі «Невольник» сліпий переповідає оповідання занорожців про те як Кирило (Кирило Розумовський, останній гетьман, Є. О.) з старшинами «пудром обсипались і в царий, мов собаки, патинки лизали.»

Тут ПАТИНКИ ЛІЗАТИ тотожне з «щлюванням пантофлі у Папи» П. Тичини.

ПАТОКА — мед без воску.

ПАТОЛОЧ — витоптане поле. Також рештки худобини, недоїденої звірем. Рештки після збору конопель.

ПАТОРЖИНСЬКИЙ ІВАН (1896—1960) — славний оперовий співак, бас, родом із Катеринославщини. З моменту відкриття в Харкові в 1925 р. Української Державної Опери, Паторжинський постійно співає на цій сцені, створюючи образи Мефістофеля в «Фаусті», Виборного в «Наталії Полтавці», Дон Базіліо в «Севільським шрдуліку», Кочубея в «Мазепі» (Чайковського), Тараса Бульби в одноіменній опері М. Лисенка Карася в «Запорожці» і т. д. Крім того він був бездоганим виконавцем українських народніх пісень. З 1944 р. Паторжинський був професором Київської Державної Консерваторії імені Чайковського. Поховано його на Байковому кладовищі в Києві.

ПАТОС — велике захоплення, запал, з яким промовець виголошує промову, якщо він дійсно відчуває те, про що говорить. Проте, не рідко зустріти й промовців, що виголошують промови ніби з патосом але їх патос не знаходить відгуку в серцях слухачів, бо той їх патос нещирий риторичний.

ПАТРИЦІЇ — староримська родова вища класа. В середньовіччі патриціями звали в Італії і в Візантії так само членів родової шляхти, але по містах із самоуправою цю назву перебрала собі купецька аристократія що кермувала містом. Так було і в нас, напр., у Львові аж до упадку Польщі.

ПАТРІОТИЗМ — любов до Батьківщини та праця для неї (Див. НАЦІОНАЛІЗМ). Ко-

муністична газетка «Знання», що виходить в українській мові в Б. Айресі, вірно слухаючись усяких наказів із Москви і спеціально поборюючи протягом довгих років український патріотизм, як вияв ворожості до інтернаціональної ідеї світового пролетаріату, в числі з 26. УІІ. 1956 видрукувала таке:

«Як відомо, певний час дехто в нас неправильно розумів національне питання. Декому здавалось, що любов до свого народу суперечить пролетарському інтернаціоналізмові. Двадцятий з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу вніс у це питання цілковиту ясність.

«На жаль — говорив товариш Хрущов на з'їзді — знаходяться окремі товариші, які вважають, що любов до своєї Батьківщини (так і видруковано з великої літери, Є. О.), нібито суперечить міжнародній солідарності трудящих і соціалістичному інтернаціоналізмові. Таке тлумачення ображає національні почуття людей, аж ніяк не сприяє зміцненню співробітництва соціалістичних націй, розвитку міжнародної солідарності трудящих усіх країн».

І далі товариш Хрущов наводить думку В. І. Леніна: «Чи чуже нам, великоруським свідомим пролетарям почуття національної гордості? Звичайно, ні! Ми любимо свою мову і свою батьківщину ми найбільше працюємо над тим, щоб її трудящі маси (тобто 9/10 її населення) підняти до свідомого життя демократів і соціалістів».

«Отже, виходить, люби свою країну, свій народ його історію, його мову, нишайс своїм народом але люби його і дбай про нього не у відриві від інтересів усіх радянських народів. (себто, аби тільки не проти інтересів Москви, Є. О.). Хай твоя палка любов до свого народу зливається з любов'ю до народів усього Радянського Союзу, з повагою до народів усього світу.

«Органічне поєднання. — говорив далі тов. Хрущов — соціалістичного патріотизму з інтернаціоналізмом — ось ідейна основа зміцнення братерського взаємозв'язку соціалістичних націй».

«Як бачимо, любов до рідної мови (дивується і констатує «Знання») це не щось поіроче, це не пережиток націоналізму, а навпаки — любов радянської людини до свого народу і до своєї мови є органічним елементом інтернаціоналізму. (Аж ось як! Є. О.). Якщо ти не любиш свого народу і нехтуєш його мовою, то хтож тобі повірить, що ти любиш і поважаєш сусідні народи?»

Це все — правда, але в устах московських прислужників, це лицемерство

ПАТРІАРХ — в Біблії один із праотців людського роду від Адама до Ноя і жидівського

племени від Авраама до Йосифа. В християнській Церкві — патріарх найстарший батько, або начальник батьків — єрарх, вищий від митрополита. Взято цей титул від титулу голови юдейського Синедріону, і вперше на ІУ Вселенському Соборі 451 р. вжито його в значенні першого єпископа головної дієцезії — ПАТРІАРХАТУ. (Митр. Іларіон «Поділ.» ст. 16—16). Спочатку патріархів було тільки три — на Сході в Антіохії та Олександрії, на заході — в Римі. З ІV ст. бачимо патріархів також у Константинополі та в Єрусалімі. В східній православній Церкві виникли пізніше ще патріархи Сербії, Москви, (з 1589), а в західній, католицькій декілька титулярних, як патріарх Венеції, Лісбони, Гоа.

З митрополита Петра МОЩИ (див.) виник був пляч створення УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ в Києві, але він не здійснився. Проте, ця ідея залишалася далі актуальною, і Симон Петлюра писав у 1921 р.: «Надаючи справі організації Української Церкви великого значення з погляду державного, приходжу до висновку, що ми не продумали до логічного кінця поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої Церкви. Ми бачимо її в так зв. АВТОКЕФАЛІ (див.). Це алгебраїчна формула, що її можна впрішувати різно з погляду церковної практики. Справа автокефалії може розумітися всяко, як з теоретичного, так і з погляду практики. На мою думку, ця справа нашими церковними діячами не розкрита, як слід, не конкретизована, а щодо свого ієрархічного змісту (дотенерішнього), то до кінця не доведена. Ми гадаємо, що як будемо мати власних єпископів, то цим уже ставимо Церкву на тверду основу, з якої ніякі політично-церковні конфлікти її не зрунуть. Далі власного митрополита в столицьому місті наші автокефальні мрії й змагання не йдуть. Наскільки помилковими та облудними є такі мрії, показала нам практика за часів Скоропадського, що автокефальним змаганням Української Церкви зразу ж надала протилежного змісту, проголосивши залежність нашої молоді Церкви від московського патріарха. . . Коли взяти зносини майбутньої нашої Церкви з созвучним їй, хоча б з грецькою, царгородською чи сербською, то тут маємо місце нерівність. . . Я думаю, що Українська Автокефальна Церква головою своїм повинна мати власного Патріарха. Український Патріарх — рівний патріархові московському, — це річ, потреба якої вимагається інтересами Української Церкви. . . У зносинах у поширенні свого морального й іншого впливу на православні Церкви (грузинську, білоруську, польську, литовську, лотиську, вірмено-григоріянську) держав, поставих на місці давньої Росії така Українська Церква, як я хотів би в майбутньому недалекому їй уявити, могла б так

само допомогти зміцненню та впливові нашої державности, не кажучи вже про ті придбання, що цією дорогою і для своєї сили вона може досягнути».

ПАТРІАРХАТ — суспільний зад. в якому батько, як голова родини, відіграє керівну роль, в протилежність матриархатові (див.). в якому керівну роль відіграла жінка - мати. Італійський філософ Орестано писав: «Любов матері до дітей вроджена, любов батька — придбана. І дійсно, перша існує по всіх усядах в природі, тим часом, як друга — продукт, і то досить пізній, цивілізації. Тому в багатьох суспільствах матриархат попереджує патріархат». («Думки» Мілян. 1936, ст. 166).

ПАТРІАРШИЙ ХРЕСТ — так зветься хрест, вживаний в Східній Церкві, що в ньому одно рам'я нахилене. Це нахилене рам'я має нагадувати смерть ап. Андрія на скісному хресті. (Ст. Томашівський «Іст. Церкви.» 1932, стор. 11). Див. ХРЕСТ.

ПАТРОН — в давньому Римі пан, опікун визволеного невільника. У церкві — святий, що його хтось (особа, громада, церква) взяв собі за опікуна. У церковному праві — особа, яка побудувала й устаткувала парафіяльну церкву. У зв'язку з цим виникло ПРАВО ПАТРОНАТУ: патрон побудованої ним церкви претендував — і досягав — право призначати до «його» церкви того, кого він сам хотів. З часом польські королі та литовські великі князі, за прикладом західних феодалів, поширили це право свого патронату мало не на всі церковні об'єкти, віддаючи єпископства і архимандрії (абатства) бажаним їм особам. На практиці це звелось до того, що ті, хто хотів дістати на ці місця, купували їх собі. Це право подавання «столиць духовних і хлібів духовних» вперше застосував в Україні в кн. Олександр призначивши в 1498 р. смоленського єпископа Йосифа Болгариновича на київського митрополита.

Право патронату пізніше, під Польщею, було одною з причин глибокого занепаду української православної Церкви та здеморалізування її єрархії перед Берестейською унією. (Див. СИМОНІЯ). «Митрополитові залишено тільки формальне «свячення» владик тоді, як владичі престолі, разом із маєтностями роздавалися Панами - Радою, а затверджувалися великим князем, чи королем. З часом у ряди церковної єрархії ввійшли люди, що дуже часто не мали ніякого відношення до церковних справ і, очевидно, ніяких кваліфікацій для будьяких церковних становищ. . . Потім завелися справи на верхах церковної єрархії, не краще вони стояли й на низах, де обов'язу-

вало право патронату. Землевласники - дідичі вважали себе власниками церков і монастирів по своїх маєтностях. . . куди призначали й скидали священників, не турбуючись їх кваліфікаціями. А коли зважимо, що до користюбності панів - дідичів, що просто торгували парохіями й церквами, приєднувалося звичайно ріжновірство «пагона» й парохій на його землях, то зможемо собі уявити те безладдя зловживань і переслідувань, у яких довелося жити й не розвиватися, а просто мучитися й загнати українській Церкві. Роздумуючи про умови, що в них понала в ті часи українська Церква, а разом із нею українська духовна культура, можна тільки великим дивом дивуватися, що вона не пропала, а, навпаки, нашла сили й спроможність піднятися з упадку і започаткувати національно - політичне відродження всієї України». (М. Голубець «Вел. Іст. України» ст. 392).

ПАТРОНІМІКОН — ймення, виведене від імені батька, напр. Іванович — син Івана, Іванівна — донька Івана. Уживання імен патронімічних (по-батькові) зустрічається у нас у давніх літописях і в «Слові о Полку Ігореві», і пізніше в актах і документах із XVI—XVII ст. і в наших стародруках. В книзі Гр. Лужницького «Українська Церква між Сходом і Заходом» (Філадельфія, 1954) на ст. 206 вміщено знімку з надгробної плити литовсько - руського вельможі Івана Сопіги (ще тоді не спольщеного на Саліга), яку поклав його син Павло, року 1520 го, і що ж на ній викарбував віп: «Іоанові Симеоновичеві Сопіга», потому «Наримунта Гедиміновича», сина «Гедиміна Вітенича» «сі: начертаніє положж»: «Павел Іванович Сопіга».

За козацьких часів патронімічні імена вживалися також часто. І В. Липинський писав, що це вживання за часів Хмельниччини і пізніше «пояснюється почасти звичаєм, а ще в більшій мірі потребами конспірації, особливо у найбільш загроженої шляхти. . . Отже напр., Іван Виговський виписується до реєстрів козацьких 1649 р. як Іван Остафіївнич; сотник полку миргородського Кирик Поповський, як Кирик Якименко; Павел Янович Хмельницький підписується часто — — Павел Янович, і звуть його найчастіше Павел Яненко, і це прізвисько потім у рід його переходить; писаря Семена Голуховського звуть Семеном Остаповим; полковника Лесницького — Григорієм Сахновичем; полк. Ів. Нікіфоровича Золотаренка — Іваном Ничипоренком. Що Іван Федоренко і Богун — одна і та сама особа, свідчить між іншим «отписка» Унковського з р. 1650 про число полків і прізвиська полковників, вписаних до реєстрів козацьких по умові Зборовській. В цій отписці, висланий агентом московського уряду з України до Москви, полковником калницьким наз-

ваний Богун, який в реєстрах, поданих королеві, вписаний, як Іван Федоренко. . .» («На переломі . . .» ст. 277).

В Російській імперії серед усієї інтелігенції, а на Московщині і серед селянства (навіть з випусканням першого імені — Степанович, Степановна) глибоко вкоренився звичай звертатися до знайомих «по імені й по батькові». Натомість у зах. Європі і в Америці такого звичаю нема, і вчитель французької мови в Кам'янець-Подільській гімназії, (де автор УМЕ вчився), до якого учні зверталися, як до «Івана Павловича», одного разу сміявся на лекції, як би це, мерляв, дико виглядало, коли б хтось звернувся до нього у Франції, називаючи його «Жан фір де Поль»! На західних землях України, під впливом заходу, звертання по імені й по батькові втрачено, і з того пішла по часописах полеміка, чи цей звичай прищепила нам Москва, чи, навпаки, вона від нас цей звичай перебрала й загально поширила. Наскільки промовляють наші давні документи, можна припускати скріше друге. Перебравши наше національне ім'я «Русь», перебрала вона й наш давній звичай вживати батькове ім'я при своєму чи чужому імені. Але, якщо ми могли відмовитися від нашої давньої національної назви, щоб тільки не бути в одному «казані» з москалями, так — і тим легше — ми можемо відмовитися від того нашого стародавнього звичаю, що зрештою, серед нашого селянства досі не був поширений, а в Зах. Україні і зовсім незнаний. І то тим більше, що, як писав В. Дорошенко в «Америці», (обстоючи, зрештою, затримання нашого стародавнього звичаю). «Московські більшовики, вважаючи називання по батькові суто московським звичаєм, причіпляють у цілях русифікації «отчество» українцям, де тільки можуть, де треба й де не треба, на кожному кроці, аж до занудн. Причеплюють його не лише до значних осіб, але й до кожної доярки чи що, яку проголошують етаканівкою. Тому на Підсоверській Україні вже навіть невільно виступати без отчества, і не можна сказати чи написати: «Поезії М. Рильського» чи розвідка академіка Ол. Білецького, а неодмінно Поезії М. Т. Рильського, Максим Тадейович Рильський написав, чи сказав те чи те і т. д. Це вже вульгаризація, яка спростає, баналізує добру звичку».

І саме тому від неї дуже добре можна відмовитися, розвиваючи ту не менш добру звичку, що прийшла до нас із Заходу і з тим Заходом нас стнає.

ПАУК — Панамериканська Українська Конференція — організація, створена в дні 18—21. XI. 1947 р. у Нью Йорку, щоб бути зв'язком між центральними українськими організаціями США, Канади, Аргентини, Бразі-

лії, Венесуелі, Парагваю і Уругваю, які входять як члени в ПАУК. В Регуляміні ПАУК конференції її завдання і цілі було так визначено,

1. Координувати спільні політичні акції для підтримки визвольних змагань Української Нації.
2. Репрезентувати своїх членів назовні перед компетентними міжнародними чинниками.
3. Бути речником змагань української нації в її боротьбі за державну незалежність.
4. Інформувати світ про роль, значення та історію України.
5. Планувати співпрацю між своїми членами та плекати в них почуття взаємної толеранції.
6. Допомогати творенню центральних громадських установ у тих державах де живуть українці.
7. Підготувати ґрунт до створення Світового Союзу Українців.

ПАУК визнає засади християнської етики, демократичних прав людини й народів, як їх розуміє конституція Америки. Постійним секретарем ПАУК був усе д-р В. Шандор. Але на практиці ідея ПАУК скрахувала.

ПАУС --- пляшечка з вином, чи молоком, яка ставилася в Буковині на стіл, разом із деревцем та мисочкою з трьома колачниками, коли в хаті був померлий. Коли приходив панстепь по скінченні панахиди, присутні обступали стіл і відносили його догори. Після цього, го подарунок давав паус, деревце і мисочку трьом господарям її несли їх на цвинтар, а з цвинтаря забирав їх собі священник. (Етн. Зб. Н-ТШ 342). На паус, себто на пляшечку, в с. Молодієві надягали на шийку обаринку, а в обаринку вставляли дві свічки (там же, 351). Тут паус і деревце робили на третій день по сконанні на так званий **ПОМЕННИК** (див.).

ПАХАРЕВСЬКИЙ ЛЕОНІД (1880 —) — письменник і актор, перекладач Гамсуна, Равитмана, Шніцлера. Залишив збірки оповідань: «Буденні оповідання», «Пожовкле листя», поези: «Нехай живе життя», «Тоді, як лиш цвіли» та інші.

ПАЦИФІЗМ — рух за налагоджування міжнародних конфліктів мирними засобами. На практиці завжди йде на користь нападника, а в останні десятиліття став знаряддям комуністичної пропаганди і — в наслідках — поширення московського імперіялізму (Див. **НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ**). Пацифісти, що на своїх конгресах виступають проти війни, мовчать, коли йде справа про масові вбивства, організовані пропагаторами всесвітньої революції, вони мовчать, коли йде справа про організований терор московської диктатури над мільйонами обезброєних людей, про організоване винищування народів, поневолених Москвою.

В 1948 р. папа Пії XII засудив крайній пацифізм, що бажає уникнути війни ціною будь-яких поступок насильникові він ствердив, що існують такі вартості духа, які треба боронити хоча б і війною. Нарід, що знаходиться під загрозою нападу, або вже впав жертвою нападу, не сміє ніколи пасивно терпіти насильство а мусить боронитися, і міжнародня солідарність вимагає й від інших народів допомогти нападеним і поневоленим. Хто не сповняє цього обов'язку, грішить гріхом Пилата.

ПАЦИФІКАЦІЯ — приборкування невстаєлих мас народу окупантським військом. У нас відома під цією абсурдною назвою акція брутальних масових погромів українського населення в Галичині в вересні й жовтні 1930 р., що її перепровадили польська поліція і польське військо. Плян цієї пацифікації був докладно розроблений у Варшаві, а сама вона виллалася так (за описом п. М. Рудницької, бел. посолки до польського сейму): Відділ військової або поліційної кінноти в числі 100—200 осіб напав на село. Офіцер, командант ескадри, заїздив до громадського уряду і, на основі списку що його достав у повітовому старостві вилкавав найсвідоміших селян і селянок головою цих, які були активними діячами місцевих українських товариств. Коли вони збірлися, офіцер подавав їм до відома, що впродовж двох трьох годин громада мусить зложити означеної висоти контрибуцію (сільськогосподарські продукти, худобу, домашню птицю тощо) — інакше село буде зрівняне з землею. Після того, як селяни звезли перед громадський дім «контрибуцію», провідників села вели до якоїсь стодоли або на толоку за селом і там їх в нелюдський спосіб били. Екзекуція відбувалася в той спосіб, що з людей здирали одяг клали їх по черзі на землю або на лавку кілька військових притримували жертву, двоє інших ставали по її боках і грубими галицями або патаями били, поки людина не страчала свідомости. Тоді побитого зливали холодною водою щоб прийшов до свідомости, і продовжували екзекуцію до чергового зомління. 100—200 ударів становили норму. Між катованими були також жінки, старці і підлітки, часто священники й інші місцеві інтелігенти.

Тоді, як одна партія вояків перевозила екзекуцію друга гуляла по селі. Під претекстом пошукування укритої зброї, військо пустошило домні: зривали з хат покрівлі, били у вікнах шибки, розвалювали печі, ламали меблі, викидали з шаф і скринь одяг, білизну, кожухи тонтали їх чоботами, дерли багнетами. З подушок і перин вишорювали пір'я. Харчові продукти викидали з комори на подвір'я, мі-

шали з болотом і обливали нафтою. В stodолі нищили сільсько-господарське знаряддя, на обістю занечищували кривницю. Справившись з одною хатою, ішли до чергової.

Особливу увагу присвячувала каральна експедиція домівкам українських товариств і установ. У кооперативній крамниці руйнували дощенту всі товари й устаткування. В читальні нищили бібліотеку; в залі, призначеній на концерти й вистави, пустошили сцену, декорації, театральні костюми, ламали музичні інструменти сільської оркестри.

До постійної програми пацифікації належала також зневага українських національних почувань. Селян примушували цілувати землю і заявляти при цьому, що це — «польська земля», вигукувати на честь Польщі («нехай живе Польша!», «нехай живе маршал Пілсудський!», лаяти вульгарними словами Україну («я плюю на собачу мати Україну»), співати пісні, в яких висміювалася Україна й український народ. З-правила здирали із стін і нищили портрети Шевченка. На тисячу сіл, через які перейшли погромники, не було ні одного випадку, щоб в народнім домі чи в кооперативі залишився незнищений портрет Шевченка.

Коли після кількох днів військо покидало село, воно виглядало немов після татарського нападу. Зовсім подібно відбувалися погроми в містечках, де найбільше від них страждали місцеві інтелігенти, дячі українських установ. І тут теж предметом знищення ставали бібліотеки, приватні українські школи, домівки товариств, кооперативи.

Так переїхали каральні експедиції восени 1930 року (точніше: від половини вересня до початку листопада) вздовж і впоперек Галичину, залишаючи на своєму шляху руїну українського культурного доробку й тисячі скатованих людей. Погромницька акція обняла коло 50.000 квадратних кілометрів. В одній з петицій, що в цій справі поступили до Ліги Націй, перелічені були назви 700 сіл, які впали жертвою погромів, з докладною датою, описом події і прізвищами побитих. Коли прийняти, що те з усіх місцевостей можна було зібрати документацію, бо польська влада докладала всіх зусиль, щоб цьому перешкодити, можна оцінювати скількість «спацифікованих» сіл на 1.000. З незначними варіантами, залежними від садизму командантів каральних загонів, скрізь повторялася та сама дія, і протоколи свідків у різних частинах краю були дуже подібні один до одного. З такою докладністю обдумали у Варшаві подробиці пацифікації.

Слід сказати ще кілька слів про скатованих людей. Рахуючи тільки по 20 осіб на кожне «спацифіковане» село, дістанемо 20.000 зне-

важених. Довгими тижнями, а то й місяцями вони лікували свої рани. Бо побої були такі жорстокі, що шкіра дослівно тріскалась під ударами і роз'ятрене тіло не хотіло гоїтися. В багатьох випадках витворювалася гангрена, бо хворі не мали лікарської опіки, не мали ліків та асептичних перев'язок. Польська влада заборонила шпиталю приймати побитих людей, лікарям заборонила їздити на села й подавати хворим поміч. Коли ж родина везла побитого возом у місто до приватного лікаря, поліція затримувала воза, і хворого до лікаря не допускала. Побої спричиняли також часто ушкодження внутрішніх органів та зламання костей. Внаслідок побоїв померло кількадесят людей, п'ять осіб сконали зараз же під час езекуції.

Яка ж була ціль і причини цієї «пацифікації»?

Після того, як Сх. Галичину, в наслідок програних визвольних змагань українського народу, було призначено Польщі, українці, зневірені в міжнародній справедливості і навчені гірким досвідом, що гасло «самовизначення народів» залишається порожнім звуком, зрозуміли, що їм можна надіятися тільки на власні сили, і тому з незвичайною енергією взялися за національну й економічну відбудову країни, досягаючи за короткий час подиву гідних успіхів. За кілька років Галичина вкрилася мережею українських товариств і установ. Освітні, кооперативні, жіночі, сільсько-господарські, фізкультурні організації, власні фінансові інституції, власний промисел і купецтво, українська преса, наука, мистецтво — все це було для українського народу субстрактом власної державности, було виявом самобутніх національних сил, що не вмещалися в чужій державі.

Даремними виявилися всі польські зусилля затерти українське обличчя краю; розвіялися польські надії на те, що за 20 років не буде в Польщі української проблеми; збанкрутувала теорія, що лише українські провідники бунтарі, але українська народна маса — добродушна і з своєї долі під Польщею вдоволенна. І разом з тим зростало з місяця на місяць почуття нелегитимності польських поміщиків, військових осадників і бюрократії, що поводилася на українській землі немов військова залога в заморській колонії. З місяця на місяць стемнєнувалося напруження холодної війни, збільшувалося взаємне роздратування, атмосфера ставала щораз нестерпнішою.

Ось політичне й психологічне тло, на якому зродилося рішення польського уряду включити в арсенал своїх методів правління в Україні масовий фізичний терор.

Безпосереднім претекстом до репресій послужила польському урядові саботажна акція Організації Українських Націоналістів, яка

влі 1930 року проявлялася головним чином у підпалах збіжжя польських поміщиків і осадників. Слід відзначити, що ця акція не потягнула за собою жертв в людях, бо ні атентатів на людське життя, ні грабунків майна члени підпальної організації тоді не виконували. Офіційна польська статистика подала, що від липня до вересня 1930 р. українські підпальники підпалили 62 житлові будинки, 87 стол, 78 інших господарських будинків і 112 столів збіжжя та сіна. Диспропорція між кількістю підпалів і розмірами погромницької акції кидається у вічі. Навіть коли спиратися на згаданій урядовій польській статистиці, треба прийти до висновку, що поляки зруйнували сотні сіл, в яких не було ні одного випадку саботажу, і побили тисячі людей, щодо яких не могло бути найменшої підозри в революційній діяльності. Отже, спорадичні акти революційного підпілля були для уряду тільки заціпкою, щоб знищити українські культурні й економічні надбання і стероризувати весь український загаль. Застосуванням засади збірної відповідальності і збірної кари, кари без слідства й суду, Польща поставила себе нарівні з большевиками. (М. Рудницька «Двадцятип'ятиріччя пацифікації», 27. IX. 1955). Див. П'ЕРАЦКІ.

В наслідок протестної акції Української Парламентарної Репрезентації та Проводу Українських Націоналістів (ПУН), пацифікація Галичини в 1930 р. знайшла широкий розголос у тодішній європейській пресі і викликала створення Комітету Трьох в Лізі Націй, що яких два роки досліджувала цю справу, виявивши в тому свою повну безпорадність. Порушувалась ця справа кілька разів і в лондонській Палаті Репрезентатив, і в женецькому Міжнародному Хресті і в Ватикані (див. РОЛІАН РОМЕН). Про це ширше в «Записках Українського Журналіста» за роки 1930—31 Є. Онацького). В 1932 р. пацифікацію було повторено на Волині і Поліссі. Про пацифікацію в царській Росії за царя «Благословенного» див. А. ПІШКЕВИЧ.

ПАЧОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1878—1942) — поет, автор збірок «Розсипані перли» 1901, «На стоці гір» 1907, драм. поем «Марко Проклятий» 1923 і «Пекло України» та драматичних п'єс «Сонце Руїни» 1911, «Сфінкс Європи» 1914 «Роман Великий» та інші. Редагував «Стрільця» в Станіславові. Був призначений аташе Надзв. Місії при Ватикані, але через хворобу не доїхав до Риму. Видужавши, працює десять років в Карпатській Україні над національним пробудженням упослідженого народу: редагує в Ужгороді тижневик «Народ», бере участь в основанні «Просвіти», яка видала його «Історію Підкарпатської Русі», що була перевидана в Мюнхені в 1946 р. як «Історія

Закарпаття». вчителює в гімназії в Берегові.

ПАШЕННА ЯМА — яма для переховування збіжжя, вона має форму дзвона. вувьким кінцем до гори, вимащується всередині глиною і обпалюється. **ПАШНИНА**, **ПАШНИЦЯ**, **ПАШНЯ** — всяке збіжжя в стеблі і в зерні.

ПАШПОРТ — особистий документ, що засвідчує про приналежність до якоїсь держави; служив звичайно для подорожування за кордонами власної держави, але в деяких країнах, як у ком. Росії та в ССР, паспортні необхідні і в середині країни, щоб пред'являти їх на вимогу властей. В 1722 р. був виданий царський указ що нагадував український старшині, що, згідно з договорами між Московією і гетьманами всі повинні мати паспорти. Вимога мати паспорт була загострена з огляду на намагання закріпачити селян і козаків, які рятувалися від того втечею. Таким чином виникла сила справ «про паспорти». Полкові канцелярії мусіли мати суворий нагляд за «безпаспортними бродягами». Заходи щодо паспортів були такі суворі, що навіть дуже поважні особи, рушаючи з території одного полку на другий, звергалися за відповідними дозволами до полкових канцелярій, а в 1734 р. і старшини були зобов'язані брати паспорти з Правління Гетьманського Уряду, але тільки при виїзді за кордон. (Слабченко «Польк» ст. 203—04).

Пізніше ці паспортні утиски ослабли, але з новою силою відновилися в 1811 р. в зв'язку з поширеними погосками про паліїв (тоді згорів Поділ у Києві), що ніби підготовляли ґрунт для нападу «ворога» на Росію. (Єфремов «За рік 1912» ст. 264). В кожній державі з г. зв. поліційним режимом, а тим більше під московською окупацією, кожна людина мусить мати паспорт, щоб могли ним кожної хвилини виказатися.

ПАШТЕТ — захохла страва з ріжного розмеленого м'яса голезно з дробу й дичини, приправлена городиною. Мясом згадку про неї вже в «Енеїді» Котляревського: «І в кахлях понесли папкети» (тут «папкети» замість «паштети»).

ПАЩИКУХА — силіткарка, надто язика-та жінка.

ПЕАН — у давніх греків святочна пісня на вшанування богів, головню Аполлона; загальом — похвальна пісня, пісня радості; звідти **СІЛВАТИ ПЕАНИ** — хвалити когось, прославляти.

ПЕВНИЙ АПОЛЛОН (1888—) — агроном, член Укр. Військ. Ген. Комітету при

Укр. Центр. Раді в Києві в 1917 р.: в 1919 заступник голови держ. інспектора армії УНР. Засланий більшовиками на Соловки, мабуть, там і згинув.

ПЕВНИЙ ПЕТРО (†1957) — меценат, член партії соц.-федералістів. За його гроші збудовано пам'ятник Котляревському в Полтаві, що його відкриття було свого часу великою національною маніфестацією; за його гроші відновлено також і будинок, де жив Котляревський. Він підпомагав також українським театрам. Помер на еміграції.

ПЕГАС — крилатий кінь грецької мітології, що зродився з крові МЕДУЗИ (див.): коли ПЕРСЕЙ відсік їй голову. Тедве народившись, Пегас злетів на верховину Гелікона, житла безсмертних, де від удару його копита постало джерело муз Інокрена, що з нього черпають надхнення. Мінерва укусила Пегаса і віддала його Беллерофонтіві, і він ним убито потворну ХІМЕРУ (див.). Пегас зробився символом поезії, фантазії, і ним хочуть їздити (бодай у мріях) поети всіх народів. У виданні «Бесіди Іоанна Златоустого на 14 посланій» 1623 р. в літері Ф. вміщено Пегаса. Символічна ідея тут така: як Пегас відкрив джерело, що вічно живить надхнення поетів, так і Христос відкрив джерело «живої води», як Він Сам називає свою науку, що з нього черпають своє надхнення правди християни.

ПЕДАНТ — людина, що надає перебільшеної ваги дотримувannya встановлених правил і норм і, тому часто нездатна зрозуміти живе життя, що в своїй творчості все від усталених норм ухиляється. Педант забуває, що норма нерухома, а життя постійно змінюється. Норма наказує, щоб порятувати людину, яка тоне, ханати її ззаду за волосся. Але досвідчений в житті моряк запитує: «А що робити, коли та людина лиса?» І педант губиться, бо норма не відповідає. Манцоні в своєму славнозвісному романі «Заручені» змалював педантичного Дона Ферранте, який все аналізує, і на все має рецепту. Але життя не піддається аналізу, і коли з'являється чума, Дон Ферранте марно її заперечує бо вона, мовляв, не вкладається в відомі йому форми, і тому не існує. Це не перешкоджає проте Донові Ферранте вмерти саме від чуми. Гете в «Фавсті» змалював маленького педанта в Вагнері, що знуджує Фавста своїм прив'язанням до вже зжитих формул і нездатністю реагувати на нові випадки життя (див. БУКВОЇДСТВО).

Джеме Бернгам в своєму творі «Маккіявелісти» (Б. Айрес, 1945) з погордою писав про «професорів університету, що звичайно дивляться на науку, як на педантизм, і коли критикують якусь теорію, наставляють свої

мікроскопи на незначні помилки та інші дрібниці» і саме тому не здатні зрозуміти дійсно великих, синтетичних, багатих на ідеї праць (ст. 122).

Педанти, певно, люди нудні і обмежені, але у такому ще малодисциплінованому й анархічному суспільстві, як наше, педантизм — дуже побажана риса, яку треба плекати, намагаючись уникати хиб, із нею зв'язаних. Бо «брак педантизму створює дивну породу людей, — людей, які живуть лише теперішнім. Їх нехить до всяких «дрібничкових» приписів і прийнятих поглядів робить те що вони не чуються ні чим зв'язані, не підлягають ніякій внутрішній дисципліні: давши слово, його підтримують, підписавши урочисто якусь політичну програму, за деякий час піднишуть другу; прийнявши якісь обов'язки, їх не виконують; виславши вам на голову відро наклепів, дивуються коли на вулиці не відповідаєте на їх поклін: установивши в пресі, або в своїй партії, драконські приписи і нагородивши цілу купу високих фраз і безкопромисових параграфів про національну честь і т. п., примикають (залаюючи, Є. О.) очі на вчинок, який глузує з тих параграфів. . . Бо, повторюю, вони не педанти, вони не прив'язують ваги до несутніх подробиць і не мають дрібничкової пошани до прийнятих форм, приписів і поглядів. . . Чому питання про педантів і непедантів таке важне? Тому, що ходити усталеною стороною вулиці, триматися усталеного плану імпрези, не забувши про деталі, виконувати прийнятну ухвалу, а не шось їй протилежне. . . дотримувати призначену годину й дане слово, триматися певних приписів і параграфів свого «вірую» або своєї партії, відповідати за слово і за вчинки — це все САМОДИСЦИПЛІНА. . .» (Вісник, 1939. I. 59).

ПЕДАТА ФЕЛІЧЕ — італійський журналіст, в другій світовій війні був в Україні з італійським корпусом. Щоденник «Аргільо» в Лукка видрукував 8. УШ. 1942 р. його допис з України, в якому він стверджував, що, неважаючи на незвичайно багату землю, хліборобство в Україні стоїть зовсім не на рівні як би треба було сподіватися: «Нема сумніву, що в значній мірі до такого стану спричинилась і війна, але з усього видно, що й до війни не було тут багато краще, бо і до війни бракувало тут добрих шляхів, щільного господарського ока селянина - власника, бракувало творчої ініціативи. В наслідок того всього — жахлива мізерія саме там, де існують усі підстави до багатства. . .» «Можна бути певним, завважував він далі, — що, коли б Україна була не під ярмом, а вільна, була б вона одна з найбагатших і наймогутніших країн. . .»

ПЕЙСТРА — вибірка розмальованої ма-

тёрті. зроблена дерев'яними кліпами з виріза-
ними взірцями, які, помастивши їх відповід-
ною олійною фарбою, набивають на біле полот-
но. Цей промисл відомий у нас з найдавніших
часів. В старо - українських літописах зустрі-
чаємо назву ПЕСТРЯДЬ для означення взор-
чатих, помальованих матерій (В. Січинський
«Нариси з іст. у. промисл.» 1938 ст. 76). Див.
НАБІЙКА.

ПЕКАРСЬКИЙ ПЕТРО (1828—72) —
московський історик, що в своїй відомій праці
«Наука і література в Росії при Петрі Вели-
кій» (Спб. 1862), писав: «Малоросійська вче-
ність мала свою добру сторону, а саме: з її по-
міччю в Києві шезла тупа ненависть до в'сього
чужостороннього, яку старалися підтримувати
в Москві . . . Книжки були в початку ХІІІ ст. в
ділянні народної освіти в Росії головнішими
цілями: всі поважніші переклади з старовин-
них мов всі знамениті трактати про догми ві-
ри всі проповіді, більша частина поетичних
творів на звеличення перемог і достойників,
театральні твори — все це писали вчені мало-
роси (себто, українці, Є. О.), або цвалозя ціт
їх безпосереднім ваглядом». (т. II, ст. 2—4
—5).

ПЕКЛО — місце кари, визначеної люд-
ні за поповнені гріхи: «Бог все бачить, та не
скаже, а вже разом покарає по тім світі» (Но-
мис, 52). Українські народні вірування й уяв-
лення про пекло склалися і розвинулися на
підставі проповідей по церквах та образів
Страшного Суду, в яких мистці, згідно з влас-
ним розумінням вигадували для грішників від-
повідні кари. Уявлялося, напр., що на тім сві-
ті при страшному суді, як при кожному суді,
кожний матиме можливість і виправдуватися і
обвинувачувати: «Бог з тобою, розрахуємось
на тім світі» (Номис, 10640), або «Оддасть на
тім світі уголяям» (там же 10637). Бо пекло,
відповідно до церковного вчення про «теєнну
вогнену» уявлялося, як величезне вогнище, в
якому грішники й самі смажуться й інших пе-
чуть та підсмажують: «Хто єнить до сонця схо-
дяшого, не втече пекла горячого» (там же,
11304).

Проте, одночасно з цим уявленням про
пекло, як величезне вогнище в українсько-
го селянина, що йому часто приходилося зма-
гаться з люкими морозами та з браком налива
в стеновій смузі склалися приповідки, що
престиставлять «тепле» пекло «холодному» ра-
сві: «У пеклі все тепло, а піди в рай, то й про
прага їбай» (там же, 260). Терплячи від холо-
ду, селянин був би радий погрітися бодай і в
пеклі: «Хоч у пекло, аби тепло» (там же
1368). Не бракує проте, уявлень про пекло,
як про місце холодне, темне, безрадісне: «У

голові, мов у пеклі, нічого не видно» (там же,
1357).

Таке уявлення могло виникнути під
впливом Біблії, де праведний Йов каже про
пекло: «Поки піду — й не вернуся, — в країну
темряви і тіні смерті; в країну мряки, яким є
ітьма тіні смертної, де нема жодного поряд-
ку, де темрява, як сама чорна штьма» (Йов, X,
21).

На Гуцульщині казали, що нежонаті па-
рубни та невіддані дівчата, коли вмрвали ста-
рими і бездітними, ішли по смерті «на велику
толоку з високими кічірами, голу-голісіньку,
що й одної деревини не уздрив би, а там сон-
це ніколи не гріє, і нічого не роциється, лише
мряка, хуарно й холодно. . .» (МУЕ НТШ,
XVIII, 87).

Кари в пеклі, як уже сказано, визначува-
но відповідно до персблених гріхів: брехуни
мали лизати гарячі сковороди (Номис, 5098);
неплідні масері, що «зачинили» своїх дітей,
присідаючи пальці (див ПАЛЬЦІ) — «мусять
їсти свої зачинені діти»: «їсть та мама свою
дитину, а дитина тригаче пальцями але то ні-
чого не взмагає бо біда (чорт) стоїть із ви-
тими й крччуть: «Їж як не боялася їх зачини-
ти і не вчинили не хотіла маги приплодок, що
був тобі найменованний, то мусиш із їсти». І
гоня їсти від суботи до суботи» (МУН НТШ,
XVIII, 88). Хто не шанув свята і на тім світі
у велику шню або паньорки ниже, той на тім
світі буде крізь глу або паньорку пролазити,
а хто дере пологно вадь що то на тім світі бу-
де ходити понат берет, а берет під ним обрива-
тиметься (Ети, 36 НТШ, XXXII, ст. 231).

В українській літературі вірування про
українське пекло розробив дуже вдало й док-
ладно Ів. Котляревський в «Енеїді» та П. Куліш
в «Бабуся з того світу»

ПЕЛЕНА — низ сорочки.

ПЕЛЕХ — пасмо волосся. Також старий
дід.

ПЕЛЕХ(-ИН) ПАВЛО (1839—1918) —
професор хірургії воєнно - медичної академії
в Спбургу; український мепенат: 1898 р. по-
жертвував першу більшу суму — 90.000 корон
австрійських (коля 20.000 дол.) на фонд для
медичного відділу українського університету,
й для лідоготовання професорів до нього; на ці
гроші Т-во ім. Шевченка у Львові купило свій
перший дім при вул. Чарнецького 26, де при-
містилося канцелярія і друкарня.

ПЕЛІКАН — див БАБА-ПТИЦЯ.

ПЕЛІСІЄ ЖАН (1883—1933) — фран-
цузький публіцист; основник місячника «Ан-

налес дес Націоналітес» у Парижі. де в 1913 р. присвятив окреме число Україні. У червні й жовтні 1917 р. був в урядовій місії в Україні. як директор Бюро національностей при закордонній комісії парламенту. Приїздив і в жовтні того ж року, коли бачився з С. Петлюрою. Пізніше в 1919 р. С. Петлюра писав до нього, звертаючись через нього, як щирого приятеля України, до всієї французької демократії: «Багато вже минуло часу, коли я з Вами бачився. З сього часу пережили ми багато тяжких моментів, і не один сивий волос вказує на ті болючі етапи тієї дороги, якою ми пішли. У нас ворогів багато, але через те власне скристалізувалася єдність волі нашого народу, через те й запалало могутнім вогнем бажання нашої країни до власної суверенности. Під теперішню пору нашим найтяжчим ворогом є Денікін, який замість воювати з большевиками, обернув проти нас гармати й кріси, які отримав від Антанти, але й від німців; його старшини заявляють цілком отверто, що коли буде повалено Україну, вони вестимуть війну з Польщею і Румунією.

Ми не отримали досі жадної помочі, ні амуніції, ні технічних апаратів, ні санітарного матеріалу. Нічого! Ах, коли б Ви знали, Друже, скільки трагічних моментів пришлося нам пережити через це пілковите опущення нас! Траплялося часто, що нашим бракло патронів. І тоді приходилось їм класти свою голову в багнетній боротьбі з большевиками. Приміри їхнього героїзму й ті великі жертви, які вони несли, це щось одиноке, нечуване в історії війни. Три четвертини наших козаків без чобіт і сдежі; однак їх дүх не погасає. У нас немає ліків; тиф десяткує ряди нашої армії, багато із ранених умирає, бо в нас немає ні медикаментів, ні білля Антанські держави, які проголошують високі принципи, забороняють Червоному Хрестові прибути до нас! Ми вмираємо, а Антанта, мов Пилат, вмиває руки, і нам не остається нічого, як кликнути їй: Морітурі те салютанті!

«Та Ви знаєте це добре, Друже! Остеронь від переворотів і політичних комбінацій стоять незмінні принципи гуманности й філантропії. Для осягнення цих принципів закладено Червоний Хрест. Його відділ повинен прибути на Україну, щоб рятувати хворих і ранених і тим дати доказ, що милосердя й любов ближнього не знають ріжниць, і що вона не ділить людей на добрих і злих, на овець і вовків.

«Через Вас звертаюсь я і до великої французької демократії. Її діяльність, її посвята позичні подвоїтиса. Нехай вона трубить аляом! Нехай вона примусить того, кого слід, шанувати закони любови й людськості! Нехай французький уряд зніме бльокаду і тим дасть

змогу купити для нашої армії та нашого народу медичні средства і ліки. . .»

Але цей заклик залишився голосом у пустелі! Не з вини Пелісіє. . .

ПЕЛЛЕГРІНІ ЛІНО — видатний італійський журналіст, кореспондент з різних країн світу до мілянського «Іль Кор'ере делля Сера» та інших. За другої світової війни був в Україні з Італійським Експедиційним Корпусом, висилаючи до італійських часописів дописи, повні симпатії до українського народу. У місячнику «Шляхи Італії» за жовтень 1941 р. він видрукував багатоілюстровану статтю «Війна на південному фронті», де ми знаходимо опис непроїзdnих, після дощу, українських доріг, що в бездощеві дні, натомість вкриваються непроглядною курявою; жовто-золотих нив, що їх не в силах були понищити большевицькі орди; описи советських полонених, що в великій частині склалися з жовтолицих азятів, яким автор протиставляє місцевих українців — «істотно добрих, менш похмурих, більш інтелігентних». Звірячій жорстокості східних та північних варварів протиставляє істотну добрість українців, що висловлюються про тих пришельців: — Погані люди!

«Україна здається країною, благословеною від Бога, а тим часом тут панують — і панували — злидні. Чому? Чи пшениця, кукурудза, соняшники, буряки, картопля, сади не вистачали для селянського добробуту?» — «Ні, відповідає він сам, — не вистачали, бо той, хто обробляв землю, не мав із неї ніякого безпосереднього пожитку. . .» І далі Пеллегріні в дуже вдатних виразах змалював той визиск українського селянина, що лежав і лежить у підставі большевицького режиму.

ПЕНАТИ — боги опікуни римської родини і держави, як зв'язку родин. У Шевченка в поемі «Неофіти»: «Горить і день і ніч перед пенатом святий огонь».

ПЕНЕЛОПА — мітична донька Ікара, жінка УЛІССА - ОДІССЕЯ, головного героя Гомерової «Одіссеї», і мати Телемака. Невважаючи на довгу відсутність чоловіка, вона шляхетно витримувала залицяння Проків, паничів з острова Ітаки, що хотіли — кожний з них — з нею одружитися. Пенелопа обіцяла, що вийде заміж за одного з них, як тільки закінчить розплату тканину, але вночі кожного разу розпускала те, що виткала за день. Звідти вираз **ТКАНИНА ПЕНЕЛОПИ**, що означає безконечну справу. Сама ж Пенелопа зробилася в усе-світній літературі символічною постаттю неперевершено вірної дружини.

ПЕНК АЛЬБЕРТ (1858 —) — німецький географ і геолог, член НТШ, вчитель на-

шого проф. Ст. Рудницького. На своїх лекціях завжди обстоював і підкреслював цілковиту окремність українців від москалів. В 1916 р. написав в «Журналі німецького географічного товариства» обширну студію п. н. «Україна», в якій на основі наукових даних відстоював право України до культурної й політичної незалежності. В тій студії, яка пізніше появилася окремою відбиткою і заважила корисно для України під час переговорів про мир у Бересті, він писав:

«З точки погляду дальшої долі Європи матиме величезне значення, якщо вдасться замкнути перед Росією українську браму, якою вона через свою жадобу завоювань пхатється на Зах. Це вдасться найдовладніше зробити, коли на Україні знов, як у ХУІІ столітті постане незалежна держава, що, як її давніші попередниці, прилучиться до західнього культурного світу».

Спеціальний довг вдячності лучив із проф. Пенком українців, бувших полонених з російської армії, якими він по батьківськи піклувався.

ПЕНТАГРАМ — геометрична фігура в формі звізди: на боках правильного п'ятикутника (**ПЕНТАГОНА**) збудовані два рівнораменні трикутники — давній кабалістичний знак у різних народів. На каролінських островах пентаграм вирізували на шкірі при татуванні. У лопарів п'ятикутник — звичайне тавро на оленях і разом з тим — амулет. У Марокко жінки навішували дітям амулети з знаком пентаграму. Імператор Антіох Сотер увів цей знак у своїх військах під час походу на галатів (завіривши їх, що він отримав його від Олександра Великого). Гвардія візантійських імператорів мала пентаграми на своїх щитах. Його знаходять і на доісторичних мечях, де він, мабуть, грав ролю амулета. Його рисували в давнину на дверях домів, як охорону проти чарівників та нечистої сили. Пентаграм мав мітичне значення в індусів та пітагорейців. В індуській символіці Шіву визначали трикутником із вістрям догори, як піраміду; Вішну, навпаки, вістрям униз; Покладені ж один на одний, вони творили пентаграм, який символізував огонь і воду, зло і добро, загальом — увесь всесвіт (М. Сумцов у К. Ст. 1891, V. ст. 368).

Велику ролю відігравав пентаграм, як **ЗВІЗДА ДАВИДА** (див.), у жидів. У середньовічному окультизмі пентаграм — образ горішньої півсфери зоряного неба, магічний знак, чистий і ніби навіть святий, бо відгоняє нечисту силу. На порозі дверей Фавста пентаграм був недорисований — зовнішній кут відкритий, і це дало можливість дияволу ввійти до хати Фавста в вигляді чорного пуделя, але вийти він уже не може.

ПЕНТАТЕВХ, П'ЯТИКНИЖЖЯ — в біблійі п'ять книжок Мойсея — Буття, Вихід, Левіт, Числа і Другий Закон.

ПЕНТЕСІЛЕЯ — мітична донька Ареса, цариня Амазонок і союзниця Пріама, троянського царя в війні з греками. Ахілл, убивши її в ній закохується. Ця любов була темою багатьох творів світового письменства.

ПЕНЬ — приземна частина, що залишилася від зрубленого дерева. Був у нас символом упертости, бо сидів нерухомо на своїх коріннях. Звілти вирази: **НА ПНЮ СТАЛИ** — себто вперлися на своїому. Але був він звичайно і символом бідности, бо стояв звичайно обдертий: «Голий, як пень». Також глупоти: «Дурний, як пень».

ПЕРВАК, ПЕРВІСНИК — перша дитина. У нас вірили, що первак, як виросте, може бачити відьми як вони доять корови, чого звичайні люди не бачать (МУЕ НТШ. ХVІІІ.104; Сумцов у К. Ст. 1889, ХІІ. 600 - 02). Говорили також, що Б.ГУД (див.) ніколи первака не чіпається (В. Гнатюк. «Знадобил...» II. в I, ст. ХХІV). І собака - первак бачить відьми і має силу їх рвати, тому відьми намагаються його задушити, поки ще він маленький (Сумцов там же).

Що первакові надається особливе значення, це ми бачимо і в біблійі де наказується: «Усі перваки самці, що зродяться тобі із дрібної скотини твоєї, присвятиш Господеві, Богу твому. Не поставиш до роботи первака твого бугая і не стригтимеш первака з дрібної скотини твоєї..» (У кн. Мойсея, ХV, 19). У Біблійі ж спеціально підкреслено привілеї, що належаться первакові в людському роді, і що їх люди, надто матеріялістично наставлені і неопановані, навіть не розуміють:

«Прийшов Єсав з поля знеможений, і каже Єсав Якову: — Нагодуй мене вареним сочивом цим червоним, бо я знемігся. . . І каже Яків Єсавові — Продай мені зараз первенство своє. Каже ж Єсав: — Ох, мушу вмерти; пощо ж мені це первенство?. . . І продав Єсав Якову первенство своє. Яків же дав Єсавові хліба й вариво сочевиці. Попоїв же й напивсь і, вставши, пішов геть. І зневажив Єсав первенство своє..» (Буття, ХХV, 29—34).

Так зневажила первенство своєї Батьківщини українська старшина й інтелігенція ХУІІІ ст. відступивши його Москві.. за «шмат гнилої ковбаси», за московське «жаловання», (див. **КАТЕРИНА ІІ**).

ПЕРГА — цвітаний цилюк рослин, назбираний бджолами на поживу личинкам.

ПЕРГАМЕН — виправлена й вигладжена шкура, що її до винаходу паперу вживано до писання на ній і до оправки книжок. Назва походить від міста Пергама в Малій Азії, де вперше почали виготовляти пергамен. Перше вживали пергамену з осяччої шкіри, що визначалася особливою тонкістю й білістю. Її привозили до нас, в Україну, з Азії й Греції. Але потім і в нас навчилися робити пергамен із телячої шкіри, з якої виходив теж досить білий пергамен. З того, що пергамен приходив до нас перше з Греції, де він називався «хартос», у нас досі залишився слід у слові **КАРТА**. Пергамен, як матеріал до писання, панував до кінця XIV в. (Див. **ПАЛІМПЕСТ**).

ПЕРЕБИЙНІС — герой народної пісні: «Гей, Перебийніс водить не мало — сімсот козаків з собою, рубає мечем голову з плеч, а решту тснить водою...»

Тут співується козацький полковник часів Хмельниччини Максим **КРИВОНІС** (див.), на що вказує й згадка в тій пісні самого Хмельницького.

ПЕРЕБІЛЬШУВАННЯ — нахил багатьох людей при тій чи іншій нагоді робити з мухи слона. Т. Шевченко в своєму «Артисті» відмічав, що «перебільшення» — звичайна річ у мелодих вразливих натур, вони завжди роблять із мухи вола».

ПЕРЕБРЕСТИ — перебороти перешкоди в любові. Символічний вираз в народніх піснях: «Ой, не думай, мій миленький, не думай (себто не проволікай часу, бо я:) перебрела-м бистру річку, перебреду Дунай; та як будеш, мій миленький, думати, думати, буде ті ця шениченька в полі зимувати: (себто втратити час, нагоду (Голов. II 764).

Або: «Перебрела бистру річку й половину ставу, (далеко зайшла, а тому:) сватай мене, козаченьку, не вводи в неславу...»

Або: — Коби річка невеличка, я би-м перебрела, коби мі був милий вірний, як би-м го любила...»

ПЕРЕВЕРТАННЯ — магичний засіб у заобонних людей. «Яким чином перевертається людина в звіря, найліпше можна пізнати з оповідання, записаного в Белзі. Там довгий час уважали одного чоловіка за вовкулака. Він ніби потребував тільки піти до одної колоди, перекинутися через неї, та й зараз ніби ставав вовком. Коли добре набушувався, вертався знову до колоди, відвертався на другий бік та й ставав знов чоловіком. Таким самим способом перевертаються в різних звірят чарівниці та ушпі, тількишо при кожному перевертанні не конче треба шукати колоди» (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, XX, ст. 240). Див. **ВОВКУЛАК**.

ПЕРЕВЕРТАННЯ ДОГОРИ ДНОМ — магичний засіб, що має на меті змінити один стан на протилежний, звичайно нещасливий на щасливий. На Горлицчині, після похорону, коли віз на якому везли труну до кладовища, повертався на подвір'я, його перевертали догори колесами — «щоб на обістю відвернулося зло, а привернулося все добре» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 206). На Харківщині, щоб малу дитину ніхто не зурочив, перевертали догори дном начиння (З. Кузеля. Діппна. I, 37). Проте, ця вістка так зредаговано, що не можна зрозуміти, яке саме начиння «кладуть догори дном» і яке відношення воно має до дитини.

ПЕРЕВЕРТЕНЬ — змосковлений українець, і взагалі зрадник своєї національності. Т Шевченко багато разів згадував у своїх творах перевертнів, суворо їх картаючи:

А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати
Поспішайте, недолюдки,
Матір, катувати! («Розрита Могила»)

Українські перевертні завжди гірше знушались з української культури і взагалі з українського народу, намагаючись бути «чисто-руськими», ніж самі москалі і це підмітив В. Ленін, який продикував 30. XII. 1922 р.: «..відомо, що обрусілі інородці завжди пересололюють подє істинно-русьського настрою...» («Комуніст України» ч. 7 за липень 1956)

ПЕРЕВЕСЛО — скрутінь соломн, що ним в'яжуть снопа або й щось інше. Як усе, що в'яже (див. **ВУЗЕЛ**), був символом стримування, гальмування (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 194-206).

ПЕРЕВІЗ — плата за перевіз через річку, також дуже давній податок — він існував ще в князівській Україні (М. Грушев. «Іст. УР». III, ст. 255). Під час переговорів з московськими боярами в Переяславі в січні 1654 р. гетьман жадав, щоб цар — «з їх воєнних людей мита і мостовщини і перевозу брати не велів». (Крип'якевич в ЗНТШ. т. 130, стч. 96).

ПЕРЕВІЗНЕ — грші, що його в нас давали до труни покійникові — «на перевіз на той світ» (МУЕ НТШ, V, 243, 248). бо дорога на той світ «йде через море, через яке перевозить Матка Божка сітню, сплетеною з повісма, яким убирають люди на Різдво хрестн, як ходять колядники» (там же ст. 252). Звичай класти грші покійникові був відомий в усій Україні. Походить він із поганської давнини: греки

мали перевізника ХАРОНА (див.), що душі перевозив через некельну річку Стікс. Див. ДОМОВИНА. БУРБАС.

ПЕРЕВІС — ловецький прилад князівської України. За крадіж пса яструба або сокола з перевісу та за знищення перевісу, — не злісне, а для того, щоб украсти з нього щось. — карано «середньою карою» в 3 гроші 30 кун, і 3 гр. просто, як за крадіж худоби з млива, меду з бортя, або за знищення бортя. (Груш. «Іст. УР» III, 365). Пізніше, в XV—XVI ст. карано за нищення перевісу 12 рублями бари та ще стільки ж треба було дати на вел. князя (там же, VI, ст. 165). Хв. Вовк пояснював: «перевіси — це були великі сіті, що завішувались поперек лісової просіки, чи дороги в спеціально призначених для того місцях, які мали назву ПЕРЕВІСИЩ.» («Студії.» ст. 36).

ПЕРЕВОДИТИ (через річку, через міст) — в народніх піснях — женитися: «Ой, возьму я ту дівчину за білу ручищу, переведу тихий Дунай та й бистру річину, переведу, переведу та и не замочуся, щоб люди не сказали, що я болочуся».

Вираз «та и не замочуся» вказує, що вестиме він через міст або КЛАДКУ (див.), а їх символіка досить відома.

ПЕРЕВОЗИТИ — теж женигтися, або виходити заміж: «По тім боці Дуная, Дуная я молодда гуляла. В лузі калина, темно невидно, соловейко не щебетав. Прийшла ко мні матінка, матінка: перевези, донечко, донечко. . . Я матінки не взнала, не взнала, перевозчика не звала, не звала. . . (Те саме повторюється з тим самим приспівом з «батеньком», з «братічком», «сестрицею» аж поки:) «Прийшов ко мні милейкий, милейкий: перевези, милая, милая! Я милого взнала, узнала, перевозчика по звала, по звала. В лузі калина, ясно да красно, соловейко защебетав» (Чуб. У, ст. 510—11).

Відносно до цього ТРИМАТИ ПЕРЕВІЗ — бути на відданні: «У брса, в брса да в перевоза там Мар'єчка перевіз держала, і од перевозу по червоному брала. А туди ішло сімсот молодців, сімсот молодців, все запорожців (свати), — Красная панно, перевези нас! — Не перевезу, не маю часу» (Чуб. III, 316).

Ця колядка, яку співають на величання дівчині, вказує, що дівчина, хоча й відданця, ще не хоче йти заміж (Потебня в РФВ. 1886, III, 449—51).

ПЕРЕВОЛОЧНА — село при впаді Ворскли до Дніпра: тут було місце козацького перевозу. В 1709 р. московські командири Вол-

контський і Яковлев, як доносив 24 квітня Шереметьєв Петрові І. взявши Переволочну, де було козаків із тисячу і мешканців зо дві тисячі», «зрадницьких запорожців і жителів позарубували, а інші злякавшись, порозбігалися і потонули в Ворсклі, і Переволочну і Келеберду спалили» (Є. Тарле «Северная война. . .» Москва. 1958 ст. 344, цитовано в «Укр. Зб. Інституту Вивчення ССРСР, кн. XVII, ст. 15).

Знищення Переволочни, де знаходилися запорозькі човни, понижені також, дуже утруднило переправу через Дніпро шведсько-українських військ після Полтавської катастрофи.

ПЕРЕВ'ЯЗУВАННЯ ВІКОН І ДВЕРЕЙ — забобонний обряд. На Буковині існував звичай визначувати дім, де лежить покійник, рушником, перетягненим через вікно (Етн. Збірн. НТШ. XXXII, 151). В Лебедині на Чигиринщині обв'язували ворота подвір'я, де був покійник, червоним поясом — «щоб хазяйство не утекло» (там же ст. 153). У румунів виставляли перед хату померлого білу хоругву, або смеречку, обвішану сухими овочами та биндами (там же, 151).

ПЕРЕВ'ЯЗУВАННЯ ДЕРЕВ — забобонний обряд для охорони саду. Уночі під Новий Рік на Кубані, а з деякими відмінами і в інших місцях України, виходили в садок, і один хтось брав сокиру, та, заміряючись на якесь дерево, казав: «Треба це дерево зрубати, бо однаков'о з нього не буде пугтя». Але хтось другий заперечував: — Е, ні, не рушай, брате! ось я лучче його соломомою перев'язу, воно безпремінно в цьому році уродить. — Та й перев'язував солом'яним перевеслом. Так робили зо всіма деревами, і тоді, як казали, бував такий урожай, що «аж гилля ломалося». Але цього не можна робити що-року, а тільки що-три роки, а то сад скоро б виснажився і загинув (Крамаренко в Етн. Зб. НТШ. I, 19 (Див. ДЕРЕВО).

ПЕРЕВ'ЯЗУВАННЯ ХРЕСТІВ НА МОГИЛКАХ — побожний обряд. Найстарша згадка про перев'язування христів на могилах — «щоб мертвий, по воскресінні міг ним утертися» (Б. Грінченко) знаходиться в «Письмах із Малоросії» А. ЛЕВШІНА (див.) 1816 р. Ріжні пояснення цього звичаю знаходяться в праці проф. Хв. Вовка «Старин. дерев. церкви на Волині» в «Мат. по етн. Росії» 1910. I, якої автор УМЕ не міг дістати.

ПЕРЕГЕНЯ — дівчина, героїня обряду що нам закінчувано полення буряків. На Канівщині (с. Росава) її вмотували червоними поясами, які інші дівчата здимали з себе, залишаючи у Перегені гільки обличчя відкритим. Руки дівчина - перегеня підносила над голо-

вою і складала їх долонями. Руки теж обмотували червоними поясами, а між долонями вставляли квітку. Шню обв'язували білою хусткою. К. Копержинський вважав, що за перегеню вибирали дівчину, яка в праці переганяла (звідки й назва) інших (Перв. Гром. 1926. I, ст. 73).

Поряд із перегенею йшов парубок — КОЗАК, теж обмотаний червоними поясами. Як перегеня була висока, то вона йшла пішки, а як була невеличка, то ставала на плечі невисокому парубкові. З обох боків її підтримували двоє парубків щоб не впала. На них казали — ПІДПРКИ. Перегень могло бути й кілька. З відмін водження перегені відзначимо такі: на голову часом накладали вінок із стрічок та пільних квітів; за вінок устромляли дві обмотані хусточками ложки, це були ніби — роги. Іноді дівчина ставала на плечі двом парубкам. Часом дівчина трималася за сапилна, часом за дрючки (там же ст. 55).

Влізши на плечі парубкові, чи парубкам, перегеня йшла наперед і кланялася. Коло неї йшов козак — він зображав її чоловіка. За перегенею йшли дівчата й парубки усі гуртом. співали, танцювали, грала музика. Увесь час перегеня «виковирювала», себто робила різні чудні рухи. Часом давали перегені до рук ложки і вона ними клопала (там же ст. 61).

Похід із перегенею, як і обжинковий, (див. ОБЖИНКИ), закінчує собою колективну працю на полі. Він має спільні й відмінні від обжинкового риси. Як там, так і тут, маємо до діла з синкретичним обрядовим дійством — на чолі з вибраною дівчиною та хлопцем, — дійством яке супроводиться жертвами, дотинками, танками, співами та музикою. Однак, як зазначив К. Копержинський, обжинковий похід — ніби весільний, на чолі з молодою й друзками; в поході ж із перегенею перед ведуть дівчина й хлопець, що зображають чоловіка й жінку. Обжинковий похід — одночасно й магичний обряд рослинного типу: беруть, несуть і подають сніп та вінок — символи урожаю; похід же із перегенею дійство наскрізь комедійне, жартівливе, вінок, коли він у ньому й є, жодної ролі не відіграє. Фіглі, жарти в обжинковому поході — елемент, рівнобжний до головного, поважного магичного акту; «Коверзування» ж перегені — головний елемент в її поході, урочистість дії — цілком другорядний елемент.

Незаперечні архаїчні елементи в перегені — пантоміна, животинні елементи, але в цілому обряд пізніший по походженню. Утворився він у наслідок концентрації комедійного елементу так само, як на ґрунті мітологічного міму утворився мім бурлесковий.

Водження перегені відбувалося, як сказано, на закінчення полення буряків. Однак матеріали О. Б. Курило дають підстави догаду-

ватися, що перегеню водили й на весні та на деякі великі свята, як Трійця, тощо. (Перв. Громад. 1926. I. 73). Див. ТОПОЛЯ.

ПЕРЕГОНИ НАВВИПЕРЕДКИ — весняні гри, як залишки колишніх військових змагань. В давні часи, необхідності війни вимагали, щоб вояк умів довго й швидко бігти, не втомлюючись. Ті, що вміли добре бігати, користувалися особливою увагою, звідти й епітет Бистроногого, що ним ушановано Ахілла. Залишилися й у нас рештки давніх військових перегонів. Л. Білецький вважав найстаршою й найпримітивнішою формою перегонів біг до тички, де бисить шапка, або вінок. Той, хто вхопить шапку, чи вінок, вважається переможцем, героєм. Ця гра ускладнюється несенням деревця і т. інш. Тоді мета перегонів — майовий кущ, дерево. Той, хто перемагав, діставав в нагороду вітку і назву «короля». Відбувалися перегони й коли виганяли худобу на пасовисько — було змагання за те, хто перший прижене худобу на перше місце. Л. Білецький підсумовував: «Таким чином, чисто воєнний обряд давніх часів перейшов до селянського осередку — найміцнішого охоронця звичаїв старовини: у вигоні скотини на пасовисько заховується відгук давніх герців військових». («Іст. у. літ.» 1947, ст. 89). (Див. ОЛІМПІАДИ).

ПЕРЕДБАЧЛИВІСТЬ — прикмета людини, що вже досягла значного рівня культури, а тим самим і самоопановання.

Примітивні люди не встані передбачити наслідків своїх вчинків, не кажучи вже про передбачування наслідків подій в інших сферах життя. Примітивна людина живе моментом, голосом інстинкту, не розуму. Як Есав, тип примітивної людини, охоче продав своє первородство (див. ПЕРВАК) і будучі привілеї, з ним з'язані за тарілку сочевиці, щоб тільки задовольнити голод, який він відчував у тому моменті, так і взагалі кожна малокультурна людина, не думаючи про майбутнє, поспішає задовольнити свої примітивні інстинкти. Лише з розвитком культурності людини, починає вона розуміти наслідки того чи іншого свого вчинку і стримуватися від примітивних імпульсів, опановуючи їх.

«Умове зусилля передбачування — одна з підставових основ цивілізації. Передбачувати це загалом початок і засіб усіх підприємств, великих і малих. Це також здогадна підстава всякої політики. Це — чинник психічний, нерозлучний з організацією людського життя» (П. Валері «Політика духа»).

Б. Рессел писав: «Істотна прикмета всякої цивілізації — передбачливість. Це вона відрізняє людину від звірини, і дорослого від

дитини. І тому передбачливість, з огляду на її різне ступенювання, дозволяє нам розрізняти нації й епохи на більш і менш цивілізовані в залежності від розмірів передбачливості що вони виявляють... Цевно, що в сучасному світі ніхто не виявляє стільки передбачливості, як то ми бачимо в давніх єгиптян, які бальзамували своїх покійників, щоб вони могли воскреснути за яких десять тисяч років. І цей факт мені пригадує, що друга істотна прикмета цивілізації — знання. Передбачливість, що ґрунтується на забобоні, не може бути прикметою цілком розвиненої цивілізації, хоча й може розвинути духовість, істотну для розвитку справжньої цивілізації. Наприклад, пуританський звичай відкладати всякі втіхи життя, щоб мати їх у потусторонній вічності, сприяв, без сумніву, накопичуванню капіталів, потрібних для розвитку промисловості. І тому ми можемо визначити цивілізацію, як спосіб життя, що впливає з комбінації знання і передбачливості. Цивілізація, в цьому розумінні, розпочалася з хліборобством і оговтанням жуйних тварин...» («Хвала дозвіллю». Мадрид, 1953, ст. 150 - 51).

Проте з передбачливістю, що в багатьох культурних країнах виливається в форму суспільного забезпечення старших людей шляхом попередніх виплат з заробітків, забезпечення від пожеж, тощо, не треба переборщувати. Люди часто починають передбачувати всякі нещастя, які ніколи потім не трапляються, даремно руйнуючи свій спокій і здоров'я. «Випадок відіграє в кожній людській справі таку величезну роль, що, коли ми намагаємося зараз же запобігти, ціною жертв, небезпеку, яка нам загрожує здалека, ця небезпека, через несподіваний зворот подій, сама зникає, і нерозв'язуються марними не лише наші жертви, але й зміни, що з них постали, в наслідок зміни обставин, виявляються нам шкідливими. Тому, запобігаючи майбутньому, не повинні ми посуватися надто наперед, але рахувати також і на випадок і сміливо зустрічати кожну небезпеку в надії, що вона, як стільки хмар на небі, пройде стороною...» (Шопенгаувер «Афоризми про мудрість життя» іт. вид. 1923, ст. 210.) (Див. ЯСНОВИДІННЯ).

ПЕРЕДВИЖНИКИ — мистецьке об'єднання «Общество Передвижных Виставок», що виникло в 1860 п. в Петербудзі з ініціативи головно українських мистців І. Крамського, М. Ге і М'ясоїдова та росіянина Перова, як реакція - протест проти тодішнього класицизму, що панував у петербурзькій Академії Мистецтв. Пірвавши з Академією, Передвижники організовували великі мистецькі виставки не тільки в Петербургу, але й переносили їх («передвигаги») до інших більших міст, ма-

ючи зокрема великий успіх в українських містах — в Києві, Харкові, Одесі. Передвижники звертали велику увагу на ідейний зміст мистецького твору, уважаючи, що мистецтво повинно служити не само собі («мистецтво для мистецтва»), а громадянству.

ПЕРЕДЛІТТЯ — останні тижні весни. «...Український нарід цей останній момент весняного розквіту природи відчуває особливо вродисто. Весело, шумливо й радісно відправляють обряди, що відносяться до цього другого й головного циклю весняних обрядів. Немає кінця пісням, танцям і розвагам. Через те навіть і в той час, коли людина цілком позбулася страху перед природою й перестала більше цінити ділову сторону обрядової дії, все ж таки цей цикль вона буде заховувати ради його самого, як забаву, як святочну розвагу. Віддавна цей цикль носив розгульний характер, бо коли й не повеселитися людині, як не під цю пору — після великого посту та його тяжких днів? З давніх давен у найвищий момент весняного розквіту було місце і звичайній грі та розвагам. Вони-то перепліталися з головною господарсько - релігійною обрядовою дією, то переводились рівнобіжно з ним, закінчуючи його своїми більш свобідними та безпосередніми веселощами. . .» (Л. Білецький «Іст. у. літ.» 1947, 89).

ПЕРЕДЧУТТЯ — невияснене досі явище передчування якоїсь події, звичайно трагічної, що має статися в недалекій будучині. Віра в передчуття дуже сильна в українського народу. Іаколи безпідставна туга, смуток, що гнітить людину, неясне очікування якоїсь неминучої біди, — такий стан нарід формулює: «Доля щось чує», «доля щось віщує». . . (Л. Білецький «Іст. у. літ.» 1947 ст. 39). Відомий біолог, нобелівський лавреат, А. Каррель писав: «Стан нашої органічної системи якимсь чином впливає на нашу свідомість; іноді якийсь орган попереджає нас таким чином про небезпеку. Коли людина здорова, чи хвора, має передчуття близької смерті, ця вістка приходиться до неї, мабуть, із центру якоїсь органічної свідомості, яка дуже рідко помиляється. . .» («Людина, цей невідомий» Мілян, 1937, ст 116).

Передчуття близької катастрофи дуже розвинене в тварин. Відомо загально, що щурі перед тим, як корабель має затонути, дармащо люди цієї небезпеки ще не бачать, покидають той корабель. Покидають вони й дім, що має завалитися. Вже 460 р. перед Христом Тукідіт описує дуже докладно поведінку домашніх тварин перед вибухом вулькану. Тукідіт пише, що тварини зігнані на заріз в Тракії на кілька годин перед землетру-

сом прорвали брами і огорожі і повтікали в тому одному напрямі, де лява вузькану не посувалася. Відтак Глаустос з Атен і багато пізніше Вільгельм фон Гумбольдт займаються теж тією цікавою поведінкою домашніх тварин перед стихійними катастрофами.

Тварини якби перестерігали людей перед лихом, і тим вони ще більш вартісні для людини. Між іншим при останньому вибуху Везувія (1950) стверджено, що домашні тварини втікали і залишали Мессіну. Подібно було і 1500 р. тому в Македонії перед землетрусом. Вже 1 тижні перед землетрусом всі тварини повтікали з пасовиськ і стаєн. Цікаве було при тім явище, як пише Глаустос, що домашні і дикі тварини мішалися та не ворогували між собою і перебували разом.

Особливо кінь і собака дуже вражливі у випадку земних чи воздушних стихій, що наближаються. Собаки Захисту Великого св. Бернарда в Швейцарії, що кожного дня виходили повнити свою місію рятування людей, загублених у горах, дня 3 лютого 1938 р. рішуче відмовилися вийти з захистку: годину пізніше страшна лавіна впадала недалеко від захистку і заблюкувала всі доступи до нього. Тільки на підставі ствердження інстинкту передчування зродилось на Україні твердження, що виття псів віщує пожежу.

ПЕРЕДЯГАННЯ — вбрання на себе одягу, що належить людині іншої статі, або навіть взагалі іншому світові — звіринному, тощо. Обрядове передягання може мати дві цілі: 1. намагатися наслідувати якусь вищу істоту, щоб таким чином перебрати на себе її незвичайні прикмети і 2. прибрати такий зовнішній вигляд, що міг би — в небезпечних моментах життя людини — збити з пантелику злих духів і таким чином охоронити її.

Перший рід передягання ми знаходимо в різдвяних перебраннях козою, гуром, ведмедем, тощо та в маскерах, що залишаються, як пережиток давніх свят на шану тих тварин. Різдяні передягання — давній і загальний звичай всіх європейських народів. Свого часу О. Веселовський в «Разісканіях» (УІ, ст. 128) вказав був на давність і поширеність звичая перебиратися козою й гуром, а почасти й конем. Тура знають не тільки різдяні забави та колядки України, Білоруси та Польщі, але й забави в Московщині (Снегірьов І, 76). Так звані готські грища при дворі візантійського імператора, за описом Константина Порфірородного, та образи варварів на фресках св. Софії в Києві вказують, що актори перебиралися в звірячі шкури, вбравши маскери з рогами, тощо. Якщо в пізніших часах ці перебрання набрали характеру забави, гри, то їхне походження було первісно культове, як на це

вказують і археологічні дослідження й пережитки тотемістичних обрядів. «Треба приймати на увагу два головні елементи тотемістичних обрядів — передягання чи маскарад і прийняття імени. Тому власне, що ціль тотемного обряду — обоження тих, хто бере в ньому участь, вірно намагаються уподібнитися, якомога більше, боготві і приймають не тільки його ім'я, але і вбираються в шкури звірів тотемного роду. Дівчата атенські, що мали культ Артеміди — ведмедиці, вбиралися в ведмежі хутра; мексиканці, що приносили в жертву лань Пентея, вбирали на себе ланячі шкури, тощо». (С. Рейнах «Орфео» ст. 123).

Б. Кагаров також писав у «Перв. Громадянстві» (1928, І, 51): «Останній варіант обрядового одягання з божеством, або духом, становлять різні засоби зовнішнього наслідування демонічних істот: учасники культових церемоній надівають маску духа, а якщо демон має теріоморфний (звіринний) характер, то наряджаються тваринами, одягаються в звірячі шкури і намагаються удавати рухи та ходу, напр., ведмедя в ритуалі Бравроній в старій Греції, щоб поринути в тайну божественної сфери. Звідси численні назви жрецьких колегій від імен тварин. Народні гри, танці в старій Греції, в сучасній Африці, у півн.-америк. індіан відтворюють зовнішній вигляд і рухи тварин».

У Біблії читаємо: «Жінка нехай не зодягається, як чоловік, а чоловікові не подоба вдягатися в жіночу одяг: це бо тидота перед Господом Богом твоїм, коли хто це чинить.» (У Мойс. XX, 5). Тут мається на увазі перестерігати юдеїв перед звичаям поганського релігійного маскараду, який, очевидно, не рідко відбувався в сусідніх хананеян. Але ця релігійна заборона мала пізніше несподівані наслідки: вона була головним аргументом на суді пророка Жанни д'Арк, яку спалили живою за те, що 25 століть перед тим хананеяни перебиралися в свої поганські святини!

Інший характер мали передягання в весільній обрядовості. Момент вступу в шлюб уважався у всіх народів дуже критичним, особливо, для молодої з огляду на необхідність пролини святу КРОВ (див.), що вимагало пізніше відповідного очищення (див. ВИВІД). За загальним віруванням, злі духи тільки того й чекають, щоб якось зашкодити молодій парі, — тому від найдавніших часів вживалося з усіх народів багато різних заходів проти ЗУРОЧЕННЯ, як наслідку дій злої сили. Одним із засобів протидіяння і було передягання. Фата, яку в інших народів вбирає молода (у нас її заступає НАМІТКА), має на меті сховати молоду від зурочливих очей, тощо. Звичайно, молодих оточує юрба молодих людей, більш менш однаково вбраних, щоб демони не могли

розпізнати молодожонів. У цьому полягає, на думку С. Рейнаха, («Мітн...» I. 118) роль дружків, дружок і бояр. «Обрядове передягання в весільнім ритуалі, жалобний одяг під час похорону, винесення мерця не звичайним шляхом (а через вікно, чи через розібрану стіну), голення волосся або запускання його на знак жалоби, фіктивні молодий і молода, культова машкера — все це хитрощі для того, щоб духи помилились...» (Є. Кагаров в Перв. Громадянстві» 1928, I. ст. 42).

ПЕРЕЖИТКИ — сліди давніх вірувань і обрядів в пізнішому світі. Минуле ніколи не вмирає цілковито для людини. Воля його може забути, але вона все його носить з собою. Бо в кожний момент свого існування людина — продукт і наслідок попередніх часів. Ми викидаємо мову, якої коріння сягають у дуже давні часи. Інтимний зміст ріжких слів часто вже цілком призабутий і відмінений, і тільки уважний дослід фахівців — мовознавців розкриває в них давню ідею, чи гадку, що були в них вложені, що їх зродили. Ідеї відміннилися, і спогади зникли, але слова залишилися, як вірні свідки колишніх думок і вірувань. До наших днів дійшли рештки давніх обрядів, повнячи які, людина дуже часто не пригадує собі їх справжнє значення й призначення. І тільки дослід фахівців — етнологів та істориків давніх релігій відкривають нам, що вони — рештки обрядів і церемоній. — сліди. «пережитки» того, в що люди колись твердо вірили, і відповідно до чого вони поводитися може яких 15 чи 20 століть тому.

Був час, що в поняття пережитків вкладалися всі прояви старших форм побуту з усіх часів, почавши від таких, що віддалені від нас на яких 100 чи 200 літ аж до третичної доби. Минуле з цього погляду вважалося за щось однорідне, що різко протиставлялося сучасному, а пережитки ніби творили місток від одного до другого. Тепер звертається увагу не тільки на виявлення пережитку, але й на в'яснення, до якого саме культурного комплексу належить той пережиток — установка, форма побуту, вірування. Коли, напри., як зазначив М. Грушевський, в такій ьєвнинній грі, як паща ГОРЮДУБА (див.) ми бачимо пережиток колишнього насильного поривання дівчат, то не слід задовольнятися самим тільки цим констатуванням, бо пережитків УМИЧКИ ми маємо і в літературних звітках та в іншим етнологічним матеріалі безліч, — але повинні запитати себе, яку саме суспільну стадію визначає цей пережиток: чи це відгомін примітивного насильного заволодіння дівчиною, чи це пережиток уже чисто обрядових ігрищ де хлопці здоганяли дівчат, а ті піддавалися, або, навпаки, не давалися. Адже умичка може бути й правною

формою подружжя. Ясно, що така дослідна праця дуже важка до переведення і в багатьох випадках навряд чи вже можлива, але методологічно вона все ж потрібна бодай у спробах.

ПЕРЕЗВА — своєрідна оргія, що відбувається на весіллі після виходу молодих із комори. У тому разі, коли молоді залишаються в коморі на всю ніч перезва відбувається на другий день, себто в понеділок. На Придніпрянщині перезву звуть ПРОПОЄМ.

Після сконстатування дівочтва молоді насамперед дбали про те, щоб сповістити про це її матір. З цією метою визначалося особливе почольство, бо, за звичаєм, батьки молоді не сміють ані провожати своєї доні до хати молодого, ані бути присутніми того вечора на весіллі. Батьки молодого наливали в пляшку кращої горілки, найчастіше червоної наливки, чепаяли до неї пучок калинових ягід та кілька колосків збіжжя. Перев'язували також червоною ниткою хліб, спечений разом із короваєм і все послали матері молоді, найчастіше братами молоді. У багатьох місцевостях ці відвідини матері робили всі гості, на чолі з дружком, що ніс сорочку молоді. Цей похід відбувався в супроводі пісень: «Спасибі тобі, таточку, за кудрявую м'яточку, за запашний васильок, за твою чесну дитину, що вона по ночах не ходила, при собі сноток носила. Прохали хлопці — не дала, купували купці — не продала, шовком ніженьки зв'язала, свому Іванкові калину держала. — А мій Іванко розотрав, шовкову ниточку розірвав» (Чуб. ч. 1347).

Співали й багато інших пісень більшість відверто еротичних. Перед походом несли звичайно червоний весільний прапор.

У хаті молоді похід приймали з великою честью та садовили за стіа. Дружок, або й сам молодий, виймав паяшку з горілкою, вкидав у чарку три ягоди калини, наливав горілки і частував з тієї чарки батька й матір молоді: «На добридень, матінко, добридень, лучча була ніченька, як цей день. Спасибі тобі, сваточку за твою кудрявую м'яточку, за хрещатий барвіночок, за запашний васильочок, за червону калину, за твою добру дитину» (Чубин. ч. 1349).

Потім частували братів і сестер молоді з чарок, до яких клали по дві ягоди калини, а частуючи решту родини, клали по одній ягоді. Потім молодий, якщо він брав участь у запросинах, брав тещу під праву руку і урочисто вів її до своєї хати в супроводі всього роду. Звідти й назва ПЕРЕЗВИ що перезивали з одної хати до другої. Приданки весь час співали відповідних пісень. Одна з них точно зазначає, що зять іде тому з тещою рука в руку, що спить із її донькою.

Коли перезва наближалася до хати молодого, бояри брали весільну корогву, махали нею над головами всіх, хто брав участь у поході, а потім згорнувши, ховали її. У бойків в Галичині, коли бачили, що наближається перезва, замикали хатні двері. Пояснення цьому дає пісня, що її співали перезв'яни: «Вийди з комори, Оленочко, покажи твоє личенько миле. Мати твоя була заснула, тебе ж вибрали чужі люди. . . Ой, що ж про те та й сказати, нігде зятя не видати. Чи він теці налякався та від неї заховався? Не лякайся, зятю, не лякайся, за дверима від нас не ховайся. Нас, перезви, не багате, сотню коней нами взято. . .»

Але зять не показувався. Тоді пісні починали кепкувати з нього: «Зятенько нас налякався та в солону заховався. Миші там зашестіли — чи ж вони його не з'їли?»

Нарешті відчиняли двері, і виходила молода. Вона обсипала всіх пшеницею, вівсом та житом. Іноді виходила й свекруха ї, стоячи на порозі, обмінювалася хлібом із матір'ю молодої, потім цілувалася з нею і заводила до хати.

Іноді виходила молода, передягнена Хохою, себто якимсь чудовищем, а то ще, замість неї, чи замість молодого, виводили ТУРА — звичайно, це був один із бояр, смішно вдягнений. Іноді, замість Тура, виводили НІМЦЯ, недоладно зроблену солом'яну ляльку. . . Перезва набирала все буйнішого й еротичнішого характеру. Горілку пили з великих мисок, до схочу. Зміст пісень робився все більш безсоромним і таким же робилося й поведження присутніх. Під час цього перезв'яного бенкету, обдаровувано молодих: «Перезв'ян оце так шанують, що вони багато дарують. . .»

ПЕРЕЗІВКИ — бенкети повесільного тижня. Вони, звичайно, відбувалися по четвергах і п'ятницях, коли староста, дружка та весільні гості, на запрошення різних родичів молодих, переходили з одної хати до другої, частуючись і багато співаючи (Чуб. ІУ. 580).

ПЕРЕЗВУК — зміна голосного звука в пні, чи корені слова, явище дуже давнє в індоєвропейських мовах. В українській мові маємо приклади: плету — плоти — заплітаю; нести — ніс — носити і т. д.

ПЕРЕЙМА — нагорода за вшіймане на ріці, як от у пісні: «Помагай Біг, три риболови, чи не стрічали, чи не спіймали пав'яний вінок, чистий барвінок? — Ой, ми стрічали, ой, ми спіймали, та що ж нам буде за перейми?»

У князівській Україні: «Хто переловив утікача і дав знати «господину», діставав гривну — перейму». (М. Груш. «Іст. УР.» ІІІ 329).

ПЕРЕЙМИ — передпородні болі вагітної жінки.

ПЕРЕЙМИ — весільний обряд, що відбувається іноді, коли молодий з поїздом їде по молоду, а іноді, коли молоді їдуть до церкви. Найчастіше він відбувається у випадку, коли молодий і молода не з одного села. Тоді парубки села молодої переймають поїзд молодого, себто перегороджують йому дорогу й вимагають викупу. Іноді ж вони викупу навіть не домагаються, а грізно запитують, яким правом молодий хоче забрати дівчину. Але справа й тут звичайно кінчається мирно, шляхом викупу: посередині дороги ставлять стіл, а на стіл кладуть хліб. Підійшовши до перейми, молодий схилиється, хреститься і цілує хліб, а потім дає парубкам грошей і горілки. Хор співає при цьому відповідні пісні. Ця церемонія існувала у всіх слов'янських народів, а також у Німеччині, Франції та Італії. Уважають, що цей звичай — пережиток загального права всіх хлонців ПАРУБОЦЬКОЇ ГРОМАДИ (див.) на дівчину (Вовк «Студії. . .» ст. 264—65). Є. Кагаров, натомість, вважає, що найновіші дослідники перейми, як Пфістер, Науман та інші, вважають, що в обряді перейми акція скерована не проти молодого та його поїжджан, а проти недобррозичливих духів (Перв. Гром. 1928, І. 41) з чим досить трудно погодитися.

ПЕРЕКИДАННЯ ЧЕРЕЗ ГОЛОВУ — символічний обряд, що практикувався після ВИ ВОДИН (див.); жінка - мати, очистившись, «скидає стару сорочку і надіває нову: потім виходить в сіни та й перекине стару через голову назад, а потім і віднесе її до місця, де сорочки лежать. Перекидають через себе на те, щоб і на ділі показати, що це нечисте одійшло і в переді вже немає» (МУЕ, НТШ. УІІ, ст. 205).

Перекидання через голову зустрічається і в весільному обряді, коли молодий приїхавши по молоду, зустрічає на подвір'ї будучу тещу, і та дає йому миску з водою та вівсом, і він «підносить миску до рота, наподоблюючи, ніби п'є, потім кидає її через голову назад, а старший боярин намагається палицею розбити її на легу». (Вовк «Студії. . .» 266—67).

ПЕРЕКИДАННЯ ЧЕРЕЗ ХАТУ — Символічний обряд, що означає розрив із минулим. На весіллі, на Снятинщині, коли молодий приїздив із поїздом по молоду, дружка (або візник) хрестив, перше ніж увійти, палицею двері, одвірок, а «коли перехрестить, кидає ту палицю через хату, Якщо перекине, то знак, що молода вже не вернеться від свого чоловіка, а коли не перекине, то зле з того ворожать, що молодята розведуться, що молода вернеться до батька». (МУЕ НТШ. ХІХ. 188).

ПЕРЕКОП — шийка землі, що лучить

Крим з Україною: в давнину вона була перекотиполею і мала вал та укріплення. Менглі Гирей відновив ті укріплення і назвав Перекон — Ферх-Кермен. Відогравав він колись значну роль, як осередок торгівлі сіллю з тамтешніх озер.

ПЕРЕКОТИПОЛЕ — рослина, споріднена з гвоздиком, що росте по степах і пісках Сх. Європи: восени вона скублюється, сохне та пірвана вітром, котиться полями, звідки й назва. Була вона в нас символом безпритульності: «Котиться, як перекотиполе». В'язалося з нею і забобонне вірування: «Коли восени на полі котиться перекотиполе, то взяти ту рослину, ставши так, щоб вона сама до рук вкотилася, і покласти її навкруги господарства, по кутках, в різних потаємних місцях. Тоді до хати ніяке зло що надсилатимуть люди, не пристане». (Чена, рукопис 1776 р. в К. Ст. 1892 I, 128). Перекотиполе — символ перекинутості людей що не мають коріння в рідному ґрунті: На могилах зрадників не ростуть квіти, а тільки бур'ян — перекотиполе. «Наша Культура» 1937, ст. 502).

ПЕРЕЛЕСНИК — див. ПТАВЕЦЬ.

ПЕРЕЛІГ — поле, що залишається кілька років неораним.

ПЕРЕЛІС — чагарниковий ліс, байрак.
ПЕРЕЛІСОК — вузька смуга лісу, що врізається в поле.

ПЕРЕЛОГИ — корчі в худоби. Збереглося досить багато замовлянь, що їх уживав наші нарід (чи знахарі) проти перелогів: «Перелогі, ідіть собі на дороги од його жил, од його піджил, од жовтої кости, од такої масти» (Сл. Грінченка). «За лісом — перелісом там хатка стоїть, а в хатці престол стоїть, на престолі рукавиці гаманиці мені, а перелогі — дідькові в роги: ідіть собі на мха, на болота, на сухі очерета, на ніці лози, де півні не співають, і півнячий голос не доходить, — там вам питіння і їдіння і розкоші ваші» (М. Груш. «Іст. у. літ.» I, 109).

«Первим разом Господнім указом ішов Христос дорогою. Петро й Юда, — знайшли собі рукавиці, ногавиці і роги. Христові рукавиці, Петрові ногавиці, а Юді роги й перелогі. Од гнідої масти, од жовтої кости, од синіх состав, од чорних печеней; чи запитана, чи замисляна, чи з вітру, чи з води, чи уроки, чи урочища, чи помисли, чи помислища... (Я. Геловацький «Вороженья в русинів» в Русс. Письмен. III, I, 288).

ПЕРЕЛЮБИ — порушення подружньої вірності. Біблія дуже суворо ставиться до не-

релюбів: «Коли чоловік робить перелюб із жінкою, коли робить перелюб із жінкою ближнього свого, смертю мусять скарати перелюбника і перелюбницю» (III кн. Мойс. XX, 10). Український кодекс 1743 р. не менш суворий: «Порушення подружньої вірності (перелюби) жінкою через статеву сполуку з чужим чоловіком карається смертю через убивання голови, як жінці, так і її любовникові, при чому муж, якщо спіймає винних на гарячому вчинку, має право безкарно полюбownika вбити. (ЗНТШ, т. 159 ст. 164).

Зрештою, такий суворий осуд перелюбства відповідав колишній високій моралі українського народу, що відбилася між іншим в його чудових піснях. В них ми бачимо, що народ бривав відчуття подружнього обов'язку сильнішим від усяких спокус. Ось, напр., козак любить дівчину, і вона його любить, але він мусять на деякий час відлучитися, а тим часом дівчину віддають за нелюба. Козак повертається додому і знаходить свою дівчину молодницею. Він їй каже: «Ой, дівчино моя люба, одверни-ся від нелюба, бо я того та нелюба заб'ю з лука, як голуба».

Але молодиця відповідає:

«Ой, чи вдариш, чи не вдариш, тільки мені вилку збавиш; Ой, чи влучиш, чи не влучиш Ти ж мене з ним не розлучиш. Ти, козаче, молоденький, в тебе коник вороненький, сідлай коня, в'їжджай з двора, ти не мій, а я не твоя».

Присяга в церкві — вищий закон. В кару за перелюби, чи чужоложство, у нас вживалося вимашування дьогтем воріт і голови (див. ДЬОГОТЬ, СМОЛА), а також обстригання голови та водження вулицями в такому вигляді. Як указував М. Сумцов, цей звичай прийшов до нас із Заходу, де, як, напр., у Франції, винних у чужоложстві не тільки вимашували, але й обсинали пір'ям і в такому вигляді водили вулицями. Те саме було й в Німеччині (К. Ст. 1889, XI, ст. 294—95).

ПЕРЕЛЯК — порушення духової рівноваги в наслідок появи чогось страшного, або несподіваного, іноді тільки уявного. У нас проти переляку вживалося багато забобонних засобів. У м. Троянові на Волині, «коли злякається дитина, дівчина, чоловік, стрижуть з них волосся на голові та підкурюють; беруть конопляну нитку, міряють нею від порога до печі, а від печі до лавки, від лавки до столу, а потім до переляканого...» («Перв. Гром.» 1927, I, 173). Так само й на Білорусі у випадку важкого переляку, коли з'являється температура і людина починає верзти Бог-зна-що, вистригають трохи волосся тих осіб, що як гадають спричинили переляк, і цим волоссям підкурюють хворого, щоб він вдихав дим. Якщо

хворий злякався звірини, налягь шерстину з неї (Шейн. III, ст. 274).

Вживали у нас ще й таких засобів проти переляку: брали в черепок свяченої води, топили живиці і, поставивши воду на голову хворого, лили до неї розтоплену живицю. При цьому шепотіли: «Я тебе викликаю, я тебе прогоняю: одійди ж ти, огнений, палений, заклятий, проклятий, бо я душу й тіло очищаю, а нечисту силу виганяю, у безодню заганяю. Ти там згинь, пропади, душі й тіла не суши». Потім баба здіймала черепок (або миску) з голови хворого й запрошувала дивитися на те, що вилито з живиці на воду, вгадуючи, чого саме злякався хворий — собаки, гадюки, вола, палиці, грому, тощо.

Брали також яйце й катали його по тілу з молитвами, потім брали склянку, налиту напів водою, яйце розбивали, білок випускали в воду, дивилися на світло й вгадували, від чого переляк. Потім воду з білком віддавали собаці. Пускали також — із метою відгадування причини переляку — в воду віск, оливу, при чому миску ставили на голову хворому (Чуб. I, 131). На Херсонщині від переполоху три четверні підряд лили в воду віск або оливу — вперше на голові хворого, здруге — на животі, втретє на спині (Ястребов в Лет III ст. 111). Див. ПЕРЕПОЛОХ.

ПЕРЕМИШЛЬ — стародавнє місто над Сяном. Як указують археологічні знахідки, були тут людські оселі ще від бронзової доби. У вв. XI—XIII тут була столиця великого князівства. Останній відомий князь Олександр Всеволодович коло 1231 р. Від XI ст. осідок українських князів. По берестейській унії до 1692 р. були тут два українські єпископи — православний і уніятський. Здавна Перемишль був добре укріпленим. Тут українці в 1099 р. перемогли угрів, в 1152 р. тут відбулася битва між князями Ізяславом і Володимирком. За Австрії була тут сильна фортеця, яка, по облозі від II. XI 1914 до 22. III. 1915, була піддана росіянам, але 3. VII. 1915 австрійці її відібрали. В листопаді 1918 р. тут були бої між українцями і поляками.

ПЕРЕМІНА СТАНУ — перехід від одної поколінної верстви до другої, від одної професії до другої, від вивчання ремесла до його виконання і т. д. На ранніх стадіях цивілізації, коли людина боялася свого оточення і почувала себе вічно zagrożеною від всяких сил, чи просто її ворожих сил, кожна переміна стану вимагала відповідних охоронних обрядів, відомих у науці під назвою ПЕРЕХОДОВИХ ОБРЯДІВ. Дії, чи вислови, що входять у склад цих обрядів, мають завдання відірвати людину, чи річ, від її попереднього стану і прилучити до нового осередку. В цих формах

виявила себе, мабуть, думка, що людина, чи річ, не може належати одночасно до двох осередків. Примітивний розум, як зарважила К. Грушевська, представляє собі можливість не абстрактно, а матеріально, органічно, і тому всякі зміни в зв'язках видаються йому складними операціями (Перк Громад. 1926, I, 27).

ПЕРЕМЕТ. ПЕРЕВІЙ — кучугура снігу, навiana снігом попереk дороги. Також — риболовний прилад, мотуз попереk річки, з начепленими до нього на маленьких мотузочках гас-трими тачками (Див. БАГІ МАК).

ПЕРЕМОГА — подолання противника. Не кожна перемога свідчить про більшу вартість переможця. Бо ж у світі, як співає українська пісня, дуже часто «неправда панує». І хоча в наші часи розвинувся був культ УСПХУ (див.), себто культ тимчасового переможця, історія християнства і взагалі культури вчить, що сильні духом, зазнавши тимчасової поразки, мучені й розп'яті на Голготі, виходять зрештою перед суд історії, як великі переможці над тими, хто своєю тимчасовою перемогою себе перед тією ж всесвітньою історією тільки знеславили, як кати, тирані, переслідувачі найвищих людських вартостей.

ПЕРЕНІССЯ — місце над носом між бровами. У нас люди вірили, що «у кого на переніссі брови сходяться одна з другою, той буде нещасливий» (Чуб. I, 86).

ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА — дуже частий засіб поетичного чи символічного вислову думки. У звичайній мові ми кажемо напр., що стіпа має «ноги», або що у пляшки тоненька «шийка», кажемо про «головки» капуста, чи маку, про перстень із зеленим «вічком»; улик теж має «вічко», цебрик має «уха», вила мають «зуби», як і граблі мають «зубці», або «зубки», і т. д. Коли говоримо про сферу душевних явищ, уживаємо таких висловів, як «лігати» думками, «розв'язувати» «замотані» проблеми, «розбуджувати» «приспа-у» думку і багато інших. Кожне таке слово, вже не в своїй властивому, а в переносному значенні, не вже нове слово, яке з старим словом має спільні лише артикульовані звуки, себто «зовнішню форму», і той образ, що для старого слова був складовою частиною його змісту, для нового слова — лише натяк на його новий зміст, себто знак значення, або «внутрішня форма» цього слова. (К. Чехович «Олександр Потебня», 1931, ст. 70).

ПЕРЕПЕЛА. ПЕРЕПЕЛИЦЯ — птах із родини польових кураків. Живе у нас літом і

тесною, а на зиму відлітає до півд. Європи. Був у нас символом вклонливої люблячої жінки - матері, іноді вдови з дітьми:

«Зжурилася перепелочка: Бідна моя головочка, що я рано та з вир'я вилетіла: нігде мені та гнізда звити, нігде мені діток наплодити, що по горах сніги лежать, по долинах води біжать. Озвелься соловесчко: — Не журися, перепелочко, єсть у мене три сади зелені, що в першому та гніздо зов'єм, а в другому діток наведем, а в третьому діток погодуєм» (Метр. 211, Чуб. IV, 38).

Тем. «перепелочка» — пестливе слово для жінки: «Мої сестриці, мої перепелиці...» («Основа» 1862.IX, 114). «Дівча, як перепелиця». — кажуть про скромну господарну жінку (Ів. Франко, «Приповідки» I, 578).

«Ой, не літай же, перепелочко, поночі, бо виколеш собі на терняткю очі. Ой, як же мені поночі не літати, дрібні діти, чим їх годувати» (Бит. 36. НТШ. V. 125).

ПЕРЕПЕЛЮКОЮ звуть також особливу символічну гру, де представляється, єйби чоловік умер, а жінка з ним безутішно плаче, але потім чоловік оживає і жінка радіє. Ця гра стоїть у зв'язку з подібними грами під іншими назвами і символізує як здогадуються, щорічне вмирання й оживання природи (Костомаров V, 526; Маркевич «Обичай...»; Сементовський в «Маяку» 1943. XI).

ПЕРЕПЕЛО, ДУЖКА — кістка плеча, між грудиною і лопаткою.

ПЕРЕПЕТ (ПЕРЕП'ЯТ) і ПЕРЕПЕТИХА (ПЕРЕП'ЯТИХА) — дві великі могили на Київщині, біля Хвастова, — згадуються вже в літописі 1151 р. Розкопані в 1845 р. Оповідання, що в них поховано кр. Перепета та його жінку, яка вбила свого чоловіка, не впізнавши його, коли він повернувся з війни.

ПЕРЕПИВАННЯ — звичай пити на родинах, хрестинах і на весіллі на щастя - здоров'я святкованих осіб. Коли куми поверталися з дитиною з церкви, перепивали: «Дай Боже щастя з косарем (якщо хлопець), чи з пряхою (якщо дівчина). Дай Боже кумі здоров'я, дочекалисьмо служити до хресту; дай Боже, щоб дочекались на весіллі бути, щобисьмо ще співали. Дай Боже кумі здоров'я, а дитині зріст!» При цих словах кожний кум і кума кидали на тарілку який гріш і пили горілку (МУН НТШ ХУІІІ, 18).

На весіллі теж обрядово пили на здоров'я молодих і при цьому їх обдаровували. На Дрогобиччині «молода й дружка кличуть парубків, щоб ішли перепивати. Кожний парубок кладе на таріль який гріш, п'є горілку, виймає хустину з кишені, овиває руку; молода теж має хустину на руці, і тоді вітаються. Парубок бажає

мелодій: «Дай ті Боже на щастя й на здоров'я, аби так ся мала, як свята землянька к Петру»; інший скаже: «Дай ті Боже, щобись була весела, як весна, висока, як сосна, а хитра, як вода». Ще інший жартівливо говорив: «Щобись мірила гроші мискою, а діти коліскою...» (там же ст. 23). Див. ПЕРЕПІІ.

ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ — урядовий запис, щоб встановити господарський стан країни та її військовоє поготовля. Запевняють, що перший перепис зробили китайці яких 12 століть до Р. Хр. Проте, перший перепис, про який ми знаємо певно, це перепис, що про нього оповідає Біблія в ІУ книзі Мойсея. Цей перепис був виключно військовий, бо в ньому було пораховано лише чоловіків, здатних до зброї. Військовим був і другий перепис, що його цар Давид наказав зробити своєму генералові Йоабові, коли виявилось — після 9 місяців і 20 днів. — що Ізраїль нараховує 800.000 осіб, що могли діяти мечем, а Юда — 500.000. Деякто піддає під сумнів ці цифри, як сумнівними видається й цифра в 1.700.000 вояків, що їх приписує Геродот війську Ксеркса. Тим більше, що перський цар жив для свого перепису досить цікавої методи: вояків **міряно**, як сипці чи рідни: були пороблені загороди, що повинні були, за розрахунками, вбирати в себе 10.000 людей і потім ті загороди тими людьми заповнювано. Кількість тих загород і дала оту цифру в 1,700.000. В Римі перший перепис було зроблено за Сервія Туллія, шостого царя Риму, коли, на підставі одержаних даних, Сервій Туллій розподілив всіх громадян між шістьма класами, залежно від їх масткового стану: кожна класа мала свій рід зброї і своє окреме місце в війську. Потім перепис населення, з наказу Сервія Туллія, повторювався кожних 5 років з більшими чи меншими варіантами аж до III ст. по Р. Хр.

В Україні перший перепис було зроблено за т. зв. Правління Гетьманського Уряду, після смерті гетьм. Данила Апостола. Почалося урядування цього уряду в 1734р. з того, що було наказано зробити перепис усієї людности в Україні: записано в ревізійні списки всіх козаків, селян, підсуєдків усякого стану, городян і ремісників, щоб легше було обложити на рід платежами та повинностями, і щоб знати було, скільки має народ платити в царську скарбницю (Архас «Історія України» 156).

Коли в 1764 р. скасовано гетьманство в Україні, а замість нього було заведено знову **МАЛОРОСІЙСЬКУ КОЛЕГІЮ**, їй було негайно наказано зробити перепис і ревізію, «бо досі уряд не зібрав ніяких податків з України». Отже, ціль перепису була ясна. Матеріяли цього т. зв. **РУМ'ЯНЦЕВСЬКОГО ПЕРЕПИСУ** дають досі багатий матеріал для студій тодішнього економічного стану українського народу.

За пізніших часів особливо цікавий перепис 1897 р., який виявив, до якого жахливого стану неписьменности довів московський царський уряд український народ, що колись визначався серед усіх народів Сх. Європи своєю високою освітою (Див. НЕПИСЬМЕННІСТЬ).

Під советським режимом було досі чотири переписи: в 1920 р., коли всі цифри були пофальшовані з огляду на внутрішню війну і терор; в 1926 р. відбувся другий перепис, що мав дати Сталінові дані для першого 5-літнього плану (п'ятирічки); третій в 1939 р. і четвертий — в 1959. Але фактично був ще один, який відбувся в січні 1937 д., але його було уневаженено з огляду на несподівані наслідки: на запис, чи віруете в Бога, величезна більшість, після 20 літ советського безбожницького режиму, що не шкодував засобів на антирелігійну пропаганду, відповіла: «так». І то в такій величезній пропорції, що уряд наказав знищити наслідки перепису, і зробити новий два роки пізніше — без запити про релігійні вірування.

В наслідку відомої загальної засади московських большевиків подавати до ширшого відома тільки те, що може бути корисне комуністичній партії та її керівній кліці, до цифр, оголошених із цих переписів, треба ставитися з найбільшою обережністю. Але й вони недвозначно стверджують жахливе винищення українського населення, що його зазнала Україна під московським окупаційним режимом вже під Советами. Про це див. НАСЕЛЕННЯ, ГОЛОД, ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ.

ПЕРЕПИСУВАННЯ КНИГ — до винаходу друкарства, єдиний засіб поширення знання і культури. Переписуванням книг займалися у нас фахові переписувачі: це були переважно люди духовні — ченці і священники, або дяки. У Печерському монастирі у перших часах славився чернець ІЛАРІОН, що «знав зручно книги писати і днями й ночами писав їх у келії блаженного Теодосія». Кн. Ярослав Мудрий наказував переписувати й перекладати книги на дуже широку ногу: «зібрав багато писців і перекладав із грецького на слов'янське письмо, і списали книги многи». З часом таких фахових переписувачів стало багато, особливо в більших осередках культури, і писці ділилися між собою роботою: одні переписували книги, інші малювали ініціали й заставки. Честолюбні писці намагалися дати книжку в якнайкращому вигляді: «всю увагу покладали на тонкість паперу й красу писання».

Праця переписувача була важка й утомна. У старих рукописах нераз стрічаємо записи, в яких писці з гумором висловлювалися про свій труд: «Рад заяць, як утече з сільця, — так і писець, коли скінчив останній рядок». «Радуться купець, як вернеться додому, а корабель,

як прийде до тихої пристані, а від. як визволиться з ярма, — так і писець, як закінчить книгу». (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культ.» 1937. ст. 47).

ПЕРЕПІЙ — обрядовий звичай пити на весіллі на щастя молодих і при тому їх обдаровувати. Див. ПЕРЕПИВАННЯ. Також той, хто перепиває: «Братіку - перепною, перепий щастя — долю! Що маю, перепиваю, щастя - дол не вгадаю» (Сл. Грінченка). Також пита, що подається на перепій: «Не пий, княже, не пий того перепною! Вилий його на гриву коневі сивому». Так співає хор, коли молодий, «здобувши ворота», в'їде на подвір'я молодої, а її мати подає йому чарку горілки, а іноді води, яку молодий виливає, не покоптувавши на гриву коня.

ПЕРЕПІЄЦЬ — невеличкий весільний хлібець з шишкою нагорі, яких печуть чимало разом із короваем (МУЕ НТШ, III, ст. 87). На Полтавщині перепійцем звали брата молодої, що довідується про наслідки першої шлюбної ночі і повідомляє про них матір.

ПЕРЕПІЙЩИНА — дарунки, що їх отримувє молода під час ПЕРЕПОЮ (див.).

ПЕРЕПІЧАЙКА, ПЕРЕПІЧКА — рід коржа з кислого тіста, спеченого на сковороді.

ПЕРЕПІЧАЙКА — жінка, що пече хліби.

ПЕРЕПІЧКА — маленька паска, що її дають священникові після посвячення пасок.

ПЕРЕПЛАВНА СЕРЕДА — середа на ІУ тижні після Великодня, коли буває також РАХМАННИЙ ВЕЛИКДЕНЬ (див.). Звуть її також ПРАВОЮ СЕРЕДОЮ. «МАК святять у Праву Середу» (Чуб. У, 85). «У Переплавну Середу починають купатися». (Номис, 457). Звичай починати купатися цього дня виник, мабуть, з того, що церква згадує цього дня освячення янголом Сілоамської купелі, а також навчання Христове про живу воду, (Івана, VII, 38). Тому був колись звичай і святити того дня воду на ріках та по колодязях.

ПЕРЕПЛЕТНИЦТВО — див. ОПРАВА.

ПЕРЕПЛИСТИ РІЧКУ — в піснях символічний образ здобуття дівчини, одруження: В найдавнішій відомій нам пісні про Стефана воеводу дівчина співає: «Скочу я у Дунай, у Дунай глибокий. А хто мі доплинеть, його я буду».

ПЕРЕПОЛОХ — те ж що й ПЕРЕЛЯК (див.). На Київщині казали: «Мала дитина,

поки нічого не знає, не лякається. Однак люди думають, що, як вона падає, то боїться. І дух її захватує. А щоб не помітно цього лиха, то, як упаде мала дитинка з колисочки, чи разом із нею, то зараз кидають на це місце ніж (або яку іншу залізку) і ллють воду, кажучи: «Господь з тобою!» Так роблять, як упаде й більша дитина. Якщо і в сорочці вже вона, то їй пазуху роздирають, бо так годиться, або назад пазухою передягають» (МУЕ, НТШ, IX, 62). Див. ПЕРЕДЯГАННЯ. «Надіть сорочку пазухою назад від переполоху» — наказує Номис (285). Так само і в Чубинського записано, що коли будь хто, особливо дитина чогось настрашиться, треба зараз розірвати на ньому сорочку і гричі сплюнути. (I, 131). Коли це не допоможе, — додає Ів. Франко, — то перестрашена людина схоплюється вночі і кричить крізь сон, не має апетиту, сохне, тоді треба ВЛИВАТИ ПЕРЕПОЛОХ. (Етн. Зб. НТШ, У, 213). Як це робиться, див. ПЕРЕЛЯК. У Ів. Котляревського в «Енеїді» Сівілла каже: «Шепчу, уроки проганяю, переполохи вливаю».

Якщо вагітна жінка перелякається, то в її дитини мають бути від того родинки.

ПЕРЕПРОС — вибачення. В «Енеїді» Котляревського: «Нептун з Еолом з перепросу дали такого перечосу, що й досі зашпори щемлять». **ПЕРЕПРОСИНИ** — вибачення і бенкет з цього приводу: перепросини давніше відбувалися з деякими церемоніями, а що найважливіше — з почастунком, що мав би бути винагородою за завдані прикrostі. Тому кажуть: «По гніву — перепросини» (Ів. Франко «Припов.» I, ст. 347). Між перепросиними церемоніями відігравала якусь ролю червона шапка, якто видно з приповідки: «Гнівається — треба було б червоної шапки, щоб його перепросити». Ів. Франко пояснював, що цієї приповідки вживали, коли впили з когось, хто гнівається без причини (там же, ст. 348).

ПЕРЕРІЗ — бочка, розрізана надвое. В геометрії фігура, що постає, коли якийсь тіло перерізане площею: переріз стіжка — коло, еліпса, переріз кулі — коло і т. д.

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ТЕОРІЯ — це теорія московських істориків, за якою мало не все українське населення в вв. XI-XII переселилося на північ і створило московський нарід. У доказ тому народять факт, що на тих північних, тепер московських землях виникло чимало міст, що називаються так само, як міста в Україні. В цій справі Р. Млиновецький в «Історії Українського Народу» (Мюнхен, 1958) пише:

«Говорячи про це переселення, московські історики люблять забувати про те, що численне плем'я в'ятичів (не українське. Є. О.)

вже до XI ст. так сколонізувало фінську землю, що, напр., у Ростові в XI в. був лише один «Чудський конєць» (передмістя замешкале племенем Чудь), та й ті ж фіни вже засвоїли були слов'янську віру, яку бороновили перед натиском християнства. Рівнож люблять московські історики забувати, що їхня земля була, як на ті часи, вже досить густо заселена. Проф. Ключевський до того ж промовчує, що літопис не раз виразно оповідає, як саме поставали міста на Суздальщині: їх будували не «переселенці», отже вони не могли давати їм назви, а тільки будували князі з власної ініціативи, обравши догідне місце, наказували на ньому ставити «город» та будувати церкву. Князь, який походив із киевського роду (і в ту пору ще не акліматизувався на Московщині) самозрозуміло хотів у себе мати «свій» Переяслав, «свій» Києвець і т. д., бо вони йому нагадували любу Україну.

«Пізніше, знаємо, були випадки, коли вже навіть обмосковлені князі також будували щось на зразок того, що їм заімпонувало в чужій українській землі. Правильність тут сказаного нами і штучність спроб московських істориків спекулювати на тотожності деяких географічних назв України з назвами, що зустрічаються на московських землях, підтверджує в переконливий спосіб поданий нижче факт: кн. Андрей Боголюбський, що як відомо, не любив України, тільки свою Московщину (властиво, Суздальщину, Є. О.), що... зруйнував Київ, — збудував у московському місті Владімірі «золоті ворота» на зразок київських. Не кожному будову з киязівської волі відмічав літописець, але, коли записував (записано було багато таких випадків), то завжди з такого запису було ясно, що як ініціатором будови бував, так і назву давав князь, а не населення. Отже, спільні назви доводять лише те, що й так знаємо, а саме, що московські князі були роду киязів киявських. Таке походження майже всіх назв на Московщині, тотожних із назвами Киязівської України, і тому вигадка московського вчення про переселення не може бути підперта цим (єдиним) аргументом». (ст. 60—61).

ПЕРЕСЕЛЮВАННЯ — Див. Кн. XI.

ПЕРЕСИП — вузький та довгий піщаний рал, що відділює заливи й лимани від моря. Див. КОСА.

ПЕРЕСІЧЕН — літописне місто УЛИЧІВ, що його здобув кн. Ігор Рюрикович після трилітньої облоги.

ПЕРЕСКОЧИТИ — пісенний символічний вираз на означення переборення несприятливих обставин: «Тече річка невеличка, схочу — перескочу. Віддай мене, моя мати, за кого я схочу».

Або: «Я узойче перескочу, широкє сбийду,

не журіться, веріженьки, ще я з того вижду».
(Голов. I, 233, II, 816)

«Перескочу бистру річку, ані догорядуся,
перестану їя любити, ані подивлюся» (Голов.
I, 238, II, 338).

ПЕРЕСІЧНІСТЬ — سرا звичайна людина,
що не визначається ніяким особливим талан-
том і ні чим не захоплюється: «Прикмета пе-
ресічності — бути нездатним до ентузіазму»
(Декарт). Характерна риса пересічної люди-
ни — її рабська потулність перед загальною
думкою (див. КОНФОРМІЗМ) думкою більшос-
ти. Інших людей вона ніколи не оцінює згідно
з їхніми якостями характеру, але тільки згідно
з їх зовнішнім матеріальним успіхом. В її го-
лові не вміщається думка, що бідна незнана
людина може бути гідна пошани й захоплення.
Тому пересічна людина не в стані розуміти
ідеалів поневоленої нації, з тим менше боро-
тися за них. — вона дуже легко піддається ру-
сифікації, польонізації та всяким іншим аси-
міляціям, що їх накладає панівна нація.

Ні один святий, ні один герой не були ні-
коли пересічними.

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ — на-
м'ятка української літературної мови ХУІ
ст. Це — переклад чотирьох євангелій, зроб-
лений в рр. 1556—61, заходами Насті кн. Голь-
панської - Заславської. Виготовили його о-
дигри, архимандрит пересопницького монас-

тира, біля Рівного на Волині, і писар Михайло
Василевич, син протопопа з Сянока. Переклад
зроблено з польського перекладу, тепер утра-
ченого. Згайшов його О. Бодявський в 1837 р.
в бібліотеці переяславської семінарії. Цей ру-
копис має велику мистецьку й наукову вар-
тість.

ПЕРЕСПА — земляне укріплення в кня-
зівській Україні.

«ПЕРЕСТОРОГА» — політично - релігій-
ний памфлет, що його написав в рр. 1605—6,
мабуть, РОГАТІНЕЦЬ ЮРИЙ, в обороні укра-
їнської національності і віри православної
супроти униї й католицизму. Хоча й не друкова-
на, «Пересторога», як свідчив С. Єфремів, —
«мала великий вплив на сучасників, та й на
пізніших письменників, особливо історично»
своєю частиною. Тим часом, як джерело істо-
ричне, «Пересторога» великої вартості якраз
і не має. . . далеко вище стоїть чисто літера-
турна сторожа книги. Оповідання в «Пересто-
розі» пливе живо, гарною сильною мовою; ба-
гато блучних виразів, поетичних образів та га-
рять переконання автора надають «Пересто-
розі» значення першорядної літературної па-
м'ятки» («Іст. в. писем.» I, ст. 112).

ПЕРЕСТРІТ — нещобра зустріч, що при-
носить хворобу, чи нещастя (див. ЗУСТРІЧ,
ЗУРОЧЕННЯ, ПЕРЕХОДИТИ). Також хворо-
ба в наслідок такої нещасливої зустрічі.

Se terminó la impresión de este libro
el 23 de Agosto de 1962
en los Talleres Gráficos "Champion"
c/ Mercedes 2163 Buenos Aires